

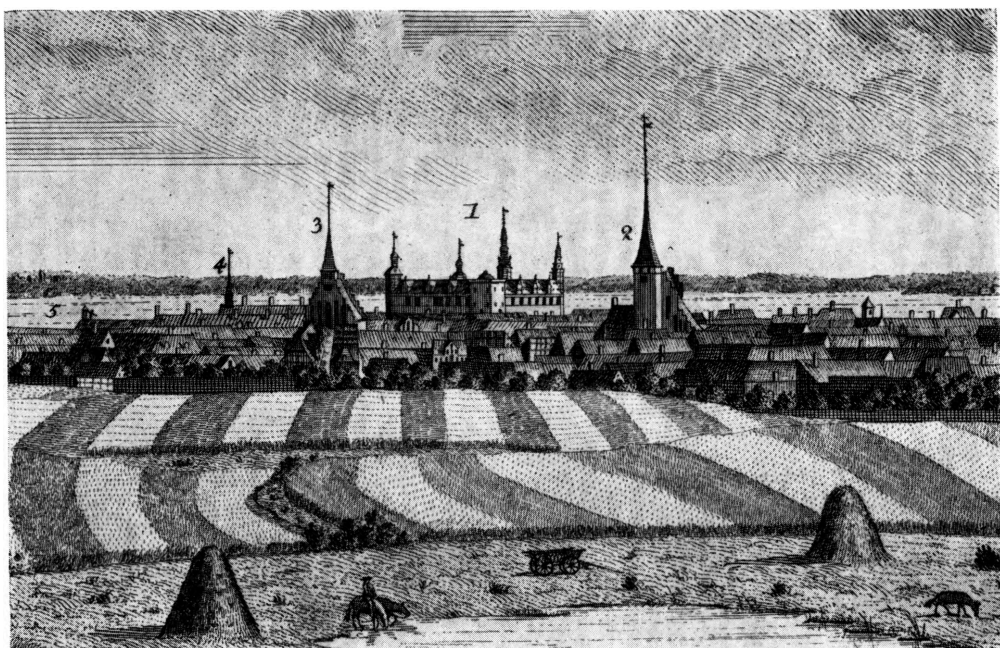

Fig. 1. Helsingør, set fra landsiden 1754. Udsnit af kobberstik ved Hans Qvist, efter Iohan Jacob Bruun.
1. Kronborg. 2. S. Olai kirke. 3—4. S. Marie kirke og kloster.

S. OLAI KIRKE

HELSINGØR DOMKIRKE

Helsingør nævnes som købstad i Kong Valdemars Jordebog (o. 1231); den synes at have hørt til de mindre, og før end i 1400-tallet er der næppe sket nogen udvidelse af betydning. Af kirkelige stiftelser er i denne ældre periode kun sognekirken nævnt 1295¹. Med Erik VII af Pommerns indførelse af Øresundstolden i 1420'rne, opførelsen af slottet Krogen i stedet for det gamle Flynderborg, der antagelig ødelagdes o. 1368—69, og udstedelsen af privilegierne til byen 2. juni 1426², kom denne ind i en stærk udvikling, der bl.a. gav sig til kende ved oprettelsen af tre klostre og udvidelsen af sognekirken*. Helsingør rykkede herved frem i første række blandt de danske købstæder og horte endnu i 1800-tallet til de største.

Kirken var, som det blandt andet fremgår af flere dokumenter fra 1400'ernes senere del i forbindelse med Oxes kapel (se dette) og af stormklokkeindskriften 1511, viet *S. Olav*. Når Lage Urnes afladsbrev i forbindelse med kirkeindvielsen 1521³ også nævner *S. Andreas* og *S. Vincent* som værnehelgener, gælder dette måske kun den nyindviede kirke. De talrige alterstiftelser vidner om kirkens anseelse. På reformationstiden fik den

— ligesom karmelitterklostret — historisk betydning som katolsk modstandscenter; en protestantisk præst havde således 16. nov. 1536 fået præsentats på kaldet, men synes ikke at have været i stand til at gøre sig gældende⁴.

*) Det lader sig ikke med bestemthed sige, om Helsingør, som det siges i stadsretten fra 1500-tallets begyndelse, har haft et *S. Jørgens hus*, idet samme stadsret bygger på den københavnske af 1443, ligesom Resens omtale næppe har andet grundlag end stadsretten.

Ved indvielsen 1521 var kirken ikke helt færdig, men arbejdet genoptoges efter reformationen, bl. a. takket være kongens støtte. 13. juni 1551 fik lensmanden således ordre til at overlade borgerne 10 læster kalk til deres kirkes bygning⁵, og dagen efter fik Jens Mogensen overdraget 50 dlr. til samme formål⁶. Et lykkeligt træf har bevaret regnskabet for sognekirkens fuldendelse, der skete i årene 1557—61⁷; gennem dette erfarer man, at de afsluttende byggearbejder bestod i nogle hvælv og en forhøjelse af tårnet, der begge dele gennemførtes 1559. Det minutiøst førte regnskab, som i øvrigt har stor kulturhistorisk interesse, beretter endvidere om kirkerummets færdigmøblering, herunder nedrivning af flere altre. Pengene til arbejdet skænkedes af sognebørnene med borgmestre og råd i spidsen, men også kongen og mange udensogns, heriblandt talrige fremmede skippere, var med på listen. Kongens velvilje gav sig tillige udslag på anden måde; 24. november 1559 gav han borgerne i Helsingør højaltartavlen fra Esrum klosterkirke⁸ og senere andet inventar herfra. 1565 fik S. Olai tillagt nogle jorder, som havde tilhørt Esrum kloster⁹, og 1564 blev 20 mk. af Tikøb tiende henlagt til sognepræstens underhold¹⁰. Ved de følgende forbedringer, som gennemførtes, viste menigheden stadig sin offervilje (sml. prædikestol 1567—68), men kirkens indkomst i øvrigt var fortsat så ringe, at den 1580 fik overladt noget jord fra Mauritii vikarie ved Roskilde domkirke til anskaffelse af brød og vin¹¹. Galt blev det især efter rejsning af tårnspiret, et arbejde, der påbegyndtes 31. oktober 1614 (p. 105); 1616 var kirken kommet i en sådan gæld, at den fik kgl. stadfæstelse på en ny ordning af stolestadernes bortfæstning¹². Angående de forskellige større byggearbejder, heriblandt flere våbenhuse og tårnforhøjelser, som gennemførtes i de følgende århundreder, henvises til de enkelte afsnit i bygningsbeskrivelsen.

Kongerne viste stadig kirken interesse og støttede den — Christian IV. lod således 1636 kirken »opmåle«¹³. Styrelsen af kirkens anliggender lå til magistraten og borgerne, f. eks. er der bevaret et kaldsbrev af 24. juni 1590, hvorved borgmestre, råd og nogle af de fornemste borgere på egne og menighedens vegne kaldte mester Søren Christensen [Torndal] til pastor og sogneherre¹⁴. Forholdet til S. Marie kirke (se denne) voldte hele perioden vanskeligheder ikke mindst m. h. t. præsternes indtægtsforhold, som stedse synes at have været ringe. En officiel indrømmelse heraf var det, at sognepræsten 1687 i betragtning af kaldets ringhed¹⁵ fik tillagt kirketienden af Tikøb og Asminderød sogne. Ligeledes fik magistraten 1689 tilladelse til at bortsælge kirkens strøgods bl. a. til betaling af reparationer¹⁶. Efter at tårnspiret 1737 var styrtet ned, blev der 8. august 1738 og 15. juni 1742 givet kgl. bevilling til afholdelse af et lotteri til fordel for dets genopbygning.

Ved kongebrev af 21. august 1782¹⁷ blev det fastslået, at »stadens hovedkirke«, S. Olai, skulle være kirke for danske borgere, heriblandt også de håndværksmestre eller andre, der var født i Tyskland, men som havde svoret deres borgerskab, endvidere de danske embedsmænd, når deres embeder ikke vedkom garnisonen, Kronborg slot eller Øresunds toldkammer samt de danske »karakteriserede«, når de ikke havde embeder ved toldkammeret, Kronborg eller garnisonen¹⁸. Denne adskillelse af S. Olai som kirke for den danske og S. Marie for den tyske menighed var en stadfæstelse af forhold, der havde eksisteret i et par århundreder; allerede 1586 omtaler et kongebrev S. Marie som den tyske kirke¹⁸ (jfr. Hans Kniepers prospekt ca. 1582, fig. 26). Hos Boesen 1757 (p. 97) hedder det, at til S. Olai menighed hørte »Stadens Danske Borgerskab, Magistraten og andre Stadens Embedsmænd, den latinske Skole og Hospitalerne«. 1819 foretoges en virkelig sognedeling. 1958, 1. november udskiltes Vestervang sogn, og 1961 blev S. Olai domkirke i det nyoprettede Helsingør stift.

Kirkens *middelalderlige altre* kendes fra en fortegnelse optaget 1548¹⁹, efter at det gods, som hørte til altrene, ved kgl. gavebrev 1541 var overladt hospitalet. Med denne liste som grundlag, sammenholdt med og suppleret efter nogle yngre lister²⁰ samt spredte optegnelser lader følgende alterrække sig opstille:

1) *S. Jørgens alter*, nævnt 15. juni 1541 i forbindelse med et stykke jord, som Mette Blanckes forældre havde skænket hertil²¹. 2) *S. Olavs* (»Olufs«) *alter*²² (jfr. nr. 14). 3) *Helligkors alter* (»S. Crucis«). Ifølge Boesen (p. 137) betjentes S. Olavs og Helligkorsalteret (i modsætning til de andre altre) af en fælles præst. Angående formodet plads, se under nr. 10. 4) *Alle sjæles alter* (»SS. animarum«). 5) *S. Ninians alter*, omtalt 1511 som Andreas' og Niniani alter; stiftet af skotter (af hvilke der var en koloni i Helsingør) bl.a. Alexander Leiels og Ellen Davidsdatters forældre²³. Også i København havde skotterne et Ninian-alter (jfr. DK. Kbh. By p. 36, nr. 41). Alteret var nedlagt 1558, men det bestemtes, at hospitalet skulle holde en seng for en trængende skotsk person²⁴. Muligvis har alteret, hvis altertavle (med figurer af S. Ninian, Andreas og Jakob den ældre) er bevaret, haft plads i søndre sideskibs 5. fag fra øst under »det skotske vindue« (p. 112).

6) *S. Ursulas alter*, omtalt 1558 som stiftet af Mogens [Jensen] skriver [år 1505 adlet Bosenvinge]; 1558 skænkede borgmester Henrik Mogensen, hans moder Anna og hans brødre Jens og Hans med alle deres svogre og søstre en alteret tilhørende kalk på 54 ½ lod og et helligdomsklenodie på 26 lod (vel et relikviegemme). De solgtes for henholdsvis 89 og 39 mk., der skulle gå til kirkens bygning⁷. Ifølge Boesen (p. 137) havde alteret intet gods. 7) *S. Gertruds alter* »bag den store Kirke-Dør«²⁰, dvs. midtskibets vestdør, jfr. p. 96. (Jfr. nr. 12). 8) *Maria Magdalenes alter*. 9) *S. Jakobs alter*. 10) *Hellig Legems alter* (»corpus Christi«). Dettets sidste præst, Oluf Adamsen, udleverede efter reformationen alterets kalk til mag. Christiern Pedersen²². — Formentlig har dette alter (eller nr. 3) haft plads umiddelbart vest for korsranken under korbuekrucifikset. 11) *S. Catharinas alter*. 12) *S. Gertruds alter*, som formessen plejede at holdes for. Formessealteret har sikkert haft sin plads umiddelbart vest for skillet mellem kor og skib²⁵. Et *S. Gertruds gilde*, som begravede og holdt messe for ilanddrevne døde, fik kgl. privilegium 20. jan. 1514²⁶. (Jfr. nr. 7). 13) *Jomfru Marias rosenkrans alter* (»jomfru Mariiss rosenrantze alter«), nævnt 8. juni 1515²⁷, ifølge Boesen (p. 136) det rigeste af alle sidealtrene 14).

S. Olavs (»Olufs«) *alter* i koret (højalteret? jfr. nr. 2). 15) *S. Rochi alter*, nævnt 8. juni 1515²⁸. 16) *S. Annas alter* (med tilhørende præstebolig), nævnt 25. nov. 1513²⁶. Og endelig alteret i Hellig Trefoldigheds eller Johan Oxes kapel: 17) *Marias og Hellig Trefoldigheds alter* (»S. Trinitatis«), doteret 1483, jfr. p. 63.

Om der har været flere altre end de nævnte, er uvisst. 1567 beretter Helsingør tingbog, at skomagerne i fordums dage har haft et alter i kirken »hos den Pille, som Skomagerne have deres Stole, og formedelst samme Alter at være kommen til den Plads og Bum, som fornævnte deres Stole staar«²⁹. Det er muligt, at skomagerne har haft et alter med egen værnehelgen (som regel Marcus, Bartholomæus, Crispinus og hans broder), som i Københavns Vor Frue³⁰, hvor skomager-alteret var viet Marcus og Lukas, men i andre kirker vides skomagerne at have været knyttet til andre — i forvejen oprettede — altre; i Præstø holdt de således deres messe foran S. Nicolai alter³¹ og i Slagelse S. Mikkel foran Vor Frue alter³².

1528 oprettede rådmand Hans Petersen et alter i kirken på egen bekostning (Besen p. 5). Det kan imidlertid ikke afgøres, om her er tale om et alter eller en altertavle.

Ifølge *sagnet*³³ skal der under kirken være nedgravet en stor, kridhvid hest, som kaldes kirkegrimen. Den gamle tårnvægter, der døde o. 1819, påstod, at hesten hver nat ved midnatstide, når han havde råbt klokkeslettet ud ved lugerne, stod med forbenene på det øverste trin af stigen til lugerne og nikkede. Først når den kort efter midnat forsvandt, kunne vægteren komme ned. — Om en af præsterne fra 1600'erne (sml. præstemaleri 2)) sagde man, at han gik igen om natten³⁴. En udkragende sten på sakristiet (ved udhugning viste den sig at danne afløb for en piscina, jfr. p. 97), skal ifølge traditionen være blevet benyttet af præsterne, når de skulle til hest³⁴.

BELIGGENHED OG KIRKEGÅRD

Helsingør gamle sognekirke rejser sig centralt i den ældre bydel, over for det tidligere Slagtertorv, ved hovedstrøget Stengade og nær byens rådhus. Kirkens placering er samtidig tilbagetrukket fra havnens tog- og færgetrafik og det bankende skibsværft, hvilke virksomheder har afløst fortidens brogede aktivitet i Strandgade og foran Øresunds toldkammer. Terrænet, hvorpå kirken ligger, har vel oprindelig været stigende mod karmelitterklosterets grund og teglbakken nord herfor, men i tidens løb er sådanne træk udjævnede.

Kirken og dens nærmeste omgivelser med pladsens lave randbebyggelse fastholder endnu i dag en karakteristisk side af købstadskirkens ældre beliggenhedssituation i midten af en karré. Dette billede bevares til trods for, at den lukkede kirkegård, hvis begravelser blev sløjfet 1827 ff., i nyere tid ved gennemførelsen af S. Olaigade (det tidligere Brøndstræde) og nedrivning af dele af randbebyggelsen, foruden andre ændringer, er omdannet til offentlig plads.

Arealet inden for randbebyggelsen, hvis baggårde hegnes med mure og plankeværker, er i dag brolagt, flisedækket eller asfalteret; et område på nordsiden, mellem kirken og S. Olaigade, og et smalt stykke i vest langs S. Annagade, er dog udlagt som græsplæne. Disse to områder er omgivet af lave ståltrådshegn og i kanten beplantet med lindetræer. Også på kirkens sydside står enkelte lindetræer.

Kirkegården, der for at undgå forveksling med gravpladserne ved S. Marie kirke i ældre tid almindeligvis benævntes den danske, gennemgås nedenfor i følgende orden: Områdets udstrækning, p. 42, dets hegning og bebyggelse, p. 43, indgange, p. 46, arealets tilstand, p. 48, og opdelinger med urtegårde, p. 49. Sluttelig skildres forholdene i årene efter 1827, da gravene blev sløjfede, p. 51, og arealets efterfølgende omdannelse til offentlig plads, p. 52.

Den nye eller almindelige kirkegård, der blev anlagt 1579—80 i Helsingørs udkant og i lange tider var begravelsesplads for fattige og pestrante fra begge byens kirker, vil blive behandlet efter S. Marie kirke.

Til bestemmelse af *kirkegårdens udstrækning* i købstadens ældste århundreder haves ingen sikre holdepunkter. Det er utvivlsomt med rette den almindelige opfattelse³⁵ ud fra gadenettets præg af systematisk anlægning og grundenes ensartede karréformer, at der på et tidspunkt er foretaget en regulering af Helsingørs bebyggelse og en fastlæggelse af hovedstrøgenes forløb. Sandsynligvis fandt denne planlægning sted samtidig med Erik af Pommerns slotsbyggeri på Krogen. Formentlig er kirkegårdsarealet uden hensyn til S. Olai orientering ved denne lejlighed fastsat til een karré, begrænset af Sofiegade i øst, Stengade i syd og S. Annagade i vest.

Mod nord synes kirkens areal oprindelig at have strakt sig hen imod det

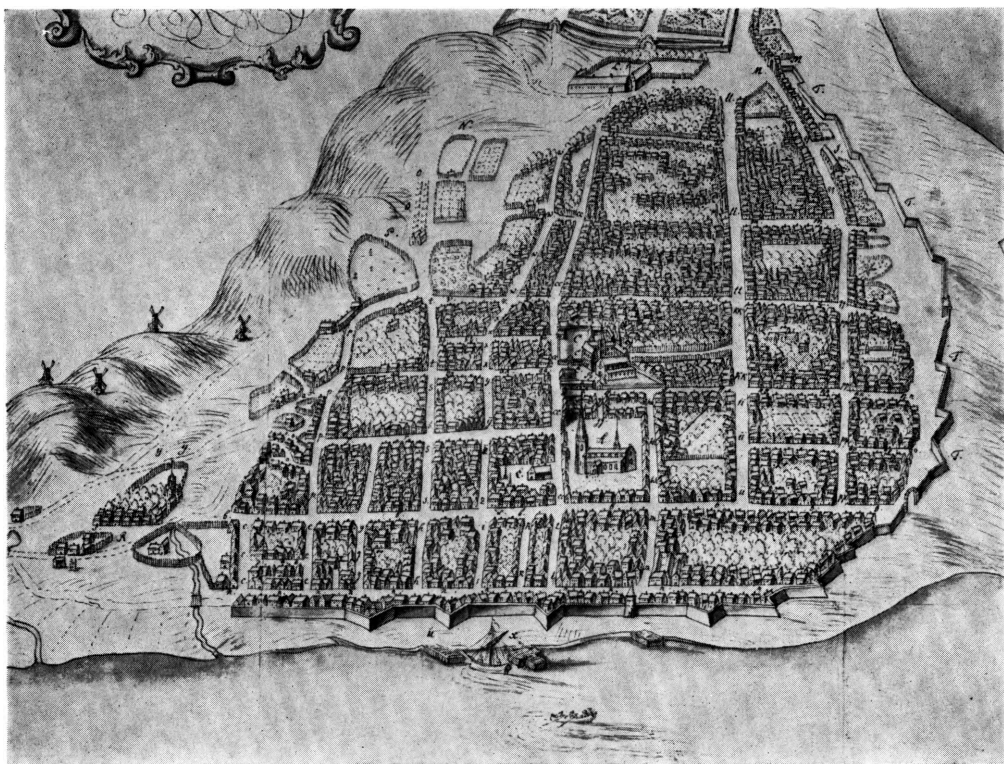

Fig. 2. Helsingør, efter Resens Atlas.

nuværende Hestemøllestræde, på hvis modsatte side karmelitterne efter 1430 rejste Vor Frue Kloster. Da der tidligt har ligget boliger knyttet til kirken nord for denne, ved nuværende S. Olai-gade (jfr. p. 45), er det dog ikke sandsynligt, at området længere nordpå nogensinde har været begravningsplads.

Det står endnu hen, hvor stort et område inden for karreen der var indviet til egentlig kirkegård. Endnu 1755 hedder det³⁶ om et af randbebyggelsens huse mod Sofiegade, at det ligger på kirkegården; ned gennem tiderne påhvilede der så at sige alle grunde kirkegården rundt, også i tilstødende gader, hæftelser med jordskyld til kirken (Helsingør II, 63).

Kirkegårdskarreenes bebyggelse og opførelsen af det gærde af huse omkring kirken, hvoraf karakteristiske partier endnu er bevaret, indledtes i katolicismens senere tider. I 1400-årene var processen vidt fremskreden. Kildematerialets fragmentariske overlevering gør det dog kun muligt at skildre udviklingen i brudstykker.

Christoffer af Bayern havde 1440 overdraget Peder Oxe en grund 'vest for kirken, ved præstegården³⁷, som strækker sig fra det søndre til det nørre hærstræde,' samt en badstue og et langt, teglhængt bindingsværkshus³⁸. Johan Oxe, der i en periode var lensmand på Krogen Slot, samlede sig i omegnen af

S. Olai betydelige besiddelser, som efterhånden bebyggedes, dels faderens ejendomme vest for kirken, dels 1454 en gård mellem Stengade og Strandgade³⁹, og dels arealer og bygninger nord og øst for kirkegården⁴⁰. Johan Oxe skænkede 1483⁴¹ flere grunde og huse, deriblandt tre boder nord for den nedenfor nævnte skole, til det af ham i de foregående år opførte Helligtrefoldighedskapel på sognekirkens nordside, jfr. p. 63. En del af disse grunde og huse har ligget på kirkegårdskarreen. Laurits Pedersen (Helsingør I, 346) nævner muligheden for, at badstuen, der var indbefattet i Johan Oxes donation og endnu omtales i slutningen af 16. århundrede, var placeret på kirkegårdens vestside, over for torvet. Måske er rester af bygningen bevaret i S. Olai senere organist-residens, nuværende S. Annagade 6, hvor der i husets indre iagttages nicher og svære munkestensmure (Helsingør I, 440).

Den middelalderlige *latinskole* lå øst for kirken ud til Sofiegade, ved nuværende no. 11 (Helsingør I, 346, II 268 b). 1485 omtales en gård og grund liggende 'sønden næst S. Oluffs kirke'⁴². Rådmand Hans Perssen skænkede 1495 staden sin bod til vejerhus med alt tilbehør mod, at indtægterne herfra skulle anvendes til daglig klokken tolv at klemte med S. Olai største klokke, borgerne til ihukommelse af Kristi pine og død⁴³. Vejerboden, der lå ved nuværende Stengade 67 på kirkegårdens sydside over for rådmandens egen gård, eksisterede endnu i slutningen af 1500-tallet, ligesom den ovenfor nævnte latin-skolebygning i Sofiegade⁴⁴.

1513 udlejede sognepræsten Anders Jepsen en gård liggende øst for S. Annas alters præstebolig og 'i nord fra S. Oluffs kirkegård og indtil det stræde, som løber i øst og vest langs almissehuse' (nuværende Hestemøllestræde)⁴⁵. To år senere overdrog kirken S. Rochi alter et jordstykke nord for den have, 'som tilhører Jomfru Mariiss rosencrantze alter' og syd for S. Niniani jord, mellem Mattis Nielssöns have og det 'stræde, som løber bag skolen' (utvivlsomt nuværende Sofiegade)⁴⁶.

1528 havde Frederik I. i København ladet magistraten opføre en rad på fire stenboder langs Helligåndskirkens sydside⁴⁷, og i lighed hermed tillod han året efter borgmester og råd i Helsingør at bygge en boderække mellem to indgange (jfr. p. 46) til kirkegården på den jordstrimmel, kongen overdrog byen syd for kirkegården, langs Stengade⁴⁸. 1530 fik magistraten af Roskildebispen Joachim Rønnow tilladelse til at bygge yderligere i fire alens bredde ind på kirkegården i hele grundens udstrækning mod, at der svaredes jordskyld deraf til kirken (Helsingør II, 63).

Efter rådhusets brand 1561 byggede byens råd et nyt hus på det gamles plads og gjorde dette større ved en udvidelse mod øst, hvor man af Henrik Möllenbak havde erhvervet 'to spende hus, han flyttede af vejen, og det ny rådhus blev indbygget på igen'. Grunden var kirkens. Samtidig gav man 'for de

Fig. 3a—b. S. Olai kirke. Udsnit af kort over Helsingør. 1:1600. Tegnet af K. de F. L. a. Plan efter opmåling 1863—65 af L. V. Duus (Helsingør kommunes tekniske kontor); kortet er ved skravering suppleret med angivelse af de seks huse i S. Annagade, der er nedrevet i dette århundrede, b. Plan efter Christopher Lønborgs kort 1803 (Helsingør kommunes tekniske kontor), kirken dog efter Duus' opmåling. 1. Kirkestræde. — 2. Borgmester Tewis Wildes gård, nu S. Olaigade 49. — 3. Beliggenhed af første kapellanens bolig. — 4. Beliggenhed af anden kapellanens bolig. — 5. Omtrentlig beliggenhed af den gamle latinske. — 6. Indgangen ved Stengade 75, »Springporten«. — 7. Omtrentlig beliggenhed af Hans Perssens vejerbod. — 8. Indgangen gennem sprøjtehuset. — 9. S. Annagade 6. — 10. Bysvendenes huse. — 11. Kirkegårdens hovedindgang.

døde kroppe, som blev opgraven af kirkegården og begravet igen' syv skilling. Det ser ud, som om et stykke af kirkegården er taget ind til rådhuset, men antagelig er det rimeligere med Laurits Pedersen (Helsingør I, 458) at formode, at der her er tale om den grund, som bysvendenes huse rejstes på. De to huse, der tidligere lå i S. Annagade på kirkegårdskarreen, nærmest syd for nuværende S. Olaigade, vides som regel at have været bysvendenes boliger⁴⁹.

Til denne næsten sluttede række af små huse og boder, der foruden enkelte stenbygninger kransede kirkepladsen ved midten af 1500-årene, har der føjet sig bebyggelse inde på karreen, idet forskellige altermvikarer har haft deres præstegårde her. S. Olavs alters sidste papistiske præst, Jens Madsen, der levede endnu 1548, beholdt for sin livstid altrets præstegård, der lå 'på kirkegårdens plads'⁵⁰. Også Oluf Adamsen, der havde forrettet tjeneste ved Hellig Legems alter, beholdt sin præstegård på kirkegården²². Forfølges præsteboligerne ned i tiden efter reformationen, fremgår det, at Peder Rasmussen Lange i sit kaldsbrev 1612¹⁴ fik anvist 'fri residens på S. Oluffs kirkegård af kirkens huse som kapellanen er tillagt'. Endnu 1716 lå førstekapellanens stærkt for-

faldne bolig 'på hjørnet af den danske kirkegård, som vender ind til det lidet Kirkestræde' med fem fag til kirkegården⁵¹. Huset øst herfor, med elleve fag til kirkegården, havde førhen været andenkapellanens residens.

Det er næppe urimeligt at formode, at disse kapellanboliger⁵⁰, hvoraf den ene blev solgt 1739⁵¹, og hvis beliggenhed svarer til nuværende S. Olaigade 51—53, omtrentlig har fastholdt placeringen af ovennævnte, senmiddelalderlige præstegårde, der da må antages fra opførelsen at have været orienteret med forsiden mod kirken⁵².

Hegn har lukket kirkegårdsområdet de få steder, hvor randbebyggelsen — bortset fra indgangene — ikke skærmede. 1730 blev 'østen på kirkegården' opsat ny mur af tegl af dækket med tagsten⁵³. I en beskrivelse fra 1743⁵⁴ siges kirkegården at være omgivet af bygninger på alle sider undtagen mod øst, hvor nogle huse, der var ødelagte efter pest og krig, er blevet erstattet med en mur. Kirkegårdsmur mod Sofiegade ud for kirkens kor omtales 1755⁵⁶. 1761⁵⁵ eksisterede 33 m brandmur, 2,5 m høj; muren nævnes 1781⁵¹. 1774 repareredes 'port og mur ved Springposten'⁵⁶.

Kirkegårdens indgange. Kirkens *†riste*, der lå i fodgængerpassagerne for at hindre kvæg i at komme ind på kirkegården, nævnes gentagne gange mellem 1529 og 1672. Ristene var lagt over murede kasser og udført af trærammer med stangjern⁷. Deres beliggenhed angives med varierende betegnelser og lader sig ikke altid umiddelbart bestemme⁵⁷.

Det fremgår af en lejekontrakt fra 1536⁵⁸, at der på dette tidspunkt eksisterede mindst een indgang på østsiden, mod Sofiegade. 1579 nævnes en rist i kirkegårdens nordlige indgang i Kirkestræde⁵⁹.

Det jordstykke langs Stengade, som kongen 1529 overdrog borgmester og råd at bebygge med den ovenfor p. 44 omtalte boderække, strakte sig 'fra den rist, som Hanss Fynboe bor hos, og indtil den rist, som ligger ved Færgestræde'⁴⁸. Risten ved Færgestræde er sandsynligvis den samme som 1562⁵⁸ betegnes den sydvestre rist, 1584⁷ som risten udfør salig David Leiels gård, 1670 som Vejerbodsristen og 1672⁶⁰ som Johan Vinantz' rist. I vest, mod S. Annagade fandtes 1670⁶⁰ risten mod Fisketorvet. Det er usikkert, om den 1579⁵⁹ omtalte rist mod 'Mellomgaden' svarer til 'kirkens nordvestre rist', 160 2⁵⁸, og til den senere hovedindgang i S. Annagade for enden af Brøndstræde, ved nuværende S. Olaigade.

Antallet af indgange til kirkegården i de første efterreformatoriske århundreder er ikke endelig fastslået. Senere var der seks indgange (Helsingør I, 441)⁶¹, jfr. Christopher Lønborgs bykort fra 1803, fig. 3 b. 1743⁵⁴ siges der at være otte ud- og tilgange, men da der kun opregnes seks, tør man antage, at mindst to har været porte med låger, og heraf må den ene være hovedporten ved Rrøndstræde. L. Boesen (p. 102) angiver (1757) seks porte eller låger, for-

uden hovedporten. Hertil kom, at flere af de tilgrænsende huse havde private låger fra deres haver og baggårde ud til kirkepladsen (jfr. p. 48).

Der var en indgang nordfra, ad Kirkestræde, som på det kort, der ledsager Pontoppidans beskrivelse af Helsingør, misvisende fremstilles som eneste adgang til kirkeområdet⁶².

Fra Sofiegade eksisterede mindst een indgang, ved nuværende no. 7 og 9. I forbindelse med indplankning af et areal til baggård omtales 1755³⁶ en dør i muren ud for S. Olai østside.

På kirkegårdens sydside, mod Stengade, fandtes (1815) to indgange⁶³, hvoraf den østre, ved Stengade 75, stadig benyttes (jfr. p. 51), mens den vestlige, mellem Stengade 65 og 67, er lukket. På kirkegårdens vestside var der to adgange, der i ændret skikkelse stadig anvendes. Den sydlige indgang, der 1815 karakteriseres som køreport og 1844 kaldes en passage for gående⁶³, lå over for torvet, og færdsel foregik gennem en port i stadens sprøjtehus (jfr. p. 51). Den nordlige indgang på denne side lå for enden af Brøndstræde, hvor senere S. Olagade er ført igennem. Denne indgang var kirkegårdens hovedindgang og var i 17. århundrede udformet som en muret portal, jfr. Resens prospekt over Helsingør (fig. 2).

Det er utvivlsomt denne port, som blev nedbrudt 1740⁵⁶ for at give plads for en ny, således at 'de gamle sten, som ved stedet findes, igen forbruges til grunden, og under foden med kvadersten efter proportionen' skal lægges. Den nye port og muren, hvori den var anbragt, blev opmuret af små sten 1742 og var 1760 afdækket med glasserede tagsten⁵⁶. Portalen indeholdt en køreport og en fodgængerlæge. Over gennemkørslen sad indvendig følgende inskription, der kendes i H. C. Rosendahls afskrift^{20C} fra årene umiddelbart efter portens opførelse: »Anno 1742 ere den evige Gud til Ære, eendel af de danske Asiatiske og Islandske Compagniers Kiøbmænd og Betientere med denne danske Kirkes Præster i Kierlighed forenede at lade af deres frivillige Gaver denne Muur og Port (som er St: Olai Kirkes stoere Kirke Port) opbygge og bekoste«. Derunder stod, flankeret af skjoldlignende felter med Det islandske Kompagnis monogram og med et midtfelt indeholdende initialerne P O. W T. [Peder Ørslef og Wilhelm Top], rabbinske formler, der i oversættelse⁶⁴ lyder: Med Guds hjælp fører vi vor gerning lykkeligt igennem (t.h.) og Lovpris Gud, verdens skaber (t.v.). På dette sted er i Rosendahls afskrift anført et C 5 1 (?), hvormed muligvis angives et (ældre) kongeligt navnetræk.

På portens ydre side stod på hebraisk, skrevet helt ud: Kongen leve! Der under: I.N.I. (In nomine Iesu (?)). Rosendahl anfører yderligere den hebraiske indskrift: Ihukom din skaber og færdes ydmygt i guds frygt.

Over portens lille indgang var anbragt et sandstensrelief med Hellig Olav og på den udvendige side en indskriftstavle (jfr. p. 96), som nu begge opbe-

vares i kirkens våbenhus, mens de af V. Bissen 1884—85 udførte kopier er indsat i spejlet over kirkens vestportal. Indskrifttavlens tekst, der foreligger i indbyrdes lidt afvigende former, gengives her efter Bissens kopi: Gaaer ind ad hans porte med taksigelse; til hans forgaarde med lov; takker ham, vel-signer hans Navn; thi Herren er god, hans miskundhed er evindelig og hans sandhed til slegt og anden. Psalm. 100 w. 4,5.

Relieffet blev opmålet 1743—44^{20C}. Porten og muren underkastedes mindre udbedringer 1774⁵⁶; 1826 afholdtes licitation over reparation⁶⁵ (jfr. p. 51).

Kirkegårdsområdet. Det åbne areal omkring kirken inden for randbebyggelsen var S. Olai begravelsesplads og Helsingørs hovedkirkegård endnu århundreder efter Nye Kirkegårds anlæggelse 1579—80 (se afsnittet om denne kirkegård efter S. Marie kirke). I 1700-tallet udskiltes på arealet to urtegårde (se p. 49 f.).

På tre af kirkegårdens sider var det de omgivende huses bagfaçader, der vendte mod kirken. At dømme efter de tilbagevendende beskrivelser og beklagelser over kirkegårdens tilstand, har dette forhold nok været medvirkende til, at området kun sjældent havde lighed med den ordentlige og velplejede gravplads, som kirkens øvrighed og byens råd gav udtryk for at stræbe efter. Som oftest synes pladsen at have henligget som et uhumsk bagareal, der tjente de omkringboende som losseplads og tilkørselsvej for skramlende vogne. Ved højtiderne har der dog sikkert været ryddeligt. 1573 'udi Pinschelligdage agerede hr. Hans [Christensen Sthen, skolemester og kapellan] et spektakel eller leg på kirkegården'⁶⁶.

De første vidnesbyrd om arealets noget vilkårlige disposition indeholdes i kirkens begravelsesbog fra sidste halvdel af 17. århundrede⁶⁰. Heraf fremgår, at på kirkegården skød man genveje i mange retninger fra det ene hus til det andet, og fra indgangene førte veje til kirken. Stier krydsede 'fra hr. Hans' rist til den lille kirkedør', 'fra Vejerbodsristen og til tårnet' og 'fra boghuset (våbenhuset) til risten ved Fisketorvet'. Visse arealer eller bæltter har været brolagte; 'Ole N begravnes i hjørnet af begge stenbroerne ved boghusdøren', 1670 benyttes stedsangivelsen 'mellem stenbroen og kirken, vesten boghuset', og 1672 nævnes 'stenbroen, som går fra boghuset til Johan Vinantz' rist'. Foran et stakitværk lagdes 1708⁵⁷ 30 favne god stenbro for gående og anden forbi-farende, 'at ingen vand skulle blive stående'. I 1740'rne blev kirkegården beplantet med træer⁶⁷.

Åbenbart har det været småt med vedligeholdelse af hegnene ved randbebyggelsens baggårde ud mod kirkegården. I forbindelse med provst Aagaards nedenfor, p. 49, omtalte indhegning af et område syd for kirken, nævnes det, at der inden for stakitværket var udgang fra et hus og 'alt befindes deraf at udlades, høns, kyllinger og andet levende til at søge føde og ophold på den

indelukkede kirkeplads'. Borgerne indskærpedes gentagne gange orden på kirkegården. 1575 blev det på tinge 'strengeligen tillyst, at ingen skal holde kvæg på kirkegården, enten kalve, lam, gæs, geder, svin eller andet sådant' (Helsingør I, 134). 1624 måtte skarpretteren fjerne en død hest⁷. 1585 rodede svin i et barns grav ind på det døde lig⁶⁸. 1757⁶⁹ besværede kirkeværgen sig over, at de som bor omkring Danske kirkegård og som har deres låger ud til denne, 'skal lade udbringe ... på kirkegården en og anden urenlighed'. De anklagede³⁶ får besked om, at handler de imod den givne advarsel 'må de vente, at deres porte og låger ud til kirkegården bliver fastslagen'.

Da Tewis Wildes hus på hjørnet af Kirkestræde og kirkegården skulle opføres 1784, ønskede kirkeinspektørerne, at ejendommens traditionshjemlede ret til forstue eller dør mod kirkegården blev ophævet. Da dette ikke lod sig gennemføre, insisterede inspektørerne på, at der ikke måtte indrettes nogen port ud til kirkegården⁵¹ 'for over samme at køre ind og ud med urenlighed eller andet, af hvad navn nævnes kan, på det at kirkegården ikke skal i tiden omskiftes til en almindelig kørevej'³⁶. 1815 omtaler kirkeværgen de ulovlige baglåger, der fandtes ud til kirkegården⁷⁰. Der er flere vidnesbyrd om, at henstillinger og advarsler i anledning af disse bagdøre kun har haft kortvarig virkning. Særlig kørsel over kirkegården til de omgivende huse var en stadig gene. 1739⁶³ klages over larm og tumult af kuske og andre under gudstjenesten. En entreprenant drejer, Borggren, ville 1780⁵¹ i sit hus ud til Sofiegade indrette en port til gennemkørsel, hvorefter kirkeværgen protesterede mod den slags trafik over kirkegården og forholdet i det hele. Magistraten foreslog året efter⁵¹ for at forebygge uforholdet og misbrugende kørsel, at nøglen til den store port (se p. 47) blev overdraget graveren; gravstederne ville da også blive sparet for overfald og vold af kreaturer, som 'nu lettelig kan indkomme på kirkegården'.

På kirkegårdsområdet har der tidligt været foretaget indhegninger sine steder. Sognepræst Søren Torndal fik 1604⁵⁹ tilladelse til at opsætte 'plankeværk på kirkegården op til det nye stenhus, som han har ladet i sydvest fra kirken opsætte'. 1670 omtales⁶⁰ 'de små stakitter ved hr. Hans' rist'. 1708⁵¹ lod provst L. C. Aagaard 'indrette et nyt stakitværk på S. Olai kirkegård på den søndre side til bedre beskyttelse af de der indenfor værende grave'. Det indhegnede område var 80 alen langt og 30 alen i bredden på hver ende fra enken Aniche Patersens hus på den ene og Nicolai Angelsens hus på den anden side, og stakittet blev malet hvidt og gråt. Provst Aagaards indhegnede område, der lå foran våbenhuset, benævntes almindeligvis *store urtegård*. 1757⁵⁶ blev alle ligsten nummereret, og 1783⁶³ hedder det, at gravnumrene i store urtegård begynder ved indgangen. Den anden urtegård, der 1758⁵⁶ og 1776³⁶ (jfr. Boesen p. 101) kaldes den *lille urtegård*, var beliggende øst for den store, ved kirkens kor. I forbindelse med reparation af indhegningen 1810⁶³ omtales stakit 'langs

ad vejen', og her er formentlig tale om en kørevej langs bagsiden af Sofiegade-husrækken.

1761 eksisterede 44 fag malet stakit⁵⁵, hvis udbedring og opmaling nævnes 1762—63⁵³, 1791—92⁵¹ og 1810⁶³.

Arealet vest og nord for kirken har almindeligvis været betegnet kirkegården (benævnelserne er svingende, 1792 siges S. Olai at have tre kirkegårde)⁵¹. 1739 fremkom forslag om at indhegne også dette område⁶³. Forslaget bragtes igen frem 1758⁵⁶ og i 1790'erne⁶³, men synes ikke at være blevet gennemført i denne periode. Om 'Store kirkegård' hedder det 1783⁶³, at gravenes numre begynder 'fra den store kirkegårdsport (se p. 47), hvor alle lig indbæres til kirken'.

Endnu i 1820'rne blev givet tilladelser til opsætning af stakitværker om enkelte gravsteder³⁶.

Kirkegårdens sløjfning fandt sted i årene efter 1827, da jordfæstelser i området allerede havde været indstillet i nogen tid. Samme år blev brolagt et fortov omkring kirkebygningen⁵³. Der forløb dog herefter en længere periode, før der kom gang i arbejdet med arealets omdannelse; endnu 1831 blev gravsteder fornyet³⁶.

Kirkepladsens *hegning, randbebyggelse og indgange* var i 1820'rne utvivlsomt i store træk af samme udstrækning og art som i det foregående århundrede. Flere af de omkringliggende huse var dog i tidens løb selvsagt erstattet af nyopførelser. 1836⁶³ blev et stykke grundmur ved indgangen mellem konsul Ellahs pakhus og løjtnant Lemvigs gård (Stengade 75 A og 75 C) nedbrudt. Året efter⁶⁵ rejstes her den stadig eksisterende lave mur med jerngitter, formet som en niche fra gaden⁵³. I nichen blev anbragt den 'springkam', der havde givet denne indgang navnet Springporten. Til begge sider for rundingen leder trapper fra fortovet op til den højere liggende kirkeplads. 1840 omtales⁶³, at sprøjtehuset i S. Annagade (jfr. p. 47) er blevet nedbrudt, og 1844 købte kirken tomtten, som omdannedes til indkørsel⁶³. I dag er stedet spærret med bomme og fungerer som fodgængerpassage. 1835⁵³ nedbrødes kirkepladsens hovedportal fra 1742, der lå ved S. Annagade for enden af Brøndstræde (jfr. p. 47). Omkring 1910 nedreves husrækken i S. Annagade fra S. Olaigade til og med nr. 10 (Henningsen S. Olai p. 43).

Der synes ikke at have foreligget udarbejdede planer for *arealets omdannelse* og anvendelse, da kirkegården blev sløjfet. En længere tid hengik, inden større ændringer indtraf. 1840 beskriver Frederik Schaldemose (p. 9) den gamle kirkegård med dens forfaldne grave, 'den bruges ikke mere, og frembyder just ikke det behageligste syn, da den på ingen måde holdes i hævd; men snarere tjener til en samlingsplads for al slags urenlighed'. Allerede fra midten af 1700-tallet havde dog en betydningsfuld tendens gjort sig gældende på den måde, at kirkepladsens yderste partier på øst- og sydsiderne, der synes at have været

isolerede af de bag husene liggende køreveje, blev omdannet til haver og baggårde for randbebyggelsens beboere³⁶. Denne udvikling tog i 1820'rne og perioden derefter yderligere fart⁷¹.

1834⁶³ blev stenbroen brudt op, og fra denne tid findes overvejelser om kirtegårdens omdannelse. Helsingør kommunalbestyrelse udbad sig kirkens stillingtagen til de da foreliggende planer om, enten at bebygge arealet, eller gøre området sirligere ved at indhegne kirken med jerngelænder og anlægge en passende bred kørevej rundt om den og derefter at afhænde den uden for vejen liggende plads til de omkringboende grundejere. Kirkeværgen stillede herefter forslag om planering, hegn m.v., mens stiftsøvrigheden fandt det tilstrækkeligt for pladsens forskønnelse, at al græs blev bortryddet, og at arealet blev belagt med grus⁷². 1848 stillede arkitekt H. C. Stilling forslag til kirkepladsens regulering og beplantning (Henningsen S. Olai p. 42) og i årene derefter udførtes ret omfattende arbejder, hvoraf i første række må anføres gennemførelsen af S. Olai-gade fra Brøndstræde (hele strækningen fik senere navnet S. Olai-gade) til Sofiegade, langs husrækken nord for kirken, og en del af pladsens planering og indhegning med 70 fag stakitværk, jfr. fig. 3. 1862 plantedes lindetræer omkring kirken. 1926⁷³ vedtoges en omlægning af plænen mod S. Olai-gade. 1932 foretog kommunegartner G. N. Brandt en regulering og beplantning af arealet foran kirken, langs S. Annagade; og det var i forbindelse hermed, at det nuværende ståltrådshegn omkring plænestykkerne nord og vest for kirken blev opsat. 1942 indrykkedes hegnet på nordsiden seks meter, og der blev på det derved vundne areal langs S. Olai-gade brolagt til parkeringsplads.

Et †*benhus*, der efter materialeforbruget at dømme har været beskedent, opførtes 1603 af murmestrene Frandtz og Albriitt⁷. 1716 var huset brøstfældigt⁵⁶ og blev repareret⁷. Dets beliggenhed på kirkegården er ikke fastslået, men af de angivelser, hvormed gravsteder i benhusets nærhed i 1600-tallet lokaliseredes⁶⁰, synes det at fremgå, at bygningen var fritliggende.

Om †*gabestok*, der nævnes 1671 i anledning af 'begravelse næst ved hjørnet hos gabestokken'⁶⁰, fremføres det 1739⁶³, at 'hvad gabestok eller halsjern angår, skikker det sig i købstæderne bedst at være på torvet eller ved rådhuset'.

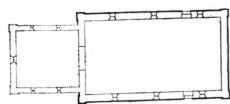

Fig. 5. S. Olai kirke, set fra sydvest. Fotograferet 1956 og stillet til rådighed af kriminalassistent Aksel Petersen Helsingør.

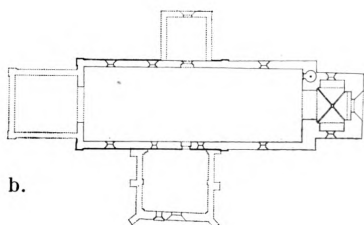
KIRKENS BYGNINGS HISTORIE

Indledning. Kirken består af et senmiddelalderligt, basilikalt langhus (p. 68) med tagrytter (p. 102) og fire tilbygninger: i nord et jævngammelt sakristi (p. 97), i syd et flere gange ombygget våbenhus (p. 98), i vest et asymmetrisk anbragt tårn (p. 61), der ligesom den anden nordre tilbygning, Oxes kapel (p. 63), er opført i tilknytning til den nuværende kirkes forgænger. — Af denne, en enskibet, senromansk bygning (p. 57), som foruden det nævnte tårn og kapel, havde en med tårnet samtidig vestforlængelse (p. 60) samt muligvis et våbenhus (p. 62), indgår hele det forlængede skibs nordmur i det nuværende langhus, hvor det udgør nordre sideskibsmur i de fem vestre fag. Spor af ældre kirker før denne er ikke konstateret. Kirkens orientering har temmelig stor afvigelse til nord.

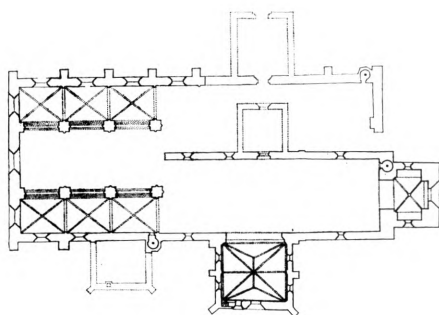
Mens hele kirkens relative kronologi med stor klarhed lader sig læse ud af murværk, fortandinger etc., er den absolutte datering af de enkelte bygningsafsnit eller byggeperioder ulige vanskeligere. Af stilistiske grunde må den første teglstenskirke henføres til o. 1200—1250, og dens — i forhold til en landsbykirke — ret anselige dimensioner taler for, at den er anlagt, efter at Helsingør havde fået købstadsrettigheder (p. 39). Et par århundreder senere blev denne kirkes skib stærkt udvidet mod vest og forsynet med tårn. Om dette byggeri skal henføres til 1400'ernes 1. eller 2. fjerdedel kan ikke afgøres med sikkerhed; det er undertiden blevet kædet sammen med byens vækst efter Øresundstoldens indførelse, men der er intet i murteknik og stil, som hindrer en noget tidligere datering (p. 60). Foran det gamle skibs norddør lod lensmand på Krogen, Johan Oxe, rejse et Trefoldighedskapel, hvis påbegyndelse ligger efter 1454, og hvis afslutning snarere må sættes til før 1474 end efter (p. 63). På den tid, da Oxes kapel stod under opførelse — en periode, hvor byens vækst på grund af sundtolden virkelig kan have fået betydning for sognekirken — må man have bestemt sig for at udvide kirken på ny eller rettere for en næsten fuldstændig ombygning; det var den, der resulterede i det nuværende treskibede anlæg (p. 68). I grove træk kan dets bygningshistorie deles i et ældre østafsnit på tre fag, hvis nordmur er opført i forlængelse af det romanske skibs nordmur, og et yngre vestre på fem fag, hvis nordmur, hvad længden angår, er identisk med det romanske skibs forlængede nordmur. Fuldendelsen af det nævnte østafsnit har man tidligere kædet sammen med en kirkeindvielse ved Roskildebispens, Lage Urne, 1521, hvorefter vestafsnittet skulle have været under arbejde frem til 1559; begrundelsen herfor fandt man i en regnskabsbog for 1557—61 (sml. p. 84), der under 1559 indgående beretter om de sidste arbejder ved »vor sognekirkes fuldendelse«, bl.a. indbygning af de manglende hvælve i høj kirken og en forhøjelse af det gamle tårn, som var alt for lavt til

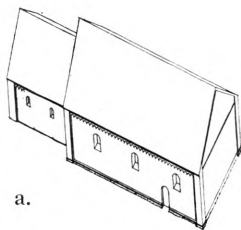
a.

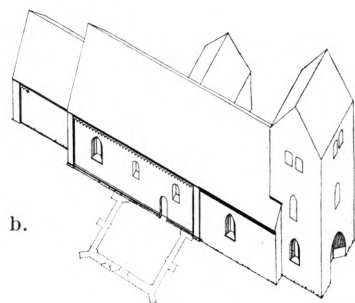
b.

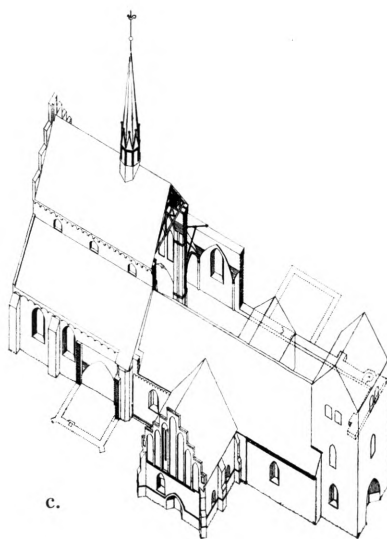
c.

a.

b.

c.

Fig. 6 a—c. S. Olai kirke. Planer og aksonometriske fremstillinger, 1:1000, af tre stadier i bygningshistorien. Ved El. M., tegnet af K. de F. L. a. Den enskibede kirke fra o. 1200—1250, med rekonstrueret kor (p. 57). b. Samme, med vestforlængelse og tårn fra o. 1400—1425 (p. 60), Johan Oxes projekterede Helligtrefoldighedskapel i nord fra o. 1450—75 (p. 63) og formodet våbenhus i syd (p. 62). c. Samme, fra tiden o. 1500. Helligtrefoldighedskapellet er færdigbygget og den store ombygning til treskibet langhus så langt fremme, at østafsnittets tre fag har kunnet tages i brug som kirke (p. 70). Arbejdet på vestafsnittets fem fag er forberedt med søndre sideskibsmur (p. 72), sakristi og våbenhus ved fortanderinger (p. 97, 98).

N. E. 1947

Fig. 7. S. Olai kirke. Den enskibede kirkes nordvestre hjørnelisén m. riflede sten (p. 57).

den nye kirke. Meget taler dog for, at indvielsen 1521 med samme eller større ret kan knyttes til hele det nuværende langhus med sakristi og våbenhus. Et stærkt indicium for rigtigheden af den teori leverer langhusets ældste våbenhus og tagrytter, der allerede henholdsvis 1561 (p. 98) og 1572 (p. 102) var meget forfaldne. Midtskibets fem vestfag kan have været overhvælvende før indvielsen, men overhvælvningen kan også være sket i årene mellem 1521 og 1557, da forberedelserne til kirkens fuldendelse: tre høj kirkehvælv og tårnets forhøjelse, satte ind (p. 84). Vedrørende de nærmere detaljer i denne omdatering, som dels skyldes nye, bygningsarkæologiske undersøgelser sammenholdt med regnskabsbogen over kirkens fuldendelse, dels begrundes med S. Olai stilistiske afhængighed af karmelitternes S. Marie kirke, henvises bl. a. til p. 82. Her skal blot bemærkes,

at der i sognekirkens stilformer intet findes som taler mod en datering af hele langhuset til tiden forud for 1521.

De under 1559 nævnte byggearbejder og den påfølgende møblering af kirken udgjorde ganske givet — således som det kan fastslås af påskriften på regnskabsbogen 1557—61 — et sidste og uundværligt led i fuldendelsen af det byggeprogram, som antagelig var blevet lagt ca. 100 år tidligere, da Oxes kapel var under arbejde. Væsentlige årsager til, at kirkens endelige færdiggørelse trak i langdrag, kan søges både i de urolige forhold omkring reformationen (p. 39) og i Lybækkernes afbrænding af byen 1522, der må have lagt beslag på håndværkerne for en tid, samt i pesten 1536, som gjorde et stort indhug i befolkningen.

Selv om kirkebygningen således i efteråret 1559 stod fuldent efter planen, fortsatte borgerne dog ikke blot den indre udsmykning, som i høj grad skete på bekostning af den just nedlagte Esum klosterkirke (p. 90), men der blev også råd til at fortsætte på det bygningsmæssige område. 1575—76 erstattede de det gamle våbenhus med et nyt, der antagelig var i stil med de samtidige arbejder på Kronborg og udført af håndværkere herfra (p. 99). Endelig 1613 sattes kronen på værket, da tårnets tag og gavle fra 1559 afløstes af et vældigt spir, der »for sin Nethed [blev] kaldet Helsingørs Jomfrue« (p. 105). Hermed

El. M. 1964

Fig. 8. S. Olai kirke. Den enskibede kirke, detalje af buefrise øverst på skibets nordmur, set fra tagrummet over Oxes kapel. Buesten og konsoller tildannet ved hugning (p. 57, 59).

nåede kirkebygningen sin største pragtudfoldelse, og de arbejder, som siden er udført, har været mere eller mindre påtvungne følger af ulykkelige hændelser (som spirets fald) eller af bygningens almindelige vedligeholdelse.

DEN ENSKIBEDE (†)KIRKE

Den romanske (†)teglstenskirke (fig. 6 a, 9, 11). Bevaret af den bygning, der formentlig i sin ældste skikkelse kun har bestået af kor og skib, er blot skibets nordmur. Den indgår i den senmiddelalderlige kirkes nordre sideskibsmur, og er kun synlig udefra og fra tagrummet over Oxes kapel. Bortset fra de indgreb, som er affødt af senere tiders byggearbejder, står den romanske mur klart afgrænset med sine endeliséner og resterne af den buefrise, der har afsluttet den store façadeblænding foroven, umiddelbart under den delvis forsvundne, udkragende gesims. De sparsomme rester af en teglsokkel på en syld af relativt små kampesten i jævne skifter blev 1964 afdækket nær nordmurens østende, umiddelbart op mod det yngre trappehus⁷⁵.

Byggematerialet (fig. 7—8), som bedst studeres bag Oxes kapel, er små, ensartede, kraftigt røde *munkesten* i temmelig regelmæssigt munkeskitte

E. M. 1947

Fig. 9. S. Olai kirke. Nordre sideskibsmur mellem sakristiet og Oxes kapel; murens store, nedre del med vinduesspor og rundbuefrise er østenden af det senromanske kirkeskibs nordmur (p. 57).

(25—25,5x11,5x7—7,5 cm; 10 skifter = 92 cm). Adskillige hårdtbrændte sten viser klar glasur, og *riffelhuggede* sten er i vid udstrækning benyttet til liséner, vinduessmige og rundbuefrise. Der er intet, som tyder på, at frisens halvcirkelfelter har stået med pudset eller hvidtet bund.

Skibets oprindelige længde, små 20 meter, fremgår næsten umiddelbart af det bevarede murstykke; bredden derimod er ukendt. Sydmurens plads kan dog med omtrentlig sikkerhed fastlægges ud fra tårnets placering. Det er nævnt, at dette tårn i 1400'rne rejstes ved den her behandlede kirke, og da man antagelig kan regne med en viss symmetri i forhold til kirkens midtakse, må skibets bredde have været ca. 11,5 m. Til disse planmål svarer en murhøjde på knap 6,5 m, målt fra sokkeloverkant til murkrone.

Skibet har således været af en størrelsesorden, der hæver bygningen over amtets landsbykirker, selv den statelige Tikøb (Lyng-Kronborg hrd.), og stiller den i klasse med den tidligere købstadkirke, Søborg (Holbo hrd.). Ganske vist har Helsingør S. Olai været lidt mindre, og vinduesplaceringen i nordmuren godtgør, at den ikke som Søborg har haft et samtidigt tårnparti i vestenden, men bortset herfra viser en sammenstilling af de to gamle købstadkirkers skibe, at de er meget nær beslægtede. Det gælder både teglmaterialet og de arkitek-

E.M. 1947

Fig. 10. S. Olai kirke. Nordre sideskibsmur mellem Oxes kapel og tårnet; murens store, nedre del med vinduesspor, savsnit og trappefrise er identisk med nordmuren i den vestforlængelse, der tillige med tårnet o. 1400—25 føjedes til den enskibede kirke (p. 60).

toniske udtryksmidler. — Den nævnte gravning ved S. Olai afslørede en fem skifter høj sokkel med afrundet overkant samt to skifter derover en lille, rektanglet inddragning, som danner sål i nordfaçadens store prydblænding. Sokkelforholdene i Søborg, der nu kun kan aflæses klart på korets sydside, svarer til S. Olai, blot er sålen i den store blænding her hulkantet⁷⁶. Ved begge kirker er selve den afrundede sokkel forkrøbbet omkring de falsede hjørneliséner⁷⁷, og på begge løber lisénernes inderste, svagt fremspringende led op som vederlag for buefrisen, der afslutter façadeblændingerne. Frisens enkelte buer er hver opbygget af tre smalle, krumme formsten og støttet af halvstenskonsoller med uregelmæssigt hugne rundstave i underkanten (fig. 8). Over frisen er der et udkragende savskifte ledsaget af et glat skifte, begge begrænset af endelisénernes halvsten brede fremspring. Murens øverste led, et udkragende rulskifte af kvartrunde sten, er derimod trukket ud over lisénerne, frem til murhjørnerne⁷⁸.

I skibets bevarede nordmur er der spor efter tre rundbuede, smigede vinduer. Buestikkene er halvstens med prydskefte af krumme løbere, og vinduernes bredde har været omkring 80 cm; deres issepunkt sidder ca. 1,6 m under murkronen. Vinduerne er alle blevet mere eller mindre ødelagt ved byggearbejder

i 1400'rne, dels ved den modernisering, som skete i forbindelse med opførelsen af vestforlængelse og tårn (p. 61), dels ved rejsningen af Oxes kapel, da også norddøren forsvandt.

Det til skibet hørende korparti er helt forsvundet i forbindelse med opførelsen af den nu stående kirkes tre østfag. Ud fra den senere bygningshistorie kan man dog fastslå, at koret, der hørte sammen med det gamle skib, har været mere end to murtykkelser smallere end dette (sml. p. 70). I Søborg er den tilsvarende breddeforskel næsten tre murtykkelser. På baggrund af dette forhold samt under henvisning til de lighedspunkter, der er påpeget mellem de to kirkers skibe, skulle der være gode grunde til at forestille sig Helsingørkirken udstyret med samme langstrakte kor som Søborg — og med en tilsvarende gavlundformning (p. 58 og fig. 6 a).

Tilføjelser og ændringer. Indtil omkring 1400 er der næppe sket store forandringer ved den enskibede kirke, men på den tid satte det første store udvidelsesarbejde ind. I de følgende halvanden hundrede år må der næsten til stadighed have været arbejdet på kirken, og allerede i 1400'ernes 2. halvdel tog man fat på den vældige udvidelse, som skabte den nuværende kirke (p. 68 f).

Den første byggevirksomhed omfattede dels en *vestforlængelse* af skibet, hvis areal øgedes med næsten halvdelen af det oprindelige, dels et *tårn* (fig. 6 b, 11). Tidligere har man henført disse to afsnit til hver sin byggeperiode⁷⁹, men undersøgelser, som i første række samlede sig om den (1559 delvis ødelagte) spindeltrappe, der ligger i murlivet ved tårnets sydøsthjørne, har med sikkerhed fastslået, at *vestforlængelse og tårn er samtidige*. Og sandsynligheden taler for, at dette byggeri er udført o. 1400—25. Den stærkt ødelagte vestforlængelse, hvoraf alene nordmuren er i behold, åbner ganske vist ikke større muligheder for en vurdering af byggeriets kvalitet og alder; hertil egner tårnet sig bedre, selv om dets nederste stokværk er noget forvansket ved indbygning af en trappe 1583 (p. 104); men både dette stokværk og det følgende er velproportionerede og fint formede rum med dybe, spidsbuede nicher, der i de frie mure omslutter slanke, spidsbuede vinduer. Gennem denne rumudformning og gennem udstrakt anvendelse af polsk skiftegang slutter Olai-tårnet sig til en lille gruppe tårne, der i Københavns amt har kunnet udskilles som relativt tidlige (DK. Kbh. Amt p. 2203)⁸⁰. Med holdepunkt i tårnets teknik og arkitektur samt løsningen med indvendig adgang til tårnets trappe (sml. nedenfor) synes det rimeligst at henføre byggeriet til tiden omkring 1400—1425. Arbejdet var i øvrigt ikke mere omfattende end det, der gennemførtes ved mange landsbykirker i amtet, hvor netop udvidelser med vestforlængelse og tårn var en såre almindelig foreteelse.

Materialet i vestforlængelse og tårn er munkesten over en bindig syld af hovedstore kampesten. Polsk forbandt er anvendt ikke blot i hele tårnet, men

også i forlængelsens nordvesthjørne, der må betragtes som en art støttepille til tårnet, samt i godt og vel den nedre halvdel af forlængelsens bevarede nordmur (fig. 10); den øvre del er derimod ligesom det romanske skib udført i munkeskifte. I flere buestik veksler mørktbrændte sten regelmæssigt med røde.

Vestforlængelsen, hvis ydre murflugt ligger i plan med façadeblændingen på det romanske skib, således at dets vestre endelisen springer frem, fik samme højde og taghældning som dette, men en anderledes udformet gesims. Nederste led er et med muren bindigt savskifte; så følger en fire skifter høj, udkragende trappefrise og til slut en falsgesims, som ligger i højde med det udkragende rulskifte på skibet. Et uforstyrret stykke af denne gesims ses ved forlængelsens vestende. Mellem de to vinduer, som ved den nuværende kirkes opførelse indhuggedes i forlængelsens mur, ses rester af et oprindeligt vindue, hvis spidsbuede halvstensstik med prydskite er af ganske samme art som tårnrummets. Spor af et lignende vindue i østenden af skibets nordmur vidner om, at de ældre bygningsafsnit gennemgik en modernisering i forbindelse med udvidelsen; om denne også har givet sig udslag i en overhælvning af bygningens indre, vides ikke.

Tårnet fik tre stokværk, alle bevarede, og som øvre afslutning antagelig sadeltag med blændingsgavle, der fjernedes ved forhøjelsen 1559 (sml. p. 103). Tårnrummet, der, som allerede nævnt, er nydeligt udformet med dybe nicher, synes næsten altid at have tjent som våbenhus (p. 98); det havde oprindelig forbindelse med kirkerummet gennem en spidsbuet arkade, hvis søndre halvdel blev tilmuret ved den nuværende kirkes opførelse. Nordvæggens niche brydes af et slankt, spidsbuet vindue med buestik som vestforlængelsens, og i syd har der antagelig været et lignende, som imidlertid blev ødelagt sammen med nichen ved indbygning af trappen 1583. I vest findes en stor, spidsbuet portal, hvis yderkarme er smige forneden, rigt falsede foroven og muret med afrundede formsten. Rummet dækkes af en krydshvælving med halvsten brede, profilerede ribber (fig. 22. 2); oversiden er utilgængelig på grund af et vistnok yngre gulv.

Adgangen til de to følgende stokværk var oprindelig ad en spindeltrappe i sydøstre hjørnes murliv. Denne trappes søndre del, der over forlængelsens tagflade har vist sig som et lisénagtigt fremspring på tårnets sydfacade, blev hugget væk, da byggeriet på den nuværende kirke var nået frem til vestre midtskibsgavl (p. 73), og samtidig tilmuredes dørene til trappen. Underdøren har efter alt at dømme siddet i øst, det vil sige, at trappen var tilgængelig inde fra vestforlængelsen (sml. fig. 11). Trappen har rund spindel og loft af fladbuede binderstik⁸¹. Adgangen til 2. stokværk, det oprindelige mellemstokværk, var gennem en fladbuet (nu tilmuret) dør i rummets østvæg, hvor der må findes et lille forrum inde i muren, helt som tilfældet er ved udmundingen i 3. stok-

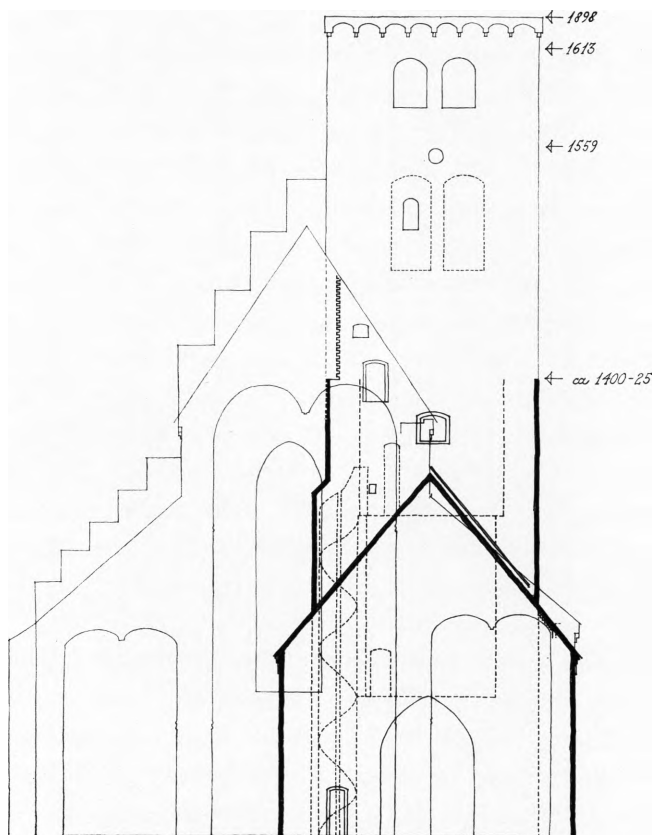

Fig. 11. S. Olai kirke. Tværsnit og tårn. Målskitse 1:300. Tegnet af K. de F. L. Den kraftigt optrukne kontur viser dels den enskibede kirke, dels tårnets ældste del; forløbet af den med tårnet samtidige spindeltrappe og hertil hørende døre er kun delvis kendt (p. 57, 61, 103, 105, 108).

værk, hvor trappen ender. 2. stokværks vægnicher er tidligere omtalt, og her skal blot tilføjes, at der til hver af de frie sider findes et vindue som tårnrumsnordre. 3. stokværk, det gamle klokkestokværk, har i nord, vest og syd to tæt sammenstillede, fladbuede og falsede glamhuller og i øst eet, der af hensyn til kirkens tagryg er noget mindre end de øvrige. Det dækkes nu delvis af høj kirkens murkrone, og de andre er blevet tilmuret 1559 eller i forbindelse med nogle af de følgende arbejder i tårnet, som har medført en næsten fuldstændig forblænding af stokværkets indervægge. Et godt stykke under glamhullernes sål findes en gennemgående række af radiært stillede (tilmurede) bomhuller for udliggerstillads. Tårnets oprindelige murkrone, der ligger en halv snes skifter over glamhullerne, markeres nu ved brudstykker af et rulskifte, som overlevede forhøjelsen 1559, da den oprindelige tårnafslutning forsvandt.

† *Våbenhus* (?). Visse forhold i forbindelse med den nuværende kirkes opførelse taler for, at den enskibede kirke havde et våbenhus foran syddøren (sml. p. 72).

Trefoldighedskapellet i nord (fig. 6 b—c, 12) er opført af Johan Oxe til Tordsø, der senest 1454 blev lensmand på Krogen, og er bedst kendt under navnet *Oxes kapel*⁸². 9. februar 1472 fik Oxe kongeligt beskærmelsesbrev for kapellet⁸³, og 8. maj 1475 tilstod et pavebrev de besøgende aflad⁸⁴. I den fundats, Johan Oxe 29. juli 1483 udstedte for det af ham i kapellet stiftede *Marie- og Trefoldighedsalter*, forbeholdt han sig selv patronatsretten⁸⁵. — Allerede 1472 omtales en til kapellet knyttet kapellan, og fra 1495 er bevaret et af Johan Oxes enke udstedt kaldsbrev⁸⁶. — Efter reformationen vedligeholdt slægten kapellet nødtørftigt; kirkens udlæg til nødvendige reparationer blev sent eller slet ikke refunderet⁷. Det kom i forfald⁷ (sml. p. 67); altertavlen fjernedes 1560 og altret 1579, da kirken lod udvise stolestader i rummet⁸⁷. 1632 oplyser borgmestre og råd til kongen, at kirken med stor bekostning vedligeholder kapellet, hvortil jordskylden lidet forstår⁸⁸.

Trefoldighedskapellet er opført ved den enskibede kirke, ud for kvindedøren og således, at det dækker den store vestre del af det romanske skib. Blandt de mange kildesteder, som er knyttet til kapellet, er der ingen, som umiddelbart giver oplysning om byggearbejdets påbegyndelse eller afslutning. De bygningsarkæologiske forhold viser, at kapellet nok er opført ved den enskibede kirke, men tillige at der under arbejdet er truffet dispositioner, som kun kan betyde, at planlægning af eller byggearbejde på det nuværende treskibede anlæg var ved at komme igang. Kapellet indtager herved en nøglestilling i spørgsmålet om denne kirkes datering (p. 64), og en gennemgang af kilderne med særligt henblik på opførelsestiden vil derfor være på sin plads.

Foran er det nævnt, at der allerede 1472 var knyttet en kapellan til kapellet. To år senere udfærdigede Jørgen Giøe, en syg, ung adelsmand i Johan Oxes tjeneste, på Helsingborg slot sit testamente; som det første punkt heri opregnes en halv læst korn til Helligtrefoldigheds kapellet, »for myn lejerstet«⁸⁹. Er disse ting end ikke bevis for, at kapellet var færdigbygget i begyndelsen af 70'erne, så er de dog — sammenholdt med oplysninger fra fundatsen af 1483 — stærke indicier derfor. Af fundatsen fremgår, at Oxe sammen med sin første hustru, Biritte Bondesdatter (død før 26. juli 1474), har ladet opbygge et kapel norden op til sognekirken i Helsingør; heri har han stiftet og funderet et alter, som er viet den hellige Trefoldighed, og hvori der skal læses daglig messe for stifterne, deres forfædre og arvinger til evig tid. Derefter følger en opregning af det gods, som Oxe sammen med sin anden hustru tilskødede kapel, alter og præst etc. Det forekommer da sandsynligt, at kapellet er opført, muligvis tillige indviet, mens Oxes første hustru levede, og opførelsestiden må da ligge inden for den snes år, som med ringe margin begrænses af årstallene 1454—1474. Dette harmonerer med den stilhistoriske datering, der på grund af visse detaljer knytter kapellet sammen med andre monumenter fra tiden o. 1450—75.

De bygningsarkæologiske forhold, man har taget som bevis på, at kapellets øvre del skulle være ombygget i en senere periode (og som følge af den nuværende kirkes opførelse)⁹⁰ har en anden forklaring. De angiver rigtigt nok en standsning, men den har været kortvarig og har kun tjent til at løse visse praktiske forhold, som er opstået, fordi sognefolkene — under arbejdet med kapellets nedre dele — bestemte sig til at ombygge kirken.

Kapellet er opført af munkesten⁹¹, der formentlig under indflydelse fra vestforlængelse og tårn, er muret i den på dette tidspunkt ret usædvanlige polske skiftegang. Munkeskifte er dog enerådende foroven, hvor der også er anvendt et andet stenformat, tykkere og bredere, end forneden. Mørkt brunglaserede sten er benyttet til dørens profilerede buestik.

I det ydre fremtræder kapellet på grund af flankemurenes fagdeling og vinduer som en to-fags bygning; indvendig er denne fagdeling opretholdt i skjoldbuerne, men ikke i rumafdækningen, der består af een stor, kubeformet hestenshvælving. Den sidder meget lavt i forhold til murhøjden, og dette har sammen med den nævnte ændring i murenes skiftegang givet anledning til tanken om en 2. byggeperiode. Fortandinger i murværket viser, at kapellets vestmur var den, som først nåede op i højde med skibets murkrone; munkeforbandt er her kun benyttet til de fem øverste skifter, de egentlige gesimsskifter, og de hæver sig over den romanske murkrone. I østmuren og gavlen, der hele tiden har fulgt efter vestmuren under byggearbejdet, ligger overgangen fra polsk til munkeskifte lavere, eet skifte under de to fladbuede lysåbningers sål og høj blændingernes fodlinie. En tilsyneladende umotiveret mur op mod kirkens tykke nordmur (sml. fig. 15) er udført i samme skiftegang og med samme stenformat som kapellets øvre partier; denne mur, som tilsyneladende hviler på hvælvingen, er forneden yngre end flankemurene, foroven samtidig med dem, og den må derfor være kommet til under arbejdets gang. Muren, der brydes af fire fladbuede sparenicher, i hvis bund det romanske skibs murværk er synligt, har kun een rimelig forklaring: den har skullet tjene som underlag for en selvstændig kapelgavl mod skibet. Når byggearbejdet på kapellet pludselig blev standset i en tilfældig højde for at bygge en sådan, muligvis kun midlertidig taggavl, må grunden søges i, at de byggearbejder, der skulle omskabe den enskibede kirke til det nuværende treskibede anlæg, var nær forestående eller påbegyndt. Var der en gavl, kunne kapellet overdækkes og fuldføres uden hensyn til kirkebyggeriet i øvrigt, og dette var på sin side uafhængigt af kapellet. Uden at der skal lægges for megen vægt på stenformater, er det nok værd at bemærke, at sten og skiftegang foroven i kapellet svarer nøje til det, man møder i nordre sideskibs tre østfag, som er den ældste del af den nuværende kirke.

Det indtryk af bredde og tyngde, som bygningen og især nordmuren under

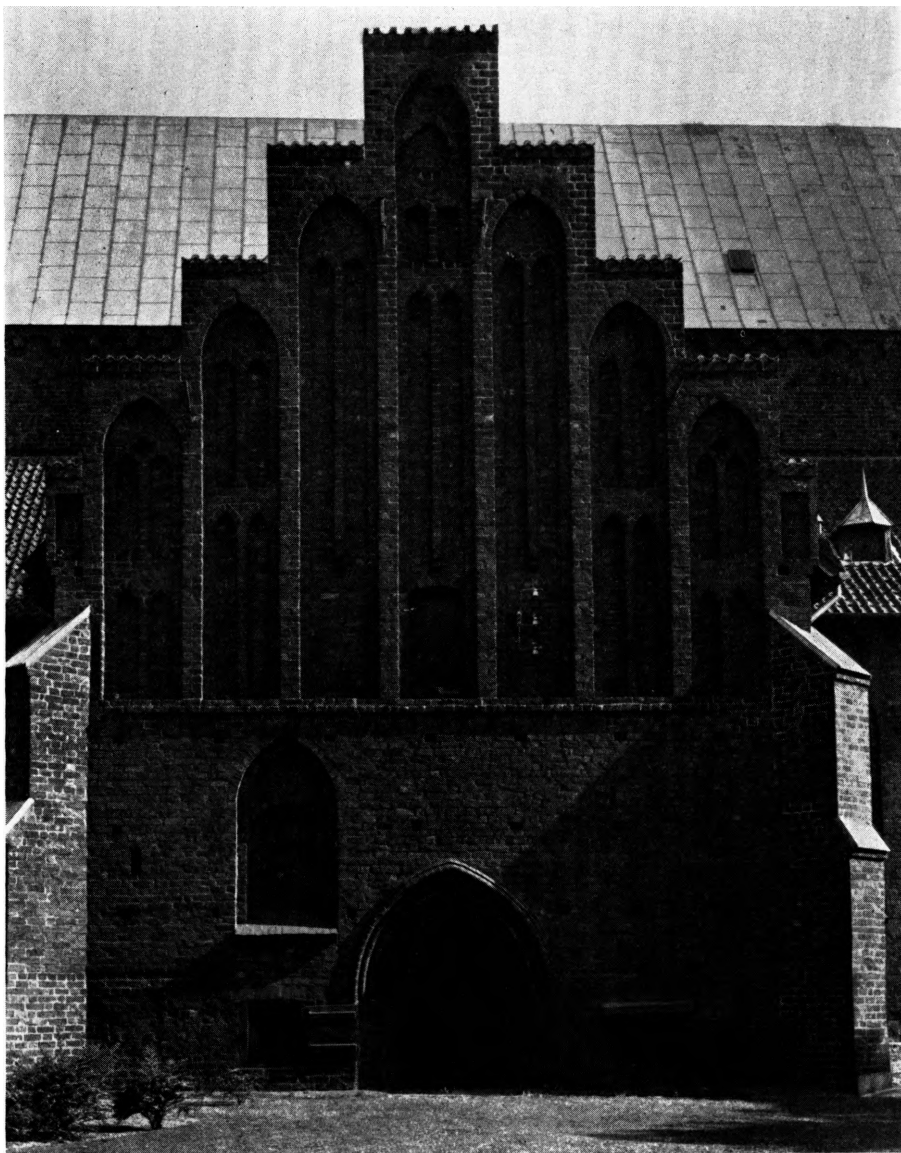

Fig. 12. S. Olai kirke. Johan Oxes Helligtrefoldighedskapel (p. 65).

E. M. 1947

den store blændingsgavl (fig. 12) efterlader hos beskueren, har tidligere været mere udtalt. Det skyldes, at der bygningen rundt, også på støttestøtterne, godt halvanden meter over terræn har strakt sig et vandret, profileret bånd, som ved døren har været ført op omkring dennes buestik og dannet yderste led i profileringen. Båndets udkragende del er forlængst borthugget, men de forgnavede rester, der fremtræder som et gennemløbende binderskifte, røber, at det har haft vandnæseprofil (fig. 13). Lignende bånd, ofte med glasur, kendes

blandt andet fra Oluf Mortensens våbenhus og Christiern I.s kapel ved Roskilde domkirke samt Hålsingborg S. Maria⁹². De hører hjemme i højde med vinduernes sålbænk, og et sådant sammenspil har der også været mellem vandnæseprofilen og de spidsbuede, falsede vinduer i Oxe-kapellet. Udvendige døre til kapeller strider mod sædvane; derfor har døren her givet anledning til formodninger om, at kapellet også skulle have gjort tjeneste som våbenhus. Bortset fra, at denne opfattelse ikke har megen rimelighed for sig, synes det indlysende, at Oxe-kapellets indgang må ses under samme synsvinkel som den ovenfor omtalte gavl mod skibet, nemlig at kapellet — på grund af den igangværende eller tilstundende ombygning af kirken — skulle være en selvstændig bygning og derfor måtte have sin egen indgang (sml. p. 64 og 73).

Dørens placering i gavlens midtakse understreges af de dybe karme og de glaserede, profilerede bueslag, der ligesom ved tårnportalen hæver sig over de smige karme, og indgangspartiet har været endnu kraftigere fremhævet, før det fremspringende bånd blev hugget bort. Det synes at være ukendskab til dettes eksistens, der har foranlediget en fejlagtig istandsættelse af dørbuen.

Gavlens symmetri brydes af et blændings- eller vinduesparti umiddelbart øst for døren, hvor en flad- og spidsbuet blænding omslutter et nu tilmuret cirkelvindue (se †glasmalerier). Den tanke ligger nær, at Oxe-kapellets bygmester — med ringe held — har ladet sig inspirere af de asymmetriske façadeudformninger, der er så karakteristiske for de tre våbenhuse ved Roskilde domkirke, som Oluf Mortensen var bygherre for (DK. Kbh. Amt p. 1461).

Blændingsgavlens dominerende virkning skyldes, at fodlinien for de syv midterste højblændinger ligger cirka to meter under langmurenes gesims⁹³; dennes højde markeres af to små, rektangulære blændinger under hver sin smalle kamtak. Højblændingerne er brede, spidsbuede og udstyret med forskelligt formet stavværk, der for den midterstes vedkommende krones af en skjoldblænding. Forneden i de fem midtblændinger og i højde med østre flankemurs lysåbninger til tagrummet er der fladbuede lysåbninger, hvoraf kun en enkelt nu er åben.

Til kapellet, der indtil 1836 åbnede sig mod kirken med en stor, fladtrykt arkade, er forbindelsen nu kun en dør. Hvælvingen, der som nævnt tvedeles af skjoldbuer i øst og vest, har et stjerneformet ribbenet af profilsten (fig. 22.3), og rundstave, hvori hveranden sten synes mørktglaseret, markerer kappernes fødselslinier. På grund af hvælvingens lave anbringelse er tagrummet usædvanlig stort, men det kan aldrig have været bestemt til opholdsrum; i så fald måtte lysåbningerne have været placeret langt højere i forhold til hvælvets issepunkt; rummet har tidligere været tilgængeligt fra selve kapellet ad en trappe i nordøsthjørnets murliv. Trappen, hvortil der oprindeligt var adgang gennem en fladbuet dør under cirkelvinduet, får lys fra en glug i nord; et enkelt af loftets

N.E. 1947

Fig. 13. S. Olai kirke. Oxe's kapel, detalje af murværk med rester af den udkragende vandnæseprofil (p. 65 og fig. 22. 5).

fladbuede binderstik er muret af profilerede sten (fig. 22. 4), og murhjørnet, hvorom trappen drejer sig, er sat af halvrunde formsten. Overdækningen ved indmundingen til loftsrummet er senere hugget bort for at skaffe en tiltrængt forøgelse af højden på den stejle og ubekvemme trappe, hvis funktion var til ende, da kapellets sydgavl blev nedrevet og taget trukket ind mod sideskibets. Den nedre del af løbet og underdøren er blevet ødelagt og delvis tilmuret i forbindelse med indhugning af lysåbninger til begravelserne under kapellets gulv; men døren eksisterede 1560, da dørfløjen fik en ny lås⁷. Til loftsrummet kommer man nu fra sideskibsloftet.

Ud over den daglige messelæsning for slægten Oxe, som ifølge fundatsen skulle finde sted i kapellet, har dette også fra første færd tjent et andet formål, nemlig som begravelsesplads. Den p. 63 nævnte unge Giøe, der doterede kapellet, havde sit lejersted her 1474, og det er tillige muligt, at stifterens fader, Peder Oxe, der før ham sad som høvedsmand på Krogen og Hålsingborg, sammen med sin hustru, Mette Godov, var begravet her.

Ved reformationens indførelse hjemfaldt kapellet, som alle andre privatkapeller til kirken, men familiebegravelsen bestod, og på grund af den har arvingerne, dersom de ville beholde bygningen som gravplads, haft vedligeholdelsespligten. Denne pligt synes man at have taget sig let; 1572 havde byen udlagt godt 80 dlr. (ikke betalt 1591)⁸⁶, og da taget 1575 blev beskadiget i en

storm, kunne kirken ikke, trods gentagne henvendelser hos arvingerne i København, få besked om, hvad man ville foretage sig i den anledning⁷. Hvordan sagen videre formelt har udviklet sig, forlyder der intet om, men 1579 samtykkede borgmester og råd i, at der udvistes stolestader i kapellet. Alteret blev nedbrudt og det indre istandsat af Hans dønniker, der afryddede den gamle kalk og »fordøchning« (puds), som var affalden mesten af hvælvingen og på væggene og fordønnikede alting op af nyt⁷.

Kapellet tjente nu, ligesom den øvrige kirke, som opholdssted for menigheden under gudstjenesterne samt til begravelser (jfr. begravelser). 1836 udskiltes det fra den egentlige kirke⁶³. 1838 blev muren »i nordre udbygning« udbækket og en dørkarm indsat — måske er der tale om en udvidelse af dørhullet, måske har den oprindelige dør for en tid været tilmuret, 1840 afskilredes et hjørne af rummet til sakristi (p. 98)⁶³; 1885 kaldtes kapellet »skriftestolen«, (sml. †skriftestole); nu tjener det som konfirmandstue.

DEN SENMIDDELALDERLIGE KIRKE

Den nuværende, treskibede kirke, der i årene o. 1475—1521 (jfr. p. 54 f.) afløste den ældre, enskibede kirke, er et fuldstændig hvælvet langhus af basilikal opbygning. Den synes på mange punkter at være inspireret af klosterkirken, men medens man til denne valgte tidens gængse langhusform med alle tre skibe under eet stort tag, bestemte bygmesteren for S. Olai og hans bygherrer sig for basilikatypen med det opragende midtskib, hvis vinduer over sideskibstagene gav lys i rummet. Denne »gammeldags« type synes at have fået en renaissance i 1400'rne, så muligvis har sognefolkene følt sig mere »moderne« end munkene (jfr. DK. SJyll. p. 2681).

Så ens de to nabokirker end er af plan, så forskellige er de både i det ydre og i det indre: sognekirkens midtskib med det milde, venlige gennem høj kirkevinduerne faldende lys står nu i stærk modsætning til Mariekirkens lidt dystre indre, hvor lyset fra de store gavlvinduer kan virke skarpt og blændende.

Oversigt over byggearbejdet. Ad bygningsarkæologisk vej kan S. Olai, som nævnt, deles i et østafsnit på tre og et vestafsnit på fem fag. Af disse er det første ældst. Der er ikke nogen slående forskel på de to afsnit, men det østre virker ligesom mere sammentrængt og kompakt end det vestre; især gælder det vinduesformater og gesimsfrisens buestørrelser.

Inden for hvert af disse to bygningsafsnit viser fortandinger klart, i hvilken rækkefølge hver mur og hvert murparti er opført. På grundlag af disse forhold, der skematisk er fremstillet på fig. 17, kan man tydeligt aflæse udviklingen på byggepladsen i den periode, hvor S. Olai forvandlede fra enskibet til treskibet kirke og fik næsten det tredobbelte omfang (fig. 16).

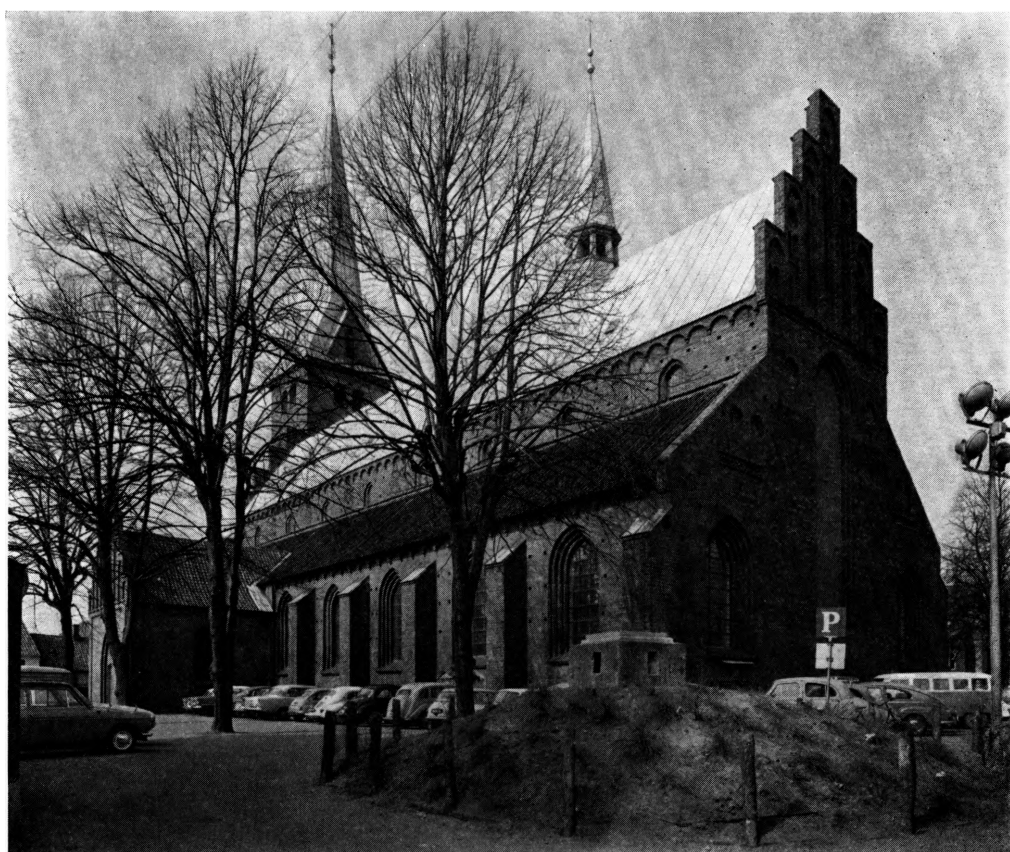

Fig. 14. S. Olai kirke. Ydre, set fra sydøst.

N.E.1964

Her, som ved alt andet middelalderligt kirkebyggeri, var det vigtigt, at der ikke skete for lange afbrydelser i de kirkelige handlinger under arbejdet. Af den grund måtte den gamle kirke så vidt mulig holdes intakt, indtil et nyt afsnit kunne overtage dens funktion. Endvidere har det selvfølgelig til enhver tid spillet en økonomisk rolle, i hvilket omfang den gamle kirkes murværk kunne indgå i nybyggeriet.

Ved at udvide kirken mod øst og syd blev begge hensyn imødekommet (fig. 6 b—c). Forlængelsen af kirken østover skete ganske visst på korets bekostning, men dog således, at det kunne holdes i brug, indtil østafsnittets mure var opført. Udvidelsen sydover tjente samme formål, eftersom det gamle, smalle skib på den måde forblev brugbart, indtil de kirkelige handlinger kunne overflyttes til det nye østparti. Endelig sparede man gennem disse dispositioner ikke blot det temmelig nye tårn og Oxes nyopførte kapel, men man kunne også lade det gamle skibs nordmur indgå i det nye, nordre sideskib.

1. byggeperiode. Langhusets tre østfag. De fortandinger, som (jfr. fig. 17)

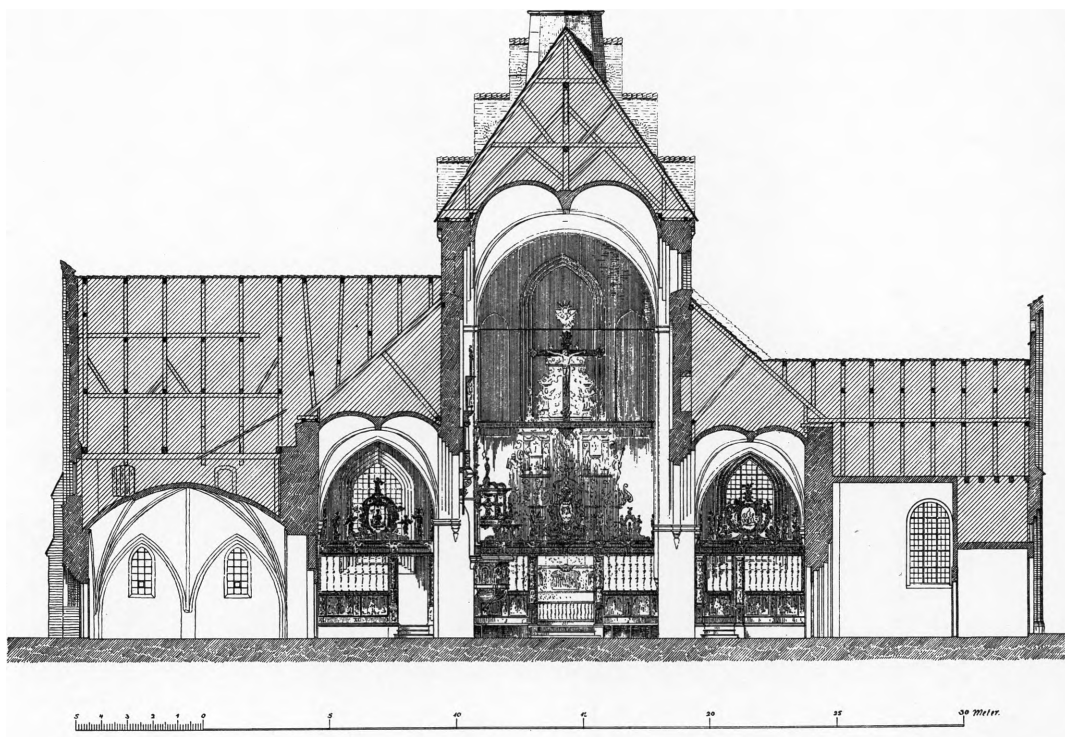

Fig. 15. S. Olai kirke. Tværsnit, set mod øst. 1:300. Tegnet af Christen Larsen 1901 til Ældre nord. Arch. 4. serie, 2. rk., her, som ved de følgende opmålinger fra 1901, reproduceret efter originaltegningerne i Nationalmuseet.

skiller langhuset i et østre og vestre hovedafsnit går på tværs af hele kirken efter et lodret snit, der omtrent skærer gennem det gamle skibs østhjørner. Arbejdet påbegyndtes ved dette skibs nordøsthjørne og var planlagt således, at kun det udvendige murhjørne blev berørt. Herfra og fra et tilsvarende punkt syd for kirken førtes de nye sideskibsmure mod øst, hvorefter gavlen rejstes til sideskibenes murkrone. Disse arbejder berørte ikke det romanske kor, og det gælder også den påfølgende rejsning af de tre søndre arkadepiller, den tilhørende højkirkemur og midtskibets gavl indtil murkronen. Under dette arbejdes sidste etape var man formentlig allerede i gang med indretning af en interimistisk væg i østenden af det gamle skib, fordi nedrivning af dets triumfmur og kor var en nødvendig forudsætning for fuldendelsen af de tre østfag. Så snart koret var borte, rejstes de tre nordre arkadepiller og den tilhørende højkirkemur, hvorefter de tre fag kunne komme under tag. Mens sideskibsfagene tilsyneladende blev hvælvet straks, udskød man hvælvslagningen i midtskibet. Om årsagerne kan man kun gisne; dels kan det have været vigtigt hurtigst muligt at kunne inddrage østafsnittet som kirkerum sammen med det gamle skib, hvad der ikke forhindredes af de manglende hvælv, dels kan man

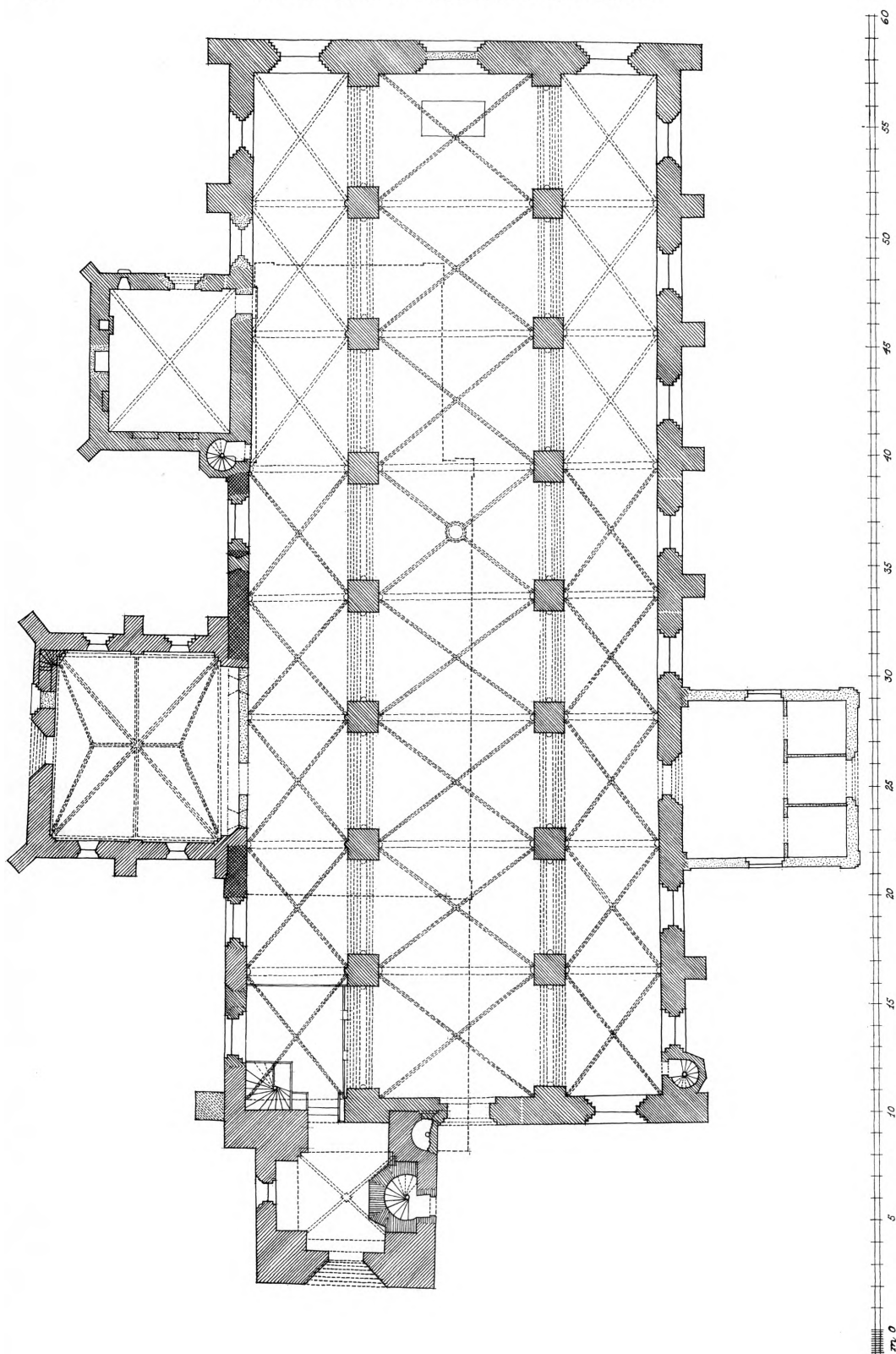

Fig. 16. S. Olai kirke. Plan. 1:300. Øst opad. Tegnet og suppleret af K. de F. L. 1964 på grundlag af opmåling ved Christen Larsen 1901.

have ønsket at sætte hele arbejdskraften ind på en videreførelse af langhuset, de fem vestfag. En samlet overhvelvning af hele midtskibet kan også have været at foretrække, idet en sådan bød umiddelbare fordele ved, at stilladset kunne flyttes fra fag til fag. At midtskibets tre østfag først skulle få de manglende hvælv 1559, var ganske givet ikke forudset (p. 84). Samtidigt med østafsnittet er et lille trappehus i nord, som formidler overgangen fra den romanske til den gotiske mur, og som giver adgang til nordre sideskibsloft. Umiddelbart vest for trappen kan man både indvendig og udvendig se, hvorledes sideskibsmurens øvre skifter allerede ved østafsnittets rejsning er ført ca. 1 m hen over den lavere romanske mur, hvis profil- og savskifte var fjernet forinden. Trappehusets østmur er identisk med et stykke af vestmuren i det nuværende sakristi. Dette var dog også planlagt sammen med østafsnittet og forberedt gennem fortandinger samt vinduesforskydning i nordre sideskibsmur, men det er opført lidt senere, antagelig sammen med de yngre partier af vestafsnittet. Østafsnittet var formodentlig fra første færd tilgængeligt gennem en lav dør (p. 95) i søndre sideskibs 2. fag fra øst.

2. *byggeperiode. Langhusets fem vestfag, † våbenhus (p. 98) og sakristi (p. 97).* Første etape i dette byggeri, der kan være påbegyndt, inden østafsnittet var afsluttet, var opførelsen af søndre sideskibsmur samt søndre del af langhusets vestmur så langt mod nord, som den gamle kirkes sydvesthjørne gjorde det muligt. Muren er opført fra øst mod vest, med en standsning i andet fag. Der kan være et par grunde til, at man er stoppet op efter det korte murstykke, som omtrent er identisk med søndre sideskibs 4. fag fra øst: dels den rent byggetekniske, at man ved overhvelvning af søndre sideskibs tre østfag har haft brug for afstivning i murens længderetning, dels en rent praktisk, at den gamle kirke har haft et våbenhus foran syddøren, der ligesom skibet var forblevet urørt længst muligt. Netop på dette sted (5. fag fra øst) fik også langhuset sin dør, og et våbenhus blev forberedt (p. 98). Lidt længere mod vest rejstes sammen med sideskibsmuren et lille, udvendigt, tresidet trappehus, der som det tilsvarende på østafsnittets nordside formidler adgangen til sideskibets loftsrum. Samtidig med eller umiddelbart efter sideskibsmuren fulgte de tilsvarende arkadepiller med søndre høj kirkemur tæt op mod det gamle skibs sydmur. En lodret fortanding i vestre midtskibsgavl, gående fra terræn til taggavlens fodlinie, viser, at denne gavl og den dermed sammenhængende nordre høj kirkemur er yngre end den søndre. Her som i østafsnittet har man respekteret den gamle kirke til sidste øjeblik. Så snart arbejdet gjorde det muligt, befriedes det gamle skib for sit inventar; dets sydmur kunne nedbrydes og arbejdet på langhusets vestafsnit føres til ende. Den nødvendige forhøjelse af det gamle skibs nordmur kan ikke have voldt vanskeligheder, fordi man allerede ved opførelsen af Oxes kapel havde regnet med kirkens ombygning og

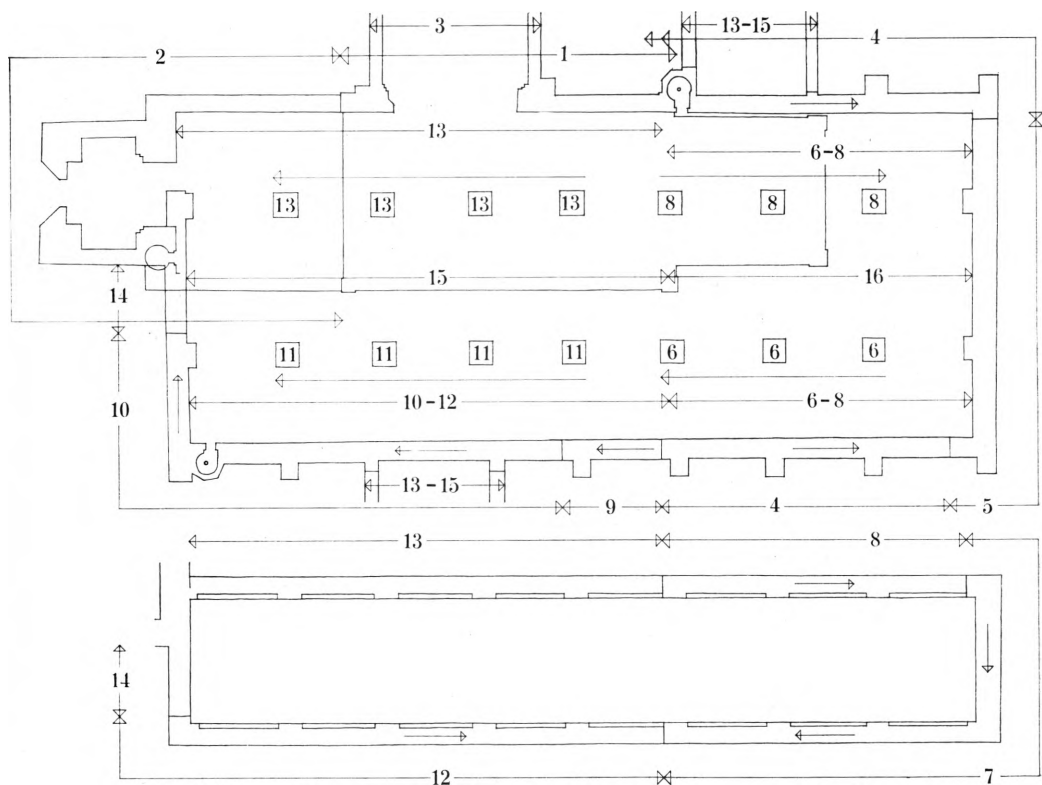

Fig. 17. S. Olai kirke. Skematisk fremstilling af den bygningshistoriske kronologi indtil 1559; pilene angiver den retning, i hvilken murerarbejdet inden for den enkelte etape er blevet gennemført. Ved El. M., tegnet af K. de F. L. 1. Den senromanske kirke. 2. Dennes vestforlængelse og tårn. 3. Hellig-trefoldigheds eller Oxes kapel. 4—8. De enkelte etaper inden for østafsnittets tre fag (men ikke midt-skibshvælvene). 9—15. De enkelte etaper inden for vestafsnittets fem fag samt våbenhus og sakristi.

16. Tårnets forhøjelse og de tre højkirkehvælv i østafsnittet, begge dele fra 1559 (p. 68 f. og fig. 6).

forhøjelse (p. 64). For tårnets vedkommende blev et større indgreb derimod nødvendigt. Dets trappe måtte ødelægges, så der kunne skaffes plads til midt-skibets gavlf. Den del af trappen, som lå i et fremspring på tårnets sydmur, borthuggedes (p. 61), og det store indgreb derefter skjult med en skalmuring, som er i forbandt med og opført af samme sten som midtskibets gavlf. Skalmuringens udstrækning kan tydeligt aflæses i tårnets murværk, og den markeres tillige af tre uregelmæssige rundblændinger, der danner en art pendant til blændingerne syd for midtskibets vestvindue (p. 78). På endnu et punkt skete der overlast på det ældre tårn; den spidsbuede arkade til det gamle skib blev delvis tilmuret ved rejsning af midtskibets nordvesthjørne (sml. p. 61). Herefter var der ingen praktiske hindringer for en afslutning af langhusbyggeriet med de planlagte tilbygninger: våbenhuset på vestafsnittets sydside og sakristiet på østafsnittets nordside. Det er sandsynligt, at kirkeindvielsen 1521 ved Roskildebispen Lage Urne betegner en sådan afslutning, et stadium på

vejen; thi det må straks tilføjes, at byggeriets endegyldige punktum efter den oprindelig lagte plan først blev sat 1559, da de sidste høj kirkehvælv og en tårnforhøjelse var gennemført (p. 84). De urolige religiøse og politiske forhold i tiden forud for reformationen kan have fremskyndet Urnes kirkeindvielse. At der muligvis har manglet nogle høj kirkehvælv kunne ikke afskrække; det havde man vænnet sig til i østafsnittet, og rummet var alligevel fuldt anvendeligt.

Langhusets arkitektur. Trods det skel, der i den foregående oversigt er op-
ridset mellem øst og vest, betegnet som 1. og 2. byggeperiode i langhuset, hvor-
til kommer arbejderne fra 1559, fremtræder bygningen dog som en helhed.

Byggematerialet er munkesten i munkeskifte og fugerne midtridsede. I lang-
husets yngste dele, der repræsenteres af vestafsnittets nordre høj kirkemur og
sakristiet, er der til en del bindere anvendt en mørktbrændt sten, som er muret
ind i et rudeformet mønster; for at opnå dette mønster har man i et visst
omfang måttet bryde munkeskiftet. En vekselvirkning mellem røde og mørke
sten er konsekvent gennemført i sakristiets blændingsgavl (p. 97). Stenstørrel-
sen⁹¹ varierer noget, men således at der inden for hver enkelt etape ikke spores
større variationer. Det er derimod ofte tilfældet mellem to etaper; forskellen
i stentykkelsen har ikke altid kunnet udlignes gennem en ændring af fugetyk-
kelsen, og derfor har man med mellemrum måttet indføje et rulskifte for at
korrigere niveauet; det ses meget tydeligt i vestafsnittets søndre høj kirkemur.
Rulskifter er dog også benyttet, hvor to mure med forskelligt skifteantal har
skullet forbindes, f.eks. østafsnittets to sideskibsmure, der er rejst uafhængigt
af hinanden og derefter forbundet med gavlen. Formsten optræder overalt i
bygningen, men de er — set under ét — både rigere repræsenteret og rigere
varieret i øst end i vest. Den forenkling i formstensmaterialet, der kan aflæses
fra det ældste til det yngste murparti, følger den kronologi, som fremgår af
fortandingerne (sml. i øvrigt fig. 22). Om et teglstrygermærke, se p. 97.

Ydre. Langhusets fagdeling markeres på sideskibsmurene af støttepiller,
som dog er udeladt på de steder, hvor der var planlagt en tilbygning, det vil
sige ved sakristi og våbenhus. Støttepiller findes heller ikke på den del af nor-
dre sideskib, som dannes af muren fra det gamle skib. Både sideskibe og midt-
skib krones af en fladbuegesims på konsoller med rundstav i underkanten (fig.
22.18); gesimsen er dog udeladt bag våbenhuset.

Med enkelte undtagelser brydes sideskibsmurene i hvert fag af et stort spids-
buet, falset vindue, og tilsvarende omend lidt mindre vinduer er indføjjet i
muren på det gamle skib. Når enkelte vinduer er forskudt kendeligt i forhold
til fagets midte eller helt udeladt, skyldes det hensynet til ældre eller planlagte
tilbygninger. Fagene bag sakristi og våbenhus har således aldrig haft vinduer;
her blev fra første færd kun anbragt døre, mens søndre sideskibs 2. fag fra øst
straks fik både vindue og dør. Den sidste, der under den store ombygning har

tjent som eneste adgang til kirkerummet i de tre østfag, men som også forblev i brug langt op i tiden, har nu en sandstensindfatning (p. 95). Døren til sakristiet er flyttet mod øst (p. 98), hvorimod døren til våbenhuset, kirkens egentlige sydindgang, har bevaret sin oprindelige form med en fladbuet lysning, som udvendig indrammes af en spids bue, hvori karmprofilerne (fig. 22.12) er ført rundt uden markering af vederlagshøjden. Langhuset har aldrig haft en tilsvarende dør i nord, hvor det ældre Oxe-kapel har sin plads, og det er sandsynligt, at tårnets vestportal har overtaget norddørens funktion ligesom tårnrummet synes at have erstattet et nordre våbenhus (p. 98, 109). Samtidig med langhuset er endelig den nedenfor omtalte dør i midtskibets vestre gavl.

I høj kirkemurene over sideskibstagen er langhusets fagdeling ikke markeret af støttestykker eller liséner, men den fornemmes gennem den taktfaste opmarch af vinduer; de er spidsbuede og falsede som sideskibenes, men mindre. Bortset fra syddøren optræder formsten kun sparsomt i åbningerne; dobbelt-rundstaven (fig. 22.13) er benyttet til sidekarme i det østligste vindue i søndre sideskibsmur og til et enkelt led i et par andre vinduer i samme mur og endelig til de udvendige bueslag i sideskibets vestvindue. Til kirkens yngste dør, midtskibets vestre, er der kun benyttet affasede sten (fig. 22.11). Muligvis har både sideskibenes og midtskibets vinduer haft en enkel stavværksinddeling som den, der spores i det nedennævnte vestre midtskibsvindue.

Kirkerummets opdeling i tre skibe kommer klart til orde i østgavlens åbninger; til hvert sideskib svarer et vindue, der er bredere og højere end langmurenes og til midtskibet eet, som hæver sig op til taggavlens fodlinie, hvor det flankeres af cirkelblændinger. Sideskibenes halvgavle, der i alt fald nu er afsluttet med lige gavlkam, har ingen høj blændinger, men firkløverfrise mellem udkragende, profilerede skifter (fig. 23) og derover to cirkelblændinger. På midtskibets taggavl er der syv kamtakker og et tilsvarende antal spidsbuede, stavværksdelte højblændinger over et savskifte og et udkragende skifte; i de fem midterste blændinger er der ved et udkragende skifte med profil som den, der indrammer sideskibsgavlens firkløverfrise, fremkaldt en vandret deling, hvorunder to blændinger gennembrydes af fladbuede lysåbninger. Gavlen er både gennem blændingernes stavværk og tendensen til etagedeling nær beslægtet med gavlen på Oxes kapel, hvor de fem midtblændinger også oprindeligt var etagedelte, her dog af en række lige høje lysåbninger (p. 66).

I vest lukker det ældre tårn for nordre sideskib og næsten halvdelen af midtskibet, således at langhuset her kun får en halv gavl. Bortset herfra og fra de vanskeligheder, som i øvrigt er fremkaldt af sammenbygningen med det stående tårn, slutter vestgavlens udformning sig nær til østsidens. Mens søndre sideskibs vestvindue kunne få samme størrelse og placering som sideskibenes østvinduer, måtte midtskibets vestvindue gøres lidt slankere end det østre og,

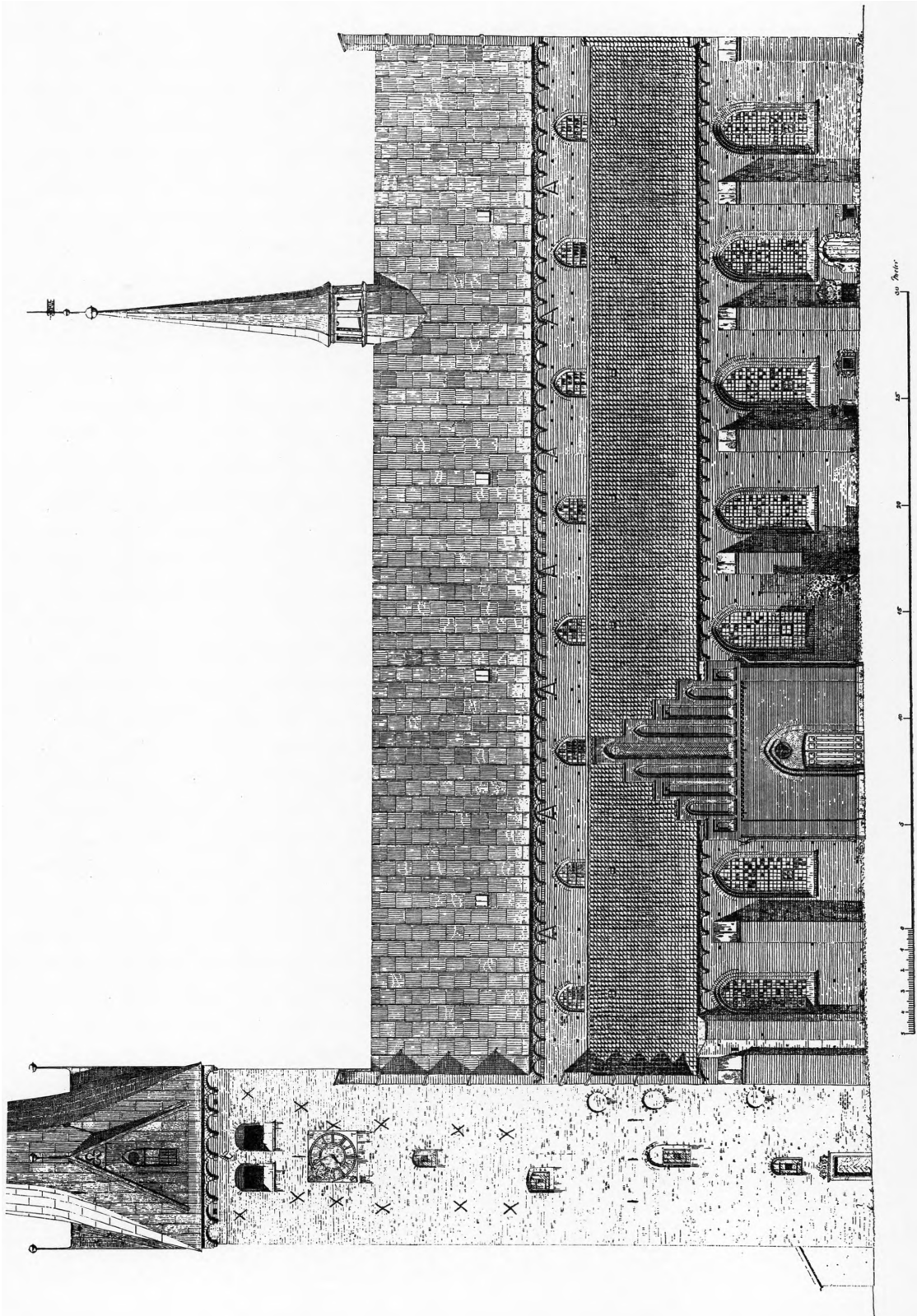

Fig. 18. S. Olai kirke. Syd façade. 1:300. Tegnet af Christen Larsen 1901 (sml. fig. 15).

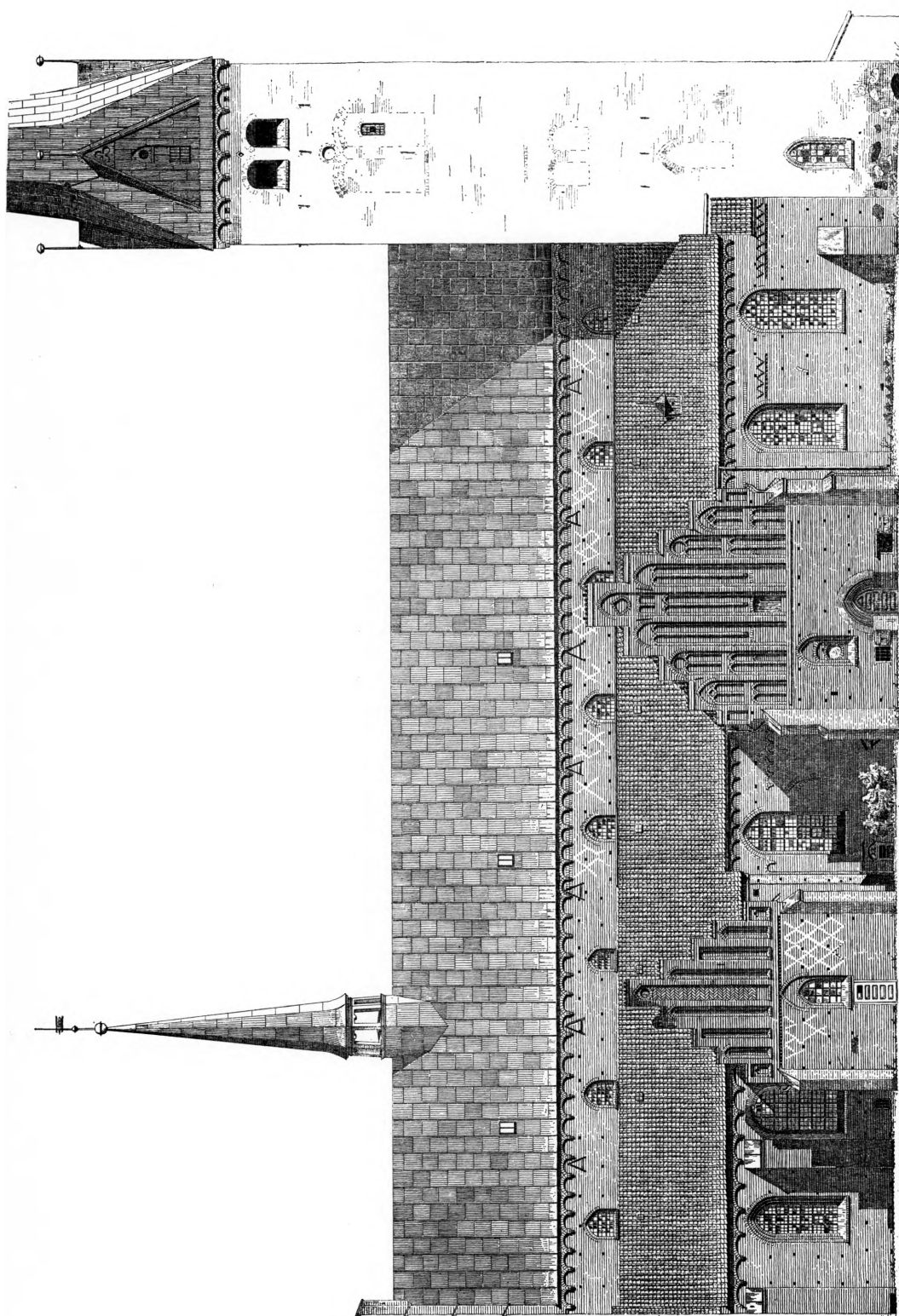

Fig. 19. S. Olai kirke. Nordfaçade. 1:300. Tegnet af Christen Larsen 1901 (sml. fig. 15).

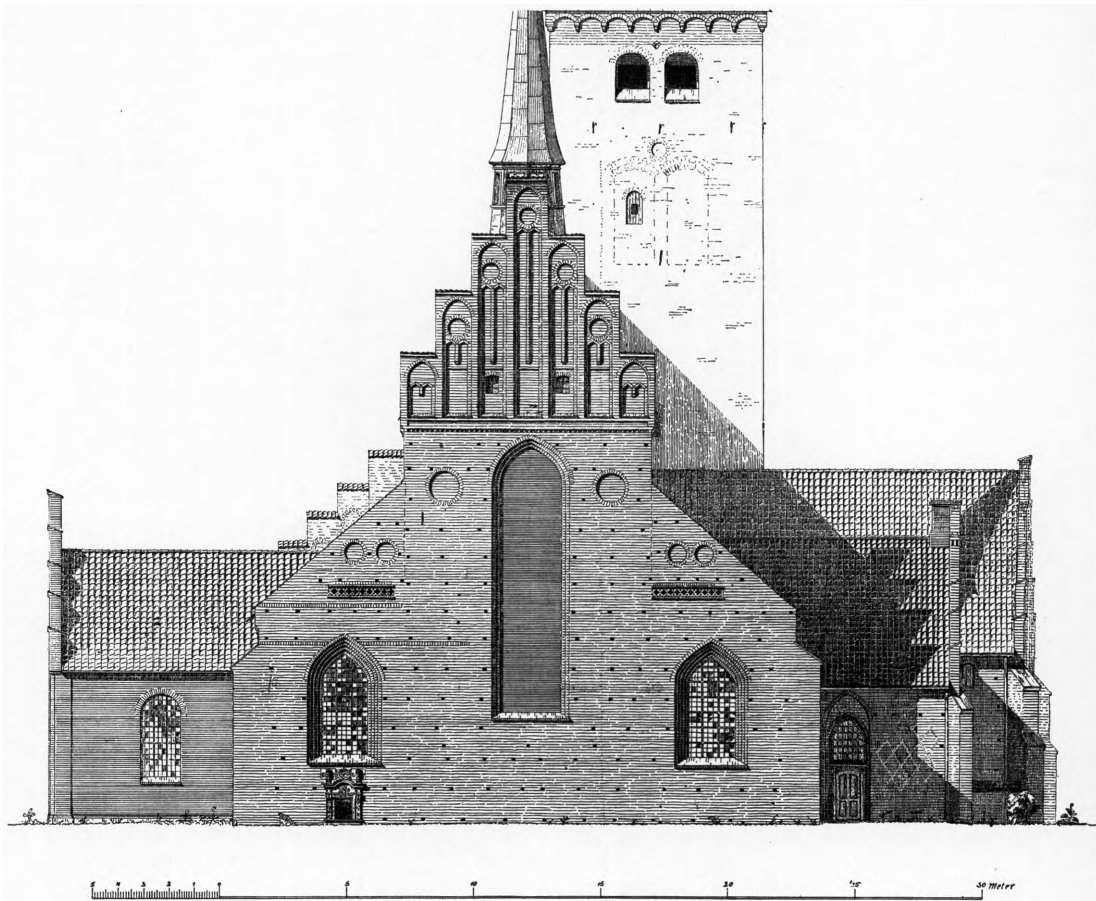

Fig. 20. S. Olai kirke. Østfaçade. 1:300. Tegnet af Christen Larsen 1901 (sml. fig. 15).

sammen med portalen nedenunder, forskydes kraftigt mod syd i forhold til midtaksen. Denne skævhed føles ikke meget i det ydre, men indvendig har den været mærkbar, indtil orglet flyttedes hen foran vinduet. Øverst i det nu helt tilmurede vindue ses fra indersiden rester af tre lodrette halvstenstave, der har firedelt lysningen. Udvendig, op langs sydsiden af vinduet er der en dekoration, bestående af et par småfelter med firkløversten og fire mere eller mindre regelmæssige rundblændinger. Nord for vinduet var der ikke plads til en lignende dekoration, og derfor blev den anbragt på tårnets sydside, i den skalmur, som dækker over resterne af den ødelagte trappe i tårnets sydvesthjørne, der som nævnt p. 73 blev nedlagt for at midtskibets gavlfuldføres. Vestvinduet så ligger noget højere end østvinduet for at give plads til vestportalen med dens høje, spidsbuede spejl, hvis indramning ligesom karmene i øvrigt er muret med affasede sten. Det kurvehanksformede stik skyldes antagelig en senere omdannelse (p. 96), og spejlets udsmykning, en S. Olavfigur, er

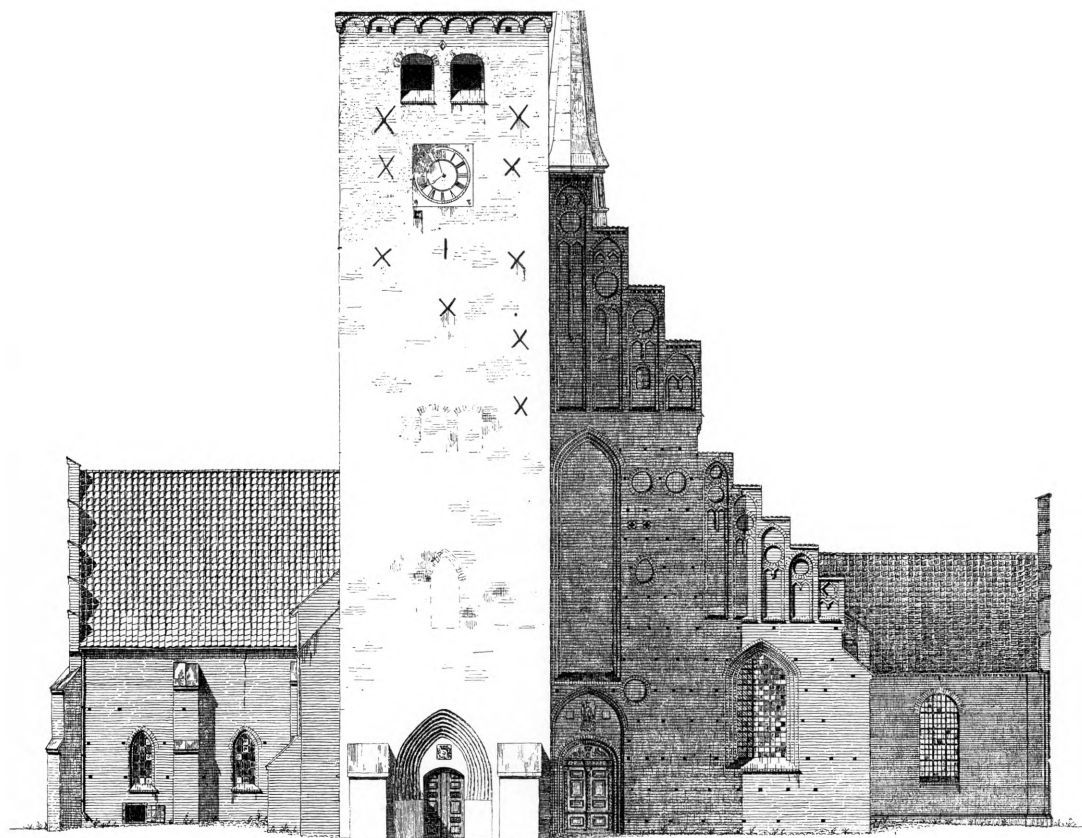

Fig. 21. S. Olai kirke. Vestfacade. 1:300. Tegnet af Christen Larsen 1901 (sml. fig. 15).

udført af V. Bissen 1883 som kopi efter en ældre (jfr. p. 100), der 1838 flyttedes hertil fra kirkegårdsporten (p. 52).

Her i vest har både sideskibets og midtskibets taggavle høj blændinger og kamtakker. Alle blændinger er spidsbuede og stavværksdelte som i øst, men delingen er lidt mere gnidret. De fladbuede lysåbninger forneden i blændingerne, der tidligere har været forsynet med lemme eller vinduer (jfr. 1603⁷ og 1757⁵⁶), er nu tilmuret. Midtskibsgavlens har hverken østgavlens savskifte eller udkragende skifte i fodlinien, og den mangler også det vandrette profilbånd i de midterste høj blændinger; sideskibsgavlens kamtakker har bryn som på midtskibets østre, hvorimod kamtakkerne på midtskibets vestgavl udmærkes af et savskifte.

For at fuldende billedet af kirkens ydre på opførelsestiden, skal det tilføjes, at både sideskibstagen og midtskibets tag har den oprindelige rejsning; de i vid udstrækning bevarede tagværker (p. 109) var fra første færd tækket med henholdsvis bly og kobber. Tagrytteren over midtskibets østafsnit er i sin nuværende form fra 1882, men den har haft forgængere, af hvilke den ældste må

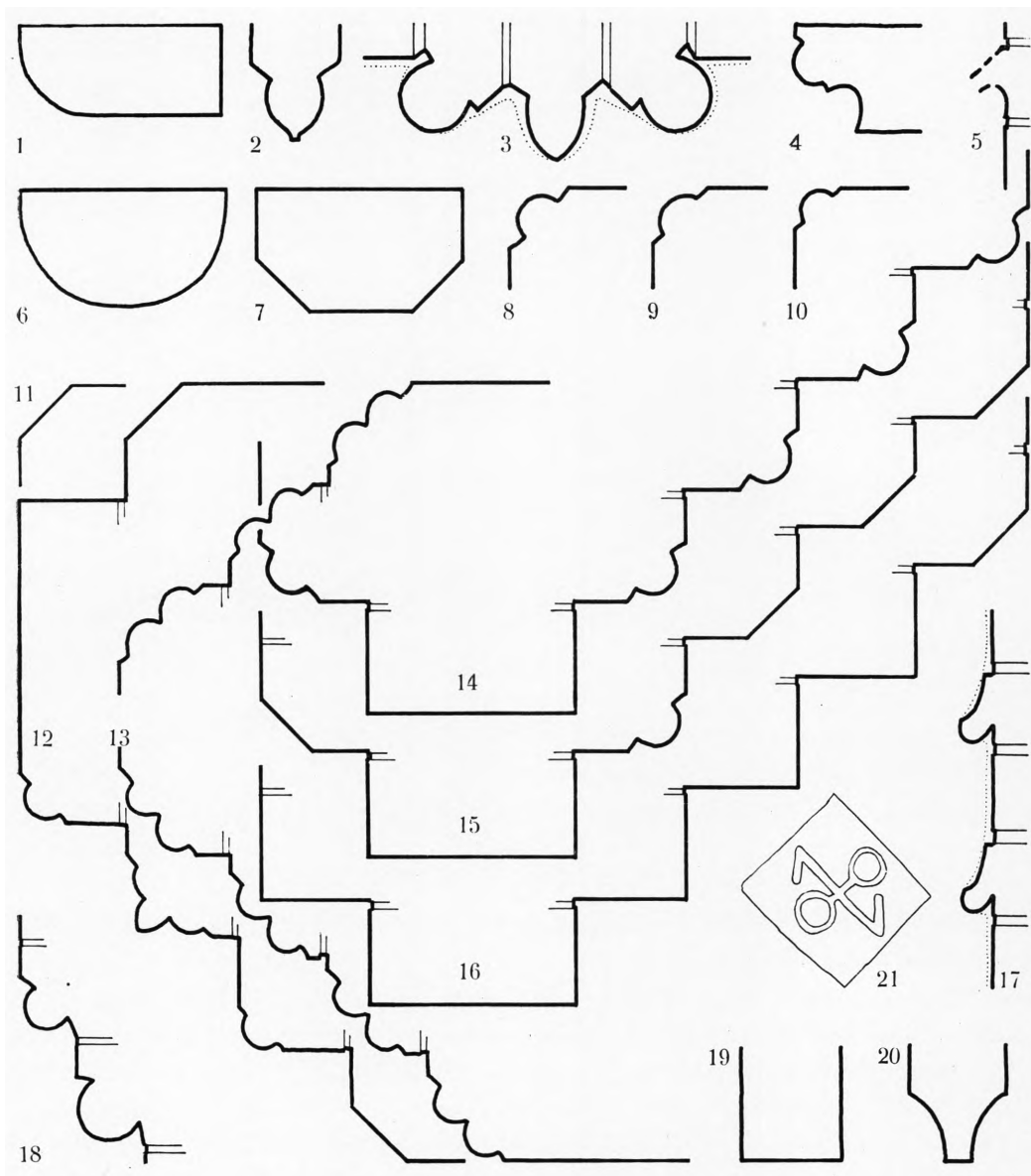

Fig. 22. S. Olai kirke. Profiler. 1:10. Tegnet af El. M. Tårn: 1. Vestportalens bueslag. 2. Hvælvingsribbe. *Oxes kapel*: 3. Hvælvingspille sammensat af ribbeprofil og de to rundstave, som markerer kappernes fødselslinier; den sidste findes også i dørens bueslag. 4. Fra fladbuet stik i trappens overdækning. 5. Vandnæseprofil, delvis rekonstruktion. *Det treskibede langhus*: 6—7. Væg- og arkadepillernes halvrunde og affasede buevederlag. 8—10. Væg- og arkadepillernes hjørnerundstave (i kronologisk rækkefølge). 11. Affaset hjørneled fra arkadepillernes opgående del. 12. Karmprofil fra syddøren. 13. Karmprofil fra søndre sideskibsmurs østligste vindue. 14—15. Profil fra østafsnittets arkadebuer i henholdsvis syd og nord. 16. Arkadebue i vestafsnittet. 17. Vederlagsbånd på væg- og arkadepiller. 18. Buefrisekonsol fra østafsnittets nordside. 19. Ribbeprofil i østafsnittets sideskibe. 20. Ribbeprofil i resten af langhusets hvælv. 21. Teglstrygermærke fra sakristiets munkesten (gen-givet i halv størrelse).

N. E. 1947

Fig. 23. S. Olai kirke. Søndre sideskibs østre taggavl med firkløverfrise (p. 75, sml. fig. 22.17).

være rejst sammen med østafsnittet (p. 102). Om de to med langhuset samtidige tilbygninger, sakristi og tvåbenhus henvises til p. 97 og 98.

Indre. De syv par arkadepiller, som sammen med vægpiller i øst og vest bærer høj kirkens mure, er kvadratiske, med forlæg for arkade- og gjordbuer (se nedenfor). I østafsnittets seks piller og i vestafsnittets sydrække er hjørnerne lige til arkadernes vederlagshøjde muret af formsten med rundstav mellem to platter; i vestafsnittets nordre arkaderække, der blev opført sidst, er kun anvendt en affaset sten (fig. 22.8—11). I østafsnittet er rundstav-profilen ført videre over kragbåndet som hjørner i højkirkens vægpiller, men i vest strakte beholdningen af profilstenen kun til to en halv pille i sydrækken, hvorefter man murede de sidste vægpiller retkantede. Til vestafsnittets nordrække benyttedes (ligesom under arkadernes vederlagshøjde) kun affasede hjørner, og kun i den udstrækning, der svarer til sydrækkens brug af rundstave; resten fik som i syd retkantede hjørner. Forenklingen i anvendelse af profilstenen, som her er skildret for pillernes vedkommende, følger som nævnt den kronologi, der på grund af fortandinger kan opstilles for de enkelte mure. Den har en parallel i arkadebuerne mellem midt- og sideskibe, såvel med hensyn til antallet af false som til disses profilering. Rigest er de ældste buer i østafsnittets sydside, og herfra følges forenklingen over den tilsvarende nordrække til vestafsnittet, hvor de alle er ens (fig. 22.14—16). Midt på hver piller fire sider og udgående fra gulvet fandtes overalt et forlæg for hvælvenes gjordbuer og arkadebuerne midterste

led, oftest halvcirkulære, i enkelte tilfælde dog affasede. Mange af disse forlæg er i tidens løb hugget bort i den udstrækning, som ophængning af epitafier og andet gjorde det nødvendigt (sml. p. 92). I arkadernes vederlagshøjde har alle piller et omløbende, dobbelt kragbånd af usædvanlig profil (fig. 28), og tilsvarende er anvendt på høj kirkens vægpiller, i vederlagslinien for hvælvingernes buer (fig. 25, 27).

Højkirkens vægge har i hvert fag tre slanke, spidsbuede blændinger, hvoraf den midterste brydes af en fladbuet åbning til sideskibenes tagrum. I nordvæggens tredie fag fra øst er åbningen højere end de øvrige, og udført som dør til orgelpulpituret, der fra første færd fik sin plads på dette sted (se orgel). Ret tidligt synes disse åbninger at være blevet lukket med lemme, og nu er de alle tilmurede.

Langhusets hvælv. Mens det må betragtes som givet, at begge sideskibe er blevet overhvælvet i takt med murenes opførelse, er det anderledes med midtskibets hvælv. Af kirkeværgens regnskabsbog fra 1557—61 fremgår, at man 1559 opførte tre manglende hvælv i kirken, og ud fra sammenhængen kan man fastslå, at der her er tale om høj kirkehvælvene i kirkens ældste afsnit, øst-partiet (sml. p. 90); det østligste er da også forsynet med et kalkmalet årstal (sml. kalkmalerier). Disse tre hvælv skiller sig ikke på nogen måde fra de fem ældre midtskibshvælv i det yngre, vestlige bygningsafsnit og heller ikke fra sideskibshvælvene her. Hvis ikke eventuelle ukendte kalkmalerier engang afslører alderen på de fem vestre midtskibshvælv, vil man næppe nogensinde kunne fastslå, om disse stammer fra første eller anden fjerdedel af 1500'rne. De kan have stået færdige ved langhusets formodede indvielse 1521, men de kan lige så vel være opført i de følgende årtier, hvor der er blevet arbejdet på kirkens fuldendelse, så snart de økonomiske og kirkepolitiske forhold tillod det. 1551 støttede Christian III. sognefolkene med 10 læster kalk⁹⁴ og 50 dlr.⁶ til deres kirkes bygning.

Samtlige hvælv er udformet som krydshvælv, midtskibets hviler på falsede skjoldbuer, sideskibenes på forlæg i murene; gjordbuerne er overalt helsten brede og muret med affasede sten. De to gange tre sideskibshvælv, som hører til østafsnittet, har retkantede halvstens ribber, resten en halvstens ribbe med hulede sider (fig. 22.19—20). Sidste profil svarer til den, der er anvendt i Marieklostrets kapitelsal, den såkaldte Laxmandssal, som antagelig må dateres til o. 1500, mens den retkantede halvstensribbe er benyttet til Mariekirkens hvælv, der må stamme fra o. 1475. Også på et andet punkt i forbindelse med hvælvene sporer man sognekirkens afhængighed af klosterkirken, nemlig i den store cirkelformede slutring, der bryder midtskibets fjerde fag fra øst. Alle hvælv har brede, uregelmæssigt murede overribber; egentlige trinsten findes kun i to overribber, den nordvestre i nordre sideskibs tredie hvælv fra øst og den syd-

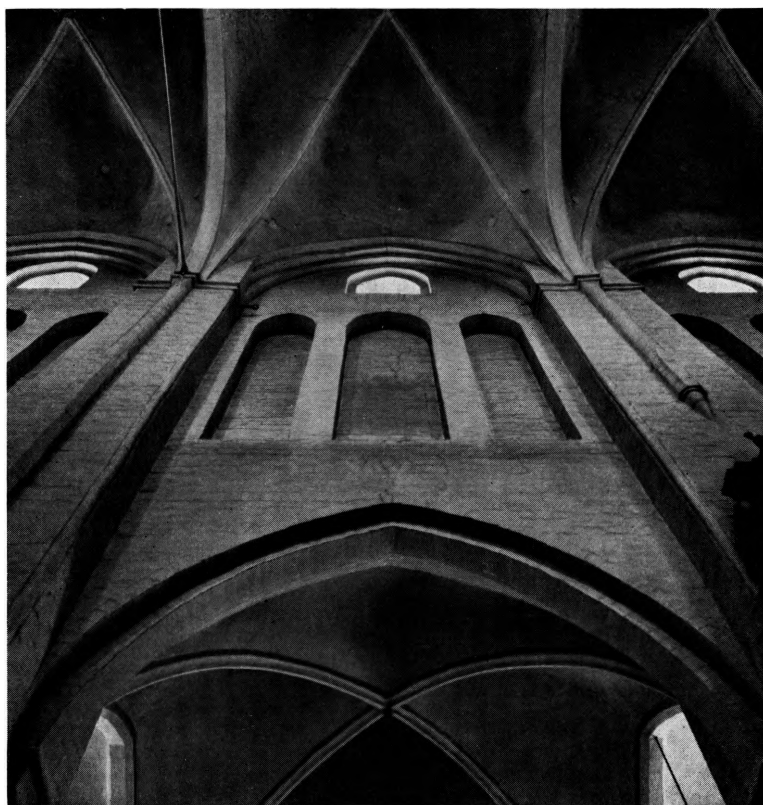
vestre i søndre sideskibs vestligste fag, begge steder i direkte tilknytning til spindeltrapperne.

Hver hvælvkappe i høj kirken har tre huller, de to anbragt i sviklerne, det tredje nær kappens issepunkt; hullerne er lukket med runde, overhvidtede metalplader af ret stor ælde. I forrige århundrede blev disse huller benyttet til ophejsning af hængestillads ved hvælvenes hvidtning, og det er muligt, at de er udført til dette formål. 1835⁵³ blev der lavet 96 små lærredsposer stoppet med hø til de små huller og een stor til hullet midt i fjerde hvælv fra øst. Nogle ankerbjælker af træ, der 1584 blev fjernet fra midtskibet (sml. p. 93), var sandsynligvis indlagt i forbindelse med hvælvenes opførelse for at modvirke presset på høj kirkemurene.

Langhusets tagværk, der på vanlig vis er rejst før taggavlene og hvælvene, er beskrevet p. 109, tagrytteren, som formentlig er samtidig med de tre østfag, p. 102, sakristi og våbenhus, begge jævngamle med de fem vestfag, p. 97 f.

Kirkebyggeriets fuldendelse 1559. Flere gange i det foregående er der henvist til kirkeværgens regnskabsbog for 1557—61⁷. Dette regnskab, der er det ældste bevarede fra S. Olai skiller sig ud fra alle de følgende ved at være et specielt byggeregnskab for »uor Sognekerckes Bygning her ii Hellsingør«⁷⁴. Særpræget understreges ved, at bogen ikke dækker fire fulde regnskabsår; den er anlagt en tilfældig dag i august 1557 og slutter i november 1561. Takket være den omhyggelige og detaljerede måde, på hvilken værgen har ført dette regnskab, giver den et yderst spændende indblik i, hvorledes man så relativt sent afviklede et større byggeri på rent middelalderlig vis. Hvad der for S. Olai kirkes vedkommende rent umiddelbart har størst interesse, er først og fremmest oplysningen om, at man i året 1559 byggede tre hvælvfag og en forhøjelse på tårnet. Under afsnittet om hvælv (p. 82) er det fremhævet, at alle midtskibets otte hvælv fremtræder helt ens; selv med kendskab til 1559-byggeriet er det ikke muligt på nuværende tidspunkt at udskille tre hvælv som yngre end de øvrige. En nøje gennemgang af 1557—61-regnskabet som helhed gør det imidlertid sandsynligt, at der må være tale om de tre østre i midtskibet, og denne formodning understøttes, som nævnt, af det endnu bevarede kalkmalede årstal 1559 på østvæggen og hvælvkappen derover.

Regnskabsbogen er spændende læsning, ikke blot for kirkens historie i særdeleshed, men for byggeriets i almindelighed, og hertil kommer de mange oplysninger, som i kultur-, personal- og prishistorisk henseende er meget givende. Bogen er delt i to hovedafsnit, der repræsenterer byggekassens indtægter og udgifter, kort sagt, de penge, som gik gennem værgens hånd i anledning af byggeriet. Indtægterne starter på første side med følgende overskrift kronet af et Jesumonogram: »Rregester paa alle thenum Som haffuer hullpett thell uor Sogne kerckess bűgning her y Hellssingør oc the ther fforre skulle the

K. de F. L. 1964

Fig. 25. S. Olai kirke. Højkirkens sydside i 6. fag fra øst.

haffue alle theress stolle staae quitt Som the haffue y ffor^{ne} kercke thell euerlig tie«, hvorefter et bomærke. Gavelisten, der også krones af et Jesumonogram, indledes af de to borgmestre Sander Leiel og Henrik Mogensen [Rosenvinge] med 80 og 40 mk., derpå følger de øvrige medlemmer af byens råd samt byens borgere, hvoriblandt mange håndværkere og andre folk, der på udgiftsregnskabet optræder som medarbejdere ved kirkebyggeriet. I denne liste er de fleste gaver givet i penge, selv om der også skænkedes naturalier, som kirken solgte, men der findes flere gavelister. Een opregner »hvis andet, som er kommet til hjælp til kirkens bygning«: slotsskriveren på Krogen skænker en vogn og en trillebør, abbed Peder i Esrum mursten og mel, borgmester Henrik Mogensen og hans slægt klenodierne fra Ursulas alter, som salig Mons skriver havde funderet; nogle skænker sølvskeer, en anden en okse, men der er tillige en hel del rede penge, som dog alle synes at være skænket af folk udensogns (f.eks. fra forskellige skånske byer, fra København, Bremen, Rostock, Hamborg). Fremmede skipperes pengegaver er senere ført på en speciel liste, der dog efterhånden udvides til også at omfatte andre indtægter, heriblandt en gave på 40

dlr. fra Herluf Trolle, hvortil senere kom 1 dlr., som Trolle selv lagde i kirkens tavle. Kongelig majestæt [Frederik II.] skænkede 50 dlr. Blandt indtægterne opføres de pågældende år renter af udlånte penge, jordskyld af udlejet jord og huse, fra 1559 tillige oppebærelse for jordefærd og klokkeringning, salg af ligsten og tagsten samt et af kirkens huse, som Frantz skriver erhvervede for 320 mk. til »kerckeness merckelyge bygnyng«.

Pengene til byggeriet opbevaredes af byens råd, hvor kirkeværgen med mellemrum fik udbetalt en rund sum til afholdelse af udgifterne; disse beløb står opført under et afsnit med overskriften: »her effther fføllger huess kercken uor thell fforen ther wy beginthe att byge«. Det første beløb er hævet lørdag næst efter S. Bartholomæi dag (24. august) 1557, og sidste indførelse fandt sted 17. november 1561, da værgen i overværelse af to rådsmedlemmer tømte kirkens kiste. Hermed stemmer, at bogens sidste og måske interessanteste afsnit »vdyfftt paa kerckenssz uegne, som jeg haffuer udt giffuett ffor ffetalle oc andett som her effther fføllger« begynder og slutter på de samme datoer. Næsten dag for dag kan man følge de langsommelige forberedelser til byggearbejdernes igangsætning. Man får besked om priser på alt, hvad der indkøbes, om håndværkernes og arbejdsmændenes løn med eller uden kost og logi.

Den første post er indkøb af sild, der gældes og nedsaltes i nyindkøbte tønder. Flere sild følger, torsk, hornfisk, kuller, lamme- og oksekød i tøndeviis, tørrede flæskesider, smør, mel, malt, humle etc. I løbet af september oparbejder kirken et forråd til en husholdning, som tilsyneladende først starter lige efter påske 1558, og som under hele perioden forestås af Marine bundtmagers og de skiftende kokkedrenge Jøren og Chrestiern. Indtil husholdningen kom i gang, arbejdede folkene enten på egen kost, eller også havde kirkeværgen dem i kost. De første arbejdsfolk, kirken antog i begyndelsen af oktober 1557, var fire karle til lergravning og Niels Olsen, som var »høffuedtz mand« [d. e. formand] for at grave ler. Januar 1558 gik en teglstryger i gang i teglgården, og samme måned drog kirkeværgen til København, »thell Herluff Throlle om then murre mester oc om Hanss Brendere oc om 1 torre graffuere [tørvegraver]. Senere rådførte kirken sig med kongens bygmester og Herluf Trolles muremester, Henrik, som for deres ulejlighed fik udbetalt henholdsvis 6 og 3 mk. palmesøndag. Det var formentlig disse to byggekyndige folks besøg, der resulterede i, at værgen 3. påskedag (12. april) drog til Landskrona efter Peder Ipsen muremester, som allerede fem dage senere var i Helsingør »ther hand sagde burmester oc radett thell att hand uillde thage sigett [sig det] offuer att uille huellue kercken«.

Mens disse forhandlinger stod på, gik forberedelserne hurtigt frem; til køkkenet anskaffedes fade, tallerkener, pottes, gryder, skeer foruden madvarer, seng og lagener m.m. til de logerende håndværkere; kirkens vogn istandsættes,

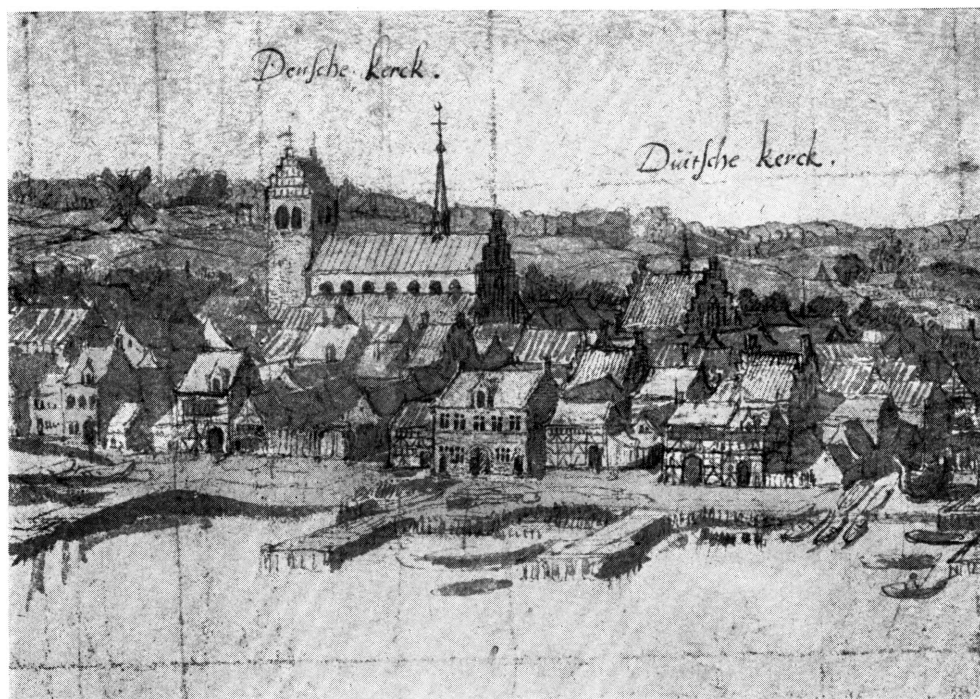

Fig. 26. Helsingør, udsnit af Hans Kniepers tegning fra o. 1582 (p. 104). I Nationalmuseet.

en hestestald bygges, og der købtet h , hakkelse og havre til de nyanskaffede heste, den brune og den blakkede, der i de følgende par år enten gik i tr dekulen for at ælte ler eller foran kirkens vogn. Når det gik hårdest til, hjælp Niels guldsmeds hest, og da arbejdet i teglgården nærmede sig afslutningen 1559, kunne den blakkede, som var købt for 35    mk. afh endes for 33. Kirkens vogn foruden mange andre gik i fast rutefart mellem stranden og teglgården med ler, sand, tørv, ved og kalksten, og senere mellem teglgården og kirken. Langt de fleste materialer kom med skuder fra n r og fjern, meget ved fra Skåne og Halland, kalksten fra Salholm etc. 01 spillede en stor rolle, talrige t nder bragtes fra bryggeren til kælderen, og uddeltes snart til arbejdsfolkene, snart med en halv eller hel t nde i tillæg til betaling for hver skude materialer, som bragtes til stranden.

På kirkegården blev den brændte kalk fra teglgården opbevaret i et nyopført skur, de almindelige sten stablet i det frie og korsstenene (ribbesten) indsat i tårnet. Ved dette arbejde tjente skolens peblinge lidt småpenge, og de var også med, n r ovnene i teglgården skulle fyldes og t mmes. I juni 1558 begyndte teglbr ndingen, omkring S. Hans sendte man bud til abbed Peder i Esrum om hans brændere, og 12. november fik teglbr nderen betaling for den sidste ovn, han brændte dette år. Samtidig afregnedes med arbejdsfolkene

samt for brød til dem, der fyldte den sidste ovn, og for tre tønder øl, som medgik ved brænding af de to sidste ovne. En ovn rummede ca. 13—14000 sten og et vognlæs 100.

I december begyndte lergravningen påny til næste års stenfremstilling, og samtidig tog kalkslagerne fat på at berede murkalken; juleaften fik de 12 sk. til offerpenge og et pund lys »som dennem blev lovet«. Januar 1559 aflagde Peder Ipsen murmester besøg og fik da foruden penge til vognleje, færgeløn og fortæring 12 mk. »på hans arbejde, som hannem blev givet over hans løn, og samme tid blev ham lovet fem alen engelsk« [klæde], som borgmester Henrik Mogensen fremskaffede for 15 mk.

20. februar ankom Peder Ipsen sammen med flere murere, og byggeriet kom i gang samtidig med, at man påny tog fat i teglgården med kalkbrænding. Stillads rejstes, og rebslageren leverede tros til at vinde materialer op med; der blev indkøbt bærebør og sømbør, spande og kalktruge, liner og simer [halmreb] samt vinfade til at bløde sten i, øltønder til øl og til baljer, hvori stenene blev vundet op på stilladserne. Allerede 11. marts udbetalte værgen 8 alb. til »Hovedsmand [Peder Ipsen] og murmestrene at gå til badskær med, der de havde sluttet det første kors [hvælv]«. Tidligt må det have stået klart for muresteren, at kirken ikke havde tilstrækkeligt med sten, hvorfor man hurtigt skikkede bud til Esrum kloster og Villingebæk, som sendte ialt 6000 sten med skib. I kirken arbejdede murerne videre indtil de den 27. maj, »der de havde gjort hvælvingen færdig«, fik en halv daler, så de sammen med kalkslagerne og det andet arbejdsfolk kunne gå til badskær; endvidere vankede der i samme anledning een tønde Rostockøl til folkene. Hermed var hvælvbyggeriet tilendebragt, og Jørgen maler fra Landskrona kunne bestige stilladset for at male kongens våben [og årstallet 1559], et arbejde for hvilket værgen afregnede allerede 30. maj (sml. kalkmalerier).

14 dage før murerne sluttede det sidste hvælv, var forberedelserne til tårnets forhøjelse i gang. Niels tømmermand fra Landskrona havde vurderet »Skerværket« [vistnok klokkestolen] med henblik på opflytning; 6. juni fik Olle tømmermand selvanden betaling for at tage »spa« [spær?] af tårnet, udliggerstillads riggedes til, og fem murmestre tog fat, mens en sjette, som kirken ikke havde behov, returnerede til Landskrona. Både teglsvende, kalkslagere og murmestre fik (arbejds)handsker på kirkens regning. Heller ikke i dette tilfælde slog kirkens beholdning af mursten til, flere tusinde skaffedes fra andre teglværker og fra slottet. Mange læs stivere og ris medgik til fremstilling af vidjekurve, som i store mængder blev slidt op ved ophejsning af byggematerialerne. I begyndelsen af august kunne tømmerne tage fat på oplægning af murremme og rejsning af tagværk, hvorpå vejen var banet for blændingsgavlernes opmuring. 8. september afregnede værgen med fire af mur-

Fig. 27. S. Olai kirke. Midtskibets indre, set mod øst.

N.E. 1964

mestrene; mestersvenden fik 6 sk. om dagen, to fik 4 og een fik 3. Høvedsmand Peder Ipsen, som fik 6 dl. om måneden, forlod først Helsingør 26. sept., og da havde han i alt boet hos værgen 31 uger og 1 dag »til mad, øl og seng«. Allehelgensdag (1. november) kunne der afregnes med »Peder skruemester og Anders tømmermand af Landskrona, for de tog de store klokker ned og flyttede skerværket op i tårnet og flyede klokkerne op igen og lagde 3 loft i tårnet og gjorde det hus til sejrværket«. Tårnets endelige afslutning blev fejret med to td. øl til de folk, som havde arbejdet med. Anders tømmermand og hans karl havde da boet hos værgen i 17 dage; kirkens egen husholdning blev lukket før 18. oktober, da Marine bundtmagers, som »rede mad til kirkens folk fra det første til det sidste« fik 8 mk., 1 td. salt, et par sko og lærred til et forklæde, mens Chrestiern kokkedreng foruden kontant løn fik en skjorte.

I et par år havde kirken i vid udstrækning haft håndværkere og andre arbejdsfolk på kost, og ophævelsen af denne husholdning repræsenterer det egentlige byggearbejdes afslutning. Hvad der skete fra nu af og til byggeregnskabs afslutning ved udgangen af 1561, var reparationsarbejder på bygning, kirkegårdsmur, riste og porte samt inventarets omflytning og supplering; dette arbejde har tilsyneladende kunnet udføres af lokale håndværkere, som næsten altid arbejdede på egen kost.

Jørgen malers kongevåben på midtskibets østvæg og det kronede årstal 1559 på det østligste hvælv taler som nævnt for, at de hvælv, Peder Ipsen murede i kirken, netop var midtskibets østre, hvilket bestyrkes af, at Jørgen gik på stilladset, så snart murerne havde sluttet deres arbejde her. Antagelsen finder tillige støtte i det forhold, at man både før og efter malerens afrejse 14. august arbejdede på at bringe koret i orden, et arbejde som fandt sin midlertidige afslutning omkring 1. december med opstilling af altertavlen og sprinkelværket fra Esum kloster, som abbed Peder med de sidste elleve munke havde forladt ifølge kgl. anordning af 7. okt.; sprinkelværket opstilledes mellem tredie og fjerde fag fra øst, således at koret bevarede sin middelalderlige udstrækning (et forhold, som ændredes 1579). I øvrigt taler mange af regnskabsbogens poster, heriblandt den nedrivning af altre, som gennemførtes 1559—60, for, at kirken ved byggeriets begyndelse til dels stod med sin førreformatoriske indretning. Det er sandsynligt, at hele kirkerummet har været i brug efter kirkevielsen 1521 trods de manglende hvælv i midtskibets østende. Under selve arbejdet gennemførtes de kirkelige handlinger, hvilket blandt andet bekræftes af, at to peblinge fik deres betaling for at træde for orgelmesteren frem til 23. december 1559, mens een senere betaltes for samme arbejde indtil fastelavn. Formentlig har der været rejst et lukke ind til de tre korfag, så man ikke er blevet generet af byggearbejderne. Næppe var julen overstået, før man påny tog fat både i kor og skib. Esum kloster måtte fremdeles bidrage til S. Olai fuldendelse; dets

Fig. 28. S. Olai kirke. Nordre sideskibs indre, set mod øst.

N.E. 1964

orgel og pulpitur hentedes og opstilledes i marts, hvorefter kasseret inventar, herunder Oxekapellets tavle, blev fjernet fra kirken. Endnu i december nedbrød fire karle altre og kørte grus ud i to dage, mens nogle håndværkere i marts 1561 fik betaling for at »tage de skab af muren« og mure hullet til sammen med andre huller (muligvis i resterne af det gamle skib). På samme tid blev korstolene fra Esrum tilpasset koret, og dets gulv jævnet med 28 læs sand. Da tre stole til borgmester og råd var bestilt, havde kirkeværgen åbenbart en sådan oversigt over de resterende småudgifter til istandsættelse af tagene på kapel og våbenhus samt planeringsarbejde og jordkørsel på kirkegården, at han turde uddrage sit knap to år gamle tilgodehavende for kost og logi til Jørgen maler af kirkens kasse. Da han under 17. november havde indført de sidste poster, hvoraf nogle gjaldt tilbagelevering af mindre partier sten, kalk, tømmer m.m., som forskellige borgere havde udlånt til kirkens bygning 1559, og betalt 85 ½ pot rhinsk vin til kirkens behov, leveret fra dengang han fik sin bestalling »og til denne dag«, kunne han slutte regnskabet med 1 tønne Rostock øl, »som blev drukket, der jeg gjorde regnskab«.

Kirken efter 1561. Da murmester Peder Ipsen af Landskrona sluttede sit arbejde 1559 (p. 90), var man nået til vejs ende med det planlagte kirkebyggeri, og ved den påfølgende møblering 1559—61 bevarede man det liturgiske kors middelalderlige udstrækning. Hurtigt blev presset fra menigheden så stort, at koret måtte indskrænkes; det skete 1579⁷, da fire pligtkarle gik i gang med at opgrave grus og jord, hvor kor[gitter]et før stod og mellem de to piller, som det højere opflyttedes (dvs. mod øst). To murmestre lagde gulv i og uden for koret⁷, og dermed havde dette fået sin nuværende udstrækning over to fag af midtskibet. Af mindre betydning for interiøret var den borthugning af væg- og arkadepillers halvrunde og affasede led, der blev almindelig, efterhånden som det faste inventar bredte sig i kirkerummet. Det var formentlig to af den slags bueforlæg, Hans Lambertsen fjernede 1587 i forbindelse med opmuring af bænkene ved koret, ligeledes »de runde piller udi kirken, han en del afhug og spidsede dem igen« året efter (jfr. fig. 28), på helt samme måde, som det skete i S. Marie kirke, hvor »spidsen« snart er hugget i tegl, snart i sandsten.

De bygningsmæssige arbejder, som i øvrigt gennemførtes efter afslutningen 1559, har i første række tjent kirkens vedligeholdelse og udsmykning. Ganske vist indledte spirets fald 1737 en mindre god periode for kirken, men forfaldet fik aldrig lov at regere, og derfor står Helsingør S. Olai mere velbevaret end mange andre middelalderlige kirker.

Blandt vedligeholdelsesarbejderne, hvoraf mange er omtalt under de enkelte tilbygninger, kan nævnes en grundig gennemgang af vinduerne 1572 (p. 96). Fem år senere, da søndre våbenhus fornyedes (p. 99), blev kirken og de to nordre tilbygninger »skelnet«⁷. 1583 fulgte indbygningen af den nye tårntrappe

(p. 104), og året efter fik Hans van Dyringen, dønnikemester, 30 daler for at dønnike og kalke kirken overalt⁷; der må her være tale om en indvendig istandsættelse, thi mester Hans fjernede samtidig murbjælkerne mellem pillerne under den store hvælving⁹⁶. En fornyet gennemgang af vinduerne 1585⁷ (p. 96) og yderdørenes rødmaling har tilsyneladende afsluttet vedligeholdelsen i denne omgang. — Rød farve anvendtes påny 1603⁷ da Povl maler anstrøg koret indvendig (korgitteret?) samt begge sider af alle kirkens døre, hvoraf syv »på kirketaget« (formentlig i taggavlene), mens 49 af de runde piller (d. e. halvrundstavene på vægge og arkadepiller) blev anstrøget med grå oliefarve. Året efter repareredes støttepillernes murværk og blyafdækningen blev omstøbt af Berendt blytækker.

Samme år, 1613⁷, som man sluttede kontrakt med spirhugger Fiet Kragen om et spir til tårnet (p. 105), var man i gang med et andet stort arbejde til kirkens forskønnelse: et kobbertag på højkirkens nordside. Kobberpladerne, for godt 4396 mk., kom fra Lübeck, og mester Baltzer (formentlig fra Frederiksborg) lagde dem op. Det er sandsynligt, at der på den tid allerede har været kobbertag på højkirkens sydside, hvorimod sideskibene formentlig har stået med bly; i hvert fald var det tilfældet med søndre sideskibs østende allerede 1590, våbenhuset 1577 og spindeltrappen i syd 1631⁷.

Bortset fra mindre reparationer på bly- og kobbertage vedrører de fleste udgifter i resten af 1600-tallet fortrinsvis kirkens inventar. 1699⁷ var der en del reparationer på tårnet og dets spir samt hvidtning af kirkens indre. Herom oplyste tidligere en *†*indskrift²⁰⁰, anbragt på eller over orglet, i en gul »cor-tusse« eller krans: »Anno 1699 er St. Olav Kirke inden i forset samt Taarnet med Spiiret ved Rønne Pedersen og Johan Henrich Campmand som da Værger for Kirken«. Nær ved denne indskrift, anbragt i en grøn laurbærkrans, stod en anden: »Anno 1730 er St. Olai Kirke atter inden udi renoveret, vittet, alle Vaaben paa nye mahlet og med 4re Iern-stænger forseet ved Jens Beck og Hendrick Titsker, som da var Værger for Kirken«⁵³. De våben, der hentydes til, var malet på væggene (sml. kalkmalerier), og de fire jernstænger var formentlig de jernankre, der ligesom i S. Marie, blev spændt over højkirken som modvægt mod hvælvetrykket — man havde jo halvandet hundrede år tidligere fjernet træankrene!

Den store ulykke med tårnspirets fald 1737 (p. 106) blev som nævnt indledning til en nedgangsperiode for kirken. Hverken spiret eller det sønderslagne våbenhus stod til at redde; snart forsvandt også kirkens andet spir, tagrytterens (p. 103). Umiddelbart efter stormnatten 1737 var der store og meget nødvendige reparationer forestående⁵³. Vestenden af langhusets tage blev beskadiget ved spirets og tårngesimsens fald; skadens omfang oplyses af et brev fra byråd til stiftsøvrighed, hvor det meddeles, at 20 alen blytag med 8 spær og

disses brædder på søndre sideskib var ituslået af spiret, mens gesimsstenene havde slået tre store huller i kobbertaget på høj kirkens sydside og sønderlået 9 alen kobber og 9 alen bly på henholdsvis høj kirkens nordside og nordre sideskib⁹⁷, som netop ti år forinden havde fået sit tag omstøbt⁵³. Endvidere var der afblæst en 4—500 tagsten på nordsidens østende, formentlig fra taget over sideskibet eller sakristiet, der ligesom kapellet stod med røde tegltage⁵⁵. Der var meget at tage fat på, men takket være den energiske og rundhåndede værge, Daniel Neuhaus, afvikledes reparationerne ude og inde i løbet af 1740'erne⁵⁶, og et nyt våbenhus rejstes (p. 100). Kun tårnspiret magtede man ikke; allerede 1737 fik tårnet et midlertidigt bræddetag, der skulle beskytte det mod forfald⁵³ — men dette midlertidige tag stod indtil 1823. Det er muligt, at man ved tagreparationerne efter spirets fald måtte nøjes med tegltag på sideskibenes vestre del; fra den tid tales der snart om sideskibenes blytag (jfr. Boesen p. 100), snart om deres tegltag⁵⁵, således i årene 1755—63, da alle kirkens tage blev grundigt istandsat; førstnævnte år blev kor og hvælv tillige udspækket og hvidtet⁵³.

En reparation 1818 på tagværk og tage blev indledningen til en ydre istandsættelse af hele kirken, og det var i forbindelse med denne, at tårnet fik påbygget et nyt stokværk 1823 (p. 108). Arbejdet, der skete under ledelse af hofbygmester Hornbech, afsluttedes 1825 med en afskrabning og nyfugning af udvendigt murværk, tilmuring af ubenyttede (pulpitur)døre, udskiftning af forvitrede sten og reparation af sandstensdetaljerne. Samtidig fjernedes gammel hvidtning fra lysningen i døre og vinduer, så også disse partier kom til at stå i blank mur⁵³. Ved en synsforretning 1826 bemærkedes det, at gulvene, som mange steder var nedsunket på grund af begravelser, måtte istandsættes⁹⁸, men arbejdet gennemførtes først 1836—38⁶³ og 1846⁵³. I forbindelse hermed oplyses det, at de gamle gulve var af sandsten (= ligsten) og mursten af forskellig hårdhed; målt i midtgangen var der fra kor til vestindgang et fald på 12 tommer⁶³. De nye gulve inde i kirken blev lagt af brædder, mens en del af gravstenene tildannedes og genanvendtes til gulve i kirkens to vestibuler, i de to hovedindgange og uden for fire døre. 1837 f. blev også vinduerne fornyet (p. 96).

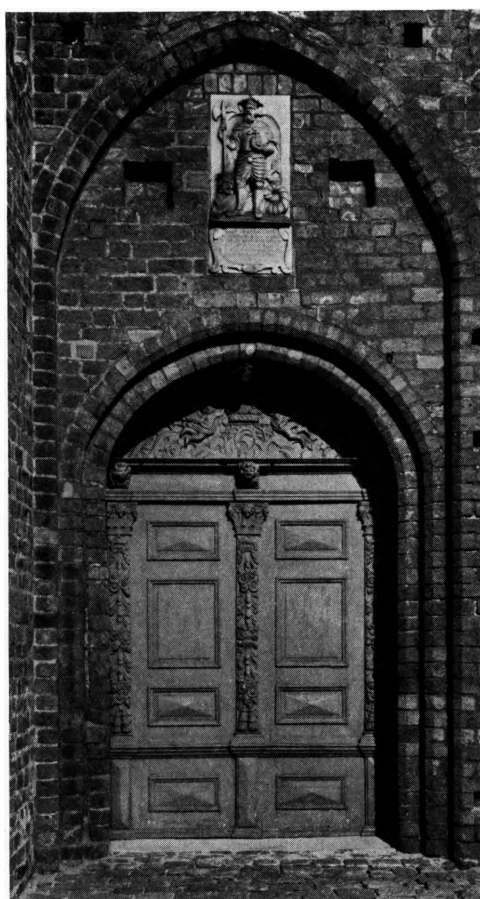
I 1850'erne gennemførtes den i forbindelse med våbenhuset stærkt kritiserede hovedreparation⁹⁹ (p. 102); den omfattede en gennemgang af tag⁵³ og tagværk samt murene, hvori alle senere reparationer med små sten blev udhugget og erstattet med munkesten¹⁰⁰. 1857 tilmuredes vinduet bag altret, og støttepillerne blev tækket med kobber, hvorimod omlægningen af det store kobbertag udsattes. Dette arbejde gennemførtes i forbindelse med en ny hovedreparation¹⁰¹ under Herholdts⁵³ vejledning 1882—83, og ved denne lejlighed fik kirken atter en spirprydet tagrytter (p. 102). Kobbertaget var før omlægningen forsynet med otte små kviste, som blev udskiftet med tagvinduer¹⁰²; på nordre

sideskib er en tilsvarende kvist bevaret.

Disse arbejder satte påny gang i sagen omkring tårnspiret, og endelig 1898 kom der ved H. B. Storck en erstatning for det 1737 nedblæste spir (p. 108). Siden da er der på kirkebygningen gennemført en række vedligeholdelsesarbejder, hvoraf de største vedrørte indre hvidtning 1900¹⁰², fornyelse af gulvene 1938, tårnet (p. 108), vinduerne (p. 96) og sidst sakristiets omdannelse til landemodesal (p. 98).

Døre. Peder maler anstrøg 1585 fire døre og tårndøren med rødt⁷. Den sidstnævnte er formentlig tårntrappedøren fra 1583 (p. 104), mens de fire andre må være identiske med de fire yderdøre, som 1774⁵⁶ opregnes i forbindelse med dørflojenes maling: 1) den lille kirkeport ved koret, 2) våbenhusporten, 3) den store port i mellemste gang (den såkaldte brudeport) og 4) den store kirkeport under tårnet. Gennem disse fire døre i syd og vest har menigheden haft adgang til kirkerummet, og der har ikke i den nuværende kirkes tid eksisteret nogen alment tilgængelig norddør (jfr. Oxes kapel, p. 66). Sakristiets døre til kirkegården er af nyere dato; de er, som døren mellem sakristi og kor, omtalt p. 98.

1) Den lille kirkeport ved koret, døren i søndre sideskibs andet fag fra øst, er den nuværende kirkes ældste indgang. På grund af bygningshistorien må det anses for sikkert, at der altid har været en selvstændig dør fra kirkegården til langhusets østparti, der stod færdigt længe før vestpartiet, hvor langhusets døre i øvrigt findes. I sin nuværende form kan døren dog ikke være samtidig med muren, eftersom dens sandstensindfatning (fig. 31) stilistisk må henføres til ca. 1575—1600. Indfatningen kan være hugget til denne plads, men der foreligger også den mulighed, at den som påpeget af Henningsen (S. Olai p. 61) er et levn fra døren til 1577-våbenhuset, der var rigt udstyret med stenhuggerarbejde (p. 99). Denne antagelse finder muligvis bekræftelse i en oplysning om »kordørens« istandsættelse 1754—55⁵⁶; murmester Hansen Møller fik

N.E. 1964

Fig. 29. S. Olai kirke. Midtskibets vestportal (p.96); dørfloj med billedskærerarbejde fra 1699.

da et relativt stort beløb for »den lille Dør paa syder Side at for sætte og fastgørre nogle hoggen Sten«. Samtidig blev der »til den lille kirkedør« hugget en ny stolpesten af kamp og lavet en ny fløj af eg. Andre sandstensdetaljer fra det nævnte våbenhus, som 1737 sønderloges af spiret, blev 1742 og 1746 anvendt til henholdsvis kirkegårdsporten og det nye våbenhus. — En større reparation af »den mindste kirkedør på den sydøstlige side« udførtes 1771⁵⁶, da indfatningens vestre side, »dørgerissen«, var sunket, så den måtte tages ned og erstattes med en huggen kampesten, som endnu udgør vestkarmen. 1964 blev døren blændet indvendig; men dørfløjen er stadig på plads.

2) Våbenhusporten er ikke kirkens syddør (p. 75), men døren i det foranliggende våbenhus (p. 98 f.); om dørpartiet fra 1577-våbenhuset, se under 1).

3) Den store port i den mellemste gang, 1595 kaldet den røde kirkedør, som brude går ind af⁷, er midtskibets vestportal (fig. 29). Døren har stort set bevaret sin oprindelige form, men der kan dog være ændret lidt ved buestikket 1699 (sml. dørfløje), og 1838 blev der i dets store spejl indsat et ældre relief af kirkens værnehelgen S. Olav (jfr. p. 100).

4) Den store kirkeport under tårnet er tårnets vestportal (p. 61). Efter opførelsen af Oxes kapel synes denne portal at have overtaget den nedlagte norddørs funktion, og er derfor muligvis identisk med den 1775⁵⁶ nævnte »store kvindedør«. Om reliefsten med Christian V.s navnetræk, se p. 108 f. (sml. dørfløje).

Bortset fra disse døre, som hører med til den egentlige kirke, blev der i tidens løb brudt mange åbninger gennem sideskibsmurene for at skaffe adgang til de talrige stole og pulpiturer, der efterhånden opsattes overalt i kirken; de tilmuredes som ovenfor nævnt 1825, og alle synlige spor udslettedes i 1850'erne.

Vinduer. 1572⁷ gik Anders glarmester af Holbæk alle kirkens vinduer efter og fornyede enkelte i dens tilbygninger, og 1585 udførtes et lignende arbejde af Oluf glarmester. 1780⁵¹ kaldes kirkens vinduer brøstfældige, brændt af solen, tykke af urenlighed og kalk, der ofte nedrinder over glasset fra de steder, hvor vinduerne er indsatte. Man foreslog samtidig at lade alle de nye vinduer, hvortil overslag udfærdigedes af glarmester I. Gudecken, skrue fast i stedet for at indmure dem, hvorefter det ville være lettere at udskifte de enkelte glas. Ruderne i de gamle vinduer var cirka 13 x 9 cm, indfattet i bly og jern og fastholdt af jernskinner. 1837⁶⁵ og 1847⁷² bifaldtes planerne om fornyelse af alle kirkens vinduer, og de er igen fornyet 1949—59.

Vinduesstavværket, hvoraf en smule endnu er bevaret i det store, tilmurede vindue i midtskibets vestende, blev repareret eller fornyet 1579⁷, da Hans dønniker fik betaling for at opmure listerne i nævnte vindue.

DEN TRESKIBEDE KIRKES TILBYGNINGER M.M.

Af den nuværende kirkes fire tilbygninger stammer to fra den enskibede kirkes tid: Oxes kapel (p. 63) og vesttårnet (p. 60); det sidste er gentagne gange blevet forhøjet og udstyret med forskellige afslutninger, første gang 1559 i forbindelse med kirkebygningens fuldendelse (p. 84). De to andre, sakristi og våbenhus (p. 98), horte ligesom en tagrytter (p. 102) med til langhusets oprindelige udstyr, men kun sakristiet har bevaret sin middelalderlige skikkelse.

*Sakristiet*¹⁰³ ligger på nordsiden af langhusets østafsnit og blev forberedt allerede ved opførelsen af sideskibsmuren. Dette fremgår tydeligt af forholdene omkring det lille trappehus ved nordøsthjørnet af det romanske skib, og af sideskibsmurens manglende vindue i tredie fag fra øst (sml. fig. 16). I formaterne⁹¹ slutter stenmaterialet sig nærmest til det, der er benyttet i vestafsnittets højkirkemure, og murteknikken i sakristiets mure, rudemønstre af mørktbrændte kopper, svarer ganske til nordre højkirkemur i vestafsnittet (p. 74). En konsekvent vekslen mellem røde og mørktbrændte sten er desuden gennemført i blændingsgavlen. Adskillige sten i ydermurene bærer et teglstrygermærke (fig. 22. 21), som også kendes fra de yngre dele af S. Marie kirke.

Tilbygningen har diagonalstilte støttestøtter på nordhjørnerne og på flankemurene en falsgesims, hvis understen består af et udkragende savskifte. Taggavlens fodlinie markeres af et savskifte, hvorover der findes ni høj blændinger med forskelligartet afslutning: vandret eller aftrappet, spidsbue eller spærstik; midtblændingen har siksakmuret bund med en lille cirkelblænding foroven, de øvrige blændinger er falsede. Kamtakkerne har bevaret deres gamle afdækning med munketagsten, hvorimod taget nu har vingetegl. Oprindelig har bygningen tilsyneladende haft to vinduer, et nordre i den endnu bevarede, store spidsbuede blænding, og et østre; i hvert fald omtales der 1572⁷ i forbindelse med en gennemgang af kirkens vinduer to i sakristiet, og 1594 blev der fremstillet jernrammer med blyindfattet glas til to.

Det indre præges nu helt af den nedennævnte omdannelse til landemodesal. Den med bygningen samtidige hvælving har vederlag i murene og retkantede halvstensribber. I vestvæggen er der to fladbuede spareblændinger, hvoraf den søndre af hensyn til trappehuset er noget smallere end den nordre. En lignende findes i nordvæggens vestre del, mens der i den østre er indlagt en skorsten, der må have sluttet sig til en *†kamin*; anbringelsen af skorstenen har medført visse uregelmæssigheder i blændingsgavlen, hvor tredie høj blænding fra øst er smallere end de øvrige, mens den påfølgende pille er en halv sten for bred. En fladbuet *piscina* med delvis smige karme og afløb ud gennem muren findes i østvæggen, nord for den nyere dør; både denne og blændingerne afdækkedes 1960—61 (jfr. sagn p. 41).

N.E. 1964

Fig. 30. S. Olai kirke. *Relief af S. Olav (p. 100).
Opbevares i kirkens våbenhus.

Sakristiet står i forbindelse med sideskibet gennem en dør, som ikke er oprindelig, men snarest fra 1594. Det år fik Jacob stenhugger betaling for at slå hul til en ny dør og eftermuring af den gamle⁷; dørflytningen synes foranlediget af, at der blev lavet fem stole næst op til sakristidøren (sml. dørfloje).

En dør under nordvinduet, der blev til-muret 1960, var udhugget 1753⁵⁶. Uvisst af hvilken grund blev et nyt *†sakristi*¹⁰⁴ i 1840'rne indrettet i Oxes kapel (p. 68), og 1883 omdannedes det gamle til fyrrum¹⁰⁵ og præsteværelse, det første med adgang gennem norddøren, det sidste med adgang fra øst gennem en dør på vinduets plads (efter tegning af Herholdt)¹⁰⁶. Den gamle skorsten i nordmuren, der var ude af brug 1666, da åbningen lukkedes med trædøre⁷, blev på ny taget i brug; muren til sideskibet blev gennembrudt af en nu til-

muret, rundbuet åbning for indblæsning af varm luft. Denne indretning ændredes 1960—61¹⁰⁷, da bygningen omdannedes til *landemodesal* i forbindelse med S. Olai kirkes ophøjelse til domkirke.

Våbenhuse. Tårnets underetage med den anselige vestportal var muligvis fra begyndelsen indrettet som våbenhus for den enskibede teglstenskirke, men noget taler for, at denne tillige har haft et *†våbenhus* foran syddøren (sml. p. 72). — Tårnrummet bevarede tilsyneladende sin funktion efter kirkens ombygning i senmiddelalderen, og det er nu kirkens eneste våbenhus. 1727 omtales det som vestre våbenhus og 1759 som »Vognskuret»⁵⁶.

Udover dette vestre våbenhus har den nuværende kirke dog altid haft et andet, ud for sydmurens 6. fag fra øst. På dette sted havde man ved kirkens opførelse projekteret et våbenhus på helt samme måde, som man i nord forberedte det kommende sakristi. Hidtil har tre forskellige våbenhuse afløst hinanden på dette sted, og det yngste, fra 1745—46, har ved en ombygning 1856 fået et nyt ydre. Det er nu opdelt i materialrum og konfirmandstue.

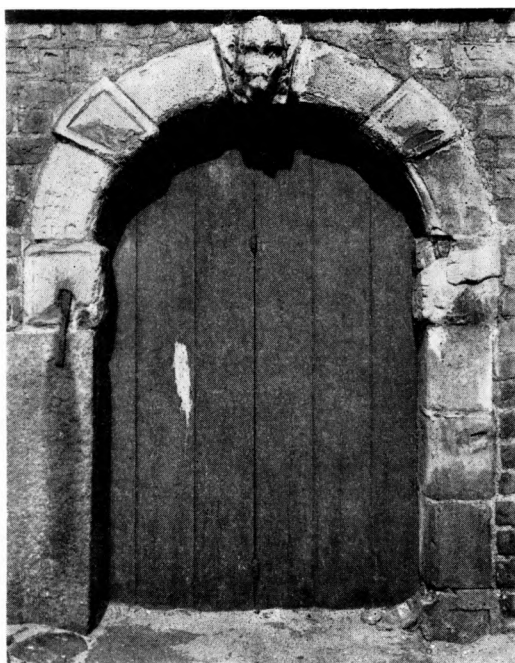
Foranlediget af, at visse dekorative led og/eller murværk er overgået fra den ene bygning til den anden, behandles våbenhusene mod sædvane i kronologisk rækkefølge, †) *Nedrevet 1577*. Den ældste bygning er omtalt 1561, da den fik sit tegltag omlagt og blev repareret på tagværket, samt 1576, da det »gamle«

våbenhus fik to spær udskiftet⁷. Trods tagets slette tilstand og betegnelsen gammel, kan bygningen sidstnævnte år kun have været 50—60 år, eftersom den tidligst kan være opført i forbindelse med vestafsnittet, der må være blevet indviet 1521 (sml. p. 56).

†2) 1577—1737. Den reparation, som 1576 udførtes på det gamle våbenhus, kan kun have været en nødløsning, thi samme år bevilgede borgmester og råd 200 gl. daler som hjælp til det nye våbenhus. Sammen med gaven fik kirkeværgen givernes samtykke til, at han gjorde aftale med to stenhuggere ved navn Hans van Erffurt og Hindrich van Meester om forskelligt stenhuggerarbejde til våbenhuset. De tre mand drog sammen til Tinkerup¹⁰⁸ i Skåne, hvor

de udvalgte og købte 140 store og små sten, ialt 54 læs, som bragtes hjem via Helsingborg. Heraf forarbejdedes en dør, to vinduer til gavlen, 36 alen fodlister, 16 alen kapitællister og 18 alen arkitravlister samt lige så mange alen store lister til »næst oven for vinduerne«. Til denne udsmykning kom en langt mere kostbar, nemlig tre våben og »den anden hvide sten oven omkring gavlen«, med lister og andet, som er tilkommet. Disse ting leveredes ifølge kontrakt af Hermen Geritsen (Gertsen) stenhugger 1577¹⁰⁹. I forbindelse med arbejdet nævnes endnu to stenhuggere, Rumberth van Kollen (Köln) og Hans. Mursten indkøbtes dels i Landskrona, dels af skippere fra Stettin, Harlingen og Emden¹¹⁰. 26. juni 1577 kom Peder murmester og hans folk. Snart kunne Staffind (Steffen) tømmermand rejse spærene, og i tiden 12. august—40. november rejste to unge, anonyme murmestre gavlen og indsatte de mange hugne sten, som hentedes i rådhusgården, samt hvælvede våbenhuset efter rejsning af »det tømmerværk med buer ... og andet, som hvælvingen blev muret på«. Anders grovsmed leverede ankre, stabler og traller i vinduerne, muligvis de to i gavlen. Peder glarmester satte glas i et vindue, Thyge snedker lavede en ny dør og Peder maler strøg gavlen med linolie og blyhvidt⁷.

Det detaljerede regnskab over våbenhusbyggeriet kan suppleres fra yngre kilder, og derigennem bliver det muligt at danne sig et lille begreb om udse-

N.E. 1964

Fig. 31. S. Olai kirke. Dør i søndre sideskibs 2. fag fra øst (p. 95, 100).

endet af den bygning, som en januaraften 1737 med blytag⁵⁶, hvælving og mur blev lagt i grus ved tårnspirets fald⁹⁷. Det murværk, som stod tilbage, fjernedes af murmester Christoffer Boffa⁵⁶ 1745 forud for opførelsen af et nyt våbenhus, hvori enkelte af de gamle stenhuggerarbejder, heriblandt våbnene, fik plads. Et par andre detaljer synes at være blevet genanvendt andet steds, således den nedennævnte S. Olav-figur og den dør, der var inkluderet i stenhuggerne Hans van Erffurt og Hindrich van Meesters kontrakt. I hvert fald fik korets syddør (fig. 31), antagelig 1754—55, en sandstensindfatning, der stilistisk må dateres til 1500'ernes sidste fjerdedel eller o. 1600.

I sin beskrivelse^{20C} fra 1740'erne oplyser Rosendahl, at de tre våben, »i sten udhuggen med deres zirater forgyldte og udstaffet med farve« var: »1) Hele Danmarks våben, hvorunder Frederic secundi Symbolum: Mein Hofnung zu gott allein. 2) Presenterer 2 hænder udaf en sky, som holder kongens [og dronningens] navn: [sammenskrevet] F S 1578. 3) Det Mecklenburgske våben, hvorunder: Gott verlist die Seinen nicht.« Denne beskrivelse fortæller, at indholdet af de tre våben har svaret nøje til dem, der er bevaret på Slangerup kirkes våbenhus fra 1588 (se Slangerup, Lyng-Frederiksborg hrd.). Det er også sandsynligt, at den forsvundne bygning i hovedtrækkene har lignet den i Slangerup, selv om de mange alen profilister tyder på en noget rigere udformning. Bortset fra de tre våben og de nedennævnte maskehoveder var S. Olai våbenhus smykket med en figur af S. Olav. En indberetning til Danske Kancelli 1743¹¹¹ beretter, at kirkegårdsporten dette år var blevet ziiret med »Set. Olai afbildning, som tilforn har stået over det med tårnet nedslagne våbenhus, holdende en hellebard i sin højre hånd og en drage under sine fødder«. Rosendahl bekræfter oplysningen om en Hellig Olav figur over den lille dør ved den store kirkeport, som også bar indskriften: Går ind ad Herrens porte etc. Psalm. 100 v. 4,^{520C} (sml. p. 48). I kirkens materialrum, i sydøsthjørnet af søndre våbenhus opbevares to relieffer, en Olav-figur (fig. 30) og en indskrifttavle svarende til beskrivelsen. Der er al mulig grund til at formode, at dette S. Olav-relief (sammen med døren) er eneste levn fra 1577-våbenhuset, og i så fald formentlig et arbejde af Hermen Gertsen, der som nævnt synes at have stået for våbenhusets finere detaljer. Indskrift-relieffet må henføres til en noget senere tid, men dog næppe så sent som kirkeportens ombygning 1742 (p. 47). Reliefferne indsattes 1838, tre år efter portens nedrivning, i spejlet over midtskibets vestportal (p. 96). 1883 vedtoges det, at lade dem efterhugge næste år af V. Bissen¹¹², og siden da har originalerne ligget i søndre våbenhus' materialkammer.

3) *Opført 1746, ydre ombygning 1856.* Ødelæggelserne på 1577-våbenhuset var åbenbart for omfattende til, at en istandsættelse kunne gennemføres. 1744 gik man i gang med indsamling af penge og materialer til et nyt⁵⁶. Ved sogne-

præst Peder Ørslefs omhu, ved godvillige gaver⁵⁴ fra menigheden og andre Guds børn i København, her iblandt det Islandske Kompagni, og især kirkeværgen Neuhaus, der overgik alle med sine 250 rdl.^{20C}, var man 1746 i stand til at bygge et nyt våbenhus, som kostede 921 rdl.

Selv om dette våbenhus endnu står, må alle oplysninger om dets ydre udformning og dekoration hentes ud af de skriftlige kilder. Tilbage står nemlig kun de afkortede, nøgne flankemure af små (Flensborg-)teglsten, med svagt fremspringende liséner, over en forhugget og forvitret kalkstenssokkel — formummet bag en pseudogotisk gavl (p. 102).

Det våbenhus, hvis oprindelige »ansigt« forsvandt 1856, synes på sin vis at have været lige så rigt udstyret med stenhuggerarbejde som dets forgænger. En af de største poster i byggeregnskabet, godt 116 rdl., vedrørte tilretning og forarbejdning af »stenmonumenterne« fra det gamle våbenhus. Der var først og fremmest tale om de tre ovennævnte våben, som på ny fik plads over døren, samt muligvis de nedennævnte maskehoveder over vinduerne. Derimod har de profilerede lister tilsyneladende kun i ringe grad fundet anvendelse, hvilket kan skyldes skaderne ved sammenstyrtningen i forbindelse med den almindelige forvitring. Blandt materialeindkøbene: mursten, tømmer, sortglaserede tagsten m.m. fandtes 36 alen udhuggen kampesten og sandsten fra Skåne. Af det sidste materiale forarbejdede stenhugger Johan Steinlein¹¹³ »fodgesims« (ca. 38 alen), arkitrav og hovedgesims (godt 41 alen af hver), to »dragsten« og to kapitæler til portalen, fire slutsten til ovalen, godt 19 alen¹¹⁴ karnis til »Fronde Spissen«, samt en solviser (sml. p. 110). Christoffer Jochum Boffa havde murerarbejdet⁵⁶.

Yderligere detaljer om udsmykningen findes fra tiden før ændringen 1856, i anledning af hvilken de forvitrede sandstensdetaljer gennemgås¹⁰⁰. Foruden forskellige profilerede lister i et til byggeregnskaberne svarende antal alen anføres »heraldisk ornering« over lugen (dvs. ovalen) med de fire slutsten, to maskehoveder over vinduerne samt de tre våbenfelter over indgangen. Vinduerne med maskehoveder figurerer ikke i Steinleins detaljerede leverance og er derfor muligvis overført fra forgængerens.

1747^{20C} blev de tre våben malet og forgyldt, hvilket tillige med gråstenens anstrygning kostede 33 rdl. Over doren anbragtes følgende indskrift: Det forrige våbenhuses fald skete ved spirets fald d. 27. jan. [fejl for 21.] 1737. Det er igen opbygget af Guds børns frivillige gaver 1745. Det er med maling og forgyldning ziret 1747. Kostede 33 rdl. Senere tilføjes: Det er renoveret i året 1824¹⁰⁰.

I våbenhusets fladloftede indre blev der straks efter opførelsen i 1746, af tømmermester T. Westfahl, udskilt to materialkamre, et på hver side af døren, mens resten tjente som våbenhus⁵⁵. Denne indretning, rejst af udmuret

bindingsværk⁵⁶, er bevaret tillige med de oprindelige fyldingsdøre og-lemme (sml. dørfløje), og den er stadig i brug til opbevaring af materialer¹¹⁵ (sml. fig. 15).

Ombygningen 1856 var et led i kirkens almindelige istandsættelse, og når den medførte så omfattende ændringer i våbenhusets ydre, skyldtes det vel først og fremmest sandstensdetaljernes forvitring. I kirkens forhandlingsprotokol anførtes således 1852, at sandstensvåbnene ikke kunne nyhugges, men det tilføjedes, at de da heller ikke har nogen arkitektonisk skønhed, som man vil ofre 900 rdl. på. Sparsommelighed var nok ledetråd ved restaureringen; i et brev af 6. september 1856¹¹⁶ skrev Burman Becker efter et besøg i S. Olai, at sandstensornamenterne alt var nedtaget og skulle på auktion. Samme kilde, der lyser af indignation over forskellige forhold vedrørende kirkens istandsættelse, oplyser, at der i våbenhuset er lavet noget »kludder« med opdeling i to rum, et større og et mindre (er nu borte), og at en murmester fra byen ved navn Rasmussen forestår arbejdet — og ingen arkitekt! Hvem, der havde ansvaret for den af kirkeinspektionen approberede tegning¹¹⁷ til våbenhusets sydfacade vides ikke, men en sammenligning med sakristigavlen viser, at der er tale om en ren kopi af denne. Af 1746-våbenhuset genkendes kun den huggede granit-sokkel med cementerede rester af en sandstensprofil (fornyset under gavlen 1964) og de nøgne teglmure med deres liséner; flankemurenes vinduer og dørpartiet er samtidige med blændingsgavlen. 1878 var loftet så medtaget og utæt, at det måtte repareres og gipses³⁶.

Våbenhusets brug. Ud over hvad der foran er meddelt om våbenhusets anvendelse til materialkammer, foreligger der oplysninger om tilbygningens brug til bogsalg og andet i 1600'rne. Således fik kirken 1603—04 leje af en bogfører og en brevmaler⁷, og det følgende år betalte Hans bogfører 2 sk. i leje for de seks dage, hvor han havde bøger til fals⁷. Heraf kommer navnet »boghuset«, hvori Didrik Buxtehudes mor 1671 blev begravet, 2 alen fra »absconseled« [skærmen], jfr. Laurits Pedersen, Helsingør I, 442.

Den nuværende *tagrytter*, der hæver sig på samme plads som forgængerne over gjordbuen mellem andet og tredie hvælvfag fra øst, er opsat 1882 efter tegning af J. D. Herholdt. Den er ottekantet, med lanterne og et spidst, svagt indsvejet spir. Tømrerarbejdet udførtes af H. Schmidt, og A. Jensen fik tre kroner for udfærdigelse af et dokument til indlægning i spiret⁵³.

†*Tagryttene*. Den ældste rytter, der første gang omtales 1559⁷, var sikkert middelalderlig og jævngammel med de tre korfag (sml. p. 110 med fig. 6 c). 1572 søgte Mogens tømmermand selvtredie i løbet af 6 uger at binde spiret sammen med stivere inden i, men det var åbenbart omsonst⁷. Otte år senere, 5. juni 1580, oplyste kirkeværgerne, borgmester Frantz Lauritzen og rådmand David Leiel, til en forsamling på rådhuset, der foruden borgmester og råd bestod af menig almue, at spiret var gammelt og bofældigt, tømmeret råddent, så spiret

svajede i storm, og man måtte frygte, det faldt ned, kirken til skade og den hele by til spot. Spirets skæbne blev lagt i menighedens hænder, hvorpå 16 borgere påtog sig at registrere alle borgere i byen, så »hver skal give, hvad ham tykkes«⁷. Det fremgår ikke, om spiret blev fornyet eller kun repareret, men det er sikkert, at borgerne ikke ydede det fornødne, thi kirken måtte 1581 sælge to huse for 600 mk., som var 150 gamle dl., da spiret». . . wille hielpis oc forbedris, som oc tha er skeedt . . .«⁵⁹. Omtrent på denne tid udførte Hans Knieper sin tegning af Helsingør (p. 87), og det rytterspir, som ses her, er rent middelalderligt af form, seks- eller ottekantet, med lanterne kronet af små trekantgavle og et slankt spir med vindfløj.

Knap halvandet hundrede år senere, 1724⁵⁶, nævner en synsforretning, at det lille spir må nedtages, hvis det ikke bliver repareret inden vinter. To år efter fik tømmemanden, Bendt Svendsen, betaling for det lille spir af nyt tømmer at opbygge, mens Frederik Asmussen takkede med bly, hvoraf en del stammede fra tårnet⁷. Der har dog næppe været tale om andet end partielle fornyelser; til en nyopbygning var Bendt Svendsens arbejds løn for ringe sammenholdt med prisen på den nye vindfløj⁵⁶ (p. 112). Allerede før 1745 (måske i stormvejret 1737?) er spirtaget formentlig blæst ned, eftersom vindfløjen dette år omtales som liggende i våbenhuset⁵⁶, og da Boesen affattede sin beskrivelse (før 1757), stod kun lanternen med klokkerne. Endnu 1761⁵⁵ var der ikke rådet bod på skaden, thi årets brandtaksation beskriver det lille tårn, »hvoraf spiret for en del år siden er affaldet«, som ottekantet, udvendig på siderne dækket halvt med bly, halvt med kobber, mens »overdækket« derpå er brædder. 1771⁵⁶ fik lanternen en ny træhætte tækket med en ny, rund kobberplade, jfr. illustrationen hos Laurits Pedersen, Helsingør I, 183.

Forskellige tilbygninger. Et lille *halvtag* på nordre side, mellem det store tårn og den udbyggede begravelse (d. e. Oxes kapel), fik 1740 stentaget udskiftet med gammelt bly fra det lille spir (sml. ovenfor)⁵⁶. Tilbygningen har muligvis været en forstue eller et vindfang for de pulpitudøre, som på kirkens nordside førte ud til kirkegården. Et skur over døren fra madame Garbens til kirkegården 1765⁵⁶ og et bræddeskur over en ny, flammet dor 1780 må forstås på samme måde⁵⁶. — Om kirkens *benhus*, der synes at have ligget frit på kirkegården, se p. 52.

TÅRNET I TIDEN EFTER LANGHUSETS OPFØRELSE

Tårnforhøjelsen 1559. Tårnet (p. 61), der i begyndelsen af 1400'rne byggedes ved den enskibede kirke, led nogen skade ved den treskibede kirkes opførelse. Trappen i sydvesthjørnet blev delvis ødelagt og tilmuret ved rejsning af midtskibets vestre gavl, og søndre halvdel af tårnarkaden blev dækket af midt-

skibets nordvesthjørne (p. 61), mens den nordre halvdel kom til at danne forbindelse mellem tårnrum og nordre sideskib. Den forhøjelse, som må have været planlagt i forbindelse med langhusbyggeriet for at bringe det lave tårn i harmoni med den nye, høje kirke, gennemførtes først 1559, da midtskibet fik sine sidste hvælv. I afsnittet p. 84 f. er der på grundlag af byggeregnskabet givet en skildring af arbejdets forberedelse og udførelse. Gennem dette øgede murmester Peder Ipsen af Landskrona tårnets højde med et anseligt stokværk (fig. 11); glamhullerne i det gamle klokkestokværk blev tilmuret, og det nye fik forneden nogle små, fladbuede åbninger, måske til uret, og foroven til hver side høje, fladbuede tvillingglamhuller, som udvendig krones af en lille cirkelblænding. Over denne etage rejstes et tegltækt sadeltag med syd-nord-vendte blændingsgavle, som forsvandt 1613 (p. 105). Ifølge Kniepers tegning (sml. fig. 26) har disse gavle med deres mange vandrette bånd og småblændinger svaret nogenlunde til Slangertårnets lidt yngre gavle. Fra det nye klokkestokværk blev der skaffet adgang til midtskibets loft gennem en fladbuet, falset åbning, som har sin sål lidt over skibets murkrone; den passer slet ikke med tårnets nuværende stokværksinddeling, der kan stamme fra en af de følgende forhøjelser, men åbningen har efter slidsporene at dømme kun været i brug kort tid. Siden har man benyttet en smal åbning under midtskibets murkrone og tæt op mod dets nordmur. Åbningen, der er samtidig med midtskibet, men lidt udvidet, munder ud i hvælvloppen (sml. fig. 11).

Tårntrappen fra 1583. Ved langhusets fuldendelse blev det nødvendigt at ødelægge tårnets oprindelige trappe (p. 78), og det har formentlig været tanken at etablere en ny i forbindelse med den planlagte tårnforhøjelse. Efterhånden som dette arbejde trak i langdrag, har man måttet skaffe sig en midlertidig adgang til tårnets øvre stokværk. En mindre udgift under året 1583⁷, til skipper Lauritz, for nedbrydning af det gamle træværk på det sted, hvor vindeltrappen nu er opsat, tyder på, at den midlertidige løsning snarest har bestået i en trætrappe gennem en åbning i hvælvingen.

1582 havde kgl. majestæt nådigst foræret sognekirken et sejerværk, som hentes på Kronborg⁷; Henrich snedker lavede en ny skive til uret, og 1588 afregnedes der med Lambert stenhugger for den firkantede stenliste, som han af sin egen gotlandske sten indmurede omkring skiven⁷. Det ligger nær at forestille sig den kongelige gave som årsag til den forbedring af tårnets trappeforhold, som gennemførtes 1583. Ved et stort indgreb i tårnrummet (p. 60), blev der i syd indbygget en »vindeisten« (vindeltrappe) med adgang udefra gennem en retkantet dør med profileret indfatning af gotlandsk sten og kronet af en kartouche med årstallet. Murmester Hans Lambertsen murede trappen, hvortil der indkøbtes nogle tusind mursten, to trinsten, egestolper, syv trin af tømmer (benyttet øverst) plus forskelligt andet, heriblandt (til dør og fontefod)

103 fod gotlandsk sten, som bragtes til Lambert stenhugger, der fik 7 dlr. for tilhugning af fontefoden; han har formentlig også hugget dørindfatningen, hvorimod det er mere tvivlsomt, om han har haft noget at gøre med de 30 vindeltrappesten¹¹⁸, der for 2 dlr. stykket afregnedes gennem kirkeværgen Richardus Wedderborn⁷.

Tårnspiret 1613—1737. Trods forhøjelsen med blændingsgavlne 1559 har der tilsyneladende ikke hersket fuld tilfredshed med tårnets anselighed — og i hvert fald ikke efter at S. Marie var blevet sat i stand til den tyske menighed. Borgmester Hans Nielsen var 1589 på denne kirkes vegne med til at afslutte en kontrakt med Paaske tømmermand om et spir, som rejstes året efter. I den tilsyneladende mangeårige kappestrid mellem de to kirker blev dette spir en ny spore for sognekirken. På Hans Nielsens befaling sendtes der endnu 1590 et bud til Ystad for at tage mål af kirkespirets højde⁷. Alligevel skulle der gå en menneskealder, inden sognekirken fik sit spir 1613—14. Hertil skænkede Christian IV. en skibsladning fyrrebjælker og 48 tylder brædder¹¹⁹. Den 15. september 1613, dagen efter, at der fra kongen var udgået befaling til lensmanden, Alexander Poppenheim, om at lade tømmeret hugge og levere det i Langesund¹²⁰, skrev Helsingørs magistrat kontrakt med mester Fiet Kragen, borger i København¹²¹. Kontrakten omfattede alt arbejde i forbindelse med hugning og rejsning af spiret, som skulle være 75 alen eller endnu længere, hvis murværket »det kan tåle . . . som det bedst og skikkeligst kan være«. For dette arbejde skulle Kragen have 625 dlr. à 32 skilling lybsk. En vinterrejse til Langesund for tømmeret at lade hugge skulle godtgøres ham »som billig og ret kan være«.

Stor aktivitet blev nu udfoldet. Næste år hentedes tømmeret i Langesund, og andet tømmer indkøbtes sammen med ca. 80.000 mursten som medgik til en *forhøjelse af tårnet* på ni alen (lig. 11); arbejdet udførtes af muremester Morten Otte, mens mester Hans stenhugger forarbejdede karnissten til gesims af 31 bloksten, som kom fra Gotland⁷. Mestersvenden Hans Engelman, som tidligere havde nedbrudt tårnets tagværk og (klokke)stol, blev på ny hentet til Helsingør, hvor han skulle rejse spiret⁷. Sideløbende arbejdedes der på en vindfløj (sml. p. 112). 31. oktober 1614¹²² påbegyndtes arbejdet.

Med forhøjelsen, den anden siden middelalderen, og med Fiet Kragens 75 alen høje, slanke, kobbertækte spir, havde sognefolkene virkelig fået et tårn af anseelse og skønhed (sml. Cornelis Vrooms tegning fra 1645, i Helsingør I, 155), og det var ikke uden grund, at spiret (jfr. Boesen) senere smykkedes med navnet: Helsingørs jomfru. Hvad udsmykningen angår, synes tegningen mangelfuld, thi af regnskaberne fra 1634⁷ fremgår det, at spiret havde fire kviste med forgyldte knapper og halvmåner, som istandsattes nævnte år. I forbindelse med en reparation 1724 af spirets kobbertag, som folk havde skudt på

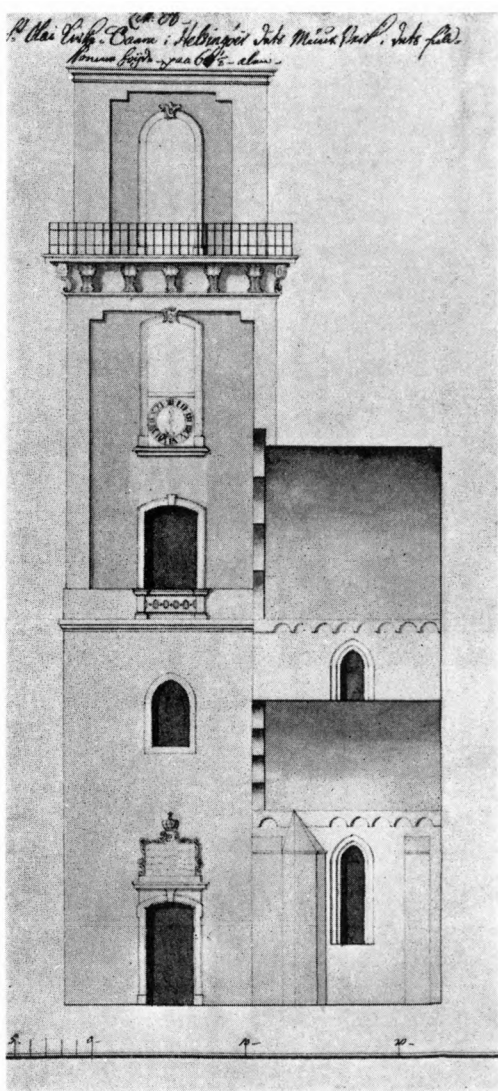

Fig. 32. S. Olai kirke. Projekt til tårnets ombygning 1759, ved Lauritz de Thurah (p. 108).

med kugler, nævnes helt op til det syvende loft i tårnet⁵⁶.

Spirets fald 1737. Det syn, der mødte Helsingørs borgere om morgenen den 22. januar 1737, får man et indtryk af gennem pastor Peder Ørslefs⁹⁷ brev til bispem: ». . . Guds strengthed har vi seet ... en skræchelich storm, som viste sig i Gaar Eftermiddags af en Vest-Syd-West Vind, har behaget at fælde det skønne og Ziirlige Spiir på St. Olai Kirke og det i Aftes klokken omtrent 7½. Guds Naade har vi erfaret, i det intet huus, intet Meniske ... er kommet til nogen skade; Spiiret er liigesom løftet fra taarnet, og har alleene beskadiget det store Vaaben Huus . . . Vore Gader ligge over alt fulde af Kalk og steen, som er nedblæst af alle huuse. Een af Byens Væir Möller er og omkast, Skorsteene og Plank Værker ere og nedblæst. Mange Skibe, som mand nu seer, ere bort drevne af Sundet; Gud veed, hvorhen?« Det sørgelige billede suppleres af Rosendahl^{20C}, der beretter, at spiret dalede ned i hjørnet ved Hans Petersens stol, hvorfra det af vinden væltedes over våbenhuset, som blev helt ruineret. Nedre halvdel blev stående mod våbenhuset, resten væltede ned på kirkegården. Sam-

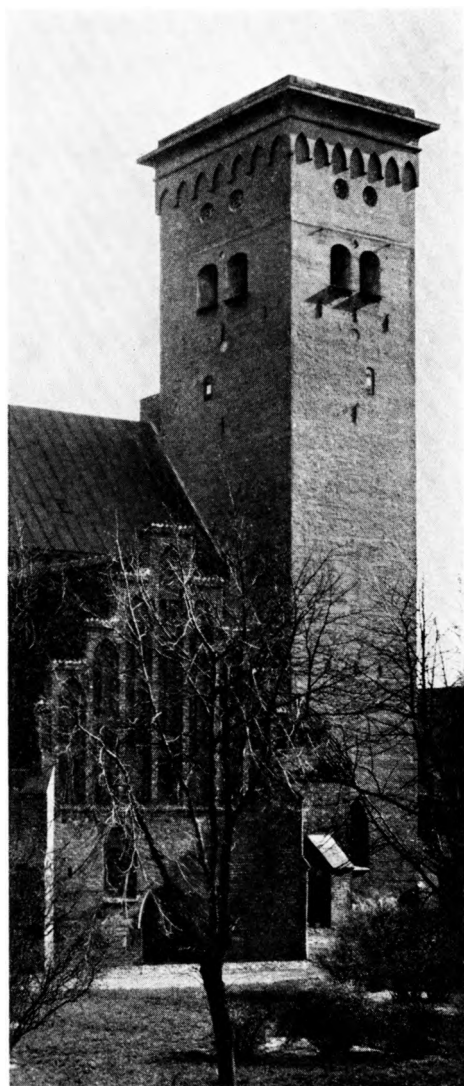
men med spiret faldt et murhjørne og nogle gesimssten, som gjorde stor skade på kirkens tage, hvor 12—14 spær sønderbrødes.

Som beskyttelse for tårnet med urværk og klokker opsattes straks et lidet »deksel« (bræddetag), indtil »Gud Vil Røere Kongens Hierte til at faa en Spier igien opsadt«. Kobberklædningen fra det nedblæste spir gemtes, hvorimod det ubrugelige tømmer kom på offentlig auktion, »og det blev Sandelig Vel Betalt ... 94 rdl. 2 sk.«⁹⁷.

Tårnet efter 1737 og 3. forhøjelse 1823. Pastor Ørslef gjorde et stort arbejde

for at skaffe hjælp til et nyt spir; han indhentede udtalelser fra Færgelavets oldermænd⁹⁷ og den engelske konsul⁵¹ om spirets betydning som sømærke, dels for den lokale søfart, dels for fremmede nationer. Han og »madam Ørslef« forærede fire store, hugne sten, som skulle lægges i de fire hjørner på tårnet, når spiret skulle rejses³⁶. Christian VI. skænkede en arv, han havde modtaget fra Norge⁶³, og bevilgede 5. december 1738 et lotteri¹²³. Også fra borgmester og råds side blev der gjort en stor indsats; allerede foråret 1739 fremsendtes til stiftsøvrigheden syv tegninger og overslag indleveret af håndværkere. Rådet gjorde sig til talsmand for, at Philip de Lange og tømrermester Johan Georg Krejsiger skulle udføre genopbygningen⁵¹.

Trods denne livlige aktivitet, som fortsætter i årene fremover, skete der intet praktisk i spirsagen. Tårnets murværk forfaldt mere og mere; 1756 tilskrev rådet stiftsøvrigheden, at forfaldet var så stort, at ingen lokale håndværksmestre var dygtige nok til at gennemføre en istandsættelse. Man anmodede derfor patronerne om at skaffe en håndværker fra Københavns magistrat som entreprenør under Thurahs opsyn eller nogle, Thurah kendte. Murmester Andreas Thim og tømrermester Jens Rasmussen afholdt derpå syn og lovede at fremsende overslag og tegning⁵¹; det er formentlig dem, der hentydes til i et brev fra Lauritz Thurah til stiftsøvrigheden 1759⁵¹, og hvorom bispren havde udtalt, at spiret måtte vente, da kirken ikke engang havde penge til murværkets istandsættelse. Alligevel, skriver Thurah videre, lavede han i november 56, på kongens opfordring⁵⁶, en ny spirtegnning, som også blev henlagt af økonomiske grunde¹²⁴. Efter at han nu fra stiftsøvrigheden havde modtaget et nyt brev, var der afholdt nyt syn og lavet nyt overslag. Det gik ud på at istand-

Hude fot.

Fig. 33. S. Olai kirke. Tårnets ydre mellem 1823 og 1892 (p. 108).

sætte murværket og den indre forbindelse med tømmer, således at der kan sættes spir på, thi tårnet ». . . kan gierne og dog med Anseelsse« stå uden spir, når »et forlaaren Tag derpaa bliver sat« (fig. 32).

Af Thurahs overslag fremgår, hvor medtaget tårnet allerede var blevet. Det dengang 52 alen høje tårn var i syd og nord revnet 33 alen ned fra overkanten at regne og helt gennem muren⁵¹, det vil sige, at revnerne gik helt ned under det middelalderlige klokkestokværk. Samme efterår, som Thurah fremsendte sit overslag, blev tårnet på ny synet, denne gang af fire håndværksmestre; seks år efter, 1765, fik disse mestre betroet en meget nødvendig og nødtørføg istandsættelse⁵⁶. Sandstensgesimsen fra 1613 bibeholdtes, men en løs sten og murværket på østre hjørne istandsattes. Til taget anskaffedes nogle spær og lægter samt lidt bly, der blev slået for tagvinduerne og på spidsen; muligvis var der kun tale om en reparation af det midlertidige dæksel fra 1737 (p. 106)⁵³. Dette tag med fire valme¹²⁶ var antagelig trukket noget tilbage, således at gesimsens overside kunne tjene som vægtergang (p. 109).

Alle de mange kræfter, som siden 1737 havde været sat ind på at give tårnet et nyt spir, var frugtesløse, og endnu 1820 stod tårnet med sin uanselige, tegltækte spids. I dette år, da man måtte rejse stillads for at reparere murværket, blev spirsagen taget op på ny. Hofbygmester Hornbech lovede at levere tegning til kuppel eller spir⁷⁰. Ingen af delene blev til noget; i stedet valgte man en *forhøjelse* af tårnets mure, den tredje siden reformationen. Det nye stokværk fik som afslutning en gotiserende spidsbuefrise under en stærkt udladende gesims, og tårnet dækkedes med et fladt kobbertag med balustrade (fig. 33)⁶⁵. Efter bygmesterens anvisning blev hele tårnet pudset³⁶. Balustraden var udført i træ⁶³ og beklædtes senere med blik⁵³.

Spiret 1898. For en årrække slog man sig til ro med tårnet i dets nye skikkelse, men med balustradens forfald dukkede tanken om et spir frem på ny, bl.a. hos J. D. Herholdt 1880⁶⁵. April og december 1884 udførte han fem forskellige forslag til spir¹⁰⁶, men først 1888 åbnede der sig muligheder for at skaffe de nødvendige midler til opgavens løsning, og derpå udskrev kirkeinspektionen en konkurrence mellem landets mest fremragende arkitekter¹⁰². 1892 blev spirsagen overdraget til A. Clemmensen", 1896 på ny til Herholdt" og endnu samme år videre til H. B. Storck, som leverede tegning til det nuværende spir¹²⁷. Det fik en højde på 45 alen og stod fuldført foråret 1898 (fig. 34). Forud for rejsningen blev hofbygmester Hornbechs forhøjelse fra 1823 næsten fjernet og en fladbuegesims i lighed med kirkens (fig. 11) opmuret. Om bygningsindskrift, se vindfløj p. 110.

Efter spirets opførelse er to lave støttepiller taget bort fra vestmuren 1909 i forbindelse med en reparation af vestportalen⁷², der ved denne lejlighed mistede et sandstensrelief med Christian V.s kronede navnetræk, som havde haft

plads i det spidsbuede spejl. Alderen på de to støttepiller er ukendt; de er tidligst omtalt ved en reparation 1746⁵⁶. Ved en gennemgribende istandsættelse af tårnet 1958 genåbnedes nogle tilmurede vinduer.

Tårnets anvendelse. Bortset fra den sædvanlige anvendelse af et kirketårn til anbringelse af klokker, sejerværk m.m. og som våbenhus (sml. p. 98), har S. Olai tårn og spir — i lighed med andre købstadkirkeres tårne — tjent andre formål. Her havde *tårnvægteren* sin plads. Han er omtalt første gang 1622, da der blev sat nye kramper på den lem i tårnet, som vægteren brugte⁷. 1823 anmeldte tårnvægteren, at det lille rum, som forhen var indrettet for ham i tårnet, og hvori han af og til kunne søge ly for den stærke trækvind, han ellers var udsat for, ved tårnets sidste reparation (p. 108) var blevet forstyrret, uden at et lignende skjul på ny var indrettet. Samtidig gjorde han opmærksom på, at der ikke fandtes nogen indretning til udhængning af brandlygten, og at den hidtil brugte metode med at udføre lygten fra tårnet på en løs stang (for at vise brandens retning), havde store ulemper i stormvejr⁶³. Manglerne blev afhjulpet og 1881 fik vægteren puds og gips på vægge og lofter i sit kammer". Ved spirets opsætning 1897—98 forsvandt dette rum, der i sidste omgang må formodes at have haft plads i stokværket fra 1823. *Vægtergangen*, der i perioden 1823—1897 må have været den omkring balustraden anbragte gang, som 1823 skulle efterses med tjære og »hammerskiæl«⁶³, er omtalt allerede 1780⁵⁶; på daværende tidspunkt var gangen antagelig en løbebro indvendig i det lave, tegltækkede pyramidespir, hvori der må have været et antal vinduer.

Sømærke. Tre dage efter spirets fald 1737 sendte den engelske konsul, Robert Tigh, biskop Worm et brev, hvori han udtrykker håb om, at bispens vil sørge for, at spiret bliver rejst på ny. Hertil må der være hjælp at hente hos kongen og »fremmede nationer, som i visse tilfælde på visse tider og steder kan have megen fordel og underretning af bemeldte spirs højde«⁵¹. Spirets genopbygning søges da også fremmet ved henvisning til, at det ifølge admiralitetsreglementet er et mærke for de søfarende i Sundet⁵¹.

Helt ekstraordinært var tårnets medvirken 1877 til forsøg med »en art nye faldskærmsraketter, 2½ alen i tværsnit, vejende højst 5 pd«, som afprøvedes for artilleriet¹²⁸.

Tagværker. Oxes kapel, langhuset og sakristiet har bevaret deres oprindelige egetagværker; i tidens løb er der udskiftet forskelligt tømmer, og 1865 blev midtskibet forsynet med et hængeværk⁶⁵, men i hovedsagen står disse tagværker temmelig velbevarede. Kapellets har lodrette spærstivere, to hanebåndslag og tre gennemgående bjælker som støtte for en langstol; efter den nuværende kirkes fuldendelse fjernedes kapellets selvstændige sydgavl, og dets tag blev på kehlspær trukket ind på sideskibstaget.

Langhusets tagværk er for midtskibets vedkommende af type som kapellets;

her findes mellem hvælvfagene gennemgående bjælker som støtte for kongestolperne i en vældig langstol, der blev noget ødelagt, da Herholdt 1865 etablerede det førnævnte hængeværk". Ligesom forskellige spor i murværket klart opdeler langhuset i et østafsnit på tre fag og et vestafsnit på fem (fig. 24), således forholder det sig også med midtskibets tagværk. Der er ikke blot tale om et skel i murremme, nummerering og langstol, der er også forskel på spærfagene øst og vest for skellet; over østpartiet har spærfagene tre hanebånd, i vest kun to. I hele midtskibet er de korte spærfodder, som rider over de to murremme, tappet ind i en langsgående bjælke, der ligger umiddelbart inden for murflugten og er tappet ind i bindbjælkerne mellem hvælvene¹²⁹.

På overgangen mellem andet og tredje fag fra øst, hvor tagrytteren fra 1882 har sin plads, står to par oprindelige underspær, som har båret kirkens ældste tagrytter (p. 102), der rejstes sammen med østafsnittet. — Sakristiets tagværk er lidt anderledes, af krydsbåndstype, og noget mere forskåret end de øvrige. Både her og ved langhusets ostgavl ser man tydeligt, at taggavlene er muret efter tagværkernes rejsning. — 1884⁷² blev der oplagt faste gangbroer overalt.

Kirken står i blank mur. Midtskib og spir har kobbertag, sideskibene og de øvrige tilbygninger tegl. De blyindfattede vinduer er sidst fornyet 1949—59. Det indre står hvidkalket med enkelte mindre partier af kalkmalerier (p. 112). Gulvene består af brædder, som dækker over ældre gulve med gravsten. I nordre sideskibs østhælv er der indmuret en kanonkugle, som blev afskudt fra den engelske flåde under forbisejlingen 1801 (sml. Henningsen S. Olai p. 86).

†*Solure*. 1) 1630 betales snedker Johan Rader for et stort brædt til en solskive at hænge over våbenhusdøren, og Hans maler for staffing af samme⁷.

2) I forbindelse med opførelsen af et nyt våbenhus 1746, nævnes en sten-solviser (p. 101) med farver anstrøgen og med ægte guld forgyldt⁵⁶.

Vindfløje. 1) På tagrytteren, med to kugler og fane, hvori 1882, opsat ved rytterens fornyelse.

2) På tårnspiret, tilsvarende, men med 1898 og opsat sammen med spiret. Ved opførelsen blev der 6. januar 1898 i vindfløjens kugle indlagt et pergament med følgende indskrift: »Aar 1897 bygges dette Spir i Kong Kristian den Niendes 34. Regeringsaar. Dr. theol. & phil. Skat Rørdam er Sjællands Biskop, O. Bertelsen Sognepræst ved St. Olai Kirke og Provst for Liunge-Kronborg Herred. Kirkeinspektionen er: Provst Bertelsen, Overdommer, Borgermester Rosenstand og Sagfører Skjold-Madsen, Kirkens Værge er Handelsgartner Zeiner-Lassen. Efter at Kirken siden 1737 har staaet uden Spir, bliver dette atter opbygget, idet Familien Hagenstrøm i Helsingør, en unævnt Giver, Staten og Helsingør Kommune have ydet det dertil fornødne. Spires Bygmestere ere: Arkitekt, Professor Storch, København, og Tømmermester Unmack, København. Søger det, som er oventil . . . Kol. 3, 1. ff. Filipp 3, 20«¹³⁰.

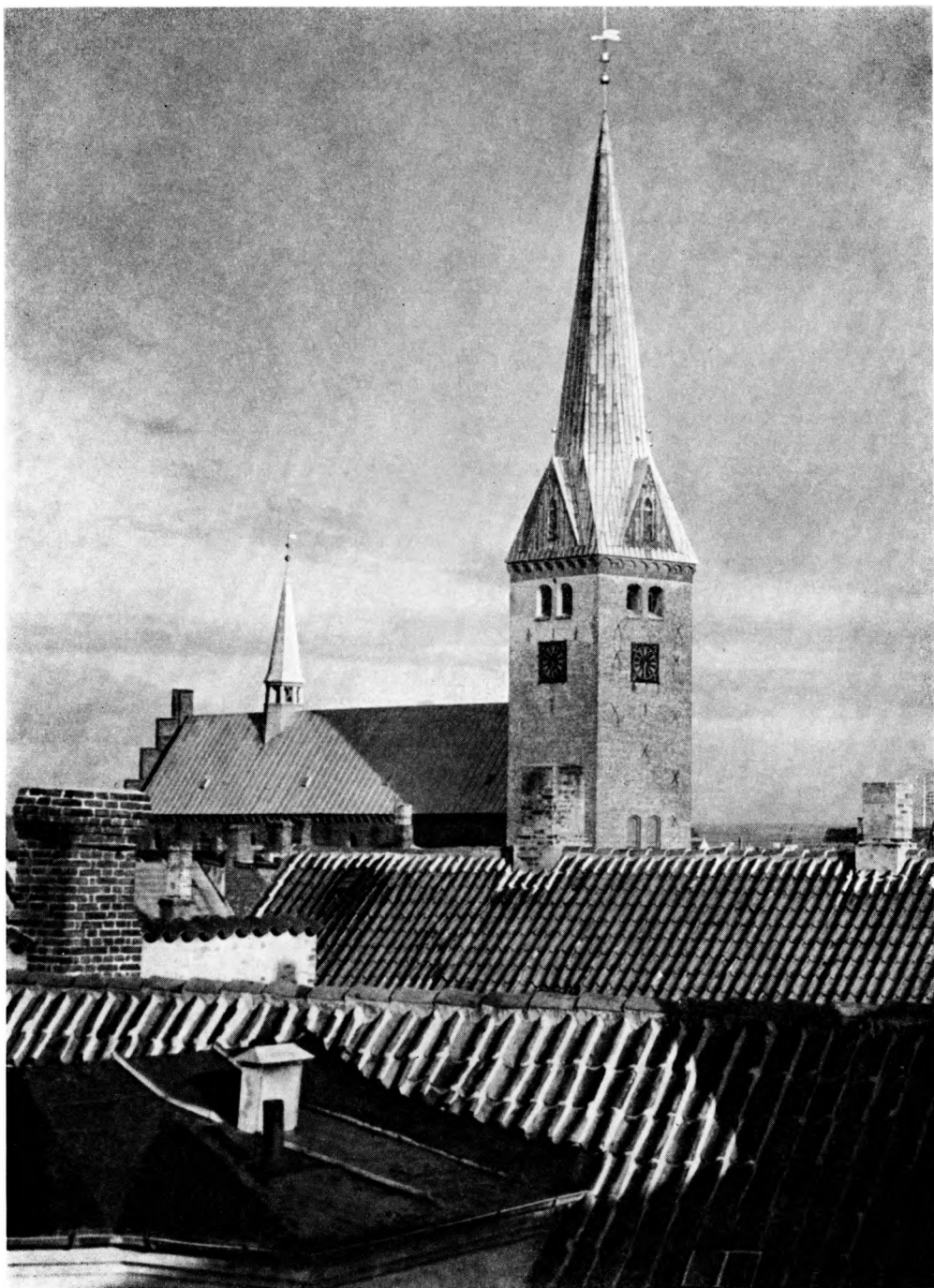

Fig. 34. S. Olai kirke. Ydre fra nordvest efter spirenes fornyelse 1882 og 1898 (p. 102, 108).
Efter fotografi i NMs arkiv.

†*Vindfløje*. 1—2) På Kniepers tegning fra ea. 1582 er antydnet en vindfløj på hver af tårnets blændingsgavle; antagelig opsat ved tårnets forhøjelse 1559. Samme kilde angiver tillige 3) en fløj eller hane på tagrytteren, muligvis identisk med den gamle knap, krone og hane, som kobbersmed Andreas Geyder fik 1726—27⁷, da han lavede 4) en hane, en krone og en knap samt en sol og to halvmåner til det lille spir⁵⁶. 1745 var den nedtaget eller nedfaldet (i den store storm 1737?) og henlagt i våbenhuset, hvor den endnu lå 1751⁵⁶. 5) Da tårnet fik sit spir 1614, blev det forsynet med en vindfløj. Stangen leveredes af Christoffer smed i Hammermøllen, mens mester Jakob i Kobbermøllen leverede en kobberknap, dobbelte kroner og en kobberfløj, hvorpå Casper Halefelt malede og forgyltde det hele⁷. Denne fløj, som faldt med spiret 1737, og som 1767 var hensat i forvaring hos sognepræsten, blev solgt 1804¹²⁵. 6) 1763 lavedes en ny fløj til tårnet, som må have kronet det valmtag, der opsattes efter 1737.

†*Glasmalerier*. Vinduet med det skotske våben, der blev repareret 1585 af Oluf glarmester, havde sin plads i søndre sideskib, antagelig i femte fag fra øst. Fire år senere »brende« Jens glarmester skjoldet i et våben i det skotske vindue, og 1593, da vinduet fornyedes, blev der brændt et nyt våben deri⁷. Det runde »mønstervindue«, i Oxes kapel, der er omtalt 1727⁵⁶, var måske udstyret med glasmalerier.

KALKMALERIER

S. Olai kirkes få bevarede kalkmalerier er fra tiden efter reformationen.

1) På østvæggen fire kgl. våbner fra henholdsvis 1559 og 1602. 2—3) I skibets 4. fag, nordkappen og væggen derunder, findes dekorationer fra o. 1550—70, som stilistisk falder i to grupper; de afdækkedes af konservator Harald Borre 1932. 4) På korets vægge fandtes, fortsættende ned i midtskibet adelige tvåbenfriser fra 1559 ff.⁷. Disse såvel som kongevåbnerne restaureredes og opmaledes igen af H. C. Rosendahl 1730.

1) (Sml. fig. 39 og 70). Nederst på det østligste hvælvfags østlige kappe ses det kronede årstal 1559, som betegner kirkens fuldendelse (p. 84), og på hver side af vinduet rigsvåbnet holdt af to vildmænd. Under det nordre står Chr. III.s og under det søndre Fr. II.s navn; mens skriften i vinduesfalsene nu er ulæselig, kan man på et fotografi fra o. 1900 se en tilsyneladende senere, forkert opmaling. Iflg. Boesen p. 104 stod her Chr. III.s valgsprog: *Unica spes mea Christus* (»Kristus er mit eneste håb«) samt: F.C.F. III F.R.F.D.F. Fridericus II. R.D. etc., der formentlig må tolkes Fridericus Christiarni Filius Tertii Fridericus Rex Dorotheæ Filius (»Frederik, Chr. III.s søn, Frederik konge, Dorotheas søn«). 30. maj 1559 fik Jørgen maler af Landskrona betaling sammen med svenden »for han malede kongens våben i kirken«⁷.

P.N. 1932

Fig. 35. S. Olai kirke. Kalkmaleri på nordvæggen i midtskibets fjerde fag fra øst. Under afdækning (p. 113).

Længere nede på korets ostvæg, halvt skjult af altertavlen, ses i nord rigs-våbnet med våbenmærkerne i krans. Det holdes af to vildmænd, og over det ser man en kartouche med Chr. IV.s navnetræk og valgsprog samt året 1652. [Sikkert forkert opmålet af Rosendahl for 1602]. I syd det brandenburgske våben holdt af to enhjørninge og i kartouchen herover dronning Anna Cathrinas initialer. Under våbnerne kartoucher med blå, ulæselige skriftfelter.

2) Midten af 1500'erne (fig. 35). Midtskibets 4. fag, hvælvets nordkappe udfyldes af tre store fantasibloster. Den midterste og største blomst udgår fra en afkvistet grenstump. Bægerbladene er meget lange og svungne, bladfligene krusede. Kronbladene samler sig tragtformet om den høje støvdrager og først midt på blomsten drejes bladene udefter i krusninger. De to mindre bloster i sviklerne er af samme type, men lidt afvdgende i detaljerne. En buefrise med blomster og drueklaser i buetoppene kanter skjoldbuens overside. I den vestlige svikkel findes et skjold, hvori et sammenskrevet HR danner udgangspunkt for et kors med en ophængt slange. Muligvis er det malerens signatur. Ribberne har sparremønster. Skjoldbuens to affasninger er bemalet med to snoede bladranker. Den øverste snor sig omkring aftrapningens rundstav, som er fremhævet ved gul maling. Bladene er grå, baggrunden rødbrun. Herpå er malet slyngtråde med hvidtekalk. De store bloster er på hvid grund. Farverne er dodenkop, grønt, gult, gråt og en lyserød mønje. Buefrisens buer er gule, bladene mønje og klaserne grønne.

3) (Fig. 36). Antagelig 1570 er nordvæggen i samme fag dekoreret. Lige under skjoldbuen og ind på karmen af det i 1570 blændede vindue findes en frise af modstillede griffe omkring kurve. Deres bladhaler er sammenbundne. Farverne er rødbrune med højlys af hvidtekalk. Herunder helt ned til arkaden, nu kun bevaret til blændingerne, findes et spiralrankeornament med små blade og fantasiblomster i stængelspidserne. Denne dekoration i grå og grønne farver er malet på rødbrun bund. Midt på væggen fandtes et udsparet, ovalt felt, sikkert spor efter orgelet fra 1560. Dette blev ifølge regnskaberne stafferet 1570 af Hindrich maler. Muligvis har han samtidig udmalet væggen omkring orgelet (se nedenfor). Væggens dekoration har udpræget renæssancekarakter (griffefrisen, den mørke baggrund). Hvælvkappens elegante fantasiblomster hører derimod til den type, som optræder allerede i Chr. I.s kapel i Roskilde og som udgør en væsentlig part af dekorationen i Marie kirke i Helsingør. Stilistisk er blomsterne en videre udvikling i forhold hertil og gør en datering til århundredets anden fjerdedel sandsynlig. Ifølge bygningshistorien (se p. 82) er skibets fem vestre hvælv opført før indvielsen 1521 eller mellem denne og 1557. Der er ikke fundet tilsvarende dekorationer i skibets andre hvælv, men en omhyggelig undersøgelse er ikke foretaget. Af samme grund har man sikkert heller ikke fundet spor af våbenfriserne.

4) †Våbenfriser på midtskibsmuren var malet »i linie med gevelvtslugerne« begyndende i korets nordside og fortsættende i sydsiden. 13. juni 1559 fik Jørgen maler betaling for de 14 våbner, han malede i kirken, og 1561 fik kirkeværgen godtgørelse for kost og seng, som han fra 10. maj til 14. aug. havde ydet maleren, mens han malede »voben«⁷. Våbenfrisen forøgedes i 1600'erne og ifølge Rosendahls beskrivelse fra 1740^{20c} var der fire våben i hvert fag, som nævnt renoveret af ham selv. Senere er de overhvidtet, og man har ikke forsøgt at genfinde dem. Desværre er Rosendahls bestemmelse af våbnerne ikke altid pålidelig, idet han bl.a. antager, at det i alle tilfælde drejer sig om fædrenes og mødrenes våbner, mens det undertiden er mands og hustrus. Beskrivelsen kan også være forkert (svane for hvid falk og kålhoved for ibskal), og det har derfor ikke altid været muligt at bestemme de kvindelige våbner¹²⁵³. Mens man i Marie kirke i Helsingør ved, at de adelsfolk, hvis våben maledes i kirken, hver havde givet en rosenobel, har man kun få oplysninger om tilsvarende gaver til Olai kirke. Herluf Trolle, Poul Huitfeldt, Hans Lauridsen Baden og Hans Skovgaard, ved man med sikkerhed, har givet kontante beløb til opførelsen, og man må da formode, at også de øvrige adelsfamilier har bidraget. Til tak fik de deres våbner malet i midtskibet⁷.

Ifølge Rosendahls (reviderede) liste bestod friserne af følgende våbner (hvor intet bemærkes = fædrene og mødrene), den nordre side af koret: 1) Tyge Krabbe [sandsynligvis forkert, våbnerne er Lykke (hjul) og Krabbe. Det kan

N. E. 1964

Fig. 36. S. Olai kirke. Kalkmaleri i midtskibets fjerde hvælvingsfag fra øst, nordkappen. Herunder ses vægmaleriet, hvoraf en del er afbildet fig. 35 (p. 114).

være Iver Lykke †1555 gift med Oliva Tygesdatter Krabbe † efter 1563]. — 2) Tyge Krabbe [†1541] og hustru (våbner: Krabbe og Rosenkrantz). — 3) Mette Mouridsdatter [†1558] (våbner: Krognos og Giøe). — 4) Holger Rosenkrantz [†1575] (våbner: Rosenkrantz og Ganz von Putlitz; H. Rosenkrantz var gift med ovennævnte M. Krognos). — 5) Peder Oxe (våbner: Oxe og Giøe). — 6) Corfitz Ulfeldt [†1563] (våbner: Ulfeldt og Hardenberg, hjelmtegnet på det sidste våben »en halv rød ræv med tungen ud af halsen og fire røde og hvide roser derom«). — 7) Lauritz Brockenhuus (våbner: Brockenhuus, men kun to roser, og Krabbe). — 8) Hans Skovgaard [†1580] (våbner: Skovgaard og Flemming). — 9) Anders Bille [formentlig fejl for Steen Bille †1586 og hustru] (våbner: Bille og Lindenov). — 10) Mogens Krabbe [†1564] og hustru (våbner: Krabbe og Ged). — På den søndre side: 11) Eiler Hardenberg [†1565] (våbner: Hardenberg og Rønnov). — 12) Johan Friis [†1570] (våbner: Friis og Rrockenhuus). — 13) Mogens Gyldenstjerne [†1569] (våbner: Gyldenstjerne og Bille). — 14) Fru Margrete Svabe [passer ikke med de angivne våbner: Sparre og Høeg. Sandsynligvis står de for Anna Sparre †1564; hun var gift

med ovennævnte Mogens Gyldenstjerne]. — 15) Jacob Trolle [†1546] og hustru (våbner: Trolle og Skave). — 16) Mogens Giøe [†1544] og hustru (våbner: Giøe og Bydelsbak). — 17) Herluf Trolle (våbner: Trolle og Skave). — 18) Birgitte Giøe (våbner: Giøe og et krydsdelt våben; det sidste må være en fejl i kilden fra 1740. Hendes mødrene våben var Bydelsbak). — 19) Gert Ulfstand [†1560] (våbner: Ulfstand og Trolle). — 20) Fru Giøe [fejl for Giørvel] Gyldenstjerne [†1577] (våbner: Gyldenstjerne og Laxmand). Hun var gift med ovennævnte Gert Ulfstand. — 21) Poul Huitfeldt [†1592] (våbner: Huitfeldt og [courtoisivendt] Blaa). — 22) Fru Margrete Bredda [Breide, †1566] (våbner: Breide og Emmiksen). — 23) Hans Larsen [Baden, †1566] (våbner: Baden og (Stjerne) Juel). — 24) Fru Karen Gyldenstjerne [†1616] (våbner: Gyldenstjerne og Ulfstand). Hun var gift med ovennævnte Hans Baden; deres søn, Christian Hansen Baden, †1618, blev begravet i koret (se †gravsten). — 25) Arent von der Kula [naturaliseret 1643, †1658] (våbner: Kula og formentlig von Issendorf [tre hvide spidser — til skjoldets midte — i rødt]). — 26) Fru Anna Vind (våbner: Vind og Skinkel). Hun var gift med ovennævnte A. von der Kula.

Hosstående farveplanche viser en detalje af korsets broderi på den messehagel, som 1560 skænkedes til S. Olai kirke af Birgitte Giøe og Herluf Trolle, sml. p. 148. Lennart Larsen fot. 1964.

Fig. 37. S. Olai kirke. Altertavlens storfelt, »nadveren« (p. 122).

L.L., 1964

INVENTAR

Oversigt. Ifølge de bygningshistoriske undersøgelser kan den nuværende kirkes ældste afsnit, de tre østfag, »koret«, formodes at være taget i brug endnu i 1400'rne, mens de fem vestfag, »skibet«, antagelig først blev inddraget i gudstjenesten 1521. For selve kirkens indretning med inventar er det af betydning, at den endelige afslutning på kirkebyggeriet, overhvælvningen af midtskibets tre østfag, først skete efter reformationen, nemlig 1559. Takket være den p. 84 omtalte regnskabsbog foreligger der gode oplysninger om »inventariseringen«, men det vides dog ikke sikkert, om koret straks efter reformationen blev inddraget i gudstjenesten, eller om dette først skete efter overhvælvningen. Måske har lægmandsalteret i overgangsårene indtil korets endelige indretning med inventar 1561 tjent som midlertidigt højalter.

Af de sidealtre, der nævnes i kirken, kan nogle have været fra den gamle, enskibede kirke, måske bibeholdt på oprindelig plads (ved nordmuren, som indgik i den nye kirke), andre kan være overflyttede og atter andre nyoprettede. Disse altres skabstavler, skårne figurer, antependier etc. forsvandt ved reformationen. Kostbarhederne leveredes tilbage til stifternes arvinger, overtoges af kirken eller sattes til side (som Ninianstavlen). Fra den omtalte »dagbog« kender vi kun slutfasen af altrenes nedbrydning i 1559. Det var fra dette år og til 1561, koret fik sit »nye« inventar: Ved brev af 24. november 1559 fik borgerne kongens tilladelse til at hente den katolske fløjaltertavle i det nedlagte Esrum klostres kirke, og med denne fulgte efterhånden også korgitteret, korstolene (munkestolene), en abbedstol, orglet samt en del paramenter (alterklæde m. m.).

Allerede før jul 1559 var altertavlen og korgitteret bragt på plads i Olai, det sidste som vestgrænse for de tre østfag; men 1561 betalte kirken for at »mure« alteret og flytte tavlen; det skete i forbindelse med, at munkestolene blev hentet i Esrum og sat op i

Olai, medens korgulvet samtidig blev omlagt. Nu blev også den tavle, som stod på »høje allthere« — altså Olai kirkes egen katolske høj altertavle — og det gamle kor [d. e. korgitteret] bragt ud af kirken. Så var det lutheranske kor færdigt, omend hovedsagelig indrettet med katolsk inventar; i Esumtavlens predella havde man dog indsat de to små, nederlandske husaltertavler af alabast, som Herluf Trolle og Birgitte Giøe havde skænket.

Med hensyn til inventaret i den øvrige del af kirken, fremgår det, at der har været en døbefont (formentlig fra den gamle kirke) og en prædikestol (formentlig efterreformatorisk); desuden har kirken haft et orgel, som 1560 afløstes af Esumorglet, der dette år anbragtes i højden på midtskibets nordvæg i fjerde fag fra øst, altså lige uden for korgitteret. Korbuekrucifikset fra o. 1520 står endnu på sin bjælke i det nedenfor omtalte 1579-skel mellem kor og skib. Med hensyn til stolestaderne indledes kirkeværgens regnskabsbog af en fortegnelse over dem, der skulle have stader »kvit« i den nye kirke, som de havde haft det i den forrige, da de havde bidraget til kirkens bygning. Bortset fra magistratsstolen, hvis bevarede relief viser årstallet 1560, indeholder regnskabsbogen ikke meget om de ældste stole. De bevarede gamle stadegavle med årstallene 1560, 1581 og 1591 tyder på, at kirkens ældste lutheranske stoleværk, af hvilket også stumper er levnet, blev udskiftet i løbet af 1500'rne.

Fra nu af drejer inventarets historie sig dels om fornyelser af gammelt, dels om anbringelse af ting (lysekroner, epitafier), som ikke var »på mode«, da kirken nyindrettedes efter reformationen. Den støtte øgning af begravelserne og gravstenenes mængde har vel bidraget til kirkens forskønnelse, men også til ujævne gulve og — gravlugt.

Jaspar Mattiessens prædikestol 1567 var den første moderne nyanskaffelse, moderne, fordi den indførte en ny stilart (selv moderniseret 1624), og året efter hang den første mindetavle på væggen, udført i samme stil, den enkle renæssancetavle over Herluf Trolles og Birgitte Giøes velgerninger, 1576 efterfulgt af en prunkløs tavle over kirkens første lutheranske præst, Peder Samsing. — 1579 sker der atter noget mere indgribende. Da flyttedes korgitteret et fag tilbage mod øst, og det tredieøstligste fag inddroges til stolestader. Samtidig udvistest der også stolestader i Helligtrefoldigheds eller Oxes kapel, og den gamle, os ukendte, døbefont afløstes af den nuværende, af messing. Fra 1583 kunne lyset i den store smedjernsarm ved fonten sprede mørket i skibets vestende.

1600-årene ser stadig nye ophængninger af epitafier, det ene større end det andet; antallet er nu 11. Fra lidt over midten af århundredet til omkring 1750 kommer de store præstemalerier til — en tysk skik, lånt fra Mariekirken. Ialt er der ni legemsstore præsteportrætter. — Den ældste af de fire gamle lysekroner er fra 1633, den yngste fra 1662.

Men 1600'rne har også tre vældige fornyelser at vise: 1652 opsattes Claus Brameyers og Jens Mortensens korgitter, 1655 fontelukkelsen og 1664 Lorentz Jørgensens altertavle.

Med disse tre betydelige værker var det også slut med de store kunstpræstationer. Bortset fra den nu forsvundne barokke orgelfaçade, der udførtes samtidig med, at orglet flyttedes fra sin gamle plads ned på sin nuværende, i midtskibets vestende, har udviklingen ikke frembragt inventargenstande af bemærkelsesværdig lødighed, og indretningen adskilte sig efterhånden ikke fra den, der kendes fra andre købstadkirker: stolestadestader fornyelser efter mere eller mindre individuel smag, ophængning af pulpiturer som fuglebure på piller og vægge, ligeledes efter smag og behag og uden større hensyntagen til det bestående. Alt dette bidrog vel til at sløre rummets arkitektur, og der skabtes et indtryk af trængsel og overbefolkning, men med disse personligt prægede ting, der successivt fyldte kirken, fulgte også en lun og hjemlig hygge.

Inventarets farveskala rettede sig selvsagt også efter de skiftende tiders smag; i 1700'rne og ind i 1800'rne så man derfor lysblå og blåmarmorering herske på stole, mens altertavlen blev elfenbensfarvet med meget guld. Fra 1700'rne stammer også fontelukkelsens skinnende hvidhed og forgyldning; men i 1880'erne trængte egetræsmalingen dominerende frem — endnu bevaret på (egetræs)stolestaderne i nordre sideskib.

N. E. 1947

Fig. 38. S. Olai kirke. Alterklæde skænket 1738 (p. 120).

1838 reguleredes de højst uregelmæssige stolestader og pulpiturer vistnok første gang generelt, og det samme skete for stolenes vedkommende ved sidste hovedrestauration 1938 hånd i hånd med en gennemgribende fornyelse. 1899—1900 forsvandt de mange pulpiturer og »fuglebure«, og foruden orgelpulpituret fra 1864 er der nu kun et pulpitur med sammenstykket brystværn vestligt i nordre sideskib. Måske indeholder dette panel levninger af kirkens ældste menighedspulpitur fra 1593. Hvis det tidligere var inventaret, der dominerede arkitekturen, er det nu omvendt.

Bortset fra de nye stader — i lyst, blankt eg — og det mørkbejsede korgitter står alt det ældre inventar med gamle, til tider meget jævne farver; men det er forhold, man er i færd med at råde bod på.

Alterbord, nyere, af store mursten, bestående af to nord-syd gående mure uden sidelukke og med dækplade af eg, alt dækket af tøjlklædte træplader. Dets †*forgængere* omtales 1664 i forbindelse med opsætningen af Lorentz Jørgensens altertavle. Da brød murmester Peter Falck den gamle mur bort, som alteret stod på; senere hedder det, at han murede bordet bedre ud og gjorde gevelft under, som tilforn var. Heller ikke da havde bordet sin oprindelige skikkelse, thi da kirkens egen gamle højaltertavle 1561 fjernedes fra det for at give plads for Esrumtavlen, blev det »muret op«⁷.

†*Sidealterborde*. I kirken blev de sidste sidealterborde nedbrudt 1560 i forbindelse med korets nyindretning, i Oxes kapel først 1579 i forbindelse med

udvisning af stolestader her. — Onsdag efter Helligtrekonger 1560 havde fire mand en halv dags arbejde med »at brude altere af«¹³¹, og S. Annedag før jul samme år betaltes fire karle, som brøde »the allthere« ud nu sidst i kirken og førte grus ud i to dage⁷. — 12. april 1560 omtales det alter — muligvis lægmandsalteret vest for korgitteret — hvorpå Esrumtavlen først anbragtes (jfr. p. 126)⁷. — I Oxes kapel nævnes 1579 opmuring af det vindue, som »Althere« blev udbrudt⁷. Sml. i øvrigt den historiske indledning p. 40 f.

Alterklæder. 1) (Fig. 38), givet 1738 af sognepræsten Peder Ørslefs svigerforældre¹³², landsdommer over Lolland-Falster Hans Fischer og hustru Martha Brinch, hvis spejlmonogrammer samt årstallet ses på hver side af et krucifiks. Sølvbroderi på rødt damask, krucifiksfiguren med naturlig hudfarve, brunt hår og skæg; tornekrone, lændeklæde og Golgathahøj er grønbroderet. Ifølge inventariet o. 1780¹²⁵ brugtes det på alteret ved de tre store højtider, nu ude af brug; opbevares i kisten i korets sydside. 2) 1958, håndvævet, gyldent, med Jesumonogram; på alteret.

Om de †*alterklæder* kan følgende uddrages af inventarier og regnskaber:

1) Af sort fløj, nævnt i inventariet 1579⁵⁹ og måske identisk med det, der 1631¹³³ omtales som gammelt og ubrugeligt. 2) Af en grøn fløjs†korkåbe, der kom fra Esrum, skulle der ifølge inventariet 1579⁵⁹ laves et alterklæde; 1716⁷ synes det anvendt på alterbordet i sakristiet. 3) To små stykker sort fløj at hænge på alteret, omtalt 1579⁵⁹, blev ifølge en senere tilføjelse til dette inventarium skænket hospitalet i Helsingør til et alterklæde. 4) Et ostindisk alterklæde omtales i 1628-inventariet som foræret af en soldat ved navn Matias; det er muligvis identisk med det ubrugelige og fordærvede silkeklæde, der 1631¹³³ lå på bordet i sakristiet, og som endnu anvendtes dér 1716⁷ og da beskrives som et gammelt, silkesyet bordklæde [med] adskillige farver. 5) Af rødt fløj, nævnt 1631¹³³. 6) Af rødt, »blommet« fløj med guld- og sølvsnore og frynser, omtalt i 1651-inventariet⁷ som skænket af [rådmænd] Iver Pedersen¹³⁴, men i 1849-listen¹²⁵ noteret som solgt. 7) Af rødt damask med silkefrynser, nævnt 1716⁷; var solgt 1849¹²⁵. 8) 1752⁵⁶ købtes lærred og kniplinger til et nyt alterklæde, måske det karmoisin damaskes med sølvbort og broderet krucifiks som i 1849-inventariet nævnes som solgt.

†*Alterduge m.m.* 1579⁵⁹ ejede kirken en dug besyet med silke, givet til alteret af Hans Nielsen [rådmænd]. Samme år omtales et rødt fløjs »corporal« (klæde til kalk og oblatæske), som Frantz [Lauritzen] skriver [borgmester 1579] havde givet, men som senere foræredes til »doctor pouill superintendent« [Sjællands biskop Poul Madsen]. 1620 var der tre duge til alteret, hvortil kom to små duge (korporaler) at lægge på alteret under kalk og disk; endnu 1745⁵⁶ omtales en lille, broderet dug til at sætte kalken på. 1731¹²⁵ var tilkommet en hvid alterdug med rød silkestikning.

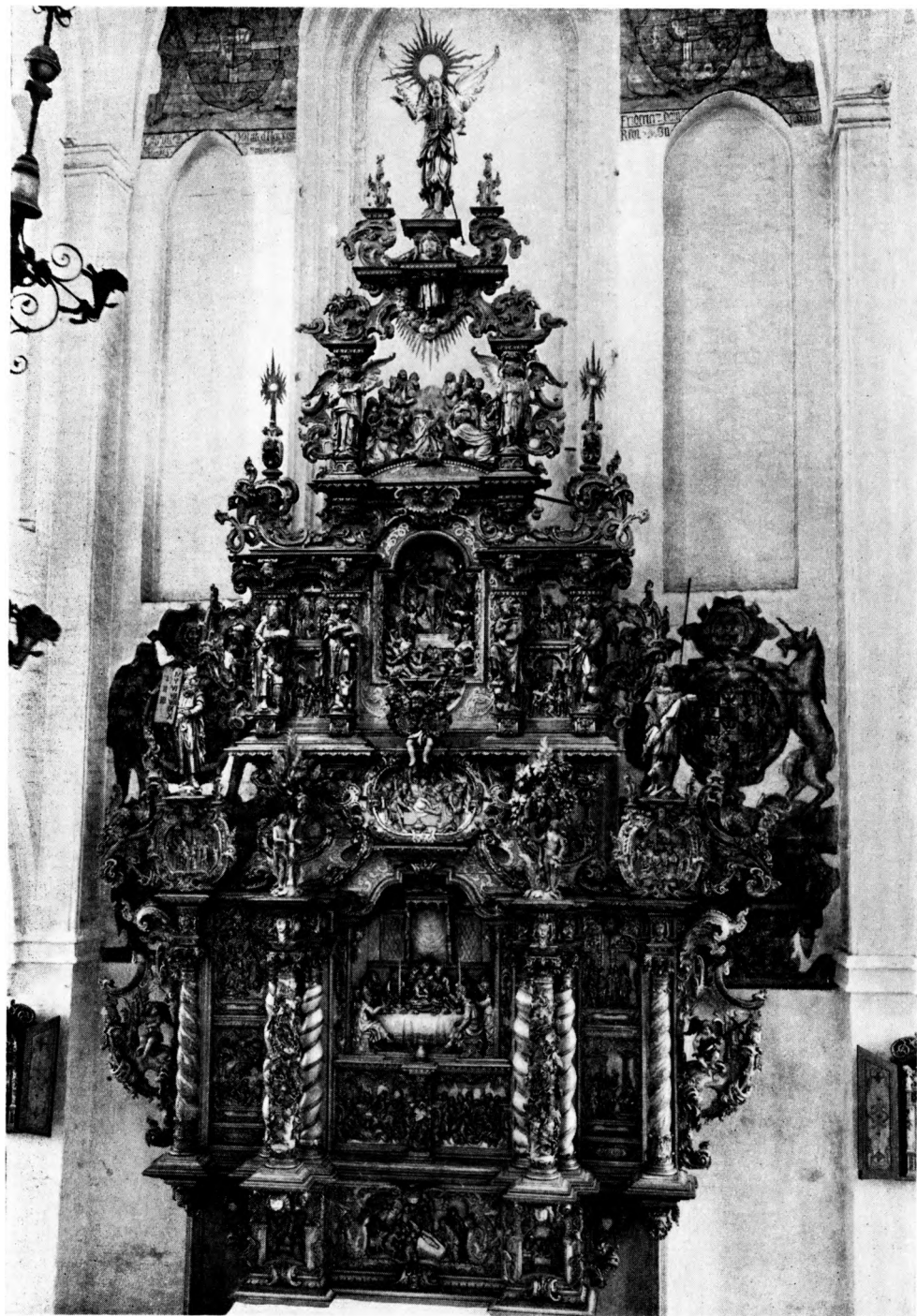

Fig. 39. S. Olai kirke. Altartavle 1664, af Lorentz Jørgenssen, Holbæk (p. 122). L.L. 1964

Altertavle (fig. 39) af Lorentz Jørgensen, med reliefskåret årstal 1664 og opstillet dette år i juli¹³⁵ som afløser for den nedenfor omtalte »Esrumtavle«. Det mægtige billedskærerarbejde, der måler ca. 11½ m i højden og er »en etage« højere end den tilsvarende fra 1652 i Køge S. Nicolai kirke, er ifølge regnskaberne udført af alterbygger og billedsnider Lorentz Jørgensen [fordansket af plattysk Jories] i Holbæk, en meget produktiv billedskærer, der antages at være elev af den fremragende Eckernförde-snider, Hans Gudewerth den yngre¹³⁶.

Allerede 1662 er kirken begyndt at betale på tavlen; dette år opgiver tre poster på henholdsvis 30, 45 og 75 daler til billedskæreren. 1663 betales »den forfaldne termin«, 150 dlr., og samme beløb afdrager kirken de følgende syv år, sidste gang 1670, således at Lorentz Jørgensen ialt modtog 1350 dlr. for altertavlen.

1664⁷ fik fire pligtsskarle betaling i fem dage for at nedtage den gamle tavle (Esrumtavlen) og hjælpe den nye såvel som den gamle at opsætte. Maler Mathis Hessler fik 10 mk. for at »udhvidte« den nye altertavle (hvad der så menes med dette udtryk), gråmale alterfoden og for at male gardiner bagved.

Tavlen svarer i hovedtrækkene til den ældre i Køge og er som denne udpræget ornamentalt udformet, dog med bibeholdelse af de arkitektoniske grundelementer; mens Køge har en lav, postamentagtig »attika« mellem storstykket og det gennembrudte topstykke med himmelfarten, er der i Helsingørtavlens attika indskudt et regulært storstykke med midt- og sidefelter mellem det lave postament og himmelfartstopstykket; den virker derfor slankere, mere opadstræbende og festligere. Virkningen af de to søstertavler er helt forskellig: Køgetavlen står i mørk eg foran korets høje, slanke østvindue, Helsingørtavlen står med sin (sekundære) elfenbensagtige og gyldne staffing foran et blændet vindue. Herved får snitværkets overdådighed, billedtrængselen en ekstra understregning, mens Køgetavlen virker ved sin mørke, næsten kniplingsagtige silhouet.

I 19 relieffer, hvor de forreste apostle i storfeltets nadverscene er frifigurer, skildres Jesu liv fra Marie bebudelse til hans egen himmelfart; bebudelsen og barndomshistorien ses i postamentet, lidelseshistorien i storstykke og attika, mens topstykket rummer himmelfarten. Forbindelsen mellem det gamle og det nye testamente knyttes fra Adam og Eva gennem Moses over Johannes Døber til de fire evangelister; de første fire står som fristatuetter over storstykket, de sidste flankerer lidelseshistoriens sidste faser i attikafelterne.

Tavlens postament, der kun strækker sig under storstykkets midtfelt, mens vingerne når ud under sidefelterne, indeholder »Jesu fødsel«; postamentfremspringene har relieffer af »bebudelsen« (mod nord) og »omskærelsen« (mod syd), overskygget af de store englehoveder under postamentgesimsen.

Storstykket, med brudt og svejet gavl, er opdelt i et nicheagtigt rum med

L. L. 1964

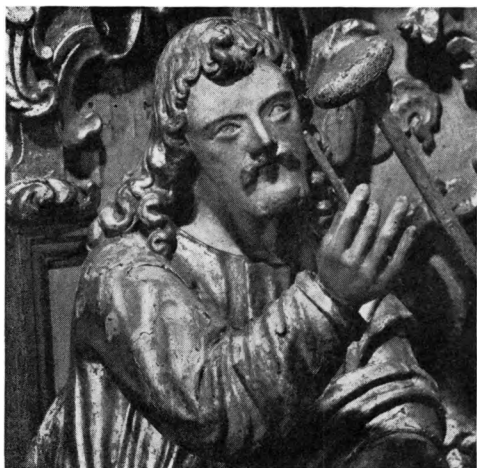
L. L. 1964

Fig. 40-41. S. Olai kirke. Altertavlen 1664. 40. »Bønnen i Gethsemane«. Sidefelt i storstykket (p. 123).
41. »Opstandelsen«. Attika'ens storfelt (p. 123).

tavlens hovedfremstilling, »nadveren« (fig. 37), og herunder to postamentagtige felter med »indtoget i Jerusalem« og »fodtvætningen«; de to scener er adskilt af en ejendommelig pilaster, der skjuler sig bag et stort frugtbundt. Sidefelternes relieffer er, mod nord, »Judaskysset« over »bønnen i Gethsemane« (fig. 40), og i syd »Jesus for Herodes« og »for Pilatus«. Her findes også det reliefskårne: Anno 1664.

Som et topstykke til denne afdeling og samtidig postament for overbygningen er der over en bred konsol en oval, kartoucheagtig ramme med »gravlæggelsen«, og på en konsol herover sidder en engel og holder gennembrudte, kronede skjolde med Frederik III.s og Sofie Amalies initialer. På de flankerende søjler med vinranker står småfigurer af syndens ophav, Adam og Eva, under store træer. De yderste søjler bærer over gesimsen kartoucher med »hudstrygningen« (mod nord) og »tornekroningen« (mod syd), og herover står statuetter af Moses og Johannes Døber, lidt større end Adam og Eva.

Attika'ens storstykke er noget mindre end det førømtalte, og i stedet for søjler står her frie figurer af evangelisterne (fig. 42) foran pilastre. Storfeltet indeholder »opstandelsen« (fig. 41), det nordre sidefelt »Pilatus' håndvask« under »korsfæstelsen«, det søndre »korsbæringen« under »korsnedtagelsen«. Yderst på den brudte gesims står der spir med englehoved og vilttert slyng, og imellem rejser topstykket sig med »himmelfarten« (fig. 43 og 45) i en virkningsfuld

E. M. 1964

E. M. 1964

Fig. 42-43. S. Olai kirke. Altertavlen 1664. 42. Evangelisten Johannes (p. 123). 43. Detalje fra topstykket med »himmelfarten« (p. 123).

gennembrydning mellem apostlene på jorden og Kristus, der forsvinder i skyer og stråleglans. På toppen står tavlens største figur, en engel med udbredte vinger og i hænderne kalk og disk. I de smalle, stærkt fligede og gennembrudte vinger sidder engle med lidelsesredskaber.

Ligesom ved Køgetavlen og den tilsvarende i Kalundborg virker Helsingørtavlen, som nævnt, først og fremmest ved sin opbygning, der er lettere og mere luftig end andre samtidige billedskæreres, Gudewerth den yngres iberegnet. Figurskæringerne og reliefferne er varierende i kvalitet, som man må vente i et arbejde af flere hænder, snart med udmærket karakteriserede ansigter snart meget jævn; det må dog understreges, at den sekundære staffering, som bidrager til at give tavlen som helhed dens festlige virkning, i høj grad forringer billedskærerarbejdet; det tykke guldlag tværer detaljerne, de finere furer og konturer ud, og for nogle af figurernes øjne — og dermed for hele fysiognomiet — er forgyldningen direkte ødelæggende. I tornekroningsscenen har Kristi ansigt mistet næsten alle enkeltheder, og i kaifas' er udtrykket tydeligt forvansket. I de barokke altertavler gjaldt det ikke som ved de middelalderlige, at de først var færdige, når de havde fået deres staffering; Lorentz Jørgensen har skåret sine arbejder til at stå i blankt træ.

Selv om der, som nævnt, er udmærkede og markante træk i tavlens figurskæring, kan Lorentz Jørgensen dog ikke måle sig med renæssancens og sin samtids bedste billedskærere som Hans Holst i Køge, Ejler og Abel Schrøder i Næstved, for ikke at tale om hans formodede læremester, Hans Gudewerth den yngre i Husum. En sammenligning mellem Helsingørtavlen — vistnok Jørgensens bedste — og en af Gudewerths store tavler, f.eks. Kappeln i Syd-

E. M. 1964

E. M. 1964

Fig. 44-45. S. Olai kirke. Altertavlen 1664. 44. Jesus i »nadveren«, (p. 122). 45. Apostel i »himmelfarten« (p. 123).

slesvig¹³⁷ viser klart forskellen, fordi »nadveren«, »himmelfarten« og til dels Adam-Eva er skåret efter samme forlæg; især i personernes samspil i nadver-scenen står Gudewerth uendelig højt over Lorentz Jørgensen, hvis samtalede apostle ved jævnføringen reduceres til stive trædukker. Derimod bærer Lorentz Jørgensen prisen i tavlens rejsning. Gudewerths stortavler virker overlæssede og fortrykte ved siden af S. Olai. En nærmere sammenligning mellem Lorentz Jørgensen og Gudewerth vil først blive foretaget i den kunsthistoriske oversigt til DK. Holbæk amt; men det skal allerede nu siges, at den omstændighed, at begge var medlemmer af snedkerlavet i Husum, og at begge i nogen grad bruger samme forlæg, ikke behøver at betyde, at Lorentz Jørgensen har *lært* hos Gudewerth¹³⁸.

Tavlens nuværende staffing er ifølge en gylden kursivindskrift på postamentfremspringenes sider fra 1755, da »denne Altertavles Forgylning og La-quiring« bekostedes af »den welagtbare og welfornem(m)e Mand Sr. Hans Jen-sen Fredboe, Borger og Indvaaner her i Staden samt hans Dydædle Hustrue, Mad. Anne Malene Fredboe«. Ved samme lejlighed anskaffedes tøj til gardiner til tavlen⁵³. Der er kun anvendt to hovedfarver ved staffingen, en ganske lys, svagt grønlig som bund på rammeværket og guld — i rigelig mængde — på figurer og ornamenten, hist og her laseret med lidt rødt. Hverken før eller siden synes tavlen at have været udsat for andet end konserverende behand-ling med tilhørende småreparationer¹³⁹.

1734 blev der bag altertavlen anbragt et panel lukket med to døre, der havde knækkede fyldinger og udsavede trekantgavle, og på tavlens bagside opsattes

to små skabsdøre til rum i tavlens postament. De store dørfloje er nu fjernede, men det bevarede panel er på forsiden malet med samme farve som altertavlens rammeværk, mens bagsiden står gråblå med blå lister og striber; her, bag postamentfeltet, er med sort kursiv malet: »Dette Gulf, beklledning og anstrygning er af et Guds barn til Guds ære bekostet Ao 1734, huorfor Gud velsigne ham og hans Familie.«

**Esrumtavlen* (Holme-Olstrup tavlen, Holmegårdstavlen, nu i Nationalmuseet)¹⁴⁰ er en sengotisk fløj altertavle fra 1496; som ovenfor nævnt skænkedes den til S. Olai kirke, opstilledes her 1559 og tjente som højaltertavle, indtil den 1664 afløstes af Lorentz Jørgensens nuværende altertavle. Den vil blive nærmere behandlet under Esrum klosterkirke (Holbo hrd., Esbønderup sogn); nedenfor omtales dens skæbne fra udflytningen 1559 og videre.

I december 1559 agede bønderne tavlen fra Esrum til Helsingør, og Jørgen snedker selvanden fik betaling »for han tog samme tavle ned i Esrum og satte den op her i kirken igen« (jfr. indledningen p. 117). Langfredag [12. april] 1560 betales Lucas snedker, »for han satte de alabaster tavler i foden på den tavle på alteret, som Herluf Trolle og fru Berethe gav til kirken« (jfr. p. 131). I alt fald 1561 stod tavlen på højalteret i koret⁷.

Samtidig med, at koret indskrænkedes et fag med korgitterets flytning 1579⁷ (p. 162), fik tavlen formentlig sin første »lutheranske« tilpasning. Da modtog Claus maler nemlig besked om at male bogstaverne på de to blade (yderfløjene). Hermed hentydes til de lange, latinske versalindskrifter, som nu i stærkt medtaget tilstand ses på de to fløje under endnu mere defekte malerier i røde kartoucherammer øverst på indersiderne, mens bagsiderne overmaledes med en nu grumset vissengrøn farve. I sydfløjens kartoucheramme ses Moses knælende på en græsbevokset høj; i flagrende, rød kappe modtager han lovens tavler (med hebraiske bogstaver) fra et strålende lys over skyformationer. Fra lysskæret udgår basuner, trompeter og krumhorn. Under rammen en underskrift med sort antikva på hvid bund: Decalos p.cepta, Exod. XX (2. Mosebog kap. 20,2 ff.) og herunder, på latin, Jeg er Herren din Gud, som førte dig ud af Ægypten etc. samt de 10 bud.

Nordfløjens maleri er næsten fuldstændig afskallet; kun den nedre rest af en kjortelklædt, knælende person er levnet, og af underskriften kun . . . ifixi. Af den for største delen afskallede skrift fremgår, at nadverordene har været malet her. — 1582 formalede og overstrøg Claus maler tavlen. 1621 eftergik Cort snedker den, hvor det behøvedes. At man fastholdt op- og tillukning af tavlen til bestemte tider, fremgår af, at Cort snedker, ligeledes 1621, måtte nedtage og fly den ene alterdør, fordi den ikke kunne lukkes⁷.

Endnu en ændring foretoges ved tavlen, mens den stod på højalteret i S. Olai, idet tavlens stifter eller donator, den knælende, skægløse og kronragede abbed

Peder af Esrum, omskabtes til en lutheransk præst ved tilføjelse af paryk, fipskæg og pibekrave (fig. 46). Paryk og pibekrave svarer til dem på de store præstemalerier (se disse) af David Christensen (†1658) og især til Peder Nielsen (†1659); denne »forbedring« kan derfor sættes til årene omkring eller efter 1650.

Da kirken 1664 fik sin nuværende altertavle, opsattes Esrumtavlen ved en væg på et par trækonsoller, og Mathis Hessler fik 6 mk. for at male blå gardiner på væggen bag den og for de forgyldte bogstaver derunder⁷. Vistnok i første halvdel af 1700'rne¹⁴¹ solgtes den til Holme-Olstrup kirke (DK. Præstø p. 736), hvor den atter tjente som altertavle, indtil den også her kasseredes, o. 1863; på dette tidspunkt splittedes inderfløjenes statuetter af apostle og helgener: fire figurer skænkedes til Rislev (DK. Præstø p. 645 med fig. 5), hvor de opsattes på den nygotiske prædikestol, otte havnede på Gisselfeld, hvis senere ejer, lensgreve J. C. S. Danneskiold-Samsøe, 1948 skænkede dem til Nationalmuseet. Her er de opstillet i en til formålet udført predella under en sen-gotisk altertavle fra Fåborg (Mus. nr. D 13573—13580). Esrumtavlens egen predella eksisterer ikke mere; den er

vel forsvundet under een af de mange flytninger, til dels ødelagt ved indsættelsen og udtagningen af de to alabastaltertavler.

†*Høj altertavle*. 1561⁷ bar otte dragere den tavle hen i klostret, som stod på højalteret. Dens udseende og alder er ukendt; hovedfremstillingen har formentlig været S. Olav¹³¹. Tavlen afløstes af Esrumtavlen.

To små, men fornemme, nederlandske *husaltertavler*¹⁴² (fig. 47—48) med alabastrelieffer og raffineret staffering i skrabeteknik, næppe meget ældre end

L. L. 1964

Fig. 46. S. Olai kirke. Fra »Esrumtavlen« (i Nationalmuseet). Relief med abbed Peder forvandlet til en lutheransk præst (p. 127).

N. E. 1964

Fig. 47. S. Olai kirke. Nederlandsk husaltertavle med alabastrelieffer, skænket o. 1560 af Herluf Trolle og Birgitte Giøe. Nordre tavle (p. 127).

N. E. 1964

Fig. 48. S. Olai kirke. Nederlandsk husaltertavle med alabastrelieffer, skænket o. 1560 af Herluf Trolle og Birgitte Giøe. Søndre tavle (p. 127).

1560 og vistnok dette år skænket kirken af Herluf Trolle og Birgitte Giøe, hænger i yngre fløj skabe på hver side af Lorentz Jørgensens store højaltertavle.

De to tavler, der måler henholdsvis 108x72 og 135x90 cm, viser såvel i opbygning som i enkeltheder og motivvalg (akantus, hermer, romerske soldater, fauner, putti) den italienske højrenæssance, som denne på dette tidspunkt udformedes i Nederlandene, nærmere bestemt Antwerpen. Typisk for tavlernes opstalt er de smalle, akantusbræmmede storvinger, der bliver et fast træk i de hjemlige tavler før o. 1590, da vor høj renæssance tager sin begyndelse.

Tavlerne består af en træ-opbygning med postament, storstykke, gesims og topstykke (oprindelig kronet af en svejet trekantgavl) udsmykket med alabast-skulptur: stor- og topstykkernes bibelske relieffer, storfeltets flankerende hermer, en mandlig og kvindelig, samt de fritstående småbørn på gesimsen.

Reliefferne i storfelterne forestiller, i nordtavlen, kongernes tilbedelse, i den søndre Golgatha med Kristus på korset mellem røverne. I det første er tidligere perioders ruin eller det »gotiske« interieur afløst af renæssancearkitektur — med Josef stående på en lav balkon under en baldakin. I øvrigt afviger ikonografien ikke meget fra ældre fremstillinger — Marias krone er en genoplivning af romansk og unggotisk manér — ikke engang ved indførelsen af hunden i forgrunden; dyr og drôlerier var almindelige allerede i sengotiske tavler. Også Golgatha-scenen betegner kun et lille skridt fremad på udviklingens vej; mængden ved korsenes fod er mere summarisk end i ældre tid, og træk som den pegende hovedsmand, den blinde Longinus' helbredelse m.m. er udeladt, men soldaternes strid om Jesu kjortel er bibeholdt. Skønt Maria-gruppen svarer til 1400-tallets fremstillinger, er det værd at lægge mærke til, at Maria ikke segner i kvide og smerte. Hun bærer sin sorg stående og behersket som en romerinde. Denne fremstilling bliver herefter den normale. — Topstykkernes relieffer gengiver varierede fremstillinger af Gud fader i skyer med verdenskuglen (jfr. den tilsvarende tavle i Kettrup kirkes højaltertavle, DK. Tisted p. 122 fig. 3—4). Af de fire putti bærer een en vindru eklase, en anden et kranium. De gennembrudte, spinkle spiraler på topstykkets sider løber på nordtavlen ud i fantasihoveder, på sydtavlen omslutter de fauner (jfr. Kettrup).

Tavlerne er restaureret engang efter 1912, ved hvilken lejlighed kvindehermens hoved med tilhørende kapitæl fornyedes; topkuglen har (på uvisst tidspunkt) erstattet en oprindelig gavl. Ved denne istandsættelse, om hvilken der intet skriftligt foreligger, er stafferingen vel også hist og her blevet opfrisket; men den står dog i det store og hele med de oprindelige farver og de elegante akantusranker, gyldne på mørkeblå, nu næsten sort grund. Disse ranker er, som nævnt, udført i skrabeteknik: først blev kridtgrunden lagt med guld, som blev overmalet med bjergblåt eller smalte, dernæst frembragtes ornamenterne ved bortskrabning af den blå farve. I øvrigt er tavlerne forgyldte.

Det har utvivlsomt været en meget kostbar gave, Herluf Trolle og hans hustru med disse tavler skænkede kirken — og en gave efter allersidste mode. Om tavlerne har været bestilt, eller om donatorerne har købt dem af en af de utallige handlende skippere i Øresundsstaden, ved vi ikke; men anskaffelsen af dem viser den nære og hurtige kontakt med det største nordeuropæiske kunstcentrum, hvorfra ægteparret også har anskaffet en tilsvarende tavle fra 1560, sikkert deres egen husaltertavle, med »den hellige familie« og på fløjdørene malede portrætter af mand og hustru knælende. Nu i Nationalmuseet.

Om tavlernes historie følgende¹⁴³ : 1560 fik Lucus snedker 8 sk. for at sætte dem ind i foden på den tavle på alteret, dvs. i (den nu forsvundne) predella på Esrumtavlen, der året i forvejen var opstillet i kirken (p. 126). Da denne 1664 fjernedes fra alteret og stilledes til side, blev husaltertavlerne udtaget og anbragt på deres nuværende pladser. Emanuel snedker fik da 6 dlr. for at lave to »huse« til dem, og en pligtskarl betaltes for at holde husene, mens de blev indhugget i muren. Skabene blev anstrøget med forgyldning af Mathis Hessler, en staffering der senere er overmalet eller opfrisket⁷. Skabene er nu grønne, lågerne udvendig med røde fyldinger, indvendig med grå fyldinger og rødt rammeværk oplivet af gyldne, nu stærkt blegede C-bøjleornamenter. Ud-svejfet, grønt topstykke med gyldent, spinkelt akantusslyng. Oprindelige bukkehorns gangjern.

Endnu 1840¹⁴⁴ iagttoges den fra katolsk tid bevarede skik at lukke alter-skabsdørene op ved festdage, mens de stod lukkede til hverdag. Boesen omtaler (p. 102 f.) skikken 1757, og en engelsk rejsende fandt 1824 tavlerne under »lock and key«¹⁴⁵.

**Sidealtertavle* (fig. 49—56). Den såkaldte Niniantavle — S. Nynia (Ninianus) regnes for Skotlands apostel¹⁴⁶ —, der 1821 indlemmedes i det senere Nationalmuseums samlinger, stammer fra 1500'ernes første fjerdedel og er udført i et tysk værksted. Oprindelig hørte den til den helsingørske skottekolonis alter for S. Andreas og S. Ninian, hvis første plads ikke kendes; måske har det stået i søndre sideskib (jfr. foran p.41).

Altertavlen består af et ca. 172 cm højt, 126 cm bredt og 18 cm dybt skab med relieffigurer samt to par bevægelige fløje med malerier — de to fra første færd forkert ophængt, jfr. nedenfor —, er altså et såkaldt pentaptych. Skabet, hvis bagklædning er sammensat af fem bagpå råt tilhuggede planker¹⁴⁷, notet ind i rammestykkerne, der på vanlig vis er zinket sammen på gering i forkanten, har skråkantet sålbænkprofil, mens de tre øvrige rammestykker er profileret med bred platte uden for karnis. Fløjene er samlet af to eller tre planker; rammeværkets vandrette led er her tappet ind i de lodrette stykker og fornaglet. Profilen er bred platte, karnis og underskåret skråkant.

Træet er overalt velbevaret og billedskærerarbejdet omhyggeligt, hvad en-

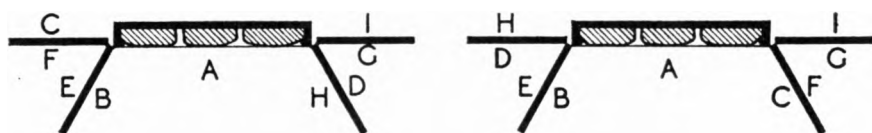

Fig. 49-50. S. Olai kirke. *Niniantavlen. Skema. 49. Nuværende stilling. 50. Rigtige stilling (efter George Hay). A. Midtskab med de tre relieffigurer. B-C: S. Johannes og S. Barbara. H-I: S. Morten og S. Erasmus. D-G: De otte billeder fra Ninianslegenden. D foroven: Ninian afvises, forneden: tyredoden. E foroven: Ninian modtages, forneden: opvækkelsen fra doden. F foroven: Ninian vies til biskop, forneden: Ninian uddeler almisser. G foroven: Ninian hos forbryderne, forneden: Ninian gravlægges (p. 134).

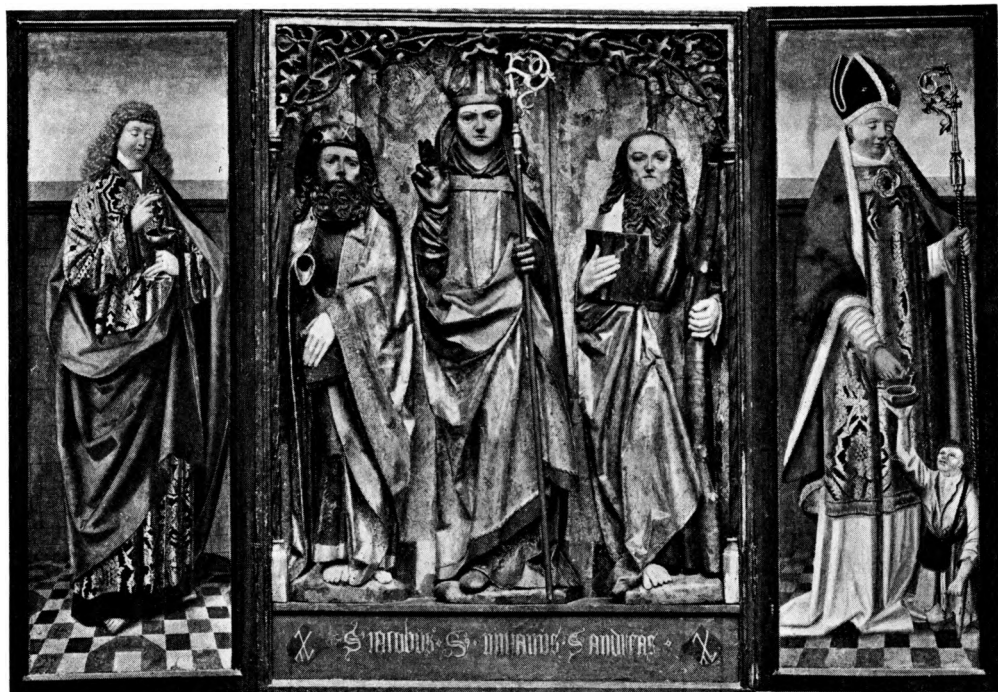
keltheder som øjenbehandling, negle etc. vidner om. Også stafferingen, såvel af skabets baggrund — med ret groft udført mønstring i kridtgrunden — som på relieffigurerne samt malerierne på fløjene må siges at være velbevaret, især efter at tavlen 1964 har været underkastet en omhyggelig konservering i Nationalmuseets atelier (ved Verner Thomsen).

Da tavlen for små 150 år siden indkom til museet, underkastedes den, der (som protokollen siger) var meget beskadiget, en istandsættelse; men der har, hvad figurer og fløj malerier angår, kun været tale om overmaling i ringere udstrækning samt påførelse af et fernis- eller laklag; thi en undersøgelse ved kvartslys godtgør, at i alt fald på malerierne er alle vitale dele urørte.

Reliefferne. I midtskabet (fig. 51), der inden for de lodrette rammestykker har to snoede søjler, som bærer en stængel- og bladværksbaldakin, står — på et fælles, 19 cm højt fodstykke — en 144 cm høj relieffigur af Skotlands apostel flankeret af apostlene Jakob den ældre og Andreas, henholdsvis 121 og 119 cm høje. Figurerne, der er usædvanlig flade — knap 12 cm i fremspring — er fra skuldrene og nedefter bagtil hulede med et godt 4 cm bredt huljern; træet er tæt vokset, meget ujævnt og ikke knastfrit. Alle tre figurer har stærkt kantede og furede ansigter, især Jakob; hans højre hånd med pilgrimsstaven mangler nu. Andreas' kors, som han holder sideværts i venstre hånd, samt overdelen af Ninians bispestav er oprindelige.

I baggrundsglorierne læses de tre helgeners navne med gotiske versaler: »Santvs Ni(n)ianvs« (med forkortelsesstreg over de to i'er), i Jakobs glorie er kun »Santvs« bevaret, mens man over Andreas læser: »Santv[s] Andr(e)as«. Også på dragternes bræmmer er figurerne kendetegnet ved deres navne.

Ninian er iført en gylden, i kridtgrunden mønstret korkåbe (pluviale) med oprindelig mørkblåt, nu helt sort foer. Langs kåbens kant er indsat små trætappe med et kuglerundt hoved af plastisk masse, mens bræmmen indvendig kantes af en tovvstav. I selve bræmmen og på tværbåndet over brystet står med glatte versaler på trambuleret baggrund: »Sant ninianvs bitte«, hvor det sidste ord næppe kan opfattes som andet end det tyske *bitte* [für uns]; hermed skulle »stafmalerens« nationalitet være fastslået. Under korkåben ses et med

Sophus Bengtsson

Hg. 51. S. Olai kirke. *Sidealtertavle. Skotternes altertavle (i Nationalmuseet), horende til S. Ninians alter, med opslåede inderfløje (malerier af S. Johannes og S. Morten), der er forkert placeret, jfr. fig. 49—50).

malet mønster prydet klædningsstykke, der — trods sin ringe længde — vel skal forestille dalmatica (der, som fløjenes bispebilleder viser, skal være halvlang, have ærmer og forneden ende i frynser). Over korkåbens tværbånd stikker den nu sortmalede messesærk (alba) frem; den burde komme til syne ved fødderne, men det her synlige stykke er nu brunmønstret på gulnet hvid grund. På den fremstikkende fod har bispens en nærmest rundsnudet sko; i de purpurfarvede handskers håndflade er malet et i en tornekrone indfattet Georgskors; lingrene smykkes med (malede) guldringe. I den mørkeblå mitras ophøjede bånd snor en tidselranke sig om en stav, og på hver side af det lodrette bånd ses to svævende engle. Af de påsatte rosetter er kun een bevaret, af bly. Venstre hånd fatter om bispestaven, hvis grenværk svarer til skabsbaldakinens. Ansigtets farve er naturlig (under laklaget) med ret lys hudfarve og røde kinder samt et sortagtigt skær på den glatbarberede hage, øjnene lysbrune.

Både Jakob og Andreas har gyldne kapper, hvis eneste mønstre dannes af en til bispekåbens svarende bogstavbræmme, Jakobs med: »Santvs Iacob santvs santvs Iacobvs«, Andreas' med »Andrea[s]«. Begges underdragter består af et påklæbet »tapet« (fig. 54), der er mønstret i gult, sort eller blå med spinkle, ophøjede kanter og skråskraving. Jakob har brune, Andreas gråblå øjne.

I sokkelens smalfelt gentages atter de tre helgennavne, denne gang med gyldne minuskler på rød bund: »S(anctus) iacobvs, S(anctvs) ninianvs, S(anctus) andreas«. På hver side af navnene er der to ens, malede bomærkeskjolde¹⁴⁸.

Fløj malerierne. Som nævnt er der malerier på alle fire fløje, både på for- og bagsiderne, dels fire legemsstore helgener, dels otte scener af S.Ninians legende, men både rækkefølgen af disse sidste og storfigurerens stilling frembyder visse ejendommeligheder. Når tavlen er helt lukket, ser man billederne af Barbara (mod nord) og Erasmus (mod syd); men mod al sædvane ser Barbara ud af tavlen og vender ryggen til Erasmus (fig. 53). Det samme er tilfældet med Johannes og S. Morten (fig. 51), der i altertavlens festdagsstilling flankerer det nu synlige midtskab med de tre relieffigurer; her ser Johannes rigtigt ind mod midtskabet, mens S. Morten vender ryggen til. Det er tydeligt, at der må være sket en ombytning af fløjene; hvis man, som allerede George Hay har påpeget, ombytter den ydre nordre fløj med den indre søndre, kommer ikke blot de malede storfigurer til at se ind imod midtskabet eller mod hinanden, ligesom gulvniveau etc. kommer til at harmonere, men der kommer også en fornuftig rækkefølge frem i de otte Ninianske genrebilleder.

Den nuværende placering er imidlertid oprindelig. Fløjene har aldrig siddet anderledes, og med de nuværende (originale) hængsler kan de heller ikke sidde på anden måde; der er ikke spor efter andre hængsler eller andet, der tyder på, at fløjene er blevet ombyttet under en af tavlens mange omflytninger, hvortil kommer, at der er oprindelige farver på kanterne. Der er da sket det (som man også kan konstatere i kvaderkirkers portaler, hvis bestanddele ikke er tilvirket på stedet), at de enkelte dele er ankommet til kirken hver for sig — og er blevet sat forkert sammen af en lokal håndværker.

De enkelte maleriers placering er angivet på lig. 49—50. De fire store helgenskikkelser, alle med rester af gyldne stjerneglorier, er afbildet stående på et flisegulv og med en skulderhøj kvadermur som baggrund; over denne fortoner den blå himmel sig, mørkere og mørkere i højden. Som prøve på farveanvendelsen skal S. Morten og S. Erasmus nærmere beskrives: Den første er iført vissengrønt slag med purpurfarvet foer og mønstrede, gule kanter. Dalmatikaens mønster er zinnoberrødt på gult, mitraen blålig med gyldne bånd. Han rækker den byldebefængte tigger, som er i hvidgul, rødbrunt skygget dragt, en korsmærket mønt. S. Erasmi slag er teglstensrødt med sart blågrønt foer; hvid alba og vissengrøn, blå, næsten sort mitra med rødt mellem spidserne. Ninianlegendens otte scener på yderfløjenes indersider og på inderfløjenes ydersider skal, når fløjene tænkes anbragt i den oprindelig tilsigtede orden, »læses« tværs over, begyndende med øverste række. De forestiller: 1) (Fig. 55 a) den unge, pilgrimsklædte Ninian nægtes gæstfrihed på et slot, hvis narreskikkelser og kande bærende tjener vidner om beboernes verdslige sindelag, ligesom de

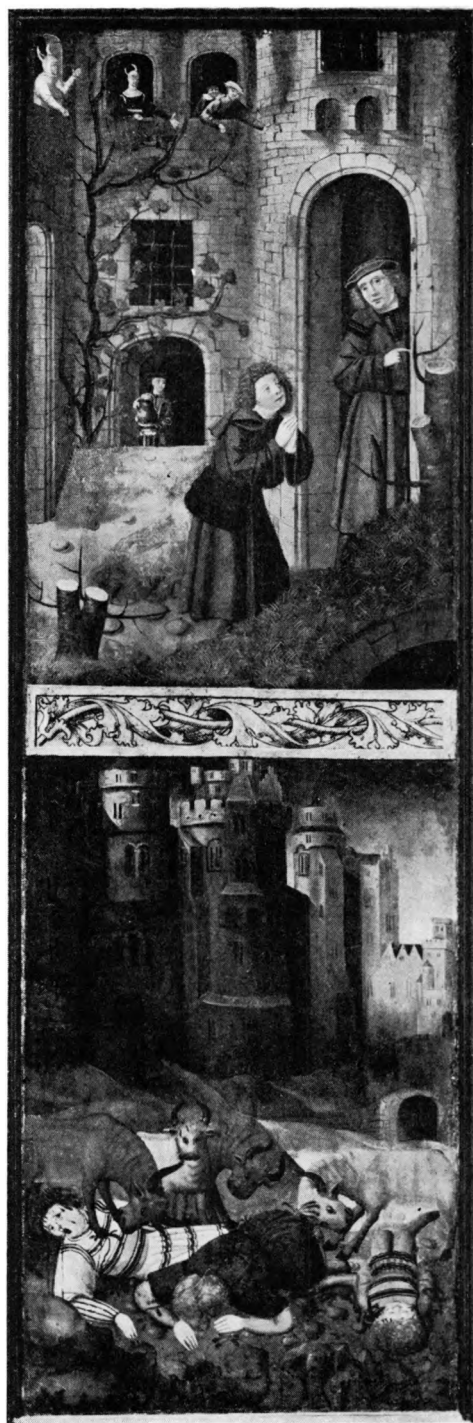
Sophus Bengtsson

L. L. 1964

Fig. 52-54. S. Olai kirke. *Niniantavlen. 52-53. Fløjmalierier af S. Barbara og S. Erasmus (p. 134).
54. Detalje af S. Jacobs underdragt af mønstret »tapet« (p. 133).

tilgitrede vinduer og træstubbene med de sylspidse kviste giver gårdinteriøret et lidet indbydende udseende. 2) (Fig. 55 b) pilgrimmen Ninian modtages på et andet, venligt udseende slot af to rigt klædte personer; fire andre ses inden for portalen. Bjerglandskab med højt hus i baggrunden. 3) (Fig. 56 a) Ninian vies til biskop af pave Siricius, der assisteres af en kardinal og to biskopper. Kirkeinteriør med tofløj et altertavle, hvis hovedfremstilling er Maria med barnet. Overalt, hvor Ninian optræder med bispehue, har han haft en nu næsten forsvundet stjerneglorie. 4) (Fig. 56b) Ninian besøger forbrydere; tre i forreste række sidder i en gabestok, de to med lænkede jernringe om halsen; bagved andre tre, af hvilke den midterste har hænderne i stokken, mens den nærmeste, med foldede hænder, har halsring i lænke; bag bispen står hans tjener med bispestaven.

I nederste række: 5—6) (Fig. 55 c—d) tre mænd stanges til døde af tyre, men Ninian opvækker og helbreder dem. Ifølge Ninians legende prøvede nogle tyve

Sophus Bengtsson

Fig. 55 a-d. S. Olai kirke. *Niniantavlen. Fløjmalier. Fire scener af S. Ninians legende (jfr. fig. 80), øverst, a-b: Ninian afvises og modtages, nederst, c-d: tyredøden og opvækkelsen (p. 134).

Sophus Bengtsson

Fig. 56 a-d. S. Olai kirke. *Niniantavlen. Fløjmalierier. Fire scener af S. Ninians legende (jfr. fig. 50), øverst, a-b: Ninian vies til biskop og hans besøg hos forbryderne, nederst, c-d: Ninian uddeler almisser og hans gravlæggelse (p. 135).

N. E. 1963

N. E. 1963

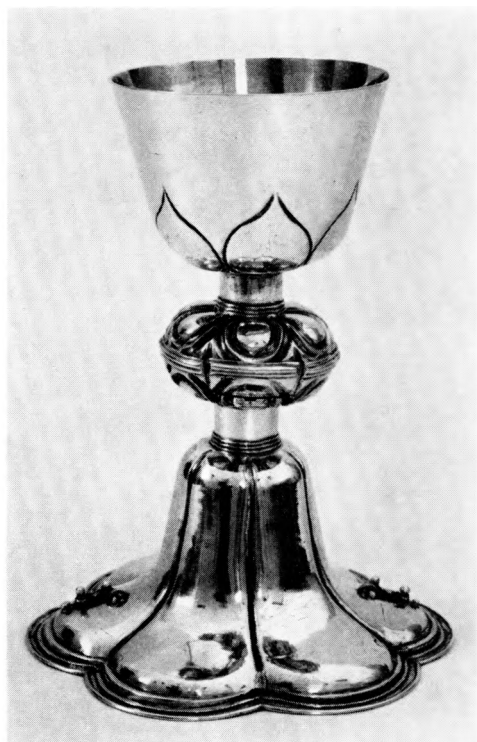
Fig. 57-58. S. Olai kirke. 57. Svgekalk nr. 1, skænket 1650 (p. 142). 58. Alterkalk nr. 1, skænket 1680 (p. 140).

en nat at stjæle noget kvæg, som Ninian havde stillet under Guds beskyttelse. Tyvenes anfører blev stanget ihjel, men vaktet til live af Ninian. 7) (Fig. 56 c) Ninian giver almisse til en byldebefængt tigger; bag ham en anden, ligeledes spedalsk; en tredje i gruppen bærer en pilgrimshat som relieffiguren af Jakob den ældre og med de samme tegn. 8) (Fig. 56 d) Ninians gravlæggelse i et kirkerum med altertavle svarende til nr. 3.

Den øvre billedrække skilles fra den nedre af et ca. 8 cm bredt, gyldent bælte med påmalet rankeslyng i sort, hvidt og neapelgult.

Malerierne er udført på et ret tyndt kridtlag, der enkelte steder er svagt riflet i overfladen; såvel fordybede linjer som den på kridtgrunden malede skitses tynde, mørke linjer skimtes flere steder gennem de efterhånden mere og mere laserende farvelag; men de er ingenlunde slavisk fulgt.

De efter tidens sædvane sirligt og minutiøst udførte malerier hæver sig ikke over gennemsnittet. Der er tale om typisk værkstedsarbejde; flere hænder har været i virksomhed, uden at det er muligt at udpege een maler som mester for den skikkelse, det billede eller den fløj. Det kniber med at få drejet næsen i samme retning som ansigtet, så snart der er tale om profilmalerier, som i det

N. E. 1965

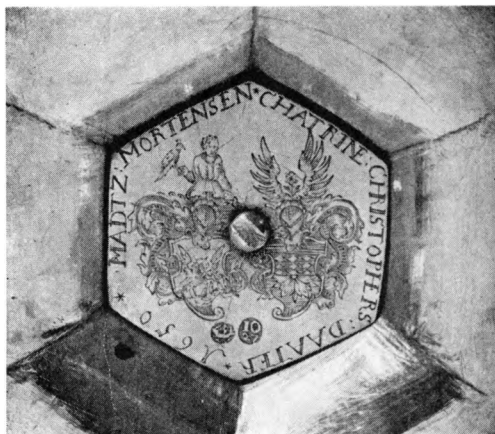

N. E. 1965

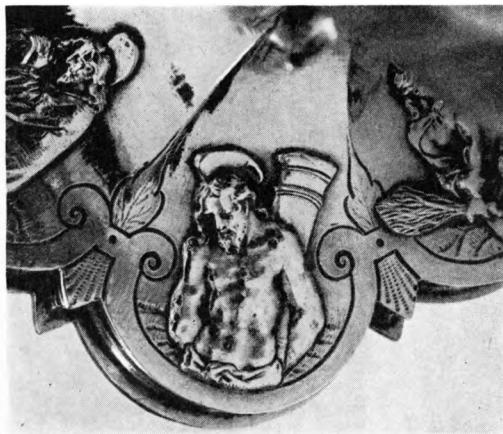
Fig. 59-60. S. Olai kirke. 59. Sygekalk nr. 2 (p. 143). 60. Sygekalk nr. 3, 1777 (p. 143).

hele volder malerne besvær (se f.eks. Ninians fortegnede ansigtsform i gravlæggelsesscenen); hænderne er ofte gummiagtige, og karakteriserende ansigtsudtryk har værkstedet slet ikke givet sig i kast med. Malemæssigt set står tavlen derfor på et stadium, som er en generation ældre end billedskærerarbejdet, der i alt fald hos Jakob og Andreas har tilstræbt en viss realisme.

Om altertavlens skæbne efter reformationens nedbrydning af sidealtrene haves først en oplysning i H. C. Rosendahls beskrivelse^{20C}; her hedder det: 24. december 1740 blev det gamle katolske alter, som længe havde været placeret over bordet eller skabet i sakristiet på det sted, hvor nu hr. Aagaards portræt findes, flyttet »og fast naglet i bemeldte Capelle [Oxes kapel] paa den bageste Veg for Gangen [nordre sideskib?]. 1808 berettede præsten til Oldsagskommissionen, at han havde ladet alteret lukke og forsegle »for at hindre fleere Ødelæggelser paa det, af hvilke det har lidt en Deel«. Af korrespondancen vedrørende tavlens overflytning til museet i København kan nævnes et brev fra biskop Fr. Münster af 18. dec. 1819 til den kgl. Commission for Oldsagers Opbevaring, hvori biskoppen bemærker, at han har skrevet til S. Olai kirke, der ikke lægger sig i vejen for »Indsendelse af den i en Sidegang . . . opbevarede Altertavle«. Værgen vil få ordre til at »besørge samme ved Skibsfartens Aab-

N.E. 1963

N.E. 1963

Fig. 61-62. S. Olai kirke. Detaljer af sygekalk nr. 1, skænket 1650 (jfr. fig. 57). 61. Plade under bunden med givernavne etc. samt guldsmedestempler (p. 142). 62. Fodtunge med relief [af Jesus ved søjlen (p. 142).

ning i næstkommende Foraar.« Ved ankomsten til København anbragtes tavlen, efter istandsættelse, på Trinitatis kirkes loft¹⁴⁹.

†*Sidealtertavle(r)*. Påskeaften 1560 fik syv karle betaling for at bære »the belede aff kapelen« bort i »helle gestess« [Helligåndshuset] sammen med stolene bag »koret«; det kan ikke med sikkerhed siges, om »the belede« er en- eller flertal¹³¹.

Altersølv. 1) Altersæt skænket 1680: kalk, disk, ske, oblatæske og vinkande. *Alterkalk* (fig. 58) af almindelig barokform. Den sekstungede fod har på vulsten drevne akantusblade og herover seks flade tunger, der mødes under knoppen, som smykkes af seks støbte barnehoveder og drevne blade. Nyere bærer. 25 cm høj, forgyldt. På de fire fodtunger graveret indskrift med versaler og skøn-skriftsbogstaver: »Den Aller Høgeste Gvd Til Ere Hans Kiercke til Bepryedelse Och Chrestene Mennesrer (!) / Til Nytte, Sahlig Heds Brug Hafver Iohan Kiervrt Med Sin Hustru Ingebore Claus Daater Busck / Gifuet Kalck Och Disk Til S. Ollai Kiercke I Helsingør Udi De Hederlige Och Høylærde Mens M. Gerdt Schomack Sogneprest Och / Provost H. Niels Hansen Monck Och H. Hans Hansen Ferø Gvds Ordes Medtienere Her samstedts Anno 1680. D. G. F.« I de to sidste tunger graverede våbner hvorunder: »Soli Deo Gloria«; hans: med blomst, hjelmtegnet en kvinde med bind for øjnene og blomst i hånden, hendes: en vædder, hjelmtegnet en vædder mellem vesselhorn. Ifølge inventariet 1714¹²⁵ angaves vægten (med disken) til 74 lod. En tilhørende *sølvske* til at tage urenligheder af vinen med, 19 cm lang, med stilket skaft og hullet laf vejer ½ lod. Den 1680 skænkede *disk* omlavedes 1773 og forstørredes fra 8½ til 12 lod af Andreas Lindberg, Helsingør⁵⁶. Glat, forgyldt, stemplet A L B (Boje 1683).

N.E.1963

N. E. 1947

Fig. 63-64. S. Olai kirke. 63. Vinkande skænket 1680 (p. 141). 64. Dåbskande skænket 1756 (p. 164).

Oblatæske, oval, på fire fladtrykte kuglefødder, 16 cm lang, 12,5 cm bred og 8,5 cm høj, med bølgelister på kanterne. I låget, der kan lukkes med en lille krog, et drevet relief af nadveren. Under bunden graveret versalindskrift: »Mag. Iohannes Braem Rector Scholæ Helsingorensis. 1680« omkring et våbenskjold, tværdelt og øvre felt lodret delt. I 1. tre laurbærtræer, i 2. tre piletræer, i 3. en halvfisk. Æskens sider er punslede, profilerne forgyldte, Vægten angaves 1714¹²⁵ til 43 lod.

Vinkande (fig. 63). Rund, profileret fod, pæreformet korpus med bøjlehank, der foroven smykkes af støbt englehoved, og næbtud; gækken er en støbt vindrueklase. 31 cm høj. På korpus graveret to engle, der holder et draperi med versaler og skønskriftsbogstaver: »Er Denne Kande Til Sant Olai Kierkes Hellige Altars Brvg Af Det Store Borger Compag(ni) Foræret Oc Wed Raadm. David Patersen (!) Oldermænd Oc Bisiddere Iohan Arelts Willum Faren Hvsen Iørgen Englov Bendix Jensen Jvst Nielsen Christen Brodersen Oc Peder Henriksen Samt Alle Compagniets Brødre Som Den Bekostet Hafver Ofverlevered In Maio 1680«. Forgyldt indvendig samt på enkelte profilled. På fodpladen to ens mesterstemplen C H (Bøje 1665) for Caspar Hoffmeier, Helsingør; under bunden graveret: »92 Lodt«, i ældre inventarier dog angivet til 88 lod¹²⁵.

N. E. 1963

Fig. 65. S. Olai kirke. Vinflaske til sygesæt nr. 1, skænket 1650 (p. 142).

2) Moderne altersæt bestående af *kalk* og *disk*, den første med Københavns bystempel 1918 og mesterstempel for Louis Lund.

Berettelsessæt. 1) *Kalk (fig. 57), disk og vinflaske (fig. 65) med oblatgemme, skænket 1650 af Madtz Mortensen [Rosenvinge, tolder] og Chatrine Christophers daater, udført af Helsingør-guldsmeden Jacob Otter eller Otto, der har leveret tilsvarende arbejder til S. Marie 1641 og Tikøb (Lyng-Kronborg) 1654. *Kalken*, 18 cm høj, forgyldt, har sekspassig fod fra o. 1600, hvis standkant smykkes af rude vekslende med tre lodrette stave; resten af kalken er barok. På fodtungerne fastloddet støbte relieffer ganske svarende til S. Marie kalk: Kristus på korset mellem Maria og Johannes, bønnen i Gethsemane samt fire halvfigurer: 1) Kristus ved søjlen (fig. 62), 2) med svøbe (?), 3) med tornekrone og »scepter« og 4) korsbærende. Rund, fladtrykt knop med seks støbte englehover hvorimellem påloddede volutbøjler med akantusblade og hoved foroven. Svært, seks-

passigt, punslet bæger hvorpå graveret følgende strofe med kursiv langs munden: »Iesu spes poenitentibus, quam pius es petentibus, quam bonus te quærentibus, / sed quid inuenientibus! Qui te gustant esuriunt, Qui bibunt adhuc sitiunt, / Desiderare nesciunt nisi Iesum quem diligunt. Iesu decus angelicum, / In aure dulce canticum, in ore mel mirificum, in corde nectar calicum, / Iesu mi bone, sentiam amoris fui copiam, da mihi per præsentiam Tuam uidere gloriam. Anno 1650«. (»Jesus, de angrendes håb, hvor nådig er du mod de bedende, hvor god mod dem, der søger dig, men hvad for dem, der finder dig! De som smager dig, hungrer, de som drikker, tørster endnu. De ved ikke, hvem de længes efter, hvis ikke Jesus, som de elsker. Jesus englepryd, blide sang i øret, herlig honningsmag i mund, kalkens nektar i hjertet. Jesus, min kære, lad mig føle din kærligheds fylde, giv mig ved din nærværelse at se din højhed«). Under bunden indsat en plade (fig. 61) med givernavne, våbner og årstal samt Helsingørs bymærke og mesterstempel i o 27¹⁵⁰ (Bøje 1662). Den tilhørende, ligeledes svære, sekspassige *disk* har samme årstal, givernavne og stempler på randen. Pæreformet *vinflaske*, 13 cm høj, med skruelåg, der foroven og ved siderne har tre øskener til en kæde. *Oblatgemme* i den cirkulære

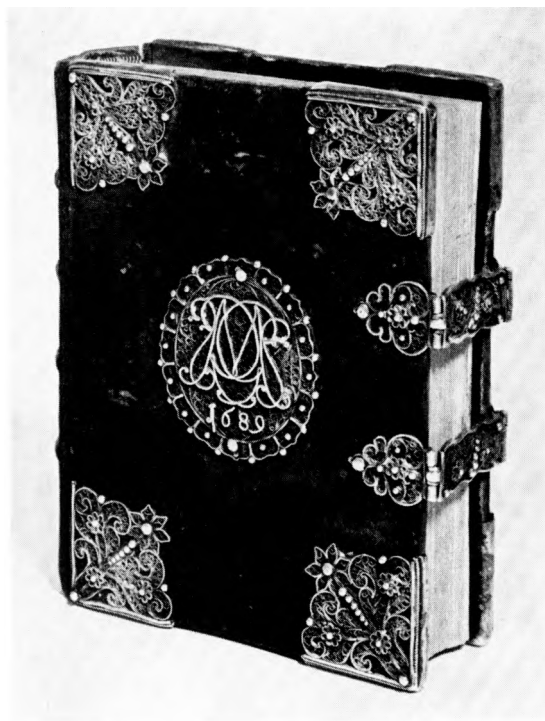
fod. På korpus graveret ovennævnte givernavne og våbner og under bunden samme stempler som på kalk og disk. I inventarierne 1714¹²⁵ og 1745⁵⁶ omtales sættet som et sygesæt, kalk og disk på 64 lod, vinflaske med oblatgemme på 25 lod, hos sognepræsten. Nu i den midlertidige kirke i Gurrevejens skole.

2) O. 1700. *Kalken* (fig. 59), 20 cm høj, forgyldt, har sekstunget, profileret fod, cylinderskaft med midtdelt, fladtrykt knop, der på over- og undersiden har drevne tunger; bægeret smykkes forinden af seks hjerteformede bægerblade. Under foden og fæstnet til denne med to kroge findes en sekstunget *oblatdåse* med skrue-låg. Glat, forgyldt *disk* med graveret cirkelkors på randen. Synes l'ørst omtalt i inventariet 1812¹²⁵.

3) 1777. Forgyldt *kalk* (fig. 60) i Louis Seize, 16,5 cm høj, med båndomvundet laurbærkrans om den cirkulære fod, der har småblade ved overgangen til det indknebne skaftled; kugleformet, lidt fladtrykt guirlandeprydet knop og lavt bæger. Under foden stemplet med mestermærket, Lyngsøe, jfr. ndf. (Bøje 1691), månedsmærke, stenbukken [21. dec.—21. jan.], Københavns bystempel [17]77¹⁵¹ og stadsguardeinens mærke, F i oval, med halv guirlande og herunder 77, muligvis for Frederik Fabricius (Bøje p. 13), tilknyttet faderen fra 1767. Forgyldt, ret dyb *disk*, med båndomvundet laurbærkrans på randen. Under bunden to ens mesterstempler (Bøje 1691). Ifølge inventariet 1777¹²⁵ omgjort dette år af Jørgen Petersen Lyngsøe, Helsingør, af et †sygesæt bestående af kalk, disk, vinflaske og oblatæske på ialt 56 lod, der var repareret 1656¹⁵². Domprovstens hjemmesæt.

4) **Syge-oblatæske*, fra o. 1700, sekskantet, 4,6 cm lang, 3,8 cm bred og 1,8 høj, med tre tulipaner graveret på låget. Deponeret i Vestervang kirke.

†*Altersølv*. Om kirkens forhen så rige samling af altersølv, især fra katolsk tid, kan oplyses en del, uden at det dog er muligt at følge de enkelte genstandes historie nøjere.

N.E. 1963

Fig. 66. S. Olai kirke. Alterbog 1688, skænket 1689 (p. 146).

†*Kalke og diske.* 1—2) Om alterkalke tilhørende S. Ursulas og Hellig Legems altre, se p. 41, nr. 6 og 10. 3) En kalk og disk på i alt 32 lod, »som her til dags har været brugt i kirken«, solgtes 1573/74 til Morten guldsmed i Køge [ikke hos Bøje] for 72 mk.⁷ 4) Samme år købtes for 115 mk. af Jacob Hansen og Jørgen Mahr, fattighospitalets forstandere, een af de kalke med disk på 46 lod, som fandtes efter salig Karine Rasmussen¹⁵³, og som havde tilhørt »de fordem afgangne brødre i S. Anne kloster«. Repareret af Lauritz guldsmed⁷ [nok Lauritz Jacobsen, Helsingør, Bøje p. 234]. Måske identisk med det altersæt, der blev stjålet 1598 fra sakristiet og atter repareret 1601 af Jacob guldsmed⁷.

5) 1603 26. nov. blev en forgyldt kalk og disk på 44 lod og med Frantz skrifters navn og [bo]mærke på afleveret i sakristiet af arvingerne efter afgangne Bente Frantz [Lauritzen] skrifters, der i levende live havde skænket den til kirken (inventarium 1579⁵⁹), muligvis som døds gave efter ægtemanden (†1586 eller 87)¹⁵⁴.

†*Oblatæsker.* 1) 1559 midfaste fredag [3. marts] fik Laures Olsen penge til indkøb i Rostock, 1 dl. til oblater og 8 alb. til en æske hertil⁷. 2) Et »sølvpyxis« til alterbrød med et forgyldt sølvkors på, vægten 14 lod 1 kvint, opbevarede 1579 i sakristiet⁵⁹; muligvis identisk med den æske, der sammen med kalk og disk blev stjålet 1598. 3) Inventariet 1620 omtaler et grønt, firkantet fad at forvare oblater i, og 4) 1651 nævnes en »sølvkiste« til oblater på 37½ lod, som Erik Jacobsen havde foræret⁷. 5) 1773 omlavede guldsmed Andr. Lindberg (Bøje p. 238) et ubrugeligt oblatfad på 8½ lod til et nyt på 12 lod⁵⁶.

†*Vinkander m.m.* 1) I inventariet 1579⁵⁹ omtales en kande af »hvidt sølv« på 41 lod, »til at hente vin i til alteret«, skænket af Frantz [Lauritzen] skriver; omgjort 1585 af Peder Elling guldsmed (Bøje p. 234) for 19½ mk. 5 sk., hvortil kom 11 lod tillagt sølv for 22 mk. Den nye vægt angaves til 53 lod. 2) 1624 forbedrede og ændrede Baltzer guldsmed [nok Baltzer Thommesen Odder, Bøje p. 235] for 10 dl. 2 mk. 4 sk. en sølvkande, som brugtes på alteret; den gamle kande vejede 46 lod, den nye 84½ lod, efter at der var lagt 38½ lod til af kirkens penge til forbedring⁷. — Et *krus*, antagelig af tin, hvori hentedes vin til kirken, fik 1575/76 et nyt låg. 1583 købtes en *tinflaske* hos Jacob kandestøber for 2 mk.; omtalt endnu i inventariet 1620⁷.

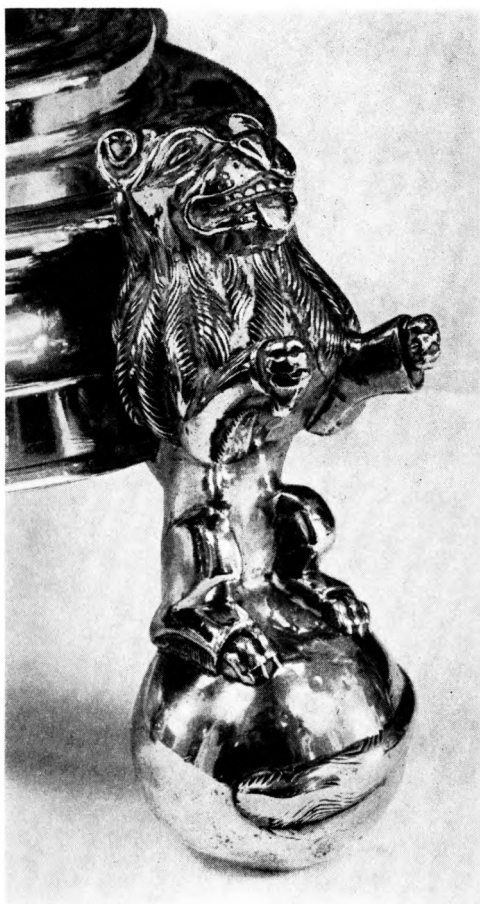
†*Sygesæt.* Ifølge inventariet 1579⁵⁹ opbevarede hos sognepræsten en forgyldt *kalk* og *disk* på ialt 32 lod og hos kapellanen et tilsvarende sæt på 24 lod. Derimod omtales ikke den forgyldte kalk og disk på 42 lod, der ifølge inventariet 1714 var forfærdiget 1565, og som nævnes endnu i 1700-tallets inventarier¹²⁵. En *sølvflaske* på 12 lod blev 1603/04 gjort af Jacob guldsmed for 1 dl. 4 mk., hvortil kom 3 lod tillagt sølv for 3 mk. 1629 omgjorde Baltzer guldsmed en flaske på 15 lod for 13 mk. 2 sk., og 1634 omlavede Jens guldsmed en flaske på 14 lod for 7 dl. 1½ mk. efter at have tillagt 4½ lod sølv⁷. 1672/73 måtte

Andres guldsmed [Anders Seiersen,? Bøje p. 236] reparere kapellanens flæske, mens sognepræstens, som sad i bunden af den daglige kalk og disk, blev ændret 1761⁵⁶ og senere repareret 1776 af Andr. Lindberg⁵³ (Bøje p. 238).

Alterstager. 1) Gotiske, 81 cm høje, med tre store, flade, midtdelte »ringe« og små mellemfaldende rundstave om det koniske cylinderskaft; ret flade fod- og lydeskåle med rundstav henholdsvis over og under et hul-led. På lydeskålen spor efter tre lysepiber. Stagerne hviler på tre senere udførte løver (fig. 67), som sidder på en kugle, hvorom halen er snoet, og med løftede forpoter, der antagelig har holdt et skjold. Også oprindelig har stagerne hvilet på løver (således omtalt 1579⁵⁹). 1620 noterer inventariet kun fem (løse) messingløvehoveder, som hører til stagerne. 1633 udførte Thomas rotgeter den sjette¹⁵⁵ for 2½ dl. 1776 forbedrede Jens Cronvald begge stager med to store »lysepiger«, 3/4 kvint plader, gevind og skruer samt udbedrede de to underplader og gjorde de gamle lysepigge til rette⁵⁶. På højalteret ligesom i 1579⁵⁹.

2) Toarmet (fig. 68), i 1620-inventariet⁷ omtalt som en »dobbelt lysestage«, og antagelig fra begyndelsen af 1600'erne. Over den flade fodskål, 29 cm i tv., rejser det slanke balusterskaft sig, kronet af en høj benet fugl med graveret fjerdragt. 35 cm høj. De to lysearme, der har symmetrisk ordnede akantusblade på hver side af en midtdelt kugle, ender i en stor blomst. Den ene af de flade lydeskåle fornyet ligesom antagelig de to lyseholdere. Brugtes 1776⁷ på alteret om vinteren; nu ude af brug, i kisten i nordre sideskib.

3) O. 1625—50. Små bordstager, 24,5 cm høje, med fodskål bestående af flad fodplade samt kraftig vulst mellem to hul-led og foroven en flad skive; skaftet har indknebne led om midtdelt kugle og cylinderformet lyseholder. Ifølge inventarierne 1849 ff.¹²⁵ anvendt på alteret, nu ude af brug; i kisten i nordre sideskib.

N.E. 1964

Fig. 67. S. Olai kirke. Alterstage nr. 1. Sekundær løvefod (p. 145).

Fig. 68. S. Olai kirke. Alterstage nr. 2, bordstage (p. 145).

†*Alterstager*. I inventariet 1620 omtales, foruden de ovennævnte stager, to store alterstager, der 1716 anvendtes i skriftestolene, samt en anden stor stage⁷.

†*Kandelabre(?)* 1620 fandtes to par store »kronestager« af jern, hvorom det 1716 oplyses, at de var »på stående fødder til at flytte« og havde plads i koret⁷; den ene solgtes 1803, den anden før 1849¹²⁵.

†*Lyseslukker*, også kaldet »snydehorn« (1666)⁷ eller »slukhorn« (1745), fik 1759 et nyt skaft⁵⁶.

Alterboger. 1) (Fig. 66), alterbog 1688, udgivet ved biskop Hans Bagger, skænket 1689 af sognepræsten, magister Gert Schumacher, hvis spejlmonogram M G S med solvtråd på baggrund af filigranarbejde ses midt på bindet sammen med årstallet 1689. På bogens for- og bagside ens, stiliserede blomster i filigran som hjørne- og spændebeslag. Bogens oprindelige bind erstattedes af et sort fløjlsbind, skænket af sognepræst Andr. Wøldike (1711—33)¹²⁵. Nyere skindbind.

2) Guldbergs salmebog 1783, med spænder og beslag overført fra en †alterbog. Indvendig skrevet: »Anno 1768 er denne Alter-Bog givet til St. Olai Kirke af Rasmus Hansen Mønboe og kiære Hustrue Sophia Hedeveg Mønboe Graver samme Stæd«. Sort skindbind med enkle, indstemplede guldornamenter langs kanterne samt guldsnit på ryggen: »Nye Psalme Bog«. Midtpå et ovalt sølvbeslag, hvori graveret givernes initialer og årstallet: R H M B og S H M B 1768. På hjørner og sider enkle, retkantede eller fligede beslag samt to hjerteformede beslag forbundet med spænder. I kisten i korets sydside.

Ældre fot. i N. M.

Fig. 69. S. Olai kirke. Messehagel skænket 1560 af Herluf Trolle og Birgitte Giøe (p. 148).

†»*Monstranser*«¹¹ omtales endnu i regnskabet for 1609, da der købtes to alen »carteck« [en slags tøj] til at »betecke« kirkens monstranser med⁷.

†*Røgelsekar*, opbevaret i et skab i sakristiet, nævnes i inventariet 1579⁵⁹. 1797 savnede man et »bekvemmt Røgelse-Kar« til at fordrive ubehagelige og

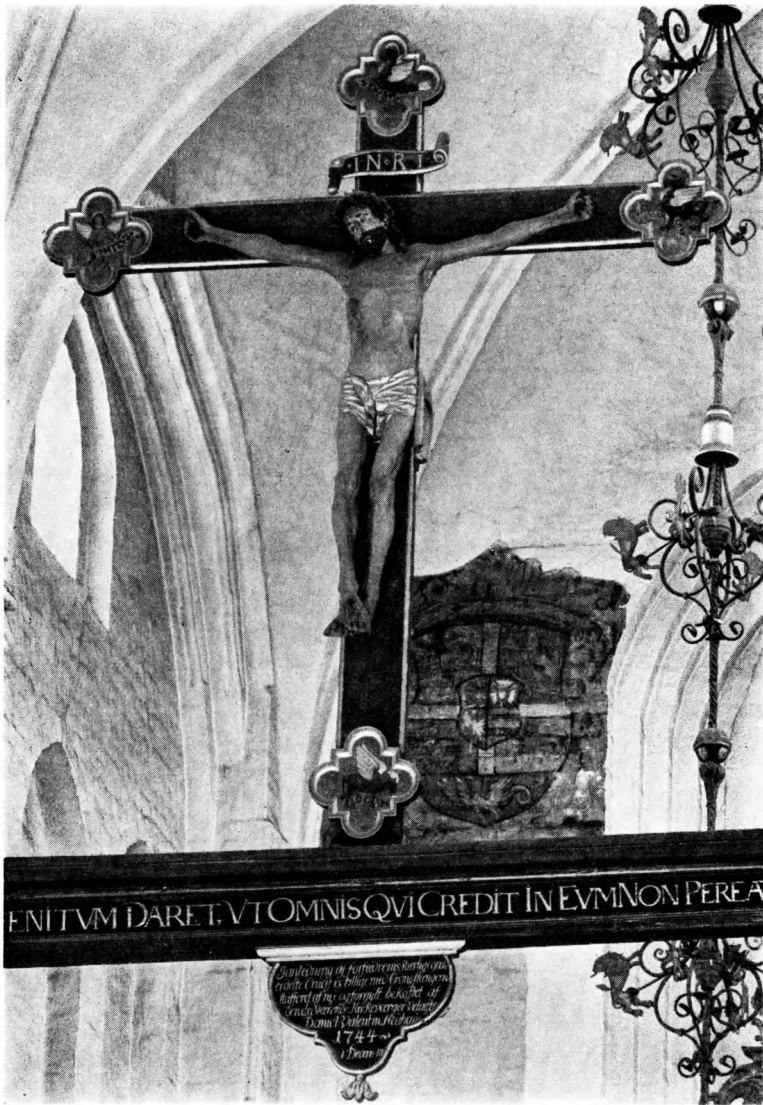
skadelige dunster fra kirken, og man modtog derfor overslag over et røgelse-fyrfad af kobber til 6 rdl.⁵¹.

**Messehagel* (fig. 69, farveplanche ved p. 116), af guldbrokade, fra 1400-tallets sidste fjerdedel, skænket 1560 af Herluf Trolle og Birgitte Giøe. Den velbevarede hagel, ca. 116x76 cm, er sammensyet af flere stykker ensartet, venetiansk^{155a} stof, en gulgrøn brokade med guldindvirket, symmetrisk mønster af granat-æbler, hvis omgivende blade har små, spredt isyede guldtrådsløkker, som i æblets midte samles i en tæt klump. På rygstykket er påsyet et stort kors i reliefbroderi, udført i et nederlandsk værksted i sidste fjerdedel af 1400-tallet. Den lodrette korsarm er smykket af tre gotiske, hvælvede rum over hinanden, hvert rum med flisegulv, hvælpiller og store vinduer, samt herover det nederste af et tagspir med en perspektivisk vinduesrække, set udefra. I hvert af disse rum står en applikeret figur i reliefbroderi, øverst Maria med barnet, derefter Johannes med kalk og Thomas med vinkel og bog. De vandrette korsarme fyldes helt af to applikerede, svævende engle med røgelsekar. Mellem de prægtige farver er især stærkt rødt, blåt og grønt dominerende på de applikerede figurer. Såvel de søjlebårne hvælvingers udformning som vinduesgalleriet og den flettede baggrund, men specielt udførelsen af det lille stykke tag over vinduesgalleriet, hvis tagsten er broderet med blå silke og kontureret med guldtråd, placerer arbejdet som nederlandsk og tilhørende en bestemt skole, hvis broderier findes repræsenteret flere steder i Sverige, således i Trönö, Rättvik, Neder-Luleå, Hölö, Hög¹⁵⁶ og Kalmar¹⁵⁷ m.fl.

Over de vandrette korsarme er påsyet to grovere broderede våbenskjolde med initialer, antageligt hjemligt arbejde: H[er] H[erluf] T[rolles] røde, hovedløse trolde på gylden baggrund og F[ru] B[irgitte] G[iøes] tre sølvmuslingeskal-ler på blå bund, begge med årstallet 1560 isyet sølvtrådene under skjoldene.

Inventarlisten 1737 meddeler, at hagelen er forbedret i zirat med (beva-rede) »durchbrokken« sølvgaloner samt med nyt underfoer og to (af tre) sølv-hager¹²⁵. 1849 indsendtes hagelen til Museet for de Nordiske Oldsager¹⁵⁸ og fik nr. 10888.

†*Messehageler*. Den ældste omtale i kirkeregnskaberne af en messehagel stammer fra 1575/76, da rådmand, senere borgmester Jørgen Mar på kirkens vegne solgte en hagel for 100 mk. til »en præstemand ved navn hr. Albrett Ramsing«⁷. Kirkens ældste inventarium 1579⁵⁹ opregner foruden den oven-nævnte bevarede, ialt fem hageler, der alle undtagen een opbevaredes i sakri-stiet: en rød gyldenstykkens [dvs. af guldindvirket stof], der kom fra Esrum, en grøn gyldenstykkens, hvorpå salig Hans Perssens våben (muligvis en gave fra tolder, fra 1495 rådmand H. P.; jfr. †klokke nr. 2), en rød af fløjel, en af hvid damask samt en gul damaskes, der imidlertid var udlånt til S. Marie. 1620-inventariet nævner blot fem messehageler, mens der i 1716 gives en beskrivelse

N.E. 1963

Fig. 70. S. Olai kirke. Korbuekrucifiks (p. 150) på bjælke fra 1584.

af fire, der må være identiske med nogle af de ovennævnte, men ikke umiddelbart kan sammenstilles med dem⁷: foruden den bevarede hagel en »gammel messehagel af meget gammelt tøj i guld og røde fløjls blommer«, der før 1737 var anvendt til reparation af den røde hagel af blomstret fløj med et af silke bordyret krucifiks, som desuden repareredes med sølvkniplinger og videre tilbehør; udgik 1767¹²⁵. Den sidste hagel er i 1716-inventariet⁷ karakteriseret som gammel, forslidt, af guld og blå fløjls blommer. — Ved inventar-gennemgangen 1731¹²⁵ var tilkommet en messehagel af rødt fløj med guldgalloner. 1762

skænkede »salig« justitsråd Hans Jørgen Faith — antagelig døds gave — en rød fløjls hagel med smalle guldgaloner og et kors af hvidt broderet sølv-moer. 1861 købtes en ny messehagel¹²⁵ og 1928 atter en fra Clara Wæver i København. 1945 skænkedes en ny hagel til kirken⁷³.

Kirkens *signet*¹⁵⁹ fra 1616, af sølv, ca. 32 mm i tv., har omskrift med graverede versaler i to linier: »Sig[illum] ecclesiae s. olai helsingorensis 1616«. Midtpå en skikkelse der skal forestille kirkens værnehelgen S. Olav; rigtigt bør denne afbildes som konge med krone og stridsøkse eller hellebard i hånden, men her har han fået udseende af en bisp med mitra og krumstav, — dog med helgenkongens rigsæble i den ene hånd og som denne trædende på et kronet udyr. 1862 blev signetet genfundet på skibsværftets grund og repareret⁷². Ved embedet¹⁶⁰. Brugt som grundlag for dette amts titelvignet.

Atter g angst avle. 1700'rne af eg, 32x14 cm, med udsavet topstykke og 60 huller til tælling af altergæsterne. Sortmalet med hvid kant og hvide tal ved taphullerne. Nu ved døren ind til sakristiet i nordre sideskib.

†*Messeklokke.* I inventariet 1579⁵⁹ nævnes en lille primklokke, der findes i et skab i sakristiet.

†*Brudetøj.* I regnskabet for 1572—73⁷ noteres indtægt af kirkens brudestols klæder af nogen, som har brugt dem til deres højtidssdag.

Alterskranke, 1958, efter tegning af arkitekt V. Drøsted.

†*Alter skranke.* 1694 skænkede Eggert Madtzen et »jernlæn« med 13 messingknapper¹⁶⁰; solgt ved auktion 1812¹²⁵. Herefter anskaffedes et jernrækværk¹⁶¹, der allerede 1838 afløstes af en træskranke i retkantet form, med gelænder af poleret mahogni, udført af snedker J. Christensen⁵³.

†*Bogstole.* 1579 gjorde Tyge snedker to nye bogstole i koret, og tre år efter udførte Anders snedker endnu en, som stod »for høje alter«; Claus maler malede den grøn⁷. 1812 solgtes en bogstol ved auktion¹²⁵.

Døbefonte, se p. 162.

Korbuekrucifiks (fig. 70), o. 1520, muligvis anskaffet i forbindelse med den indvielse, der foretoges af biskop Lage Urne 1521 (p. 54). Den højt anbragte figur (der ikke er undersøgt på nærmere hold) udmærker sig ved naturalistisk udførelse, en meget »åben« tornekrone og lændeklædets (lidt ulogiske) linjeføring, træk, der peger mod det ovenfor givne tidspunkt, hvilket atter finder støtte i korsets glatte profiler og evangelistsymbolerne.

Ifølge regnskaberne 1584 blev »det gamle krucifiks, som stod over korsdøren« da renoveret og opsat på den store bjælke, som borgmester Frantz Lauritzen havde formået Frederik II. til at skænke kirken. Det kostede 15 dlr. at få den udhugget og »list hefflet« (profilhøvlet). Claus maler — måske den Claus Jansen, der 1587 stafferede inventaret i Kronborg kirke — fik 22 dlr. for stafferingen og de forgylde bogstaver⁷.

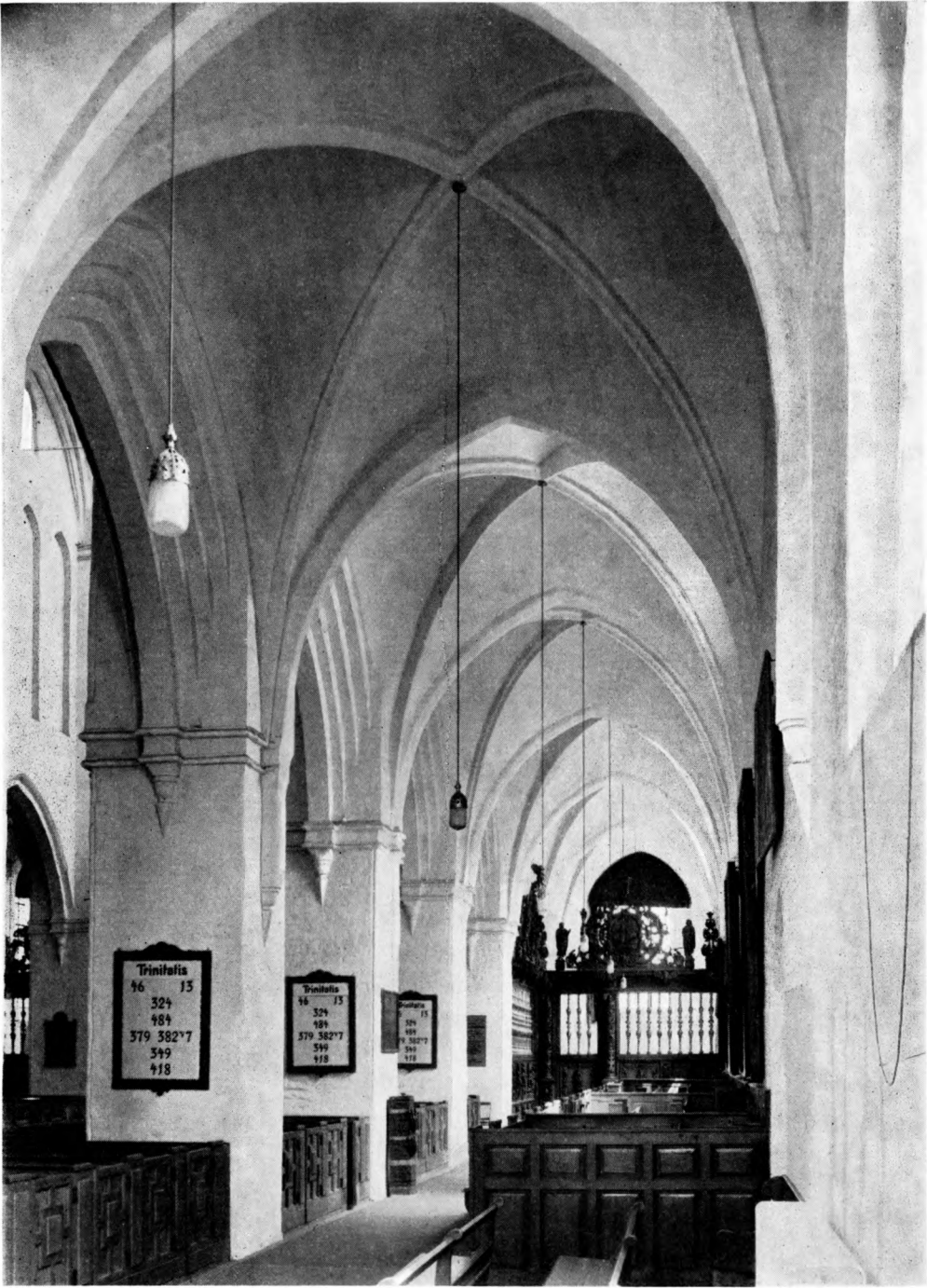

Fig. 71. S. Olai kirke. Søndre sideskib, set mod øst (jfr. fig. 27-28).

V. A. 1947

Krucifiksets og bjælkens nuværende maling stammer i hovedsagen fra 1744^{20C} og skyldes H. C. Rosendahl, selv om den formentlig er blevet eftergået også o. 1883³⁶. Bjælkens indskrift med gyldne versaler, er sikkert Claus malers opfriskede; den indeholder et skriftsted på latin fra Johannes III, 16: »Således elskede Gud verden« etc. Hængestykket og dets indskrift med gylden kursiv er derimod en tilføjelse fra 1744; indskriften lyder: »I anledning af forfædrenis Kierlige gave er dette Crucifix tillige med Crone-stængerne stafferet af ny og forgylt, bekostet af den da værende Kirkerværger velagte Daniel Valentin Neuhaus 1744 i Decem. M.«.

Korgitteret (jfr. fig. 27, 28, 71—80), der afgrænser midtskibets to østfag og sideskibenes østligste fag, er i rig bruskbarok, med 76 messingbalustre, skænkede af en kreds af borgere. Det er, som de reliefskårne årstal over hoveddøren (1652) og syddøren (1653) samt balustrenes årsangivelser viser, udført 1652—53. Det store arbejde var taget i entreprise af Claus Brameyer, en Hamborgmester, der nogle år tidligere havde nedsat sig i Helsingør (omtalt som oldermænd bl. a. 1647)¹⁷¹ og en lokal snedkermester, Jens Mortensen (donator af altertavlen 1669 i S. Marie kirke). Det meddeles nemlig i en regnskabsnotits fra 1651, at de to snedkere fik 100 dlr. for at forfærdige på det nye kor efter borgmester Niels Hansens seddel⁷. Regnskaberne for de følgende år findes ikke mere, så det kan ikke oplyses, hvor meget de to har fået hver for sig eller tilsammen, ligesom der heller ikke foreligger noget om, hvorledes deres arbejdsfordeling har været. Det nye korgitter afløste det nedenfor beskrevne fra Esum.

Gitterets rige og dybe udskæringer — det gælder både søjler, tværgående lister, fyldinger og figurskulptur — står ikke tilbage for den 10—12 år yngre altertavle. Ornamentikken er vel lidt mere kompakt, men klædebonnene lettere og mere flyvende, figurstillingerne mere maniererede.

Den virtuositet, der gør sig gældende i maskerne, i figurernes foldekast og i de viltre ornamenter, står i en mærkelig modsætning til ansigtsbehandlingen i de nedre partier, der ofte synes at være under lavmålet af, hvad selv en billedskærerlærling burde kunne præstere. Forklaringen er, at der forneden i panelet næsten ikke er eet ansigt, som ikke er fornavnet af drenges knive, mer eller mindre opskåret, øjnene udboret m.m. og derpå restaureret på den plumpeste måde med gips, så det ser ud, som om flere af dyderne og apostlene er plaget af store tandbylder; Peters og Paulus' vansirede ansigter giver kun et mådeagtigt indtryk af det oprindelige udseende, og den eneste mandlige herme i søndre sideskibsfag, mellem fire kvindelige, har fået en opstoppernæse af gips. Vil man bedømme den oprindelige billedskærerkvalitet, må man gå i højden og betragte gesimsens og topstykkernes figurer. Her er meget fint arbejde at se, og skikkelser som Jeremias og »Vinteren« er endog særdeles velskårne.

Korgitterets program skal sikkert fremstille menneskeheden i dens forhold til

N. E. 1964

Fig. 72. S. Olai kirke. Korgitter, udført 1652-53 af Claus Brameyer og Jens Mortensen. Vinkelpanelet i søndre sideskib (p. 156).

Gud og til tilværelsen; det skildrer de første menneskers fald, slægtens kamp for gennem profeterne at genvinde det tabte, håbet repræsenteret af Johannes Døberen, forløsningen ved Jesusbarnet, der fremstilles alene med verdenskulen og siddende på sin moders arm, og endelig Jesu lære ved apostlene og evangelisterne. Dydeskikkelserne er opstillet som de menneskelige idealer, og de fire årstider, i mandsskikkelser, taler om de vilkår, der skal leves under. Men programmet omfatter også samfundsforholdene: de tre vigtigste topstykker viser kirken repræsenteret ved dens værnehelgen, S. Olav trædende på dragen, desuden kongen og riget, gengivet ved rigsvåbenet og de kongelige navnetræk og endelig byen ved dens mærke, den sejlene kogge. Det er en teologisk og moralsk forelæsning, der ganske svarer til tidens lærde bøger.

Et par steder har det knebet lidt med programmets konsekvente gennemførelse; der er nogle dyder, der træffes to gange, og mens kong David i et topstykke i søndre sideskib glider ubesværet ind blandt de gammeltestamentlige skikkelser, skal der sikkert en del af den disputatsglade tids spidsfindighed til for at forklare tilstedeværelsen af »Tålmodigheden« i det tilsvarende topstykke i nordre sideskib, imellem årstiderne.

Korgitteret består af fem fag, et hovedfag, der afskilrer korets to hvælvingsfag fra midtskibet og har dobbelte fløjde, samt to dobbelt- eller vinkelfag, af hvilke det ene afgrænser nordre sideskibs næstøstligste hvælvingsfag mod øst og syd og har dør i øst, mens det andet (jfr. fig. 27—28, 71) skiller søndre sideskibs næstøstligste fag fra koret og ligeledes har dør i øst. Alle fag er opbygget på samme vis: et panel med fodfrise under bølgeliste, opdelt ved påsatte masker, storfyldinger med englehoveder, brusk- og slyngværk, der til siderne kun har en anelse af pilastre, en midtfigur på konsol og foran de skillende rammestykker hermer med vældige masker på skafterne. Over panelets rundede, bladsmykkede gesimsliste rejser en imponerende række af messingbalustre sig (jfr. nedenfor). Gitterets egentlige frise, der brydes af konsoller med store englehoveder, er særlig rigt udkåret med englehoveder og slyngværk. Endelig har hvert fag topstykker flankeret af figurer og bruskede spir.

Dørfløjene adskiller sig ikke i udsmykning og opbygning fra det faste panelværk, men åbningerne flankeres af søjler, der uden om en glat stamme består af en cylinder med fint skåret, gennembrudt ranke-, frugt- og bladværk, rigest på hoveddøren, hvor der er dyr og fugle mellem vindrueklaser. I prydbælterne er der skåret småbørn, på hoveddørens søjler med underkrop af bladværk og omgivet af dyr og englehoveder, tilsvarende med basuner på syddørens. Kapitælerne er korintiserende, med englehoveder. Sideskibsdørenes postamenter har på forsiden et stort, stærkt fremspringende englehoved og på siderne gennembrudte masker, mens hoveddørens fodfelter er tomme; en konsol viser, at der har stået en lille figur her. I frisefeltet over hoveddøren er der to felter med »Anno 1652« i laurbærkrans holdt af småbørn og over syddøren et tilsvarende, hvori Jahves navn med hebraiske bogstaver og årstallet 1653.

Vandrer man fra nord mod syd og betragter panelets figurer, er det dydeskikkelser, der møder en i nordre sideskibs vinkelfag; de står med deres insignier på små konsoller, hvor deres latinske navne er skåret med reliefversaler: »Temporancia« (mådehold) med kande og muslingeskal, »Prudencia« (klogskab) nu uden tegn, »Fortitudo« (styrke) i dørfløjen, med søjle, »Justicia« (retfærd) med sværd og vægt, »Caritas« (kærlighed) med børn, »Fides« (tro) med kors og bog samt »Spes« (håb) med fugl og anker. De lodrette rammestykker skjules af englehermer med sammenfoldede vinger i stedet for arme.

Resten af panelfyldingerne, tretten ialt, optages af apostlene suppleret med Paulus, i hovedfaget mod midtskibet: »S. Iacobus« med muslingeskal på den opkrammede hat, nu uden vandringsstav; i hans opslåede bog læses: P T S L; »S. Andreas«, som i virkeligheden er Rarholomæus, nu uden kniv, men med lukket bog [Andreas står selv i søndre vinkelfag med sit kors]; i nordre dørfløjs fylding: »S. Petrus« med bog (nøglen borte) — på dørposten Jesusbarnet med rigsæble under Maria med barnet —; i søndre dørfløjs fylding »S. Paulus«

Fig. 73. S. Olai kirke. Korgitter 1652-53. Eva på hovedpanelet i midtskibet (p. 156)

E. M. 1964

med bog og sværd; »S. Philippus«, nu uden tegn, men med bog, hvori der senere er skåret et par bogstaver; »S. Iohans« med kalk. De lodrette rammestykkers hermer er her dydefigurer: Troen, Håbet, Kærligheden, Retfærdigheden og Styrken. I det søndre vinkelpanel (fig. 72) fortsætter apostelrækken med: »S. Bartolomes« [der i virkeligheden er Andreas, se ovenfor], »S. Tomas«, nu uden tegn, men med bog; »S. Matteus«, nu uden tegn, men med bog, »S. Simon« med sav. I dørføljen: »S. Iacobus minor«, nu uden tegn, men med bog; videre i panelet: »S. Iudas Tadeus« med højre hånd i hofte og nu tom venstre. Den sidste skikkelse med bog i højre og nu tom venstre hånd har mistet sin navneskrift, men må være Matthias. De skillende hermer er her som i nordre sideskib engle med sammenfoldede vinger (jfr. fig. 75) bortset fra den ovenfor omtalte gipsnæsedede mandsfigur (nr. 3 på fig. 72), som traditionen har villet gøre til billedskæreren; han er af en i tidens billedskærerarbejder almindeligt forekommende mandstype, men gengiver ikke nogen egentlig håndværkertype som f.eks. hovedet på Hans Holsts prædikestol i Køge fra 1624 (jfr. DK. Kbh. Amt p. 209 fig. 35).

Foretager man den samme vandring, men med blikket mod skulpturerne på gesimsen, møder man her årstiderne, fremstillet som mandsskikkelser og ligeledes med latinske betegnelser: »Ver« (forår, fig. 77), med så-kurv, »Æstas« (sommer) med neg og blomster, »Autumnus« (efterår) med vindrueklase og frugtbundt og »Hiems« (vinter, fig. 79) fremstillet som en gammel mand i lang pels og med ildkar, mens de tre andre årstider er nøgne, med lændeklæde og på hovedet laurbærkrans; de står to og to på hver side af topstykker med Hellig Olav (i øst) og »Paciencia« (tålmod, fig. 80) med lam (i syd).

Hovedfagets ligurer imellem og til siderne for de tre topkartoucher er Adam (fig. 76) og Eva (fig. 73) på hver side af det midterste topstykke, mens Moses og Johannes Døberen står yderst ved den søndre og nordre arkadepille. Over dørføljerne ses Frederik III.s og Sofie Amalies kronede navnetræk i en oval laurbærkrans, omkring hvilken rigsvåbnets skjolde sidder i en ring med de tre løver foroven under en stor krone. Våbenkransen flankeres af store putti, hvis underkroppe løber ud i viltet blad- og bruskværk; over dørsøjlerne sidder småengle, der sikkert har holdt lidelsesredskaber, men kun en af dem har bevaret sit attribut, kalken. I sidetopstykkerne står putti, af hvilke den søndre har bevaret sin søjle.

I søndre vinkelfag fortsætter de gammeltestamentlige figurer med »Esaias« og »Jeremias« (fig. 78) flankerende et topstykke med en harpeholdende David, mens panelstykket i øst viser »Ezechiël« og »Daniel« på hver side af et topstykke med byvåbnet, foran hvilket der er en tom konsol.

At der har været flere billedskærere om det store arbejde, må anses for givet; men den skamferede tilstand, hvori panelfigurerne befinder sig, gør det van-

E. M. 1964

E. M. 1964

Fig. 74-75. S. Olai kirke. Korgitter 1652-53. 74. Engel på hovedpanelet i midtskibet (p. 156).
75. Engleherme i nordpanelet (p. 157).

skeligt at foretage holdbare sammenligninger. Så meget tør dog siges, at figurskulpturen over gesimsen synes at være forskellig fra panelskulpturen, mens f.eks. en engleherme på søndre sideskibs østpanel har en nøje korrespondent i et blidt, velbevaret englehoved (fig. 75) på nordre sideskibs sydpanel. Endvidere adskiller de tre sidstnævnte apostelfigurer i panelerne sig ved deres meget markante og grove skæremåde fra de øvrige apostle. Forskellen fremgår især ved en sammenligning mellem Jakob minor og Matthæus, der begge er skåret efter samme forlæg.

På bagsiden (mod koret) har panelet glatte fyldinger, glat frise afdelt af metoper med tre smalle rundstave, og kronlisten har en enkel bladdekoration. Svarende til de ydre dørstolper er der indvendig nedadsmalnende halspilastre (sml. pulpituret ndf.) med volutkapitæler og opsplittede baser over højt postamentfelt med skællagte tunger. De oprindelige gangjern, bukkehornshængslerne, låse og nøgler er bevaret. — Korgitteret, hvis maling er afætset, står nu i mørkbejdset eg; kun rigsvåbnet og årstallene har brogede farver.

Om gitteret oprindelig har været stafferet, vides ikke; men bl.a. 1864¹⁰⁰ og 1866¹⁰¹ nævnes, at det har været overmalet flere gange. Disse farver blev sikkert fjernet 1867 i forbindelse med en restaurering af gitteret med tilhørende halvporte og opstående løvværk. Måske er det fra denne tid, gipsudbedringerne stammer⁶⁵. Af ældre reparationer kan nævnes, at Jac. Møller 1742 sendte en regning; han havde »opskruet« pillerne, istandsat panelværket, havde »forhøjet og forbedret« panelet samt gjort to nye piller der⁶⁶.

Korgitterets messingbalustre og deres indskrifter. På balustrenes nedre, fortyk-

E. M. 1964

E. M. 1964

Fig. 76-77. S. Olai kirke. Korgitter 1652-53. 76. Adam på hovedpanelet i midtskibet (p. 156).

77. »Forår« på østpanelet i nordre sideskib (p. 156).

kede led findes givernes navne (med versaler), årstal, eventuelt bomærke eller våben, indgraveret på den mod menigheden vendende side. De 76 indskrifter gengives i rækkefølge fra kirkens nordre til dens søndre mur¹⁶⁸.

Mod nordre sideskib: 1) 1652, Leonardt Lavridtz Søn [Grötcher, handelsmand], Anna Michelsdaater. 2) 1653, C T [Claus Thomesen?]; våben med kompliceret initial-bomærke; hjelmtegn: enhjørning. 3) 1653, Iens Pedersen i Brvnsred [muligvis for Brøndstræde, nu S. Olaigade], Bendte Powelsdaater, Daniel Thorsen, Sise Bennts Daater; bomærkeskjold over skjold med trebenet gryde. 4) 1653, Anders Lavrsen Broger [brygger], Marnn Peders Daater; bomærke omgivet af laurbærgrene. 5) 1653, Allexander Waddell, Hellena Cudbert (?), David Melwin [senere rådmand], Sara Mvtvm; to bomærkeskjolde.

6) 1653, P G M, I M D. 7) 1653, Peder Iensen Grove, K. M. fyrers forvalter, Anna Chris[t]enis Daater Langberg. 8) Som nr. 7. 9) 1653, Bennedixs Martensen; bomærkeskjold. 10) 1653, Hans Krvse [handelsmand], Marine Christoffer D[atter] Tröner; våben med springende kronhjort, samme i halv figur som hjelmtegn. 11) 1652, Clavs Clavsén [overformynder], Sille Hans D[atter]; initialbomærke i laurbærkrans. 12) 1652, Peder Lavritzean(l), Margrete Iohans D[atter]. 13) 1653, Hans von Hoven, Bodila Niels Dochter; initialbomærke i laurbærkrans som nr. 11. 14) 1652, Valentin Korn, Magdalena Beyers, Emmeke Hermans D[atter]; alliancevåben; hans med initialbomærke, hendes med tre aks; hjelmtegn: tre aks. 15) 1652, Rolof Persen Mön [søkaptajn], Chatarina Rolof Persen; tværdelt våbenskjold med en gås eller and i første, et bomærke i andet felt; hjelmtegn: en maske. 16) 1652, Andres Søfrensen, Anne Peders-

E. M. 1964

E. M. 1964

Fig. 78-79. S. Olai kirke. Korgitter 1652-53. 78. Profeten Jeremias på sydpanelet (p. 156).

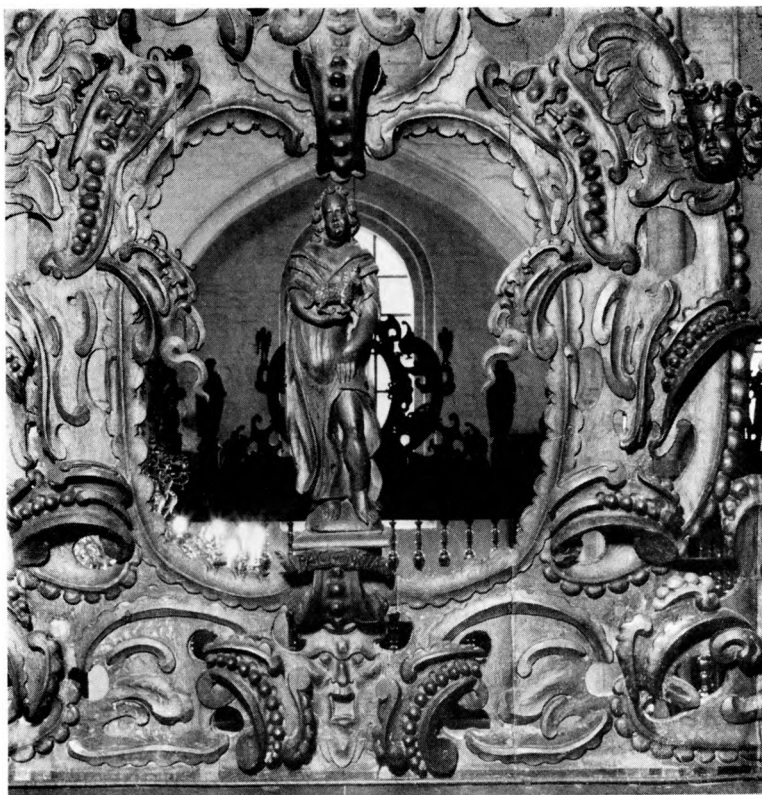
79. »Vinteren« på sydpanelet (p. 156).

dater; blomst i kartoucheramme. 17) 1653, Iacob Albertsen, Rolefien Heindricks; våben med flakt ørn; hjelmtegn: bomærke. 18) 1652, Hans Iensen, »vrekremer«, Karene Iensdater; initialbomærkeskjold i laurbærkrans med blomsterrosetter. 19) 1652, Gallvs [= Gallas] Clavsen, Alheytt Galys Clausen; bomærkeskjold. 20) 1652, Iürgen Iohans Kramer, Abelge Iürgens Dochter; initialbomærkeskjold. 21) 1652, Hans Rasmvsen Nicman [sikkert med Henningsen: Nieman, brygger], Maren Todesdater; initialbomærkeskjold. 22) 1652, Iacob Strachon, Ellse Adamsdaater; initialbomærkeskjold. 23) 1652, Iohannes Mattheas Scotvs, Hellena Arratt Scota; initialbomærkeskjold. 24) 1652, Azer Neilsen, Barabar Erichsdaater; bomærkeskjold. 25) 1652, Segers Albersen [handelsmand], Liesebet Iaspers Dochter; alliancevåben hans blankt, hendes med halv flakt ørn; hjelmtegn: bomærke. 26) 1652, Søren Madzen, »forigi Kong. Mayt. told skriver i Helsingör«, Karene Niels Dater; initialbomærkeskjold. 27) 1653, Berent Willvmssen, Tielcke Dircks D[atter]; alliancevåben, hans med halv flakt ørn, hendes med bomærke; hjelmtegn: stjerne mellem B W. 28) 1652, Hans Pyper von Lvbeck, »gewesen Konny. May. Fister [visitør]«, Christine Stevelins von Gripwolde.

Mod midtgangen: 29) 1652, B[orgmester] Iorgen Andersen, Dorothea Michels

Daatter; bomærke og Jesumonogram i laurbærkranse (jfr. nr. 11), begge under krans med ens bomærke. 30) 1652, B[orgmester] Iorgen Andersen, Dorothea Holgers Datte[r]; bomærke som på nr. 29 og hjerte mellem blomst og hellig-
 åndsdue, i laurbærkrans og under samme bomærkekrans som nr. 29. 31) 1652, B[orgmester] Niels Hansen, Karen Charissia; bomærke og slange om kronet stav, i udstyr som foregående. 32) Som nr. 31. 33) 1652, Clavs vom Bvsch, »født till Hvsvm, betient borgemester och raadmands seede vdi Helsingør w[ed] 22 aar«. 34) 1652, Iacob Holgersøn [rådmand], Margareta Iørgens D[atter]. 35) 1652, Rasmys Regelsøn [rådmand], Anna Peders Daater. 36) Som nr. 35. 37) 1652, Iohan Kruse [rådmand], Anna Stefens D[atter]; Jesumonogram og forkrænkelighedssymboler, hvorunder lille bomærke, i laurbærkrans som nr. 29. 38) 1652, Barber [= Barbara] Marten Ienssens [Rosenvinges enke, toldskriver]. 39) 1652, M[agister] Hans Rasmussen Faxoe [rektor]; skjold med due på slangeomvundet træstub. 40) 1652, M.V.P.R. [for Mathias Velhauer, Pastor Regius, slotspræst på Kronborg, sognepræst ved S. Marie]. 41) 1652, David Christensøn [sognepræst ved S. Olai], Geeske Friderichs Daater. 42) 1652, Madtz Mortensen [Rosenvinge, tolder], Catharina Christofersdatter. 43) og 44) som nr. 42. 45) 1652, Ionas [Clausen] Heinemann, »Kongl. Maytt. tolder«, Birrette Willemsdatter [Rosenvinge]; to våbner, hans springende marsvin (?), hjelmtegn: kors, hendes: Rosenvinge. 46) og 47) Som nr. 45. 48) 1652, Hermant [Hansen] Holstein Brunopolitanus [tolder], Anna Ifversdaater; bomærkeskjold og skjold med hjerter.

Mod søndre sideskib: 49) 1652, H[r] Erich Hansen [tidl. 1. kapellan ved kirken, sognepræst til Græsted], Birgita Olvfs Dater; bomærkeskjold. 50) 1652, Iørgen Beier [toldskriver], Dorothea Iohans Dater; to våbner, odder (?), samme som hjelmtegn, og hjerte hvorfra tre blomster skyder op, samme som hjelmtegn. 51) Som nr. 50. 52) 1653, Iens Thomesen [skriver på Hamtermøllen, Hellebæk], Christine Iens Thomesens. 53) Som nr. 52. 54) 1652, Lavrits Madtson Liim [toldskriver], Kirstine Clavs Daater; indskrift i kartouche, hvis øvre volutter løber sammen i maske. 55) Som nr. 54. 56) 1652, Iohan Thomasen, »Kongl. Maytt. toldschriver«, Birgitte Heinemann; to våbner, det ene hjelmtegn, med tre rosetter i vandret bjælke; hjelmtegnet: roset, det andet som nr. 45, 1. 57) 1653, Iohann Hansenn [senere rådmand og borgmester], Kierstine Iohansdatter; bomærkeskjold. 58) 1652, Simon Iønæsøn [toldvisitør], indrammet af bladkviste. 59) 1653, Marthinus Ouw [= Owe], F.H. [vist for Flensburgensis Holsatus, senere borgmester], Anna Clavs Ihnsdaater; våben med fra skyer udgående arm, hvormed tre stjerner, hjelmtegn: stjerne. 60) 1652, Peder Nielsen Brøger, Ingebaare Rasmussen Dater; initialer og Jesumonogram, begge i bladkrans. 61) 1652, Peder Nielsen Aarup, Anna Knudss Dater; bomærkeskjold i krans som nr. 18. 62) 1652, Hans Mekelsen [handelsmand],

E.M. 1964

Fig. 80. S. Olai kirke. Korgitter 1652-53. »Tålmodigheden« i nordpanelet (p. 156).

Bente Biørens Dater; bomærkeskjold. 63) 1652, Herman Gerinck, Chatrina Jacobs D[atter]; bomærkeskjold. 64) 1652, Iost Hinrich von Laack; bomærkeskjold. 65) 1652, Iohan Wilders [rådmænd], Margareta Simens Datter; våben med køllebærende vildmand, samme som hjelmtegn. 66) Som nr. 65. 67) 1652, Waerner von Wov [eller Wogen, kaptajn, toldvisitor]; tredelt våben med stjerne i felt 1, hjul i felt 2, og i det udelte felt tre eger; hjelmtegn: ørn. 68) 1653, Erich Jacobsen, »kirckeverge«, Mette Rasmvs Daater; skjold med initialer. 69) 1653, Peter Brockman [hollandsk kommissarius], Anna Peters D[atter]; våben med forkrænkelighedssymboler omgivet af fem stjerner; hjelmtegn: panserklædt arm med timeglas. 70) Som nr. 69. 71) 1652, Iens Mortensen, Maren Sorrendater; bomærke i krans som nr. 11. 72) 1652, Sivert Alberts Backer, Kirsten Peders Daater; bomærkeskjold. 73) Som nr. 72. 74) 1652, Hans Hanssen [senere rådmænd og borgmester], Iannike Iohansdatter; bomærke og initialer i krans som nr. 11. 75) 1652, Lambert Ebbesen [senere toldskriver], Allhed Iohans D[atter]; bomærkeskjold. 76) 1652, Christian Gvnther Hvtzingk, »Chirvrgvs, geboren in der Grafschoft Hev [Hoya] in Alten Brockhavsens«, Catrina Hans Pipers D[atter].

†Korgitter (fra Esrum). Omtrent samtidig med altertavlen hentedes også korgitteret i Esrum, ligeledes skænket af kongen¹³¹; det forsvandt ved opsætningen af det nuværende fra 1651. Om overførelsen og ændringerne følgende: I december 1559 førte seks bønder »det sprinkel« fra Esrum til S. Olai. Juleaften fik Jørgen Fincke betaling for at nedtage gitteret i Esrum og sammen med Olle snedker at sætte det op i S. Olai i løbet af syv dage⁷.

1579 resolverede borgmester og råd på grund af mange borgeres klager over manglende stoleplads, at »koret« [dvs. korgitteret med de i tredieøstligste fag stående munkestole] skulle indflyttes [et fag længere mod øst] »og udi den sted, som koret var, at lade godtfolk bekomme stolestader og gøre kirken fyldest derfor.« Dette arbejde sattes i gang samme år, Steffen tømmermand skilte gitteret ad og flyttede det »een piller op«, mens Tyge, Alexander, Knud og Jens snedker udførte det hermed forbundne snedkerarbejde. Fire pligtskarle opgravede grus og jord, hvor »koret« før stod og mellem de to piller, hvor det skulle stå. Tiloversblevet træ kom på loftet eller brugtes til faldåbsgitter. Herefter trådte Claus maler til, og i forbindelse med altertavlen, fontegitteret og orgelpiberne stafferede han også korgitteret. Først var han dog sammen med kirkeværgen i København, hvor de to købte guld, linolie, fernes i en stenflaske, mønje, blyhvidt, olieblåt, »stryblå«, zinnober, hvid kobberrøg, blygult(?) og »massiekortt«⁷.

Knap 10 år efter, 1588, er der en regnskabspost⁷ på to tylder egeplanker, som er forbrugt til koret, »der det videre blev udflyt, end som det tilforn var«; snedkrene Tyge, Matthis, Henrik og Anders deltog i arbejdet. Der indkøbtes to låse til kordørene, 350 mursten og kalk; Hans Lambertsen fik 54 mk. for at afhugge det nederste af hvælvpillernes rundstave og for at mure omkring koret. Året efter stafferede Holger og Peder maler koret, og der er udgift til Tyge snedker og Henrik Romer samt stenhuggere. 1603 maledes koret rødt indvendig, og 1618 reparerede Hans thor Brøgge kordøren. 1651 slog timen for det gamle gitter⁷, hvis udseende måske har svaret til det sengotiske (rødmalede) korgitter i Køge S. Nicolai (DK. Kbh. Amt p. 206).

Døbefonte. 1) (Fig. 81) af messing¹⁶², skænket 1579 af Kronborgskriveren, tidligere foged på Dragsholm¹⁶³, Frantz Lauritzen, der dette år blev borgmester¹⁶⁴, og som formodentlig i denne anledning tillige med sin hustru 1579 ff. skænkede kirken en mængde kostbare gaver (se under falterklæder, faltersølv og malerier; jfr. også korbuekrucifiks og fkløkke nr. 4).

Fontens lave, svagt udbugende, profilerede kumme hviler på et slankt skaft, der fra en øvre cylinder gennem rige profileringer går over i den på fire løver (fig. 114) hvilende fodskål. Det hvælvede låg, hvis højseanordning nu er ude af brug¹⁶⁵, går jævnt over i et smalt, konisk spir, der foroven omkring ophængningsbøjlen prydes af fire stiliserede liljer. På kummen er med versaler i to

linjer graveret: »Anno Christi 1579 lod Frantz Lavritzen oc hans kiere hustru Bente Pofvels daater bekaaste denne daabfunt, oc giffvet hannem til S. Olai kircke udi Helsingør. Soli deo gloria« (»Gud alene æren«). Herefter bomærkeskjold i bånd holdt af hånd. På foden: »Vecten er XII hondrit pond«. På låget: »Frantz Lavritzen 1579 — skjold med Jesumonogram — sit nomen domini benedictum« (»Herrens navn være velsignet«), samt, højere oppe, et Jesumonogram. Højde 129 cm, kummens tværmål 92 cm. Fontehimlens underside er smukt stafferet af Claus maler med Jesumonogrammer og rosetter m.m. i gyldent og hvidt på rødbrun bund.

Ophængningsstangen, af smedjern, er samtidig; dens tre facetterede »kobberknapper« blev gjort af Anders kedelsmed⁷, og på den hvælvede slutplade foroven malede Claus maler Markusløven med et skriftbånd, hvis fraktur vistnok skal læses: »Marci ewangelium«. I fontelukkelsen, forsænket i gulvet. Anvendes kun efter særligt ønske. 1583 fik Lambert stenhugger 7 dlr. for at hugge »den sten til fontefoden«⁷; hermed menes sikkert den stenkran, der danner forsænkningens begrænsning.

Angående den til fontelukkelsen og døbefonten hørende »barnestol«, se ndf.

2) Skænket 1929, af eg, en bruskbarok pastiche, skåret af E. Kunis, Helsingør. Træet stammer fra en bolværkspæl i Helsingør havn¹⁶⁶. — På grund af pladsforholdene omkring messingfonten anvendes egetræsfonten almindeligvis ved barnedåb. I koret.

†*Døbefont.* 1579 »nedertog« Hans dønniker den gamle font — formentlig den oprindelige, der var overflyttet fra den enskibede kirke —, opbrækkede foden og tillagde gulvet⁷.

Dåbsfade. 1) 1690, af sølv, skænket af to Guds børn, »som ikke villet være deres Naun bekiendt«, 50,8 cm i tv.m., med drevet bladkant og i bunden, i kartoucheramme, en graveret fremstilling af Jesu dåb efter Merians billedbibel (jfr. dåbsfadet i Trinitatis kirke, DK. Kbh. By 2. bind p.303)¹⁶⁷. Stempellet med Københavns mærke og C L M W (Conrad Ludolf, møntgardein) 1690 samt månedsmærke, men uden mestermærke. I brug.

N.E. 1964

Fig. 81. S. Olai kirke. Døbefont, skænket 1579 af borgmester Frantz Lauritzen og hustru (jfr. fig. 114). På fontelukkelsens sydpanel malerier af J. Skovgaard 1899 (p. 168).

2) Af messing, glat, muligvis det nye messingbækken der 1649 anskaffedes for 1 dlr. minus 4 sk.⁷. 93,5 cm i tvm.

†*Dåbsfade*. 1) 1595⁷ købtes et stort bækken, som brugtes til at sætte varmt vand i udi fonten, når børn skulle kristnes.

2—3) 1627 anskaffedes et messingbækken, og 1636 byttedes det gamle, ubrugelige bækken⁷.

4) Inventariet 1651⁷ nævner et stort sølvbækken på 109 lod, som borgmester Niels Hansen og hustru Karen Jonasdatter [Carisi] havde foræret (jfr. fontelukkelse).

5) Inventariet for 1716⁷ omtaler et lille messingbækken i dåben til uægte born. Det solgtes ved auktion o. 1812¹²⁵.

Dåbskande (fig. 64) af tin, skænket 1756, med cirkulær, profileret fod, der har lavt cylinderled, pæreformet korpus med næbtud og bojlehang; i det flade, profilerede låg afstøbning af en medaillon med Kristus på korset mellem Maria og Johannes og i baggrunden Jerusalem. Omskrift med versaler: »Iesv crevtzes todt hilfet avs aller noth«. På lågets underside og under bunden ens stempler, mestermærket S S H 1744, Helsingørs bystempel, skibet, samt »crontin«, henvisende til Svend S. Holm, Helsingør, og det år, han blev mester. På korpus graveret indskrift med kursivversaler og enkelte store skønskriftsbogstaver flankeret af et bladornament: »Sant Olay Kierkes Graver Rasmus Hansen Møenboe Haver paa egen Bekostning ladet Denne Wand Kande forfærdige til Daabens Brug Ao. 1756«. 30,5 cm høj (med gæk).

Fontelukkelsen (fig. 82), i søndre sideskibs sydvesthjørne, i bruskbarok, er udført 1655—56 og skænket af borgmester Niels Hansen, mens en del borgere (jfr. nedenfor) har givet de messingbalustre, der — som på korgitteret — indtager pladsen over panelet og bærer gesimsen. Snedker og billedskærer kendes ikke, men efter stil og skæremåde at dømme kan det ikke være Claus Brameyer og Jens Mortensen fra det kun tre—fire år ældre korgitter, hvis opbygning i øvrigt svarer til fontelukkelsens.

To rigt skårne, frie paneler i øst og nord afgrænser et retkantet rum med enklere vægpaneler. Begge de frie paneler har dobbelte fløjddøre af samme opbygning som det flankerende, faste panel, og i sydvæggens panel fører en dør ind til det herværende trappehus.

Såvel de udvendige panelfyldinger som de lodrette rammestykker og gesimsen er overdådigt udsmykket med snitværk i tidens stil, ikke så stærkt og kraftigt som korgitterets, sirligere, men varieret og fuldt af morsomme enkeltheder; der er vaser, relieffigurer, englehoveder og virtuost skårne masker; over gesimsen rager friskulpturer op, og store, stærkt blottede dydeskikkelser flankerer dørene.

Som ved korgitteret begynder fontelukkelsens »program« med syndens ind-

Fig. 82. S. Olai kirke. Fontelukkelse 1655-56, set fra øst (p. 164).

N. E. 1964

tog i verden. I panelfyldingerne mod nord står Adam og en yndig Eva; men herfra springer man straks frem til det nye testamente med »bebudelsen« i norddorenes fyldinger, fortsat med »mødet mellem Maria og Elisabeth« (fig. 83) på østdørene og med »barnets tilbedelse« og »Jesu dåb« som frifigurer over dørløjene, indfattet i brudte gavlstumper. De to sidste scener er overhævet af et gammelt, hult træ, der bærer en skykrans med en svævende engel og over »dåben« en lysstråle. I fødselsscenen, hvor Maria knæler for barnet i krybben, synes Josef i færd med at slagte et lam, som han vel har fået af den hyrde, der står med sin stav bag Maria. Fem apostelhermer optager panelernes smalle, lodrette rammestykker, hvor disse ikke skjules af de nedenfor omtalte stordyr, fra syd: Bartholomæus, Judas Thaddæus, Andreas(?), og to uden attributter, den ene, på midtposten i nordre dørløj (den søndre har her en

E. M. 1961

E. M. 1964

Fig. 83-84. S. Olai kirke. Fontelukkelse 1655-56. 83. Elisabeth (i modet med Maria) på østdor (p. 165). 84. Evangelisten Markus på gesimsen (p. 164).

dvdefigur), sikkert Peter. — Frifigurer af de fire evangelister (jfr. fig. 82) står i stærkt bevægede stillinger over lukkeisens hjørner, men de næsten legemsstore skikkelser, der står på høje postamenter med musicerende børn og masker på hver side af fløjdørene, symboliserer de dyder, der skal føre det døbtte barn ad de rette stier, i øst Håbet (med anker og fugl) og Retfærd (med sværd og vægt), i nord Kærligheden (med børn, fig. 85) og Troen (med kalk); to små dyderelieffer er placeret foroven og forneden på østdørenes midtpost: Mådehold (med kande og kalk) og herunder Klogskaben (med slange).

Både på nord- og østsiden over de store dydefigurer ses våben for fontens donatorer (hans med bomærke) og navnetræk: »B[orgmester] Niels Hansen Anno — Karen Ionasdater Carisi 1655«.

På de 20 messingbalustre findes givernes navne — de fleste borgerdøtre — graveret med årstal, undertiden ledsaget af våben eller bomærke — i et enkelt tilfælde (nr. 9) med begge dele. De fleste navne¹⁶⁸ er omgivet af gren- eller løvværk.

Østpanelet, fra syd: 1) 1656, Johann Arburgs, Peter Arburgs, Bertram Arburgs; over navnene bomærke i bladkrans. 2) 1656, Johannæ Hans Daater, Bartholomeus Hansen [børn af borgmester Hans Hansen og hustruer Janike Johansdatter Holst og Birgitte Jacobsdatter]. 3) 1656, Dorothea Andersdaater, Elsebe Andersdaater Harcks. 4) Anno 1656, Karen Madts Daater [datter af tolder Mads Mortensen Rosenvinge og Catrine Christophersdatter]; over nav-

E. M. 1964

Fig. 85. S. Olai kirke. Fontelukkelse 1655-56. »Kærligheden« på nordpanelet (p. 166).

net faderens og moderens sammenskrevne initialer: MMCCD. 5) Anno 1656, Christina Madts Daater [søster til nr. 4]; blomsterranker og monogram som nr. 4. 6) 1656, Catrine Heinnemarck, Marie Heinnemarck, Anne Heinnemack(!) [døtre af tolder Jonas Heinnemarck og Birgitte Willumsdatter Rosenvinge]; over navnene våben med springende marsvin, over hjelmen kors (som korgitter nr. 45—46—47). 7) 1656, Crestenze Mari Heinnemarck, Birgitte Heinnemarck, Margrette Heinnemarck [søstre til nr. 6]; våben som nr. 6. 8) 1656, Anne, Margarete, Karnne, Marne Iohan Hansens Døtre [døtre af den senere (fra 24. jan. 1661) borgmester Johan Hansen og Anna Boisdatter]. 9) Anno 1656, Dorothea Iorgens Daatter [datter af borgmester Jørgen Andersen og Dorothea Michelsdatter]; herunder bomærke; over navnet en kartouche med en fra skyer udgående arm, der holder et hjerte, hvorpå sidder en fugl. 10) MDCLVI, M[agister] Davids Døtter, Sophia DD., Anna DD., Catharina DD., Margaretha DD., Elisabetha DD., Dorothea DD., [døtre af sognepræst David Christensen og Geske Frederiksdatter].

Nordpanelet fra øst: 11) A. 1656, Anna Martini Ouwen Daater [datter af borgmester Martinus Owen og Anna Clausdatter Ihn]; over navnet våben:

arm fra skyer, omgivet af tre stjerner; hjelmtegn stjerne mellem to vinger (som korgitter nr. 59). 12) 1656, Maren Iens Datter, Anne Iens Datter; øverst i de omgivende vinranker et stort C sammenskrevet med T S C D. 13) 1656, Dorothe Peders Datter Grove [datter af fyrforvalter Peder Jensen Grove (jfr. korgitter nr. 7—8) og Anna Christensdatter Langberg]. 14) 1656, Barbara Wilders, Cille Wilders, Anne Catrine Wilders [døtre af rådmand Johan Wilders og Margrethe Simonsdatter]; over navnene våben med køllebærende vildmand, gentaget over hjelmen med initialerne I W M S D (som korgitter nr. 65—66).

15) 1656, Helle Wilders, Margrete Wilders, Lucas Wilders [børn af samme forældre som nr. 14]; over navnene våben og initialer som nr. 14. 16) 1656, Iohan Lamberts, Simon Lambertsen, Maren Lambertsd [børn af toldskriver Lambert Ebbesen og første hustru Alhed Johansdatter]; herover initialerne L E. 17) 1656, Anna Fiuren [ovennævnte Lambert Ebbesens anden hustru¹⁶⁹]; over navnet L E. 18) 1656, Maria oc Barbara Iost Daater [døtre af Iost Hinrich von Laack, jfr. korgitter nr. 64]; under navnene, et bomærke (som korgitter nr. 64?) med faderens initialer I H V L. 19) 1656, S R M C D, herunder alliancevåben i kartouche: det højre visende en papegøje (?) siddende på en arm, det venstre: opspringende fisk over tre bølger. Motiverne gentaget som hjelmtegn. 20) Som nr. 19.

Fontelukkelsen står nu udvendig hvidmalet og forgyldt, svagt laseret med rødt, en staffing der stammer fra 1756⁶³, men er opfrisket 1899 (jfr. nedenfor)¹⁷⁰. Hvid er bundfarven, og alle ornamenter og klædebon er forgyldte; også figurerne legemsfarve er hvid. En forgyldt versalindskrift i et smalt, gennemløbende felt under den egentlige frise meddeler: »Til guds ære og kirkens prydelser har det store liigcompagni og færgelavget her i byen ladet denne daabens forgyldning og laqvering bekostige Anno 1756«. På den ene norddørs ramme læses: »Paany forgyldt og lakeret A. 1899«. Indvendig står lukkeisen med grønne, røde og blå farver. I fyldingerne under balustrene er der rød båndakantus på blå bund (fra 1744?), og i de andre fyldinger er der malerier (fra 1899) direkte på træet af J. Skovgaard: Kristus, de 12 apostle og Paulus. At panelet også tidligere havde været smykket med malerier af apostlene, fremgår af Rosendahls beskrivelse^{20C}: 1744 lod (kirkeværgen) D. V. Neuhaus dåben indeni beklæde, såvelsom gulvet lægge med brædder, som før var sten, og male, nemlig i fyldingerne med Kristus og de 12 apostle og gulvet med sorte og hvide fliser, så og billedhuggerværket udvendig af snedkeren renovere og reparere ved H. C. Rosendahl.

Om det tidligere †fontegitter hedder det 1579⁷: ... og det »splinder«, som står udenom (nl. om fonten), er af det som overløb fra koret, og dertil er gjort denne bekostning: 6 vognskud til samme splinder at forbedre. Henrik snedker fik 12 mk., for han opsatte splinderen om fonten, gjorde nye lister o.a.

N.E. 1964

Fig. 86. S. Olai kirke. Prædikestol, leveret 1567 af Jesper (Jasper) Matiessen, med hermeffigurer, himmel o. a. fra 1624 (p. 170).

Prædikestol (fig. 86) med reliefskåret årstal 1567, i renæssance, af Jesper snedker, med barokke tilføjelser (hermer, himmel m.m.) 1624. — 1568 noterede kirkeværgen som indtægt fra borgerne og menigheden 390 mk. 13 sk. 2 alb. i »runde pendinge« til at lade bekoste og gøre den prædikestol for, som er sat op i kirken i år. Selve stolen kostede i alt 399 mk. 6 sk., hvoraf Jesper snedker fik 120 dl. for samme stol, han gjorde på sin egen kost, for lim, søm, malerguld, farve og andet, som han havde bekostet og tillagt⁷. Desuden nævnes udgifter til smedearbejde og til træ (fem vognskud »riisk hollt«, 13 prøjsiske (»prudske«) klapholt) m.v., herudover for guld og umage til Peter Vos¹⁷², Hans Floris (Hans von Andorph's) staldbroder, for han fornyede de bogstaver på prædikestolen 2 dl. 10 styver⁷ (jfr. Herluf Trolles legattavle).

Prædikestolens mester, Jasper Matiessen, som han selv skriver sig, var allerede 1575 kongens snedker på Kronborg, og 1581 var det »Jesper snedker og hans embedsbrødre«, som 16. januar mødte på rådstuen og begærede skrå og lav for snedkerne, for hvem Jesper blev den første oldermand¹⁷³. Om han som kongens snedker på Kronborg havde hånd i hanke med alt snedkerarbejdet her og i slotskirken, må vel betragtes som uvisst, men han havde i alt fald en mængde svende — 1578 hentedes seks i Nederlandene — under sig. 1586 ansattes han som opsynsmand over værelserne, tapeterne osv. på slottet¹⁷⁴.

Takket være den rolle, Jesper snedker kom til at spille og på grund af hans betroede stilling, har man foruden prædikestolen i S. Olai villet tilskrive ham adskillige andre arbejder¹⁷⁵; med fuld sikkerhed kan kun denne i regnskaberne belagte stol henføres til hans værksted.

Prædikestolen, der har plads midt i kirken, på sydsiden af den midterste (fjerde) nordpille, består af seks oprindelige fag, de fire østligste dannende sider i en regelmæssig ottekant, de to vestligste retvinklede og i forlængelse af den samtidige opgang (med dør). Til de oprindelige dele fra 1567 hører også den svejede underbaldakin under polygonpartiet samt dele af himlen, der nu næsten er skjult eller indkapslet i tilføjelserne fra 1624. Dette år blev selve stolen udstyret med de karakteristiske hermefigurer.

Storfelterne indeholder arkader, hvis sirlige, bladsmykkede bueslag hviler på kannelerede kvartsøjler. Langs arkadens indersider løber et fyldingsbånd, der omslutter et rundbuet billed- eller ornamentfelt, og i overhjørnerne er der lidet varierede englebørn eller storfligede, endnu gotisk prægede akantustreblade.

Rundbuefelternes fremstillinger er rigsvåbnet og fem forskellige motiver hentet fra tidens ornamentstik, uidentificerede, men ikke, som man skulle vente, af Vredeman de Vriis; bortset fra rigsvåbnet synes de at være ligeså tilfældigt anbragt som valgt. 1) (Fig. 87). I det smalle fag nærmest opgangen er der en ren ornamental fremstilling. 2) (Fig. 88). Let påklædt kvinde med (nu afbrudt) fane i venstre, hjelm i højre hånd og ved hendes fødder et nøgent

Fig. 87. S. Olai kirke. Prædikestol 1567 med hermefigurer fra 1624 (p. 170),

N. E. 1964

barn. 3) Kvinde med luth og nodehefte, »Musikken«(?). 4) Rigsvåbnet, i faget der vender lige mod syd. 5) Diadembærende, nogen kvinde, der stikker armene gennem S-formede kartoucheflige og bærer frugtbundter og guirlander, som samles i en løvemasker; herunder en fantasimasker. 6) (Fig. 89). Diadembærende nogen skikkelse (uvisst køn) indkapslet i kartoucheramme, som beriges af grenværk og frugtbundter og forneden indeholder en diademmaske.

På gesims- og postamentfremspring er der løvehoveder i vidt forskellig størrelse, diminutive i de østligste, småfattede fremspring. Nogle af hovederne er fladere og stivere end andre, med manken lagt som en strålekrans omkring hovedet, andre er mere fremspringende og bidske, med åbne mundvige. De førstnævnte er de oprindelige, de sidste sekundære. Af regnskaberne fremgår, at Hans thor Brøge 1618 satte syv løvehoveder på stolen samt en liste; det løvehoved, der ses fig. 91 til venstre er fra hans værksted. Allerede 1583 er der en interessant notits om et englehoved, idet det hedder, at Hans tapetvæver fik 2½ mk. 4 sk. for det englehoved, »som kom på prædikestolen«⁷. Denne Hans tapetvæver er ingen ringere end Hans Knieper, ophavsmanden til Kronborgtapeterne; han kom til Helsingør 1577, hvor han døde 1587; sandsynligvis drejer det sig da om en tegning af et englehoved til prædikestolen.

Friseindskriftens reliefversaler gengiver »Luce. XI. Beati« etc. (»Salige de, som hører Guds ord« etc.) samt året MDLXVII, mens postamentindskriften koncentrerer sig om rigsvåbnet: »Serenissimi Principis D. Friderici Eivis nominis Secvndi / daniae norvegiae sclavorvm et gotorvm regis insignia« (»Den høje fyrstes, Fr. II.s ... våben«); en del af bogstaverne er ret dårligt skåret; som skille tegn anvendes undertiden det fra sengotiske gravsten, klokkeindskrifter m.v. velkendte ornamentkomma.

De små hængestykker er dobbelt S-formede og kantet af akantusblade, og under postamentfremspringene er der bøjlespir om en halvkugle eller en godronneret knop.

Underbaldakinen har ribber, der med knap en centimeter gør sig fri af selve baldakinen; de er dekoreret med vekslende punkt og tværstreg og mødes forneden på en kanneleret kortsøjle med æggstavkapitel; søjlen står i en godronneret skål med hængeskælvast.

Opgangspanelet er på fire fag afdelt af rammestykker med renæssancens vanlige profiler; gesimsen har æggstav og de samme små tandsnit som i storfelterne og på dørindramningens gesims. Selve døren, i nordre sideskib, er tofyldings med renæssanceprofiler, øverst forhøjet med et 15,5 cm bredt fyrrebrædt¹⁷⁶, oprindeligt tværhåndtag med snoet greb og rosetplader mod træet; bukkehornsgangjærnene, klinkelåsen og nøglelåsen er oprindelige.

Rygpanelets to fag deles og flankeres af fyldingspilastre, den midterste kun af halv højde og bærende et skjold med stort, kronet F, som holdes af to fra

N. E. 1964

N.E.1964

Fig. 88-89. S. Olai kirke. Prædikestol 1567. To oprindelige storfelder (p. 170, 172).

skyer udgående hænder (med kniplingsmanchetter). I fyldingerne er der rude-rammer om englehoveder.

Af den oprindelige himmel er i alt fald underdelen med gesims bevaret. Gesimsen dekorerer af spinkelt ungrenæssance-bladværk, mens lanternes barokke søjler har bladsmykkede skafter og korintiske kapitæler; men himlen er, som nævnt, til dels skjult og indkapslet i bruskbarokke tilføjelser, der vanskeliggør en nærmere bestemmelse af gammelt og nyt.

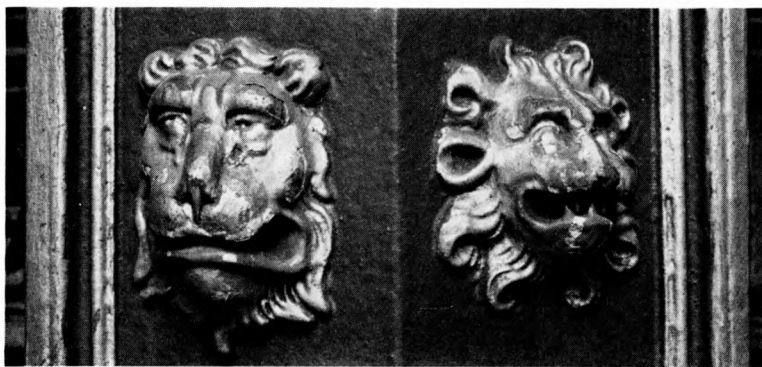
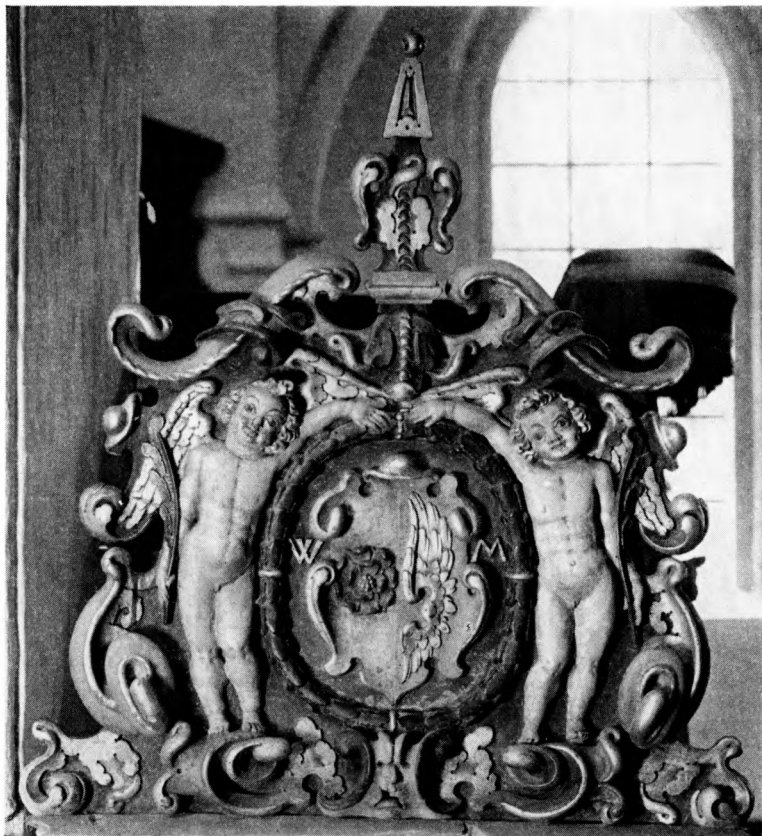
Bruskbarok oppudsning 1624. Om tidspunktet for stolens tilføjelser oplyser en gylden (opmålet) fraktur- (og kursiv-) indskrift i opgangspanelets øverste felt: »Andre til et got exempel at efterfølge have den ævige Gud til ære og hans velsignede Kirke til Prydelse Willum Mortenson fordum K. M. Toldskriver og Hans Povelsøn ladet Ao 1624 paa deris bekostning den(n)e Prædike-Stoel Ziire og forgylde«. Over døren sidder Rosenvinges våben, lodret delt, med blå rose i første og sølvvinge i andet felt (jfr. lig. 90); det flankeres af W M, henvisende til den ene af donatorerne Willum Mortensen (senere borgmester, † 1646) og omgives af en laurbærkrans støttet af to småengle.

Allerede 1618 har prædikestolen åbenbart været noget forfalden, eftersom

Hans thor Brøgge måtte forny de syv løvehoveder (jfr. også ovenfor 1583), og der er derfor næppe noget i vejen for at lade indskriftens »Ziire« gå på de tilføjede skulpturelle dele, først og fremmest de udmærkede hermer med stærkt fremspringende englehoveder — og en enkelt maske — på skafterne. Hermernes fordeling er ligeså ejendommelig som prædikestolens storfelt-motiver: hovedvidnerne er de fire evangelister (jfr. fig. 86), som (jfr. fig. 87) flankeres af Jesus salvator og Petrus (med Jesus skubbet helt ud mod trappeopgangen) og på den anden side Paulus og Moses. Ansigterne er, bortset fra et par, meget varierede, Johannes lidt fedladen, ikke ganske ung og Markus (fig. 93) en håndværkertype; han fører tænksum fingeren til panden, og hos ham, som ved de andre, titter »symbolet« frem over skulderen. Mens hermeskafterne (jfr. fig. 87, 92) i almindelighed indeholder tidens ornamentik, er der en drueklase anbragt på Lukas's skaft og en maske på Johannes's. Ellers er der ikke sket større forandringer med selve stolen; døren er blevet forhøjet og har som topstykke fået den ene donators våben.

Den gamle himmel blev derimod helt dækket af et nyt, stort barokloft med polygonfelt og stjerneudstrålende lister med barokfyldinger; på den gamle himmels gesims blev der anbragt gennembrudte topstykker og imellem dem ret tarveligt skårne dydefigurer, fra vest: vistnok Mådehold, dernæst følger Tro, Håb, Kærlighed, Styrke og Tålmod. Bag disse rejser sig den femsidede lanterne med bladklædte søjler, der bærer gesimsen, over hvilken seks svære, bruske bøjler samles omkring en halvkugle, hvorpå en kvinde med højt hævet sejrspane knejser.

Staffering. Stolens brogede farver er sekundære olieoverstrygninger af meget ringe kvalitet; kun i de allergroveste træk gentager de den oprindelige staffering og, på underbaldakinen, de oprindelige motiver: kartoucher, vekslende gylden-grå, rød-grå, grå-gyldne om rødt eller grønblåt midtspejl. En prøveafdækning på den egetræsmaledede dør viser et smukt, stiliseret »træ« med vissengrønne, cirkelbuede blade samt bl.a. rødt og sort på profilerne¹⁷⁷. — På rygskjoldet læses nu, på et efter sidste verdenskrig opsat frisebrædt, Frederik II.s valg-sprog på dansk; dækket af brættet står den oprindelige indskrift på tysk: »Mein hoffnvng zv godt alleine«; rygskjoldet i øvrigt stafferet med regence-ornamentik. — Himlens frise bærer med gyldne versaler citat på latin fra Johs. 10, 27f.: Mine får høre min røst etc. og, på lanternens frise, på hebraisk, Ps. 68, 27: Lover Gud herren i forsamlingerne for Israels kilde. Himmels underside har endnu bevaret en staffering fra 1736, sikkert af H. C. Rosendahl. I evangelisternes opslåede bøger sekundære indskrifter, citater fra deres skrifter. Angående stolens staffering⁶³ beretter gyldne fraktur- og kursivindskrifter i opgangspanelets fyldinger, i nederste fyldning bibelhenvvisninger signeret: Rosendahl Pinxit, i næste: »Aar 1736 d. 30. Octo.« samt følgende fromme ønsker:

N. E. 1964

Fig. 90-91. S. Olai kirke. Detaljer fra prædikestol. 90. Dørens topstykke fra 1624 (p. 173). 91. To løvehoveder på postamentfremspringene, til højre oprindeligt, fra 1567, til venstre fra 1618, udført af Hans thor Brøge (p. 172).

»Tvende hundred Aar i Tiiden
Er det nu i Danmark, Siden
Wi slap ud fra Munke-Skik
Og den sande Lære fik.

Gud fremdeles Naade give
Prækestolene maa blive
Som i Tvende hundred Aar
Reene medens Verden staar
ønsker Jørgen Friis«

I øverste fyldning står den ovenfor citerede indskrift fra 1624 fortsat med: »Dette gudelige eksempel er blevet efterfulget, idet een deel af den(n)e Danske Menighed . . . fortsat på næstøverste fyldning . . . lode til den store Taksigelse og Iubel Fæst som vor Aller naadigste Arve Herre og Kon(n)ing Christian den Siette anordnede at Helligholdes, den 30. Octobr. Anno 1736, Prædikestolen af ny forgyldte og staffere ...«.

I kirken opbevares et *timeglas* på fire glas, af hvilke det ene er itu; sekundær træramme med drejede balustre. Det er sikkert det, der i inventariet 1714 omtales som anbragt »på et udarbejdet og anstrøget jernpostament« og skænket af rådmand Vincent Regelsen¹²⁵ [rådmand 1711—18]. Engang efter 1757 blev det nedtaget⁵⁶.

Om den tidligere †*prædikestol* vides blot, at Engel snedker 1559 fik betaling, for han »standsede« noget på prædikestolen⁷.

Stolestader. 1938 fornyedes stoleværket i midtskibet; det er udført i blank eg efter tegning af arkitekt Volmar Drosted, Helsingør. I de østlige stadegavle er der indfældet relieffer fra det stolesæt, der opstilledes o. 1560, og de to østligste gavle har bruskbarokke topstykker med S. Olavsrelieffer. Disse gamle dele var anvendt i det kasserede stolesæt fra 1838¹⁷⁸, endnu bevaret i søndre sideskib med lave, glatte gavle og døre med frisefylding; tværbænkene er derimod afløst af øst-vest gående langbænke med vippesæder og ryglæn med krydsbånd. Her er desuden bevaret et stykke renæssancepanel i øst. Vægpanelet fornyedes stort set 1860³⁶, men en del barokpanel eksisterer dog. Nordre sideskibs stader er i hovedsagen gamle, sammenstykkede og fra forskellige tider, spændende fra o. 1550 til 1938.

Nedenfor vil de bevarede dele blive behandlet i den orden, hvori de forefindes, først midtskibets, dernæst nordre sideskibs; herefter følger ordningen i nordre sideskib, som den var, da H. C. Rosendahl o. 1740 beskrev den.

Midtskibet: O. 1560, reliefferne og de bruskbarokke topstykker. Søndre række, begyndende fra øst med den anden gavl:

1) (Fig. 94 a) Rigsvåbnet¹⁷⁹, med (nyopskåret?) underskrift i fordybede versaler: »Insignia d[omini] Frederici 2 Danorum zs. regis« (»Hr. Fr. II.s danernes etc. konges våben«).

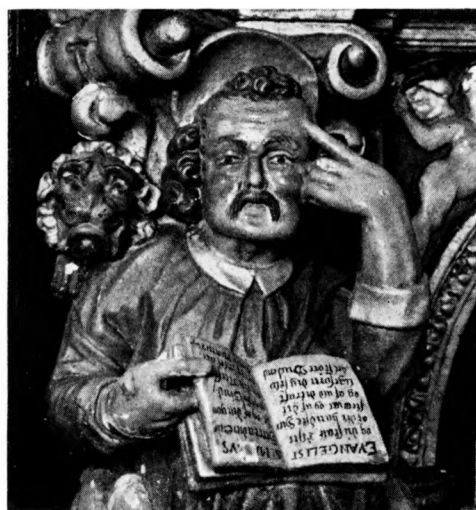
2) Kronet renæssanceskjold med Danmarks tre løver og ni hjerterblade.¹⁸⁰

3) (Fig. 94e) Kronet renæssanceskjold med Norges løve.

4) Courtoisimæssigt vendt Trolle-våben, lodretstående, men af gotisk form¹⁸¹; underskrift i fordybede versaler: »Herlof Trolle Rit« [dvs. ridder¹⁸²].

N. E. 1964

N.E. 1964

Fig. 92-93. S. Olai kirke. Prædikestol. 92. Detaljer af hermerne fra 1624. 93. Evangelisten Markus med løven (p. 174).

5) (Retvendt) Giøe-våben, omtrent som foregående og med underskrift: »Ff. Beritte Gøye«.

6) (Fig. 94 c) 1560. Tremastet, kanonbestykket skib med brasede ræer, Helsingørs byvåben, stærkt beskåret, med underskrift: »[A]nno D(omi)ni MdLx.« — 1561 fik Lucas snedker 17 dl. 51 mk. for tre stole, »som borgmester og råd sad i«⁷.

I nordre række er reliefferne, der er mere »moderne« og betydelig flottere skåret, end sydrækkens mere tamme og forsigtige snedker har turdet vove, følgende, ligeledes begyndende med anden gavlfra øst:

1) (Fig. 94h) Rosenvinge-våben, noget usymmetrisk, men med to lanseåbninger, sandsynligvis for Henrik Mogensen, borgmester 1555—79, † 1583¹⁸³.

2) (Fig. 94 i) Renæssanceskjold med Leiel-våben¹⁸⁴.

3) (Fig. 94 g) Tilsvarende med Baden-våben (jfr. den kalkmalede våbenfrise p. 116 nr. 23—24).

4) (Fig. 94 d) Courtoisimæssigt vendt Giøe-våben, slankere end sydrækkens, skjoldet skråtstillet og kartoucheagtigt; underskrift med stærkt medtagne reliefversaler i retkantet kartouchefelt: »Birgitta Gøye«¹⁸⁵.

5) (Fig. 94 f) Tilsvarende, retvendt Trolle-våben og underskrift: »Herlvff Trolle«. Alle reliefferne er formentlig samtidige og udført 1559—60 (jfr. Herluf Trolles riddertitel og magistratsstolens årstal); de står nu, siden 1938 i blank eg¹⁸⁶.

Endnu en tredie og ældre †Trolle-Giøestol omtales i Rosendahls fortegnelse som nr. 19 i midtskibet, altså helt mod vest; den havde ægtefællernes våben

og navne samt årstallet 1554. Det var dette år (1. maj), Herluf Trolle fratrådte Krogen len.

På de to østligste gavle er sat et bruskbarokt topstykke med et relief af S. Olav (jfr. fig. 94 b); reliefferne er ikke ganske ens, men sandsynligvis skåret efter samme forlæg eller det søndre måske efter det nordre. Det nordre svarer til relieffet over kirkens vestdør (p. 96).

Nordre sideskib. Nuværende ordning. Gavlene til nordvæggens bænke giver et lille udsnit af kirkens forskelligartede stoleværk i sidste halvdel af 1500'rne og — når dørene medtages — ind i 1600-tallet. De er ret tilfældigt sammenstillede, undertiden af savede eller afhøvlede på begge sider; men der kan næppe være tvivl om, at de ældste gavle hidrører fra kirkens tidligste egentlige stoleværk, selv om pladsen ikke er den oprindelige, og flere af stolene formentlig er flyttet mere end een gang. Så sent som 1912 (beretn.) stod gavlen med Frederik Leiels navn i nordre sideskibs sydside som nr. 2 fra prædikestolen; men 1585 fandtes statet i søndre sideskib i femte fag fra vest, vel den oprindelige plads⁷.

Også endepanelerne er gamle, det østligste, sammenhørende med gavl nr. 1, har fint profilerede renæssancefyldinger i fuld højde og med skrå sålbænk, det vestligste fire smalfyldinger (skrå sålbænk) over fire høj fyldinger (jfr. fig. 28), der er afskåret forneden. Ryglænene er til dels gamle, enkelte har profiler, der nærmest må karakteriseres som sengotiske (svarende til foldeværkskistens, se kister), og som formentlig har hørt til de ældste stader. Vægpanelet består for største delen af vandrette, skruphøvlede planker, i øst dog nyere (fra 1838?) efterlignende det vestlige endepanel, men med frisefyldinger.

Stolene omfatter 21 gavle, hvortil kommer *fem (nr. 4—8), der vides at have stået i sideskibet, men nu opbevares i bymuseet. Disse gavle falder efter deres type i tre grupper. Ældst, fra tiden kort efter reformationen, er typen med reliefskårne båndminuskler (nr. 16—17) foroven i den ellers glatte planke. Nr. 9—15 samt nr. 21 er tilsvarende, men uden skrift, muligvis alle nyere, af ældre, tilhøvlede planker.

Den næstældste gruppe (nr. 18—20, 22—25), hvoraf flere har indskåret årstal 1581 og derfor vel er fra denne tid, er (nu) ret smalle og har i næsten fuld gavlhøjde udsparede (»falske«) fyldinger og foroven i disse et muligvis samtidigt tværbrædt, der afskilrer et frisefelt hvori indskårne bomærkeskjolde m.m.

Den tredie gruppe (nr. 1—8), der sandsynligvis dateres af årstallet på »præstekvindernes« stol, 1594, har topstykker med blad-og-frugt-krans inden for akantusvolutter om reliefskåret Jesumonogram i fraktur. På selve planken er bevaret et påsat gesimsbrædt med perlestav (sekundære, indskårne navne), neden for hvilken der må have været en nu forsvundet pilaster. — De glatte gavle (nr. 9—15) danner sammen med forskellige renæssancedøre et indelukke;

E. M. 1963

Fig. 94 a-i. S. Olai kirke. Relieffer fra stoleværk o. 1560, indsat i midtskibets stolegavle fra 1938 samt barokt topstykke i det østligste stude mod syd. a. Rigsvåbnet. b. Topstykke med S. Olav. c. Helsingørs våben. d. Birgitte Giøe. e. Norges love. f. Herluf Trolle. g. Baden. h. Rosenvinge. i. Leiel (p. 176 ff.).

heri står de to lange, sædepolstrede bænke med smukt udsavede ryglæn, der tidligere hørte til skriftestolen i sakristiet (p. 185).

Hovedparten af lågerne eller dørene er tofyldings, overfladisk set ens, men til dels med forskellige profiler, der fortæller, at man gennem tiderne har respekteret den ældste dørtype og blot »moderniseret« proflilerne. Endnu er een af de ældste døre bevaret omend i temmelig molesteret stand (den tredje fra vest, nu mærket 69), med de gamle, fine profiler, der omtrent svarer til ost-panelets. Mellem gavlene nr. 9—12 sidder de ovenfor nævnte renæssancedøre med fladsnitsarkader; den østligste og yngste har smukke, gamle gangjern og

stor lås med trekløverafslutning. Spor af bukkehornshængsler ses på flere af de ældre stader. Døren længst mod øst er barok, tofyldings, den øvre fylding med hammerudvidelser og pålimet ranke- og maskeslyngværk i fladsnit.

Alt træværket er egetræsådet 1883¹⁸⁷, med nummerering fra samme tid.

Regnet fra øst til vest har nordre sideskib følgende stadegavle:

1—3) Østligst er placeret to stole — en dobbelt degnestol kalder beretningen 1912 dem — af typen med blad-og-frugt-krans (dørene nummereret 83 og 82). I den østligste gavl er, noget sjusket, indskåret navnet på den højtfortjente maler »Henric Rosendahl pin[tør]«, i gavl. nr. 2 indskåret »Thomas . . .«, vistnok rest af tre borthøvlede linier (hvorfor stolen næppe kan være identisk med Rosendahls nedenfor gengivne fortegnelse nr. 17). Gavl 3 har i »gesimsen« to indskårne navne: »Iacop Hansøn« over »Hans Krvse«; men mens navnene på nr. 1 og 2 er skåret direkte i plankerne, er Jacop Hansøns navn skåret i et indfældet brædt (jfr. Rosendahls liste nr. 3). Hans Kruses navn er stavet med et renæssance-H og hentyder derfor måske til præsten af dette navn († 1625)¹⁸⁸.

4—8) Fem tilsvarende *gavle samt to døre med numrene 79—80 er nu i bymuseet. På de to gavle, med døren nr. 79, læses »Hans Nelsen Anno 1626« (jfr. Rosendahl nedenfor nr. 6), på to andre, med dør nr. 80, en sandsynligvis oprindelig indskrift: »Denne stol hører til presteqvinderne til. Si. Olai Kircke 1594« (jfr. Rosendahl nedenfor nr. 5); endelig har den femte stol i bymuseet: »Anno 1594. Iost Hansen« (jfr. Rosendahl nr. 4).

Nr. 9—26 udgøres af en række ensartede gavle, glatte eller med i plankerne skårne bomærker og/eller indskrifter. Alle oprindelige topstykker afskårne og erstattet af en vandret liste:

9—15) Glatte.

16) (Fig. 95 b), med to udsparede felter, øverst et smalt, med brede nu til dels bortsnittede reliefbogstaver, der efter Rosendahls liste nedenfor (nr. 7—9) kan suppleres til »s[pe]s« (håb); de minuskelagtige bogstaver, der er af karakter som Jesumonogrammet på nr. 17, står over et større felt med bomærkeskjold flankeret af D.C.

17) (Fig. 95 a). Glat, med reliefskåret Jesumonogram (båndminuskler) i felt foroven, jfr. nr. 16.

18) (Fig. 95a) smal, med indskåret renæssanceskjold, hvori bomærke flankeret af D H¹⁸⁹ (Rosendahl har denne gavl som nr. 10 sammenhørende med følgende).

19) Indsnittet renæssanceskjold med bomærke flankeret af I H; under skjoldet stod tidligere 1581 (sammenhørende med foregående, jfr. Rosendahl nr. 10).

20) Indsnittet, pynteligt renæssanceskjold med bomærke flankeret af O D under årstallet 1581 (jfr. Rosendahl nr. 11).

21) Glat.

22) Fordybede versaler: »Andris Saxzen« (hører til samme stade som nr. 25).

E. M. 1964

Fig. 95 a-b. S. Olai kirke. Stolegavle i nordre sideskib nr. 18, 17 og 16, de to sidstnævnte sandsynligvis fra kirkens ældste stoleværk (p. 180).

Andreas Saxen, der var rådmand 1555—1593, havde også en stol i midtskibet¹⁹⁰, noteret af Rosendahl som nr. 12 i mandsstolene, med bomærke, navn og årstallet 1583 (jfr. Rosendahl nr. 13).

23) Skjoldform som nr. 20 med bomærke flankeret af B I og under årstallet 1581 (jfr. Rosendahl nr. 12).

24) Indsnittet renæssanceskjold med bomærke flankeret af årstallet 16 — 00 og under kursivversaler »Børre Børresen« (jfr. noten til stade nr. 3 og Rosendahl nr. 14).

25) Skjoldform som nr. 20 og 23 med bomærke flankeret af A S (= Andreas Saxen, jfr. ovenfor nr. 22, der hører til samme stade, og Rosendahl nedenfor nr. 13, hvor afskriften også gengiver årstallet 1583).

26) Frederik Leiels ovenfor omtalte gavnl (der har været bredere end nu), glat, med fordybede versaler: »Min Gvdt tene paa din barmhertighedt oc godhedt, ladt meg icke beskem(m)is a[d] mine fiender skv[l]le icke gledis offver meg — Fredirich Leiiel.«

Stolestaderne i nordre sideskib o. 1740, efter Rosendahls fortegnelse (der er behæftet med flere fejl; om afskrifternes betegnelse A, B, C, etc. se note 20).

1—20) *Mandsstolene »på højre hånd« (dvs. mod syd), regnet fra øst:*

1) Ingen bemærkninger, vel glat.

2) Er nu opgang til det nye af rådmand Bentsen byggede pulpitur og til den islandske stol (jfr. p. 191).

3) Hans Kruuse samt Jacob Hansen (jfr. nuværende opstilling nr. 3).

4) Anno 1594 samt Iost Hansen (nu i bymuseet, jfr. nuværende opstilling nr. 8).

5) »Denne stol horer præstekvinderne til St. Olai kirke 1594« (to gavle, nu i bymuseet, jfr. nuværende opstilling nr. 6—7).

6) Anno 1626 samt Hans Nielsen (nu i bymuseet, jfr. nuværende opstilling nr. 4—5).

7) Bomærkeskjold med I N og flankeret af årstallet 15 — 93 samt bomærkeskjold med A (intet efternavnsinitial noteret) og flankeret af 15 — 93. Under samme nummer registreres videre I H S (Jesumonogram) over K R D og flankeret af 15 — 93 samt S P E S (jfr. nuværende opstilling nr. 16).

8) S P E samt bomærkeskjold flankeret af (et omvendt) C og L [fejllæst, jfr. nuværende opstilling nr. 16]. Ved siden af noteret: Niels Mathssønn Ao 1616.

9) S P E S samt I H S (frakturagtige bogstaver, jfr. nuværende opstilling nr. 16—17).

10) Bomærkeskjolde med D H samt bomærkeskjold med I H og flankeret af 1581 (jfr. nuværende opstilling nr. 18—19).

11) Skjold med Mickell Seid/eil [fejl for Mickell Seidell?] 1.66 [andet årstalsciffr mangler] over sammenskrevet M S samt bomærkeskjold med O P [fejl for O D, jfr. nuværende opstilling nr. 20].

Herefter følger i Rosendahls fortegnelse en streg, og for de følgende staders vedkommende er bomærkerne angivet uden skjoldindfatning.

12) Bomærke med N M under årstallet 15 — 81 samt bomærke flankeret af B I (jfr. nuværende opstilling nr. 23).

13) Bomærke flankeret af A S og årstallet 15 — 83 samt Andris Saxsen (jfr. nuværende opstilling nr. 25 og 22).

14) Borre Børresen samt Anno 1600 (jfr. nuværende opstilling nr. 24 samt note 188).

15) Bomærke samt bomærke (afskriften i håndskrift A har indskrifterne nr. 14 og 15 på samme stol).

16) Asmus Lange samt Bente Frantz Skrivers. [Den sidste, Frantz Lauritzens hustru (jfr. dobefont p. 162) havde også et stade i midtskibet, Bosendahls fortegnelse nr. 16].

17) Gudmund Nielsen samt Thomas Jacobsen. Gudmand Nielsen blev rådmand 1584, borgmester 1595, †1615. Hvis Thomas Jacobsen er identisk med den Th. J., der blev borgmester 1646, kan navnet ikke være oprindeligt på gavlen.

18) Bomærke flankeret af I H og foroven et omvendt S¹⁹¹ samt Povel Leil [rådmand 1608. Dette nr. er ikke registreret i afskrift A].

19) Bomærke flankeret af C N.

20) Hans Adamsen samt Anne Mickels Daatter (afskrift A føjer hertil årstallet 1634).

1—11) Nørre gang på venstre hånd, kvindestolene:

1) To rundbuede skjolde med våben for Skave og Bydelsbak (Herluf Trolles og Birgitte Giøes mødrene våbner). Tilføjelse: Her blev gjort en lukket stol til grev Danne-skiold, da han lå i Helsingør som ritmester 1723.

2) Rundbuet skjold med to franske liljer (Lilliefeld) samt tilsvarende skjold med halvmåne og »muselskal« (Baden-våben, jfr. nuværende opstilling i midtgangen nr. 3¹⁹²).

3) Bomærke flankeret af I L samt bomærke som nr. 19 ovenfor, men uden initialer.

4) Bomærke samt bomærke (ud for nr. 4 noterer afskrift A: Hans Ternino).

5) Bomærke samt Claus Nielsen (muligvis identisk med den C N, der blev byfoged 1573?).

6) Bomærke samt identisk bomærke (afskrift A har nr. 6 og 7 på samme stol); bomærket svarer til et i sonde gang (Bosendahls fortegnelse nr. 1), her flankeret af H N.

7) Sammenskrevet HH over 1605 samt Iacob Hansen (muligvis identisk med den rådmand og byfoged J. H., der blev borgmester 1566, † 1578?).

8) David Hansen samt David Leil; David Hansen var rådmand og tolder, † 1599, David Leil blev rådmand 1579, † 1589.

9) Steffen Eilbe, sammenskrevet S H over 1623 samt Hansen over Adam D. (Afskrifterne A og B har her: Diric Niman over bomærke og to H'er og et på hovedet vendt L sammenskrevet samt tilsvarende bomærke under D N).

10) B Æ S M E S samt B O Ker (!) (herunder har afskrift A et bomærke).

11) Bomærke flankeret af P S over Anno 1629.

Der er bevaret talrige stolestadefortegnelser, således at man vil være i stand til at følge enkelte stader og deres ejerforhold gennem længere tidsrum. Udlejningen af stole var en af kirkernes vigtigste indtægtskilder helt op i 1900'erne; endnu 1905 foreslog man forgæves at ophæve udlejningen af kirkens lukkede stole, det vedtoges først 1915⁷³. Om den gamle stolestadefordeling efter gader eller kvarterer, se Laurits Pedersen: Helsingør II, 272.

Det er foran p. 84 f. nævnt, at alle de familier, hvis medlemmer havde bidraget til den nye kirkes bygning, skulle have deres stader kvit som i den forrige kirke. Allerede ved nyordningen 1579, da det tredie korfag — og Oxes kappel¹⁹³ — inddroges til stolestader, hører vi dog om, at borgmester Mogenssen måtte betale 50 mk. for at få lov at beholde »de stole, som hans våben på står«, og efter det kostbare spirbyggeri 1614 kom kirken i en sådan gæld, at man måtte henvende sig til kongen for at få en mere lukrativ ordning på stolestadeafgifterne. I et brev af 16. febr. 1616⁶⁹ bekræftede kongen en af borgmester og råd foreslået ordning, hvorefter der fastsattes en afgift på 2 dl. pr. stol, men kun det halve »ude ved muren«; af hvert stade skulle man desuden årlig yde 4 sk. i jordskyld¹⁹⁴. Kongen indskærpede samtidig, at mænd og kvinder ikke måtte blande sig i staderne, og henviser i øvrigt til den forordning, som »for nogle år siden« var udgået om S. Nicolai kirke i København (jfr. DK. Kbh. By I, 537).

Det ses af stolestadefortegnelsen 1628¹³³, som med små ændringer går igen i fortegnelsen 1648⁶³ og fil dels i 1677¹⁹⁵, hvorefter der sker større ændringer, at af mandsstolene langs »mellemgulvet« nr. 1—22 var nr. 5 kongens stol¹⁹⁶, hvorefter rådets stole fulgte med numrene 6—7—8. Af kvindestolene langs nørre mur (nr. 1—25 samt fire ubrugelige) var nr. 1 skriftestol, nr. 2 til slotets piger, mens nr. 4 bestod af tre stader, »som er præstekvindernes« (jfr. foran p. 180).

De eneste stole, vi med sikkerhed kan henføre til en bestemt snedker, er råds- og borgmesterstolene (jfr. ovenfor), der, som tidligere anført, var udgået fra Lucas snedkers værksted; kun byvåbnet er nu bevaret (p. 177, fig. 94 c). Også Jesper Matiessen, prædikestolens mester og Tyge snedker, der har udført prædikestolen i klosterkirken, har gjort stole. Jesper Matiessen udførte 1570 en ny stol tvært over mod prædikestolen⁷, samtidig med at han reparerede tre stole under prædikestolen med nye døre og poster, og Tyge gjorde 1579 en ny stol op til rådsstolene⁷ og 1594, sammen med Anders⁷, fem nye stole næst op til sakristidøren. Alle disse stole er enten forsvundet eller i alt fald ikke til at identificere; men fremgangsmåden er typisk lige til reguleringen 1838: så fornyes, repareres eller males en stol, så en anden, så tre etc., og det er derfor ikke underligt, at der 1836 klages over de ud- og indadløbende fronter⁶³, ligesom over gulvets stærkt skrånende flade.

Utvivlsomt har de successivt fornyede stole været ligeså forskellige i farve som i form. 1805 males imidlertid stolene på mellemgulvet alle lyseblå³⁶, 1883 kommer der »antik« egemaling overalt³⁶. — Lige fra de ældste tider synes der at have været lysepiber på alle gavle (s. d.).

1838 gennemførtes den første systematiske sanering af inventaret og dermed stolestaderne efter en forudgående plan ved kgl. bygningsinspektør F. F. Friis; snedker J. Christensen skrev regning på 336 $\frac{1}{4}$ kvadratalen panel og 48 stk. beslæde døre m.m.⁵³. Den sidste fornyelse, der skete hundrede år efter, er omtalt ovenfor p. 176.

Andre stole. I de første menighedsstole indgik den ovenfor omtalte magistratsstol og »kongestolen« (p. 183 med note). Den første omgav snedker Jacob Møller 1734 med et galleri⁵³; 1838 indstillede værgeren, at man i stedet for den nedbrudte borgmesterstol overlod borgmesteren et nærmere betegnet pulpitur til afbenyttelse⁶³. Faste stader havde naturligvis også skolens personale; »rektorens stol« var i korets sydside, »hørernes stol« overfor i nordsiden. Midt- imellem sad skoledrengene på bænke, hvor de vel dels gjorde sig nyttige som sangkor, dels var under behørig opsig. 1812 blev de seks lange bænke i koret til skoledisciplenes brug solgt¹²⁵. Også brude- og brudgomsstolene nævnes; 1734 hedder det om mandsstolene på mellemgulvet [midtgangen] med indgang fra dette: nr. 1. Tre stader, der besiddes af dem, »som går med [penge]tavlerne og bruges til brudgomsstol«. Brudestolen har været vis-à-vis på kvindesiden, hvad bl.a. omtalen af Peder Samsings grav viser; den lå mellem hørernes stol og brudestolen, under det islandske pulpitur (p. 191)¹⁹⁷. De nuværende fire brudestole med skæringer af E. Kunis er skænket 1928, de øvrige stole i koret er fra 1929 ff. (jfr. Henningsen: S. Olai p. 83).

Uden for menighedsstolene fandtes andre stole. Bortset fra de nedenfor omtalte $\dagger$ korstole fra Esrum og *abbestolen sammesteds fra også den såkaldte barnestol samt degne- og skriftestolene. En af Rosendahl og Boesen nævnt munkestol med Frantz Lauritzens navn og årstallet 1555 eller 1559 må være en sammenblanding med *abbestolen, der dog kun bærer et årstal¹⁹⁸.

$\dagger$ Korstole og $\dagger$ stole i koret. Som foran (p. 162) nævnt, hentedes korgitteret 1559 i Esrum klosterkirke og opstilledes i Olai kirke. Den 1. marts 1561 fik 27 bønder betaling for at age halvparten af »det kor ud fra Esrom« og senere førte 37 bønder den anden halvdel ud og hen⁷. Endelig noterer kirkeværgeren, at han fredagen næst efter S. Mikkelsdag gav Henrik Monsen [borgmesteren] 8 mk. for to alen sort engelsk, som blev skænket til Frederik Christensen, foged i Esrum, »for han var os behjælpelig til det bedste, at vi finge det kor her ud fra Esrom, som kongen gav til sognekirken«. Lucas snedker, der med sin karl havde arbejdet seks dage i Esrum med nedtageisen, satte »koret« [d. e. korstolene] op i Olai kirke⁷. 13. april 1560 havde syv karle fået betaling for at

fjerne de stole [i S. Olai], der stod bag koret [d. e. korgitteret] og bringe dem over i Helligåndshuset⁷ (jfr. p. 162).

Alle de her omtalte stole er forsvundet, og vi ved ikke, hvorledes de har set ud. Ejendommelige må disse munkestole med klapsæder have taget sig ud i Helsingørs borgerkirke; men kirken havde på den tid kæmpeudgifter, stole skulle den have, også i koret, og selv om munkestolene var katolske og gammeldags: man fik dem gratis, og de kunne udskiftes, når man fik råd. Allerede 1579, da korgitteret rykkedes et fag mod øst (jfr. p. 92), må en del af munkestolene være blevet til overs. Vi hører intet om, når de forsvinder.

**Abbedstol* 1472 fra Esum. Ligesom ved *Esumtavlen (p. 126) vil selve stolen blive nærmere behandlet under Esum klosterkirke; kun dens skæbne efter overflytningen til S. Olai skal omtales her. Hvor stolen først anbragtes i kirken, vides ikke; men i 1700'rne stod den i kirkens vestende nede ved fonten. 1836 foreslås det at flytte »den gotiske kannikestol« fra pladsen foran dåben til koret, »hvornæst at udbedre med maling«⁶³. 15. november 1849 foreligger kvittering fra direktøren for Oldnordisk Museum for modtagelse af stolen, der rensedes for oliemaling. Dens nummer i Nationalmuseet er 10887.

Præstestol. Nogen egentlig »præstestol« i gammeldags forstand (til skrifte) findes ikke¹⁹⁹.

†*Præste- og skriftestole*. 1666 havde kirken ifølge inventariet⁷ fire skriftestole, af hvilke formodentlig kun de to var i brug: to nye og een gammel skriftestol, alle i koret; en gammel stod ved sakristidøren.

1576 omtales skriftestolen første gang, da der købtes 14 vogns kud, som kom til den store stol, der stod oppe ved den nørre gavl [d. e. østgavlen til nordre sideskib], som borgmester Henrik Mogensen beføl at lade gøre til en skriftestol⁷. 1585 tales om den tiende lucht [vinduet] over skriftestolen⁷, 1595 nævnes den stol, som mester Søren sidder i og skrifter⁷. 1637 gav Trine salig Niels Madsens kirken en gammel stol, som stod i »den tyske kirke«; snedker Hans Buur omgjorde den til en skriftestol, og maler Poul Jensen anstrøg den⁷. 1745 nævner inventariet et bevaret skilderi af den gældbundne tjener i kapellanens skriftestol¹²⁵. 1760 måtte skriftestolen og klokkerens stol optages og genanbringes, for at et lig kunne nedsættes⁵⁶. 1788 hedder det, at pastor Schebyes skriftestol i sakristiet er forandret, så der nu kan indtages mange flere konfitterter⁶³. Måske hentydes der til anbringelsen af to lange bænke med opstoppede sæder, en på hver side af sognepræstens skriftestol (jfr. stolestader p. 178 f. nr. 9—15); en lignende stol fik skriftefaderen, og ved kapellanens skriftestol anbragtes to tilsvarende, lange bænke (inventarium 1790)¹²⁵.

1885 benævntes Oxes kapel, hvorfra et hjørne 1840 var afskilret til sakristi (p. 68), »skriftestolen«, ifølge Henningsen (p. 129) fordi skrifteprædikerne før altergangen holdtes her.

Degnestole. De to østligste stader i nordre sideskib, der i beretningen 1912 (Nationalmuseet) betegnedes som en dobbelt degnestol, bruges nu af kirketjeneren til opbevaring af rekvisitter. Kordegnen har en lille, bred stol med lædersæde og lav ryg med »øreklapper«, som står østligst i nordre sideskib, umiddelbart uden for korgitteret her. Sandsynligvis er det den lænestol til skriftefaderen, der anskaffedes til skriftestolen i Oxes kapel mellem 1787 og 1790 sammen med de foran nævnte lange stole i nordre sideskib nr. 9—15 (jfr. Henningsen: S. Olai p. 136).

Barnestolen (jfr. fig. 120). 1580 købtes træ til en ny stol inden for den store kirkedør, som kvinder sidder i, der holder børn til dåben. Henrik snedker fik 45 dl. på egen kost⁷. Ifølge H. C. Rosendahls beskrivelse^{20C} var der over barnestolen, som [kirkeværgen] D. V. Neuhaus 1745 lod »af ny male og forfærdige« ved H. C. R. D. [Rosendahl] en tavle, hvorpå meddeltes, at den sammen med ovenstående pulpitur (pulpitur nr. 1) var stalferet og forfærdiget 1653 af rådmænd Joh. Wilders [gift med Margrethe Simonsdatter] og handelsmand Claus Clausen [gift med Sille Hansdatter Kruse] (jfr. epitaf nr. 8). På siderne var der fire våbner samt initialerne IW over MD [vel Rosendahls fejlafskrift for MSD] — og CC over SD [vel fejlafskrift for SHD] samt indskriften: Lader de små børn komme til mig. Ved den store regulering af inventaret 1838 reparerede og forandrede snedker J. Christensen »barnedåbsstolen«⁵³, og dens nuværende udseende skyldes derfor formentlig ham.

På midtskibets vestligste væg, på begge sider af døren og i syd stødende op til fontelukkelsen står nu to bænke (fra 1838) i renæssancestil. Panelerne bag dem er det eneste, der er bevaret af Henrik snedkers barnestol fra 1580. Panelet syd for døren, 320 cm langt, er opdelt i fem, panelet nord for, 408 cm, i seks arkader, hvis kannelerede, joniske (omløbende) pilastre er meget sikkert og fint skåret ligesom de rige profileringer forneden i arkaderne. Arkadernes rammeværk har overalt været indlagt med intarsia, i pilastrene og forneden udgående fra midtovaler, samt i buevinklerne med de i tidlige højrenæssance-arbejder så yndede »perspektivhuller«, nu i høj grad ødelagt; gesimsen er kraftigt udkraget, med gennemløbende frise.

Alt panelværket er nu egetræsmalet (1883) undtagen den blåmalede frise med forgyldt frakturskrift, i sydpanelet klumpede bogstaver fra 1883: »Hvo som troer og bliver døbt . . . Marci XVI, XVI«, i nordpanelet slankere skrift, vel fra 1653, men opmalet: »Lader de smaa børn . . . Marc. X«. Et par prøveafdækninger viser, at egetræsådringen skjuler personmalerier (hoved med glorie og draperet figur med bog).

Pulpiturer (og lukkede stole). Det ældste pulpitur, der omtales allerede 1560, er orgelpulpituret, på nordsiden af hovedskibets fjerde fag fra øst (om dette se under orgel). Det første menighedspulpitur opsattes 1593 i kirkens vest-

ende over midtskibet og, så vidt det kan ses, strækkende sig over nordre sideskib, hvor stumper af det muligvis endnu er bevaret. 1639 satte man »det nye pulpitur« op, vistnok vestligt i midtskibet. Forst senere begyndte de private pulpiturer at optræde. Blandt disse var de fornemste uden tvivl generalmajor Holcks 1671, pastor Aagaards 1704 og det islandske fra 1705. Men 1726 kom der endnu et »nyt pulpitur« på midtskibets sydside mellem koret og Holcks stol; det var bygget med det islandske pulpitur som forbillede. Senere nævnes adskillige andre større eller mindre »bure«, selv i Oxes kapel (fru assessor Arentzens, omtalt 1734, jfr. begravelse nr. 19)²⁰⁰. I fortegnelsen 1734 nævnes »det nye pulpitur« i nordre sideskib²⁰⁰; det lå »næst op til borgmester Ferslefs«, var ikke særlig søgt og derfor billigt (3 rdl. årligt)³⁶.

Brandtaksationen 1761 nævner 10 indelukkede pulpiturer (jfr. fig. 96) og 10 indelukkede stole på gulvet⁵⁵. Alle disse pulpiturer blev mer eller mindre nedtaget og omdannet ved den store inventarregulering 1838⁵³, og fra snedkerregningerne kan følgende uddrages: otte pulpiturer »forfærdigedes«, hvortil bl.a. leveredes 265 drejede balustre; panel forandredes, og 10 døre forfærdigedes til de fem pulpiturer i søndre sideskib og seks døre til de tre i nordre; de fire »pulpiturer« under orgelet [altså på det gamle pulpitur fra 1593] fik repareret vinduer; 12 »perlestænger« drejedes til 10 pulpiturer og endelig opsattes to helt nye pulpiturer med 65 balustre og bagpanel med fire døre; disse arkadebrede balustrader, der endnu ligger på våbenhusloftet, anbragtes i hvælvingen [d. e. arkaden] mod hovedgangen og i hvælvingen »tværs over nordre sidegang« [hvilket vel kun kan forstås som vestligt i nordre sideskib]. 1899 erklærede H. B. Storck sig villig til at lede f. jernelsen af pulpiturene, som i syd dækkede for fire, i nord for eet vindue¹⁰⁶, og 1900 forsvandt de lemlæstede til mer eller mindre ensartede balkoner omdannede pulpiturer tillige med de to sidste balustrade-balkoner; tilbage blev kun orgelpulpituret fra 1864 og et sammenstykket i nordre sideskib (jfr. nedenfor)²⁰¹.

Pulpiturpanelet vestligt i nordre sideskib, der sidder betydelig lavere end orgelbrystværnet fra 1864 i midtskibet, er sammensat af et barokpanel fra o. 1650—60 og to flankerende stumper af et noget ændret renæssancepanel. De sidste må ifølge et af de i kronlisten indskårne årstal være ældre end 1620; sandsynligvis er her da tale om rester af kirkens ældste menighedspulpitur, det, Tyge snedker gjorde 1593. Det barokke panel kan derimod ikke sættes i forbindelse med noget kendt pulpitur, og man tør derfor ikke afvise, at det har tilhørt en »lukket« stol eller et andet inventarstykke. Begge paneler er egetræsmaled.

Renæssancepanelet er kun brudstykkeagtigt bevaret og sammenstillet; det har nu intet postamentfelt, og gesimslisten er trykket helt ned mod fyldingerne. Disse er næsten kvadratiske med ophøjet, dobbeltfalset »spejl« (sml. f.eks. stole-

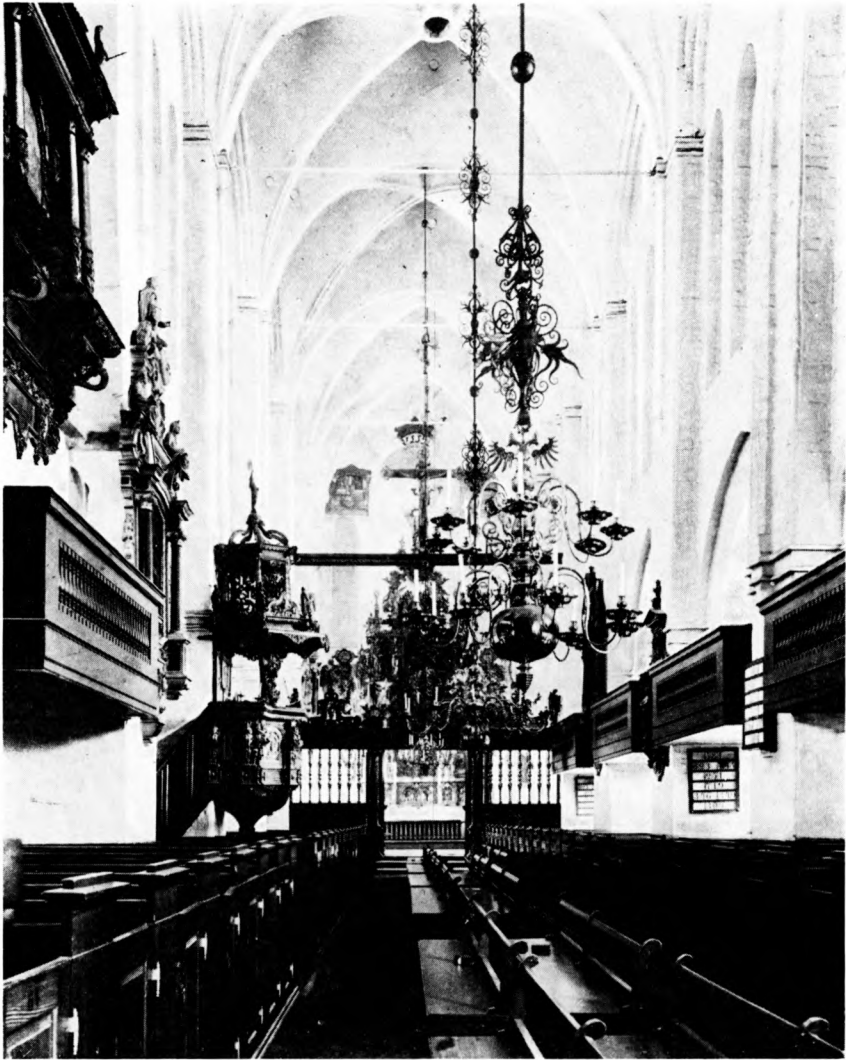
panelet i Kronborg slotskirke) og flankeres af kannelerede liséner, der vel er afbrudte pilastre. Over den kraftigt udladende gesimsliste med tandsnit er der en balustrade — der sandsynligvis har været gennemløbende — med slanke balustre. På oversiden flere indskårne navne, bomærker og årstal (jfr. ovenfor). En prøveafdækning på eet af spejlene viser sort farve. Se i øvrigt nedenfor under †pulpitur nr. 1.

Barokpanelet har tre fuldt bevarede fag med postamentparti, storstykke og en gesims, hvis frise er erstattet af korte balustre. På postamentfremspringene er der småfelter med buetunger øverst og nederst; storfelterne har hammerudvidelser i hjørnerne, flankeret af stærkt fremspringende, nedad smalnende pilastre med bosser på hals og bryst og den for tiden karakteristiske sammenstilling af tre smårundstave, alt i alt svarende til de store pilastre, der flankerer dørene indvendig på korgitteret fra 1654—55. Gesimsen har under kronlisten et bredt buet led med den, ligeledes vanlige række af rundbuede nicher, afbrudt af til siden seende englehoveder. Prøveafdækning i det sydligste felt viser et apostelansigt og, i postamentfeltet, sort marmorering. Selve pulpituret, der bl.a. hviler på en trævæg med dør fra 1838, har gulv og vægpanel af gamle, brede brædder. Opgang i vestfaget i lukket panel hovedsagelig fra 1838.

†*Pulpiturer*. 1) *Vestpulpituret 1593*. Den 13. november 1593 fortingede borgmester og råd med snedkrene Thiøge (d. e. Tyge, mester bl.a. for prædikestolen i klosterkirken) og Anders om et pulpitur at skulle gøre udi kirken⁷. At dette har været i vest fremgår dels af, at der 1594 tales om det store, nye vindue på nørre side ved pulpituret⁷ (dvs. i nordre sideskib), dels af, at stolefortegnelsen 1628 angiver, at det vestligste stade i midtskibet (nr. 22) var under »Poppeltuerit«²⁰². Her tales også om stolestader på pulpiturets nørre og søndre side²⁰³. 1699 blev »den store trappe ved barnestolen« repareret⁵⁶. På et tidspunkt, måske allerede i slutningen af 1600'erne må man have givet tilladelse til indbygning af lukkede stole på det gamle pulpitur. Muligvis er det dette pulpitur, det drejer sig om, når der 1722 tales om seks vinduer i pulpituret på den søndre side (dvs. på sydenden af pulpituret)⁵⁶. Fra da af kan man følge de forskellige ejere, hvorimellem bl.a. har været den for Fr. IV.s »Dagregister« kendte borgmester Bussæus²⁰⁰ (jfr. også kilder og henvisninger). Når der 1838⁶³ tales om at fjerne de fire pulpiturestole med vinduerne ud til kirken, er der sikkert tale om stole på det gamle pulpitur.

I sin beskrivelse o. 1740 meddeler H. C. Rosendahl^{20C}, at der på pulpituret »ved dåben« stod: »Anno 1651 haver ærlig og velagte Mand Gregers Madsen, Brøgger, Kirkeværger, med sin Kiære Hustrue . . . Bente Mogens Daatter . . . paa deres Egen bekostning ladet dette Pulpitur staffere«.

2) 1639. Dette år fik snedker Hans Buur betaling for det nye pulpitur⁷; det fremgår ikke, hvor det byggedes, heller ikke af fortegnelsen 1677¹⁹⁵, hvor der

Fot. før 1900 i Helsingør bymuseum

Fig. 96. S. Olai kirke. Indre set mod øst med det 1838 fornyede stoleværk og de samme år fornyede pulpiturer (jfr. p. 184 og 187).

nævnes stolestader på det nye og det gamle pulpitur. Det nye er muligvis det, der i stadesfortegnelsen 1734²⁰⁰ nævnes sidst, (dvs. vestligst) på midtskibets nordside efter generalmajor Mules pulpitur(?)²⁰⁴.

3) 1671. *Generalmajor Holcks pulpitur*, senere betegnet som generalens eller kommandantens pulpitur. 14. marts 1671 anmodede slotsforvalteren på Kronborg, lensmand over Kronborg len, generalmajor, baron Eiler Eilersen Holck om på egen bekostning at måtte opbygge et »polpetur« imellem de to »pilarer« ved lians stol, hvilket anbefalede af præst og borgmester¹⁹⁵. Beliggenheden

angives at være mellem to piller »imod« prædikestolen, senere: imellem tvende piller ved slotsstolen (der 1677 var nr. 5 i midtskibets søndre række, identisk med »Kongens stol« i 1628-fortegnelsen¹³³, mens nr. 6—8 var »Rådsens stole«, jfr. p. 183), dvs. i midtskibets fjerde fag fra øst på sydsiden. I forbindelse med opførelsen af et nyt pulpitur 1726 umiddelbart øst for »generalens« pulpitur nævnes, at det gamle pulpitur (d. e. Holcks pulpitur) fik fire skillerum. Det var da gået ud af slægtens eje og udlejedes; senere kaldtes det Kreibergs pulpitur efter kongelig stempelforvalter Henrik Kreiberg, der 1748 fæstede den anden part af salig generalmajor Holcks pulpitur, som salig Camerer Henrici havde haft i lejefæste³⁶.

Ifølge Rosendahls beskrivelse (o. 1740)^{20C} fandtes på pulpituret de Holckers og Høegers fædrene og mødrene våbner og herunder: H[r] E[iler] H[olcks] F[ædrene] oc M[ødrene] — F[ru] E[lisabeth] H[øegs] F. oc M. og på begge sider af »våbnen« dette vers, sign. A B (»holdes for at være Anders Bordings værk«):

»See Eiler Eilersen af Holckes Stamme baaren
 Af Guds indblæste Dyd, Dan Kongens høy udkaaren
 Og velbestalter Helt, Her General Major
 Til foeds, Collegii, Militz-Assessor stoer
 Samt Hendes Mayestets hoyloflig Regimentes
 Dragoners Øverste af Dronningen hand kiendtes
 Paa faste Cronborg hand tolv Aar var Gubernerur
 Og Amtmand til det Len, som er ved Helsingør
 Til Kiergaards-Holm og til Elkier var hand Herre
 Hand med sin Elskelig og dydig Hiertens kiære
 Den ædle Øyens Lyst, Elisabetha Høeg,
 Hvis Dyder svæved høyt langt over Gran og bøg
 Har dette *Pulpitur* fornemlig til Guds Ære
 Og Kirkens høye Ziir til Kirken ladt forære
 At de som dette læs, skal mindes udaf det
 Hvem Holck og Høeg de var, som var paa denne sted
 At den Høy Edle Holck er til Friherre vorden
 Har dertil fanget Gods, er sat i Ridders orden
 Og over gandske Fyen til myndig Høvding giort
 Det vel er høyt, men kand dog ey forundres stort
 Hans helte Dyders Løn ey mindre bør at være
 Men det er meere sært, at saadan Magt og Ære
 Ey blæser hannem op i hierte mod og hue
 Ney, Holck var Dannis før, men er det meere nu.

A. B.«

4) 1704. *Pastor*, senere provst, jfr. præstemalerier nr. 6, *L. C. Aagaards pulpitur*. Blandt de bevarede bilag vedrørende S. Olai findes »Magister Lars Christensen Aagaards, forrige sognepræsts begæring og forslag til et pulpitur, dateret 1. december 1703«⁵⁶. Pulpituret, der må have været et af de mere fremtrædende, siden det nævnes af Boesen (p. 109), havde plads vestligt på midt-

skibets søndre side, hvor pulpiturenes rækkefølge (jfr. f. eks. fortegnelsen 1754²⁰⁵) fra øst var: 1) »Det nye pulpitur« (fra 1726 jfr. foran p. 187), 2) Holcks, 3) en stol over søndre gang, 4) Edvard Kruses, og som nr. 5) Aagaards; som sådant: »nr. 5 på søndre side« betegnes det også i en regning fra 1769 fra snedker Lorentz Jacobsen for reparation med nyt loft og skillerum⁵⁶. I Rosendahls beskrivelse omtales det som følger: På det blå anstrøgne pulpitur lindes: Ao 1704. I de 2 forreste fyldinger er malet 2 våbner; i det ene er oven over hjelmen en engel, midt i en engel med en bog i hånden, hvori står skrevet: Et ævigt Evangelium, nedenunder står L. C. A. (Laurids Christensen Aagaard) . . . Det andet viser oven og midt i »en Hauge« (således håndskrift B) eller »en Haufrue« (således A). Derunder A D B (Anna Dorothea Brochmand). — 1760 fæstedes afdøde jomfru Aagaards pulpitur over søndre gang til Erick Lykke for 5 rdl. årligt³⁶.

5) 1705. *Det islandske pulpitur*. Den 20. april 1602 forbød Christian IV. fremmede købmænd at handle på Island og gav København, Malmö og Helsingør eneret på denne handel. Det da oprettede islandske kompagni bestod til 1786 og betænkte gennem årene S. Olai kirke med betydelige gaver (jfr. kirkegårdsportal p. 47 og dørfløje nr. 3 og 5 samt Laurits Pedersen: Helsingør II, 231). Om pulpiturets tilblivelse oplyser et brev af 11. juni 1705 fra pastor L. C. Aagaard til borgmester og råd: Det islandske kompagnis interessenter fra København, skriver han, som i mange år har givet gaver til kirken²⁰⁶, har ofte ønsket »en vis sted« ved deres gennemfart til andagt ved modbør, at de ikke skal indtrænge til andre Guds børn i deres stole. For de penge, de giver, vil præsten nu gerne opsætte et pulpitur. Han foreslår pladsen mellem de to piller i kirken [midtskibet] til nordsiden, af hvilke den ene slutter sig til koret og den anden er prydet med borgmester Laurids Rhods epitaf, »såsom derved ingen stole deres lys frarøves«. Peder Samsøes tavle vil han flytte et par alen²⁰⁷.

Snedker Rendix Andersen fik pulpituret i entreprise; hans »memorial« af 6. november 1705 viser, hvad der er forbrugt af materialer²⁰⁸. 5. juni 1706 kvitterede Oluf Andersen for 26 rdl. for arbejde, guld, olie og farver til pulpituret »at forgylle, malle og stafere«⁵¹.

Pulpituret fik den af provsten angivne plads med opgang fra et rømmet stolestade i nordre sideskib (jfr. p. 181). Dets udseende kendes fra Rosendahls beskrivelse, før eller efter at han 1744 anstrøg det på loft, vægge og det bageste panel med perlefarve, marmorering og sort, da snedker Lorentz Jacobsen havde forfærdiget det med et panelloft over og afdelt det bagtil med behørigt panel⁵⁶. Beskrivelsen²⁰⁹ lyder: Indskrift »Dette Pulpitur er indrettet Gud til Ære, Kirken til Ziirat og een taknemmelig Erkiendelse imod det Loflige Islandske Compagnie fra Kiøbenhavn, for deres vedholdende Gavmildhed imod denne Kirke«. — Her i mellem på den midterste fyldning det islandske våben, en for-

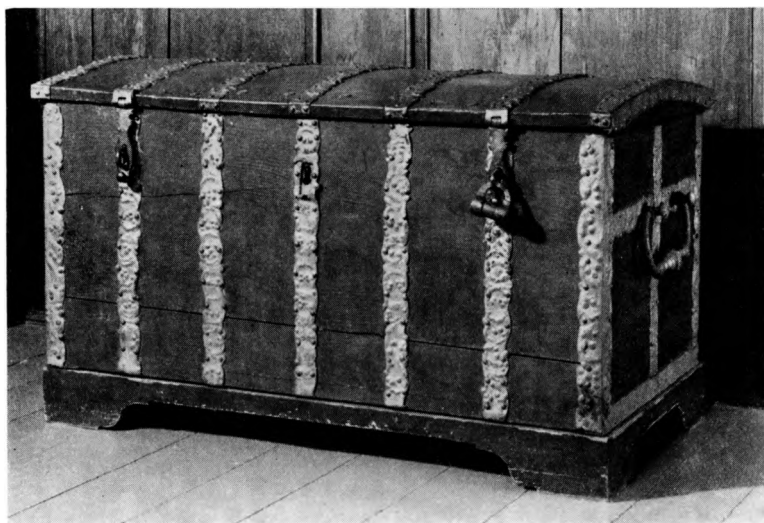
gyldt stokfisk med krone og dernæst: »Som skal aabnes for dem at bruge, naar deres Vei falder her forbi. Gud velsigne imidlertid altid baade deres hen og hjem reyse for Christi Skyld — 1706«. — I de øvrige fyldinger er malet: 1) Et skib med alle sine sejl udslagne og drives af bølgerne hid og did. 2) Spes (håbet) med et anker i den ene og en fugl på den anden hånd. 3) Patientia (tålmod) med udslaget hår, havende et kors i den ene og en bog i den anden hånd [må være troen]. På døren til indgangen: »Aabne Jesu du mit Hierte / Som ieg aabner denne Dør / Bedring giv af det ieg lærde / Himlen sidst mig aaben gjør.« »De som fare ned paa havet i Skib, som bruge deres Handel i stor Vand raabte til Herren i deris Nød« etc. »Ps. 107, W. 23, 28, 29, 30, 31«^{20e}.

1766 fastnaglede Lorentz Jacobsen døren tillige med bistadet for trappen til pulpituret⁶⁶. Ved kompagniets ophævelse overgik pulpituret til kirken, som lejede det ud. 1794 meddelte kirkeværgen, at det såkaldte islandske pulpitur var ledigt efter pastor Schebys død⁶³.

Ligesom der har været pulpiturer overalt i kirken, således er også »de lukkede stole« skudt op som paddehatte. Mens nogle af pulpiturene kunne have deres berettigelse, fordi man vitterligt fra dem havde bedre oversigt end i stolene på gulvet og hørte bedre, ligesom de gav plads for andre på gulvet, var de lukkede stole, dvs. stole med panelværk, vinduer eller gitterværk, samt egen lås og nøgle, kun et udslag af honnette ambitioner. Naturligvis måtte ejeren af en lukket stole både betale for dens op- og udførelse, samt en årlig leje — det gjaldt også pulpiturene —, men efterhånden som de lukkede stole formerede sig, synes man tillige at have krævet visse andre betingelser for en tilladelse. Således ansøgte Jens Svendsen Beck, der selv var kirkeværge, 1728 om i forbindelse med indrettelse af et begravelsessted at måtte opbygge en »indlukt stol« i søndre gang ved muren mellem etatsråd Kinchels lukkede stol og opgangen til »det nye pulpitur«; men samtidig ville han gerne have etatsråd With til at sætte glasvinduer oven om sin 1722 opførte stol⁹⁷, så hans påtænkte stol kunne få godt lys. Til gengæld lovede han at skænke den af ham og hans hustru, Dorothea Pedersdatter, bekostede blok, »som skal stå ved toldbroen«³⁶; det anbefalede, og Withs stol fik vinduer 1728. På samme måde anmodede maler H. C. Rosendahl, kirkens grundige beskriver og inventarets restaurator, 1737 om fornyet tilladelse til at bygge en pulpiturstol: som jeg haver foretaget mig til Guds ære og hans velsignede hus til prydelse at renovere og reparere alle de »Epitaphiummer«, som findes udi St. Olaj kirke, på min egen bekostning . . .

2 à 3 hvert år, som Gud giver tid og kræfter til . . . hvortil i år allerede er gjort begyndelse⁶³.

De lukkede stole rejste sig undertiden på steder, hvor de virkede generende. Således nævnes det 1729, at Lodvig Lodvigsen fæsteren indlukt stol på mellemgulvet (midtgangen) nr. 25, som hans afdøde svigerfader Rønner Petersen har

N. E. 1964

Fig. 97. S. Olai kirke. kirkekiste nr. 2, anskaffet mellem 1651 og 1666 (p. 194).

opbygget på egen bekostning. Den står lige over for barnestolen og betager synet for dem, der frembærer børn, så at de hverken kan se prædikestol eller alter⁹⁷; endnu 1775 reparerede Lorentz Jacobsen den »lugte stol«, som er lige for barnestolen⁵⁶. Det har næppe været alle, der har været ligeså beskedne som kommissær Robert Tigh²⁰⁹, der 1744 købte stolene nr. 12 og 13 på den søndre »Vey«, fordi han ville bygge en lukket stol på nr. 12—14, som ikke kunne bruges, da »præsten derfra ikke kan ses eller høres«. Det anbefales af kirkeværgen, selv om der også søges om tilladelse til at brække hul i muren ud til kirkegården³⁶. Den slags »huller« til stole- og pulpitudøre har der været mange af. 1765 reparerede Lorentz Jacobsen Mad. Garbens stol i søndre gang nr. 16. Døren ud til kirkegården repareredes, og der sattes nyt »skur« over den⁵⁶. 1780 anstryges en ny, flammert dør samt et »bræddeskur« over samme dør; samtidig maledes pulpitudøre på nordre side⁵⁶. Disse dørhuller er nu tilmurede tillige med andre døre til stole og pulpiturer og skjult under skalmuring, således at ethvert spor er forsvundet (jfr. p. 96). En af grundene til, at kirkens ældste dør, den lille syddør nær koret, er bevaret åben, er måske, at den har givet adgang til en lukket stol.

Kister. 1) Første halvdel af 1600'rne. Jernbeslået, 69x53 cm og 114 lang, med svagt buet låg, delt i to dele, der kan åbnes selvstændigt, nu med hver sin pengetragt; oprindelig havde den venstre halvdel to pengeslidser. Til de to hængseljern svarer to låse, kun een taskelås bevaret. De to nøgler beroede henholdsvis hos borgmesteren og sognepræsten²¹⁰. I inventariet fra 1651 nævnes tavlekisten »til de fattiges og kirkens penge«⁷. På hver kortsides er der et jernhåndtag. Indvendig er kisten tværdelt i to lige store dele, venstre del er

K. de F.L. 1964

Fig. 98. S. Olai kirke. *Jernkistens lås, detalje (jfr. fig. 99).

atter tværdelt i to rum svarende til de oprindelige pengeslidser. I højre halvdel ligger en træbakke med skrå sider til opsamling af de nedfaldne penge. Egetræsmalet med sølvbronzerede jernbeslag, på sokkel med udsavet sarg. Øst for korgitteret i nordre sideskib og fastgjort i gulvet med en jernlænke om håndtaget i venstre kortside. Tidligere i sakristiet.

2) (Fig. 97). Anskaffet mellem årene 1651 og 1666⁷, jernbeslået 81x73 cm og 114 lang. Kisten har buet låg og tværgående jernbånd, tungede, svagt drevne og graverede med barokranker. På kortsiderne store, fornemme bærehåndtag. To låsekrammer, men kun een hængelås, en samtidig cylinderlås, bevaret. Spor af pengeslids i låget. Indvendig sidder en stor lås med stang og seks hager. Låsekassen er prydet med spejlmonogram og bladornamenter. I kistens højre side er en læddike. 1745 brugtes kisten til opbevaring af hospitalets dokumenter⁵⁶. Nu bruges den til alterklæderne og til forskellige papirer. Øst for korgitteret i søndre sideskib.

**Jernkiste*, (fig. 98 og 99). O. 1625, 56x56 cm og 109 lang. Udvendig yderligere beslået med lodrette og vandrette jernbånd, der er naglet fast. Et snoet håndtag på hver kortside. Forsiden har to hængselbånd, kun een taskelås bevaret, og et stort (falsk) nøgleblik, uden lås under. Det rigtige nøglehul er

K. de F. I., 1964

Fig. 99. S. Olai kirke.* Kirkekiste af jern, nu i Nationalmuseet (p. 194).

skjult under et forskydeligt stykke af de krydsede vandrette og lodrette bånd midt på låget, der bevæges på seks hængsler. Den imponerende lås fylder hele lågets underside. Rammen er dekoreret med punslede slanger og enkelte masker. Låsens jernfjedre er besat med flade bånd og dækkes af et bredt, udskåret bånd tværs hen over mekanismen. Båndets spiralslyng er symmetrisk om nøglehullets indvendige, tildækkede udlosningsanordning. I den første spiral står en turbanklædt mand, og i den næste et lirbenet, vinget fabeldyr med øglehals og elefanhoved. Den lange snabel fortsætter i den tredje og sidste spiral. Låsens 15 hager bevæges af nøglen ved et sindrigt system af stænger, som påvirker hagerne succesivt. Disse griber ind under kistens indadkragende, kraftige overkant. En lignende, men meget mindre jernkiste lindes i Kolding museum²¹¹. Tilsvarende ornamentik på jernarbejder kendes fra Tyskland og fra Sverige o. 1625²¹². Siden 1887 i Nationalmuseet (nr. D. 2360). Den angives at have tilhørt S. Olai kirke.

†*Kister.* 1) 1579 købtes en ny »dantzker« kiste [fra Danzig] for 8 mk. til forvaring af alterklæder⁷. Den stod i sakristiet. 2) 1580 nævnes, at Claus maler malede et skrin »som kirkens stol og K. M. breff ligger forvaret udi«⁷. 3) 1762 købte man en jernbeslagen egekasse til kirkens beholdning og dokumenter⁵³.

4) »Lille tavlekiste eller skrin, som er $\frac{3}{4}$ alen lang af egetræ med fornøden beslag, hvorudi hospitalets indsamlede penge« lagdes. Den nævnes 1793, som »hidtil brugt«⁵¹. 1812 »forauktioneredes« den¹²⁵. 5) Endelig anskaffede man i 1855 en ny »stiftskiste« af jern⁹⁹.

»Foldeværkskiste«, se under skab nedenfor.

Vægskab (fig. 100) 1680 (årstallet dannet af de øverste sømhoveder), tæt naglebesat låge og ramme, rigt udformede gangjern, hængsler og nøgleblik. Samtidig lås på lågens inderside. Det glatte spærrebånd midt over skabet med taskelåsen er sekundært. Udvendig måler skabet ialt 129x100 cm, indvendig er det 122 cm højt og 42 cm dybt. Oprindeligt med tre hylder, nu kun to. Skabet er sandsynligvis identisk med det beslæede egeskab, som snedker Johan Rigter 1680 fik betaling for til sakristiet, i stedet for det gamle som tyvene havde opbrudt⁷. To af vægnicherne i sakristiet har samme mål, som skabet. Ved sakristiets ændring i 1840 kan det være flyttet til sin nuværende plads i korets sydvæg.

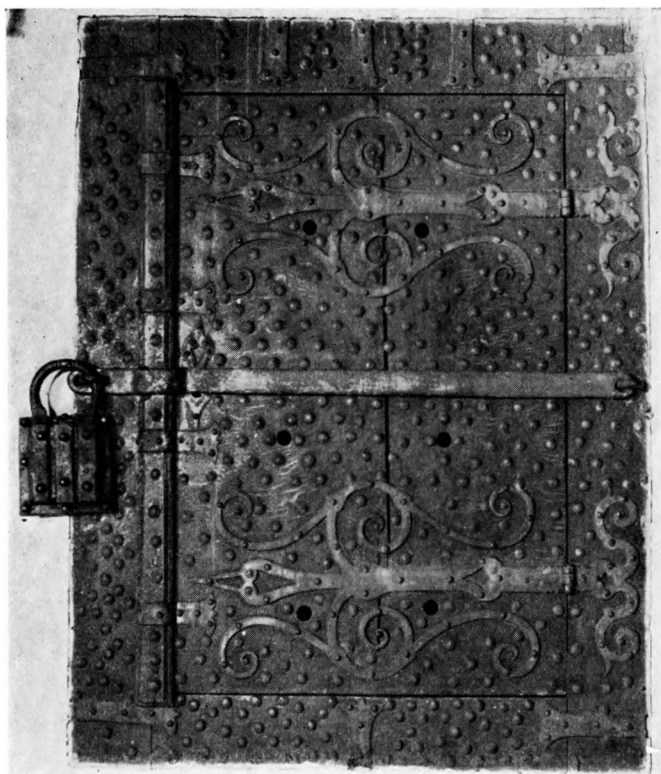
Skab med skydedør, samlet i nyere tid af sengotiske foldeværkspaneler fra o. 1550, 101 x 88 cm, længden 170 cm. Venstre kortsider har eet stort foldeværksfelt (sikkert det ældste), forsiden tre og højre kortsider to felter. Foldeværkets stave ender i treblade både foroven og forneden. På venstre panel et rhombeformet nøgleblik, på forpanelet i venstre side et mindre, hjerteformet nøgleblik, men ingen låse bevaret. Skabet er nu egetræsmalet og en linoleumsplade er lagt på oversiden. I nordre sideskib ved døren til sakristiet.

†*Skabe*. Hans snedker lavede 1591 to skabe i koret til bøger⁷. 1743 forfærdigede Lorentz Jacobsen et skab at sætte bøger i⁵⁶.

Pengeblokke. 1) (Fig. 101) nybeslået 1745⁷. Firsidet med tætsiddende vandrette jernbånd og pengetragt foroven, 122 cm høj. To taskelåse, den ene har indgraveret Frederik V.s monogram, den anden, med småblade på naglehovederne, nævnes som ny 1750⁵⁶. I søndre sideskib ved fjerde pille fra vest.

Over blokken hænger en sortmalet skrifttavle, 66 x 84 cm, i enkel profilramme; forgyldt fraktur: Ebr. 13,16. »Glemmer ikke at gjøre vel . . .«, herunder skimtes ældre skrift, formodentlig det vers, D. Neuhaus 1745 lod male under en malet tavle, »som præsenterer historien om enkens skærv: Hvad du af Christen Kierlighed, i Kirkens Blok her legger ned, Du visselig maae vente, Een Capital du samler paa hos Gud, som du igien skal faae, med Frugt og Renters Rente«^{20C}.

2—3) To omtrent ens. O. 1700, antagelig to af de tre blokke med lås for, som ifølge inventariet 1716⁷ brugtes for kirkedøren til kollekten. Cylinderformede på tre høje, svungne ben. Låg med pengetragt og hængseljern til hængelås. Af de tre sølvbronzerede vandrette bånd er eet af jern, de andre kun en profilering i træet. To vandret udstikkende drejede bærehåndtag (kun eet be-

E. M. 1945

E. M. 1945

Fig. 100-101. S. Olai kirke. 100. Skab 1680, i korets sydvæg (p. 196). 101. Pengeblok nr. 1, nybeslået 1745 (p. 196).

varet). Under egetræsmalingen spor af mørkerødt, sort og blå. 73 cm høje. Ude af brug, i søndre våbenhus' materialrum.

†*Pengeblok*, 1665. Over en 1740 omtalt fattigblok^{20C} var en tavle med forgyldte bogstaver: »[In] N[omine] D[ei] O[mnipotentis]. Denne blok her neden staar, oprettet for de arme, minder hver, som her fremgaar, mod dem sig at forbarme. Forbarme dig og giv, hvad evnen steder til, i det og andet liv, Gud det belønne vil, Anno 1665. A.S.S. A.P.D.« Ifølge Henningsen S. Olai p. 138 står bogstaverne måske for Anders Sørensen og Anne Pedersdatter (se korgitteret, balustrene mod nordre sideskib, nr. 16).

†*Blok på Toldbroen 1728*. Kirkeværgen Jens Svendsen Beck og hustru Dorothea Peders Datter lod sætte en pengeblok på Helsingørs toldbod ved springposten »tilfælles« for kirken og de fattige. Til gengæld fik de en lukket stol i kirken. Over den jernbundne blok hang en tavle 'hvis ene side præsenterer S. Olai kirke, som den var, førend det store spir nedblæste. Der ligger en fattig for våbenhusdøren, derved står vers: Min ven du ej forglemme at give til de arme. / Så skal Gud visselig sig over dig forbarme.' (Boesen p. 68). På

tavlens anden side stod på latin, tysk og dansk: 'Velkommen kiere ven! fra fremmed land og steder / kast dog om evnen er en skærv i blokken ned. / Af Gud som for sit huus og fattige dig beder / Lev også vel du skal og her belønnet blive / det ønskes hiertelig at Herren vil det give. J.S.B. D.P.D.'^{20C}. Af blokkens »indkomme nyder kirken den 3. og de fattige den 4. part« (1734)²⁰⁰. Både blok og tavle repareredes ofte²¹³. Blokken nævnes sidste gang 1788²¹⁴.

Pengebøsser, nu ude af brug. 1—2) To ens fattigbøsser på tavle fra 1880'erne. Rektangulære blikbøsser med pengetragt på låget. På en opretstående, sortmalet trætavle står med hvidmalet antikva »De Fattiges Kasse« og citat fra Tim. 6,18. 3—4) To ens cirkulære egetræsmaledede blikpengebøsser leveredes af blikkenslager Boysen 1889¹¹⁷. Alle i våbenhusets materialrum.

Pengetavler. 1835⁵³ betales W. Schneider for fire mahognitavler, af hvilke de to findes i kirken, den * tredie i bymuseet. De er alle enkle, med buesvajet rygbrædt, drejet håndtag og skydebrædt med lås og pengetragt over skuffen.

*1) (Fig. 102), 1666. Af eg, sikkert den, der omtales i inventariet 1666 »med et forgyldt billede« og skænket af borgmester Jørgen Buhr⁷. Rygbrædt med reliefskåret Olavfigur på forsiden. Bagsiden har indlagt alliancevåben under indlagte bogstaver I.B.A.H.D., hvoraf kun H er bevaret, henvisende til Jørgen Buhr og Anne Hans Datter. Over intarsia-ornament, på hvilket det drejede håndtag sidder, er skåret 1666. Foroven på rygbrættet spor efter klokkeholder. Skuffen har på oversiden intarsia nærmest rygbrættet. Skydebrædt med lås og pengetragt. Nu afrenset. I bymuseet.

*2) Enkel, grønmalet. På rygbrættet sorte skønskriftsbogstaver: »Til St. Olai sogns skole«. I bymuseet.

*3) 1807. Udsavet rygbrædt, hvorpå er malet »for Døv Stu(m)me«. Grønmalet, med forgyldning på profiler og langs de udsavede kanter. På skuffens forside malet 1807. I bymuseet.

†*Pengetavler*. Fra regnskaber og inventarier kan følgende uddrages: 1580 betales Mathis snedker for en ny tavle til kirken og Michill maler for den at male og forgyldte⁷. 1612 nævnes de lemlæstede skibsfolks tavle. 1666 omtales en tavle i sakristiet med tre figurer og een med en hvid sølvklokke, som Jens Mortensen (jfr. korgitter p. 161) havde foræret⁷. 1812 var der 10 tavler til ombæring, heraf to med sølvbjælder¹²⁵. — Ombæringen af tavler ophørte i S. Olai 1905. Jfr. Henningsen S. Olai p. 140.

Nodestol. I Oxes kapel står et nodestativ af mahogni med forskydeligt (drejet) skaft og stoppeskrue af træ. Det er en af de to syv alen lange nodestole, som præsten 1817, i anledning af reformationsfesten, anskaffede som højst nødvendige til brug for musikvennerne, à 8 rbd.⁵¹.

Dørfløje. 1) Mellem sakristi og kor (jfr. p. 98), sengotisk. Dørfløjen består af fire planker, der på den indvendige side mod sakristiet sammenholdes af to

L.L. 1961

L.L. 1961

Fig. 102. S. Olai kirke. *Pengetavle fra 1666 (p. 198).

forskelligt profilerede, vandrette revler samt gangjernene. Forsiden dækkes af ni vandrette planker (med sekundær kantramme efter døråbningens form), fæstnet ved store nagler, der er vegnede på indersiden. Her sidder en stor, senmiddelalderlig kasselås af træ med »rundstav-hals«. Låsens rigel går gennem et udstemmet hul i døren ind i en krampe fastgjort i vangen. Hullets forkant har været sprængt ved vold. På forsiden en rund, buklet plade med glat dørning samt hjerteformet nøgleblik, der foroven og -neden løber ud i akantusagtigt blad. Egetræsmalet. 1598 fik Thyge snedker 1½ mk. for en egedør til sakristiet, antagelig en reparation, efter at en tyv var brudt ind her og havde stjålet noget altersølv⁷ (jfr. p. 144).

2) Til tårntrappen udvendig (jfr. p. 104), indersiden rimeligvis fra 1583, ydersiden fornyet i 1700'rne. Den groft tømrede inderside består af tre planker, der foroven og forneden sammenbindes af en vandret revle med affasede kanter, samt ved gangjernene to kortere, indstemmede revler og midtpå en faset lap. Det ene gangjern ender i et hjerteformet blad med lille »tungevolut«. Samtidig, rektangulær lås, med to modstående buetunger, fæstnet med spydbladsjern. Dørfløjens yderside, antagelig fornyet i 1700'rne, er »flammet«, dvs. beklædt med kantprofilerede, sparrestillede brædder fæstnet med mange jernnagler; det tungede beslag midtpå har mistet ringen. Blåmalet. Ifølge regnskaberne⁷ fik Henrik snedker 1583 3 dl. for at lave tårndøren, som af Poul sejmester blev beslået med 150 søm og forsynet med en dobbelt lås og et håndgreb. 1585 anstrøg Peder maler den med rødt.

3) (Fig. 29). 1699 (1839). I midtskibets vestportal, den såkaldte brudedør (jfr. p. 96), med ornamenten fra 1699, 1839 overflyttet til en ny dørfløj. Ifølge

Rosendahl^{20A} C stod følgende indskrift over døren: »Denne Kirke Dør er forfærdiget og bekostet af det lovlige Kiøbenhavns Iislandske Compagnies frivillige Foræring Ao. 1699«. Det oprindelige, halvrunde dørfelt, der foroven er kantet af en båndomvunden bladvulst, er smykket af C 5 under krone holdt af svævende engle med palmegrene, alt på baggrund af akantusblade. Foran gesimsen tre englehoveder. De dobbelte dørfløje fra 1839 har diamantfyldinger som kirkens øvrige indvendige døre, med overflyttede korinthiske pilastre på yderkarmene og midtsprossen og herunder en maske, hvis tunge fortsætter i blomsterfestons og med kvaster forneden. Blåmalet. 1757 fik brudeporten en $\dagger$ taskelås med overfald⁵⁶.

4) 1746. I våbenhuset, i væggen til de to materialkamre, der indrettedes her 1746⁵⁶ (jfr. p. 101 f.), sidder to døre og herover to lemme, alle med ensartet profilerede og brede indfatninger, store eenfyldinger med konkavt afskårne hjørner samt oprindelige bukkehornsbeslag, klinkefald og låsetøj. Egetræsmaledet hvorunder skimtes blå.

5) 1846. I den store kirkeport i tårnets vestmur (jfr. p. 96) en dobbelt dørføj, antagelig fra 1846⁵³, med flere små diamantfyldinger samt to og to smalfyldinger med udskårne palmetter (jfr. Henningsen S. Olai p. 50). Blåmalet. Over døren sad indtil 1909 (jfr. fig. 21 og p. 108) en kvadratisk sandstenstavle med en kronet barokkartouche, hvori Christian V.s navnetræk; forvitrede rester nu på våbenhusloftet. Over døren stod tidligere ifølge Ørslef^{20B}: »Denne Kiirche Dør er forfærdiget af det løflige Kiøbenhauns Iislandsche Compagnies frivillige Foræring Ao. 1699 og repareret Ao. 1734«. Stablerne til $\dagger$ dørføj ses indvendig i tårnrummet.

Hovedparten af kirkens øvrige døre indvendig stammer fra inventarreguleringen 1838 ff.⁶³.

Pulpiturer, se efter stolestader p. 186.

Orgelværk (fig. 103), opsat 1865", leveret af Marcussen og søn, Åbenrå, og efter kontrakten 1863 bestående af 26 stemmer med klokkespil, to manualer og obligat pedal, for ialt 6000 rdl. Ombygget 1955—56 af orgelbygger Wilh. Hemmersam, Åbenrå, der forøgede stemmernes antal til 30. Orgelfaçade og *pulpitur* byggedes 1865 efter tegning af arkitekt J. D. Herholdt²¹⁵. Det hviler på 2x4 ottekantede fyrretræsstolper, beklædt med egebrædder; fodstykkerne var oprindelig dækket af panel (omkring hver gruppe på lire søjler), som fjernedes 1938, og nye baser tilføjedes. Façaden er i nygotisk stil, med klingende piber undtagen i yderfagene. Gitterværket forneden skyldes en ombygning 1956 (arkitekt Rolf Graae).

$\dagger$ Orgelværker²¹⁶. 1) Allerede 1559 har kirken haft et $\dagger$ orgel. 23. dec. betales to peblinge for at træde for orgelmesteren⁷.

2) 1560²¹⁷ erstattedes dette af et orgel (med pulpitur), der sammen med en

Fig. 103. S. Olai kirke. Indre, set mod vest,

N. E. 1964

altertavle og et korgitter (jfr. p. 126 og 162) hentedes i Esrums nedlagte klosterkirke. Olle snedker fik 11 mk. selvanden for at tage det ned i Esrum og sætte det op i kirken. Bælgene repareredes eller fornyedes. Olle og Niels lavede et panel på pulpituret og en trappe i koret, og Niels murmester huggede hul i muren, hvor det skulle fæstnes. Det anbragtes efter middelalderlig skik nær koret, dvs. på nordvæggen i midtskibet over prædikestolen, og her havde de skiftende orgler deres plads indtil 1726. Opgangen var enten ad trappen i koret eller gennem det lille trappehus i hjørnet mellem sakristi og nordre sideskib (p. 72) med udgang over sideskibshvælvet i tredje fag fra øst ad en nu tilmuret, fladbuget og falset dør med skråt affaset øvre forkant (jfr. p. 82), hvorfra en bro må have ført hen til orglet. — Endnu samme år som orglet opsattes, forbedredes det af Laurits orgelmester med en »bævende« stemme.

3) 1570 afløstes det gamle Esrum-orgel af et nyt, udført af Hans orgelmester i København, dvs. Hans Brebus, vistnok en nederlænder, med hvem der sluttedes kontrakt i Helsingør nævnte år²¹⁸. Betalingen var 600 dl. rund mønt (samt 12 mk. i drikkepenge til hans tre svende), hvoraf en del indsamledes blandt byens borgere²¹⁹. Lokale håndværkere lavede det grovere arbejde, der kun kunne udføres på stedet. Gert tømmermand selvanden huggede den fod sammen, som værket skulle stå på, fæstnede den i muren og huggede »det lille hus tilsammen uden på hvælvingen som bælgene ligger i«, satte tre døre i og blændede vinduet i midtskibsmuren. Materialer til selve orgelværket indkøbtes i Helsingør og sendtes til København sammen med de gamle piber, der vejede 250 pd. Da orgelmesteren havde udført værket i København, transporterede færgemanden ham »hid med sit redskab og med værket, og hvis andet dertil hørte«. Efter opsætningen synedes arbejdet af den kongelige »orgelist« Arnold de Fine, Kbh. Henrik maler malede og stafferede værket i 12 uger for 60 dl. rund mønt, med hjælp af en mestersvend, nogle drenge og hustruen. Materialerne leveredes for største delen af kirken, malerguld, fint »meydeborg« guld, sølv til at forsøve piberne, samt groft guld. Til fløjenes beklædning anskaffedes 49 alen lærred. — 1575 indsatte Hans Brebus på egen bekostning endnu en stemme i orglet. 1579 foretog organisten, Caius Snerdisch, en mislykket »forbedring«, der måtte bringes i orden af Hans Brebus. Samtidig forhandlede med Claus maler om anstrykning af piberne, hvortil indkøbtes materialer i Kbh. Allerede 1582 måtte Hans orgelmager atter til at renovere værket og igen 1602, ved hvilken lejlighed det forøgedes til 17 stemmer²²⁰. »De nye fløje« maledes af Anders maler. 1604/05 synes pulpituret at være fornyet efter entreprisen med Hans orgelmester.

4) 1625. 1624 forligtes med Hans orgelmager i Kbh., dvs. den kgl. privilegerede orgelbygger Johan Lorentz²²¹, om at forny og forbedre orgelværket for 600 dl. curant og 4 rosenobler. Året efter modtog han yderligere 62 dl. 2 mk.

Fig. 104. S. Olai kirke. Maleri, »den gældbundne tjener«, skænket 1579 (p. 206).

N. E. 1964

for de 14 nye piber og 2 nye stemmer, der var over hans fortingning. Rasmus billedsnider fik 166 dl. for sit arbejde på orgelværket og det nye panel, som hæftedes til det gamle. Maleren Casper Halefelt stafferede orgelværket for 120 dl. mønt og 2 rosenobler. Af en beskrivelse fra 1719^{20A} fremgår, at orglet bar årstallet 1625, og at pulpituret var smykket med 16 *†malerier*, de syv frie kunster og de ni muser²²², alle med latinske navne samt citat fra salme 57, 8—12: Mit hjerte er trøstigt, etc. Maleriernes rækkefølge var: 1) Grammatica, 2) Dialectica, 3) Rhetorica, 4) Musica, 5) Arithmetica, 6) Astronomia, 7) Geometria, 8) Caliope, 9) Clio, 10) Melpomene, 11) Thalia, 12) Urania, 13) Euterpe, 14) Erato, 15) Polyhymnia, 16) Terpsichore, hvorefter fulgte »Deum in chordis et organo. Soli deo gloria. Ao. 1625« (»Gud i strengene og i orglet. Gud alene æren«). Det istandsatte orgel gik imidlertid hurtigt i forfald. Allerede 1648 sendte organisten Hans Buxtehude »patronerne« en klage⁶³, der mundede ud i en bøn om forbarmelse over det svage og syge, »ja, hylende« orgel. Rygpositivet var ganske stumt, overværket bedre, men dog ringe indvendig og bælghuset udsat for regn og sne. Johan Lorentz påbegyndte derfor en reparation 1649, men døde 1650; arbejdet fortsattes herefter af hans mestersvend Gregor Mülisch²²³.

1672 afsluttedes kontrakt⁶³ med orgelbyggeren Peter Carstens, »boende i

Wiborg«, om en reparation, bl.a. fornyelse af en ventil til pedalen. 1677/78 købtes en klokke, som brugtes ved orgelværket. 1725 karakteriseredes orglet som så aldeles brøstfældigt, at det inden årets forløb ville blive ganske ubrugeligt, og en kollekt sattes igang for at skaffe midler til en reparation²²⁴.

5) 1726 sluttedes akkord²²⁴ med orgelbyggeren Lambert Daniel Karsten [Kastens]²²⁵, som da arbejdede med opstilling af orglet i Holbæk, om en fuldstændig reparation samt *flytning* af orglet fra »sit gamle, meget ubekvemme sted oven over prædikestolen hen i vestenden af kirken«. Orgelbyggerens »salarium« var 500 rdl. Det gamle orgelværks »struktur« (dvs. façade og pulpitur) blev da genopsat her, men højere oppe end det nuværende orgel, og det store vestvindue bag orglet tilmuredes midtpå²²⁶. Blikmageren Johan Georg Höhne fik 4 mk. for to bliktrumpeter (jfr. ndf.), og mons. Rosendahl forgyldte nogle stjerner som sit bidrag til kirken. 1730 nedtog og genopsatte snedker Jacob Michelsen Møller en del zirater m.m., og billedhuggeren mons. Hübner opsatte bl.a. Fr. IV.s navn og krone med tilhørende zirater. 1731 lavede snedker Johan von Hohlen en ny »afdeling« på orgelværket med to døre. Et rødt saffian-skind til de forgyldte navne opsattes på orglets registre. Endelig noteres i rgsk. 1732 vognmandsfragt for at bringe de to billeder, »Kong David« og »Leviten« til Helsingør, samt maleren, Lars Rosenbergs, regning på 125 rdl. for orglets forgyldning og maling²²⁷. — Nogle manuskripter fra 1738—40^{20B-C} giver en fuldstændig beskrivelse af orglets udseende: »Allerførst og øverst står midtpå to vildmænd, som holder et skilt, hvori kgl. danske våben, de tre blå løver i guldfelt, derover C 4. og en kgl. krone forgyldt. Neden for oven på de store piber står på den højre hånd Fides og på den venstre Spes. I samme linie alleryderst på de store piber står på højre hånd kong David med sin harpe og på venstre en engel med en basun (jfr. ovfr.). Midt på er en stjerne med små klokker. På begge sider af »Stern Simbel 2de Cherubim med Trompeter, som kan bevæge sig, når der spilles«. Over begge døre eller indgangen er et udskåret bræt, hvorpå står til højre side C 6 og på venstre S. M. i træk med forgyldte cifre på zinnober grund med krone over. På brystværket foran er et stort skilt, som holdes af to løver med kgl. krone over, hvori Fr. IV.s navn i træk forgyldt på zinnober grund, som holdes af to løver. På begge sider forved i fyldingerne er først: Hørs våben, som er et skib (forgyldt) med sin sejl og flag. Derved igen på begge sider det islandske våben, som er en hvid fisk med guldkrone på rød grund. På begge sider heraf i de to sidste fyldinger står med forgyldte bogstaver på sort grund 1) til højre: »Udaf samptlig Helsingøres Indbyggeres og det Iislandske Compagnies i Kiøbenhavn frivilligt gode Gave indsamlet og udgivet af Kirkens Præster. A.W. (Andreas Wøldike) og I. B. (Jacob Brønlund)«. 2) til venstre: »Er dette Orgelverk Ao 1726 herhid forfløttet og af Grund repareret, ved L. D. K. (Lorentz Daniel Karstens, orgelbygger). Ligeledes

N. E. 1964

Fig. 105. S. Olai kirke. Allegorisk maleri 1630, hørende til organist C. Hunnius' begravelse (p. 207).

Anno 1730 nymalet og forgyldt ved L. R. B. (Lars Rosenborg(!), maler)«. Nedenunder disse seks fyldinger står med store, forgyldte bogstaver på sort grund: »Aldt det som haver Aande, lover Herren Halleluja: Psalm: CL.« — Orgelværkets »forflytning, forbedring, maling og anstrygning kostede ialt 912 rdl. 3 mk. 7 sk.«

1786 fik orglet en ny reparation for 591 rdl. ved orgelbygger Daniel Wroblewsky, boende Skidenstræde 175, Kbh. Af overslaget fremgår, at orglet havde 12 stemmer i hovedværket, i »brøstværket« og i pedalen hver 8 stemmer samt to manualer. Trods reparationen var der allerede året efter fejl ved orglet, men tilkaldte uvildige sagkyndige forsvarede orgelbyggeren med, at orglet var meget forslidt i alle dele⁵¹.

N. E. 1964

Fig. 106. S. Olai kirke.
Riffelmaleri 1730, set fra venstre (p. 208).

1803—04 repareredes værket »så godt som af nyt« for 910 rdl. af J.N.Scheer¹¹⁷, der døde under arbejdet og afløstes af eleven Georg Rapp⁵¹. Atter 1837 istandsattes orglet af orgelbygger F. H. Ramus⁶³, men ved et senere eftersyn 1849 ved samme orgelbygger konstateredes, at orglet bl.a. havde den alvorlige, oprindelige bygningsfejl, at vindladerne var for små. Endelig 1854 erklærede hoforganist Liebe orglet for kassabelt¹⁰⁰.

Salmenummertavler, ialt ni, skåret og tegnet af E. Kunis, Helsingør 1930.

†*Salmenummertavler*. Kirkens ældre tavler kendes fra regnskaber og inventarier. 1716 var der fire salmevers-tavler¹²⁵, 1812 var anskaffet seks tavler og 700 hvide brikker med nummer på¹²⁵. Snedker N. Lundros leverede 1819 seks malede og forgyldte nummertavler⁵³. Ældre fotografier viser store salmenummertavler med skydenumre.

»Den sorte tavle«²⁸⁴, fra 1600'rne (?), af sort marmor, oval, 75x79 cm. Ifølge traditionen blev her skrevet navnene på dem, der havde forbrudt sig mod den gældende moral og ret²⁸⁵. Navnet slettedes, efter at den forsmædelige havde stået offentligt skrifte for menigheden. Lignende tavler synes i øvrigt ukendt her i landet, og da tavlen ikke er omtalt i kirkens arkivalier²⁸⁶, foreligger den mulighed, at det blot har været en mindetavle, hvis tekst er forsvundet. På søndre sideskibsvæg, mellem 3. og 4. fag fra øst.

Malerier 1) (Fig. 104) o. 1579. Lignelsen om den gældbundne tjener. Olie på lærred, opsat på træ, 101 x 134 cm. Skænket 1579 af Frantz Lauritzen og hustru Bente Poulsdatter, samme år som de gav døbefonten o.a. (se p. 162). Den enkle, forgyldte profilramme stammer fra 1744, da H. C. Rosendahl restaurerede maleriet^{20C}.

I forgrunden under en baldakin ses kongen og hans folk, som gør regnskabet op. Foran kongens bord knæler den gældbundne tjener. På bordets sider står på latin: Herre hav tålmodighed med mig (Matt. 18,26) og: Således skal også min himmelske fader gøre mod eder . . . (Matt. 18,35). Den parkagtige baggrund er delt i to afsnit af en søjleherme. I den venstre del griber den gældbundne

tjener sin medtjener i struben, i forgrunden gribes han selv på kongens befaling af to knægte; i baggrunden til højre kastes han i fangehullet. En tilsvarende billedopbygning, men med afvigende detaljer, lindes i et epitafiemaleri fra 1601 i Flensborg Mariekirke^{227a}. Farverne er brunlige og grålige (arkitekturen) og figureerne er hvidklædte. Ægtefællernes to skjolde, hendes med Jesumonogram, hans med sammenskrevet F. L. S., årstallet og valgsproget S[it] N[omen] D[omini] B[enedictum] (jfr. døbefonten) er forgyldt. Billedet hang ifølge inventariet 1740 over skriftestolen^{20c} (p. 185). Herfra flyttedes det i begyndelsen af dette århundrede²²⁸ og hænger nu over døren til våbenhuset.

2) (Fig. 105), 1630. Allegorisk minde-tavle over organisten Christian Hunnius, musiker hos Christian IV., død

27. april 1630, 59 år gammel, efter 21

års tjeneste ved Olai kirke. Begravet »herunder« (jfr. nedenfor). Maleriet har hans hustru »Ursula Wilms Tochder . . . aus Ehlicher Trew zum getechnisz machen lassen«.

Olie på træ, 125x95 cm, i enkel profilramme med skabelonmalede ornamenter og forgyldte indskrifter. Øverst står »overskriften«: »Speculum Hominis Christiani« (»det kristne menneskes spejl«), flankeret af religiøse sentenser på latin: »død i synd, levende i Kristus« og »jeg tåler trældom og død, håber på frihed og liv«. Nederst den tyske giverindskrift med fraktur.

Billedfeltets nedre del optages af en stenmalet ramme omkring et sort felt med latinske disticha om menneskets forløsning fra synd og død ved Guds hjælpende hånd. Samme motiv er fremstillet ved allegoriske figurer i maleriet. Midt i billedet prøver en kjortelklædt mand, måske afdøde, at svinge sig til himmels. Ved hans fødder er helvedeshullet, »infernus«, hvori en fordømt sidder sammen med djævelen og døden. De to sidste holder fast i manden med en lænke om begge hans ben. På det ene står »fiducia« (»selvbevidsthed«), på det andet »mortis reliquiæ« (»dødens levninger«). Mandens venstre arm tynges af en sten, som er bundet til handledet. På armen står »incredulitas« (»van-

N. E. 1964

Fig. 107. S. Olai kirke.
Riftelmaleri 1730, set fra højre (p. 208).

tro«). På hans krop står »justitia christiana« (»kristen retfærdighed«). Hans højre, bevingede arm med »fides« (»tro«) gribes af en arm med »verbum« (»ordet«) udgående fra en sky. Over ham flyver to englebørn med kranse og palme-grene, under dem står: »vincenti corona iustitiæ dabitur« (»den sejrende skal modtage retfærdighedens krone«). I venstre side står Troen med krucifiks og kalk, i højre Håbet med fodlænke og anker over skulderen. I den landskabelige baggrund er til venstre en tårnagtig bygning, »mundus« (»verden«), til højre en tempelagtig, »illecebrae« (»forførelse«). Landskabet er holdt i brunlige farver med hvide skyer. Troen og afdøde har lyslilla kjortler. Håbets kappe er kraprød, helvedeshullet ildrødt. Billedet hang oprindeligt på kirkens søndre side, formentlig over Hunmus' begravelse^{20C}. Da våbenhuset 1737 ødelagdes, blev mindetavlen nedtaget og flyttet til »muren ved dåben«^{20C}. Nu i våbenhuset.

3) Kongernes tilbedelse, olie på træ, 60x80 cm. Til højre foran Josef står Maria og holder barnet frem mod den forreste knælende konge, der rækker det en kalk med penge. Mellem denne og den anden konge, hvis lange, røde kappe holdes af to børn, ses negerkongens turbanklædte hoved. Bag kongerne en del af deres følge. En stentrappe op til en søjleprydet bygning danner den mørke baggrund (jfr. Kegnæs. D. K. Sønderborg p. 2396 efter samme forlæg, der også er brugt i andre kirker).

4) Johannes Døberens martyrium, olie på træ, 60x80 cm. På en trappe til venstre står Herodia og Salome, hvis slæb bæres af en pige. En lille, hvid hund springer ned ad trinene mod den knælende svend, som holder Johannes' afhuggede hoved over et kar. Bag ham en gruppe mænd i orientalske dragter og rustninger. En stor, ulveagtig hund står i billedets højre forgrund.

Nr. 3 og 4 er ifølge Henningsen S. Olai p. 142 skænket 1747 af sognepræsten Peder Ørslef. Sandsynligvis af samme maler efter forlæg fra o. 1650—1700.

5) Riffelmaleri (fig. 106-107), med malet årstal 1730 på bagsiden, en datering, som svarer til andre kendte riffelmaleriers (se f.eks. sagregisteret til DK. SJyll.). Det »konstige Skilderie som repræsenterer Kaarsfæstelsen og Opstandelsen«, skænkedes o. 1730 af generalmajorinde Anna Muhle, datter af assessor Jacob Arentzen til ophængning over døren ind til Oxes kapel, hvor faderens store begravelse var (se denne). 115x95 cm. Set fra venstre Kristus på korset med en knælende Maria Magdalene til venstre og en stående, hændervridende Maria til højre, mens Johannes mærkeligt nok er udeladt. Bag det højtreste kors uvejrsskyer, i baggrunden Jerusalem. Set fra højre viser maleriet opstandelsen. I en stor, lys sky stiger Kristus med sejrspanen op fra den åbne sarkofag. To skræmte soldater nærmest graven flygter i løb. Den højre svinger sin sabel og dækker sig bag sit store, runde skjold; den venstre, med spyd, strækker højre hånd i vejret. I forgrunden to andre soldater, den ene sovende, den anden

sidder forskrækket. Den samtidige profilramme har foroven et udskåret draperi. Nu over døren på korgitterets østside, midtskibsfaget.

6) Luthers brystbillede, anskaffet i anledning af reformationsfesten 1817²²⁹, 78x57 cm.olie på lærred. Samtidig ramme. Trekvartprofil, højre hånd holder lukket bog. Pastor K. Jørgensen havde »på et særegt sted« fundet et »overmåde gammelt« Luther-portræt. Maler Lorentzen [muligvis akademidirektøren C. A. Lorentzen] kopierede det »helt fortræffelig lignende«. Billedet ophængtes på en af pillerne skrås over for prædikestolen⁵¹. Nu over døren til Oxes kapel.

†*Malerier*. Ifølge inventariet 1757 fandtes syv skilderier og to afridsninger over tårnet (sml. p. 108)⁵⁶. I rgs. fra 1776 oplyses, at to billeder repareredes: Kristi Sved i Urtegården og Marie bebudelse⁵⁶.

Præstemalerier. Det ældste af kirkens ni præsteportrætter er fra o. 1646, det yngste fra 1749. Alle malet med olie på lærred. De brede profilrammer (nr. 2—5 med bølgelister) er sortmalede med forgyldte, latinske indskrifter. Præsterne er alle i helfigur, bærer ornat med pibekrave, og står ved et bord med een eller flere bøger; magistrene holder magisterhatten i hånden eller har den liggende på bordet. Tre af billederne er signerede.

Det i Danmark i 1600'erne usædvanlige helfigursportræt af borgerlige personer er sandsynligvis i den danske S. Olai hentet fra præstemalerierne i den tyske Mariekirke. Tilsvarende malerier kendes i Sønderjylland²⁸⁰, ligeledes inspireret fra Tyskland. Som type er portrætterne en blanding af adelens anebilleder og epitafiemalerier. Det er embedsportrætter hvor kun præsten selv afbildes, hans familie nævnes højst i indskriften²⁸¹. Oprindeligt hang malerierne i sakristiet. H. C. Rosendahl renoverede i 1740 alle portrætterne^{20C}.

1) (Fig. 108), o. 1646 Peder Rasmussen Lange, magister, født i Helsingør 1589, kaldet til S. Olai 1611, førstepræst og provst 1625, † 25. april 1646. Omkringløbende versalindskrift (således at underkantens indskrift står på hovedet). 190x95 cm. Billedets nedre halvdel meget ødelagt; den røde borddug og flisegulvet opmalet. Præstens hoved med det sorte skæg og hår og de brune øjne er det bedst bevarede. I nordre sideskib ved sakristidøren.

2) Kopi 1741. David Christensen, magister, født i Helsingør 1607, i ni år kapellan, førstepræst i 13 år. Gift med Gedske; ti børn, † 7. dec. 1658, 51 år. Dette billede lod den efterladte enke Gedske Frederiksdatter, datterdatter af Peter Severinsen, doktor og tidligere læge i København, opsætte. Store skønskriftsbogstaver og versaler. 197 x 128 cm. »Skilderiet af D. C. var opråden og aldeles borte, hvorfor [kirkeværgen D.] Neuhaus, Kremmer, lod et nyt male og rammen forbedre og istandsætte 1741«^{20C}. Ifølge Henningsen sandsynligvis nymalet af Rosendahl. Den lille, skæggede præst står ved et bord med eet synligt tyndt rokokobordben. På bordet ligger en stor, opslået bog med dansk tekst: »Thi jeg ved . . .« Job. 19,25. Måske har den dårlige kopi, hvor præsten

Fig. 108-109. S. Olai kirke. 108. Præstemaleri nr. 1. Peder Rasmussen Lange, †1646 (p. 209). 109. Præstemaleri 1666, nr. 4. Henrik Henriksen Goische, †1671. Signeret H. Pop (p. 210).

er blevet mærkelig vanskabt, bidraget til historien om, at han gik igen på grund af uorden i regnskaberne. Billedet flyttedes 1749 fra sin plads i sakristiet og blev »opsat ved den islandske stol bagved opgangen«^{20C}, dvs. i nordre sideskib, hvor det endnu hænger.

3) 1666. Peder Nielsen, født i Helsingør 21. aug. 1622, ordineret til præst 8. sept. 1647, kaldet [til førstepræst 16]48, † 9. aug. [16]49. Hans E. Faxø opsatte maleriet for sin velynder og gode ven [rektor Faxø blev gift med Peder Nilsens enke] 14. okt. [16]66. Store skønskriftsbogstaver og versaler. 191 x 103 cm. Ifølge Lund Portr. og museumsberetningen 1912 (ved Jørgen Olrik) signeret: H. Pop i nederste højre hjørne²⁸², men denne signatur er ikke genfundet. Af Hans Pop (†1676 ell. 1677), der har signeret det følgende (fra dette temmelig forskellige) præstebillede, og som vides at have udført et maleri af dronning Sofie Amalie, kendes ellers ikke bevarede arbejder. Bag den fedladne præst ses et grågrønt klæde, borddugen er grøngul. Foruden de røde skosåler lyser kun en næsten Rubensk karnation op i den mørke farveholdning. Hår og skæg er rød-blondt. I nordre sideskib.

4) (Fig. 109). 1666. Henrik Henriksen Goische, magister, førstepræst i Hel-

Fig. 110. S. Olai kirke. Præstemaleri nr. 5. Gert Albertsen Schumacher, †1691 (p. 212).

singør og provst i Lyng-Kronborg herred, kaldet til kapellan 1653, til førstepræst [16]60, til provst [16]61. På egen bekostning lod han i levende live dette udføre. 27. aug. 1666. For at leve i døden, levede han som en, der skal dø og døde <20. juli> 16<71, 52 år>. Store skønskriftsbogstaver og versaler. 191 x 136 cm. På nichen i kulissearkitekturens baggrund står: »Nec timide nec tumide. Ætatis 45 Anno 1666, d. 25. juli.« (»Frygt ikke, men blæs dig heller ikke op. I hans alders 45. år«). Ved bordets fod et gråt i gråt malet skjold, hvori en

opslået bog med tre V'er under fugl. På hjelmen et bomærke med de sammen-skrevne initialer H.H.G. Under våbnet står »Simplicitas veritatis sigillum« (»oprigtighed er sandhedens segl«). Signatur: H. Pop, på sokkelen (jfr. nr. 3). Farverne er holdt i gråt og lyst teglrødt. I nordre sideskib.

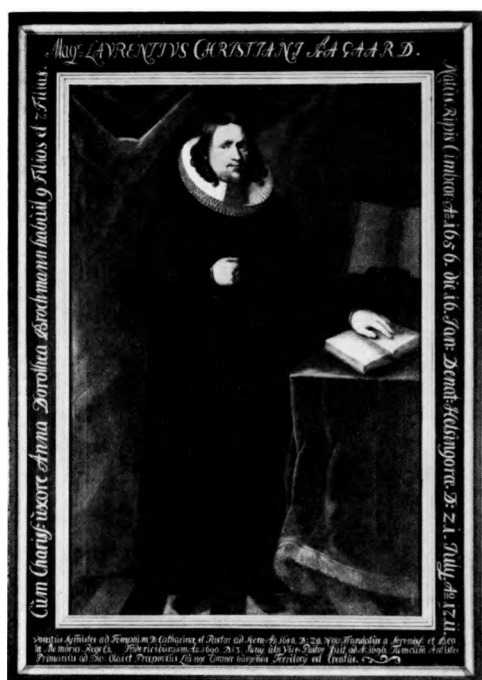
5) (Fig. 110). Gert Albertsen Schumacher, magister, født i Roskilde 1641, kaldet til præst i Kregme 1665²⁸³, præst og provst i Helsingør 1671. »Levende vilde han, at dette skulle gøres, for at det for ham selv og andre kunne være et spejl på død og udødelighed og et vidnesbyrd«. †<23. febr.> 16<91, 49 år og fire måneder gammel). Store skønskriftsbogstaver og versaler. 190x125 cm. Schumacher peger i en stor opslået, dansk bibel på Pauli første epistel til Korinthierne. Det usignerede billede er malet af en meget dygtig kunstner, som

— ved hjælp af det store lyseblå forhæng og den brunrøde skitseagtige Kristus i baggrunden — har skabt et raffineret farvespil mod den sorte præstekjole, mandens lange, brune hår og skæg og mod de lyse handsker med tomatfarvet foer. Handskernes farver gentages i bogbunken på bordet. I nordre sideskib.

6) (Fig. 111) o. 1711. Laurids Christensen Aagaard, magister, født i Ribe 16. jan. 1656, død i Helsingør [af pest] 21. juli 1711; med sin hustru Anna Dorothea Brochmann havde han ni sønner og syv døtre. Kaldet til kapellan i S. Katharinæ kirke og præst i Seem 29. nov. 1680. Af Christian V. forflyttet til Frederiksborg 13. juni 1690, hvor han var vicepræst til 1696, da han udnævntes til førstepræst i S. Olai og provst i Lynge-Kronborg herred. Skriveskrift, navnet med store skønskriftsbogstaver. 179x121 cm. Præsten står foran et stort rødbrunt forhæng. Hans lange hår og hageskæg er rødblondt. Bordtæppet, hvorpå to opslåede, håndskrevne bøger, er af blå fløjel med guldfrynser. I nordre sideskib.

7) 1712. Johannes Schrøder, førstepræst i denne kirke — faderen var præsten [Hans Andresen Schrøder] med tilnavnet Faxø — født i Faxe; rejser til »Germanerne, Bataverne og Anglerne«. Præst i 27 år, død 11. aug. 1712 [af pest, forkert opmalet for 1711] i sin alders 61. år. Latinsk distichon. Store skønskriftsbogstaver og versaler [opmalet af Rosendahl]. 208x141 cm. Opslået håndskreven bog med dansk tekst. Som den første af de portrætterede har Schrøder gråt, pudret og buklet hår. Bag ham et rustrødt forhæng, som halvt skjuler en reol med store pergamentsindbundne bøger. Karnationen er hvidlig med stærkt røde læber. I søndre sideskib.

8) 1737. Andreas Wøldike, født 29. aug. 1687 i Sommersted, Haderslev amt, kaldet 11. dec. 1709 til hjælpepræst ved Kronborg og den tyske kirke, 22. aug. 1711 førstepræst ved den danske kirke, 4. maj 1733 provst ved Holmens kirke i København, 15. juli 1735 biskop i Viborg, †13. okt. 1770. Store skønskriftsbogstaver og skriveskrift. 207x135 cm. På en hylde i reolen bag præsten:

N. E. 1947

N. E. 1947

Fig. 111-112. S. Olai kirke. 111. Præstemaleri nr. 6. Laurids Christensen Aagaard, †1711 (p. 212).

112. Præstemaleri 1749 nr. 9. Peder Ørslef, †1748 (p. 213).

»A. C. 1737 ætattfis] 50« (»i Kristi år 1737, alders 50«). På nederste hylde »Pinxit M. C. Thrane«^{283A}. En kopi af billedet findes i Viborg domkirke. Rustrødt forhæng med våbenskjold foran de mange brune bogrygge. Bordklædet er lyst blå. I søndre sideskib.

9) (Fig. 112). 1749. Peder Ørslef, født 4. jan. 1698 i landsbyen Ørslef nær Århus. Først kaldet til kapellan i Korsør kirke. Herfra forflyttet til Holmens kirke, hvor han var i adskillige år, indtil han på kongens bud kom til Helsingør og blev førstepræst i S. Olai, her i 15 år til sin død 10. juni 1748. Skriftebrev med store skønskriftsbogstaver. 203x135 cm. Grå og rustrød baggrundsarkitektur, rødt bordtæppe. Foruden den hvidpudrede paryk er også karnationen ligesom hvidpudret. Ifølge Rosendahl blev Peder Ørslef »afskildret efter hans død efter et braselet [dvs. et miniaturebillede] og med ramme samt med inskription indsat 20. juni 1749 på det sted, hvor biskop Wøldike stod [i sakristiet], og de andre portrætter blev forfløttet indtil David Christensen, kom ud i gangen«^{20C}. I søndre sideskib.

Lysekroner²³⁰. 1) (Fig. 116). Skænket 1633. »Holt det løfte du gør i nød — det er din ær naar du est død. uiuit post funera uirtvs (C: efter graven lever dyden). Iens Pedersøn. Dorothea Mortensdaater. Anna Andersdaater. Anno

N. E. 1964

N. E. 1964

Fig. 113-114. S. Olai kirke. 113. Lysearm nr. 3, skænket 1623; detalje (p. 219). 114. Døbefont 1579; detalje fra foden (p. 162).

1633.« Indskriftens rimede sentens kan måske ses i sammenhæng med fyrforvalter Jens Pedersen Groves (jfr. epitaf nr. 5) opfindelse af vippefyret 1626—27²³¹, der sikkert har reddet mange sømænds liv²³². Stor barokkrone med 2x8 lysearme, hvis midtstykke er delfinformet, og hvis inderste oprulningsender afsluttes af kvindehoved på de øvre arme og skægget krigerhoved på de nedre. Otte bruskede volutprydarme under skaftets øvre balusterled; stor, fladoval hængekugle med fordybet versalindskrift samt profileret hængeknop. Topfiguren er en flakt ørn, som fastholdes af ophængningsstangens rødmaledede hånd²³³. På den røde, snoede smedejernsstang sidder 12 grønne kugler med påmalede, forgyldte boller samt nederst to smedejernsrosetter. Den store roset har spiraljern og forgyldte fladjerns-udløbere, der springer ud fra en forgyldt træ-klokke og samles om en spiralsnoet midtstang. Den øverste og mindste har baldakinformede volutjern og ender i en hånd, der flankeres af spiraljern med to småhamre, muligvis smeden, Caspar Finckes mærke (jfr. ndf.). 1744 stofferede og forgyldte H. C. Rosendahl lysekronernes ophængningsstænger på kirkeværgen Daniel Valentin Neuhaus' bekostning²³⁴ (jfr. korbuebjelke p. 152). Vestligst i midtskibet.

2) Dødsgave, skænket 1651. »Anno 1651 hafver erlig wiis oc welforne

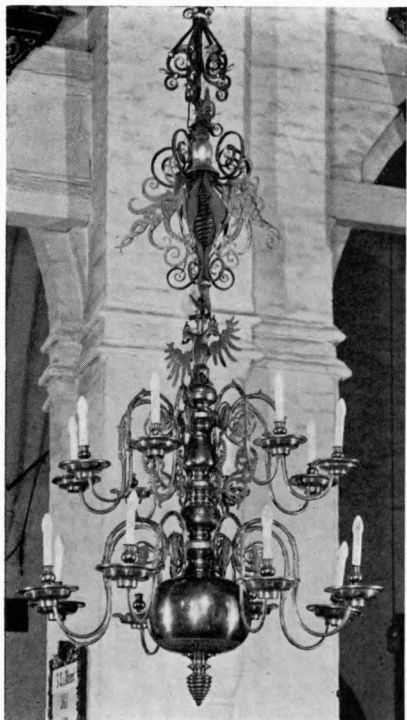
N. E. 1964

Fig. 115. S. Olai kirke. Lysekrone 1662 (jfr. fig. 118); detalje af lysearm (p. 218).

mand s. Lavridts Christensen fordvm borgemester her vdi Helsingør oc hans s. hvstrv Margareta Hans daaters samptlige arvinger gifvet denne krone til s. Olai kirke gvd til ere kirken til beprydelse oc andre til it got exempel.«

Kronen, der er nævnt i skiftet over borgmesterens bo 9. juli 1651²³⁵, omtales dør som en stor krone på 10½ lispund, vurderet til 52½ daler; i marginen er bemærket, at den er skænket kirken af samtlige arvinger, og at beløbet derfor ikke skal medregnes i den endelige sum.

Kronen, der er kirkens mindste, har 2x10 lysearme med akantusbladsmykket

N. E. 1963

N. E. 1963

Fig. 116-117. S. Olai kirke. 116. Lysekroner nr. 1, skænket 1633 (p. 213). 117. Lysekroner nr. 3, skænket 1653 (p. 216).

midtstykke samt 10 knoppede pryddarme fæstnet til skaftets fladovale kugleled. Stor hængekugle med den graverede versalindskrift og lille granatæblehængeknop. Topfiguren er en flakt ørn, der nu mangler de to vinger. 1775 reparererede Mikkel Kirk en lysearm på den mindste krone⁵⁶. Ophængningsstangen og rosetten svarer til nr. 1, men øverst har den endnu en firbladet smedjernsblomst samt umiddelbart over den nedre blomst et trevinget smedjernsslyngværk (fig. 119), som muligvis er udført af den kgl. kleinsmed Caspar Fincke eller dennes søn Morten, idet der fra den ene vinges fantasiblomst udgår to små hamre, som jævnlgt findes på Finckes arbejder. I vingernes vullutter er indflettet to plader hvorpå malet forgyldte versaler med arvingernes²³⁶ initialer, 1) AK M H D for Arent Kruse og hans hustru Maren Hansdatter, og 2) S N G for sal. Niels Graa (?), samt de indflettede initialer C C D for Christence Christensdatter [Graa]. Østligst i skibet, over for Laurits Christiansen Rhods epitaf, nr. 6.

3) (Fig. 117). Skænket 1653. »Til guds ære oc s. Olai kirckis zirat er dene crone forærit af erlig oc welfornem(m)e mand Ifver Pedersøn førige skrifver paa Cronborig oc raadmand her i Helsingør oc hans kier hustrue erlig oc gudfrøgtige matrone Marine Peders daater anno 1653«. Stor barokkrone med 2x10

Fig. 118. S. Olai kirke. Lysekrone nr. 4, skænket 1662 (p. 218).

N. E. 1963

lysearme, alle med muslingeskalformede lyseskåle og de nedre arme både ud- og indvendig udløbende i fantasi-rovfuglehed, mens de øvres volutslyng ender i kvindekroppe. Topfiguren, en engel i fodsid dragt, med oprakte

arme og nu uden attributter, antagelig sværd og palmegren. Det kraftige skaft har mellem fladtrykte pæreled kugleled samt stor hængekugle hvorpå den graverede versalindskrift (enkelte store skønskriftsbogstaver), samt lille vindrueklase som hængeknop. Ophængningsstangen prydes som de øvrige af kugler samt af syv firesidede smedjernsblomster bestående af volutter med fladjernsblomster, nederst over ophængningshånden en seksdelt; måske er den fra Caspar Finckes værksted. Midterst i midtskibet.

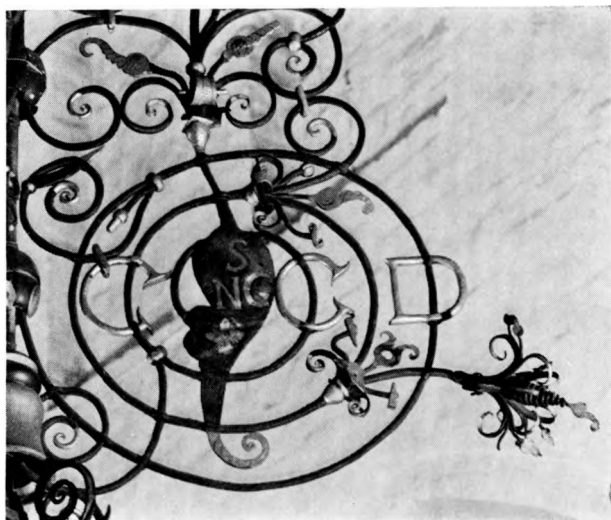
4) (Fig. 118). 1662. Skænket af ni unge karle fra ligkompagniet for deres drikkepenge²³⁷. Ifølge indskriften på hængekuglen: »Af ofvenschrefne nie vnge karle Gvds ære søgis — St. Olai kirke och coers zierat forøgis — andre til goed exempel det at formere — hafver die denne Crone dertil ladet forære. Pindsdag anno domini it tuesend sex hundred tredsindstiuve och toe«. — I et brev af 2. april 1661 havde de anmodet borgmester og råd om at bevilge kronen ophængt i koret. Den store, fornemme krone, antagelig et tysk arbejde ligesom kirkens øvrige lysekroner, har otte smågrenede lysearme, der hver omslutter en fugl i det ydre slyng og en engel i det indre (fig. 115). Hver arm bærer to lys med blomsterkalkformede lyseskåle og herimellem et kugleled, hvorpå står figuren af en ung mand med hellebard. På de otte kugler er med versaler og enkelte store skønskriftsbogstaver graveret givernes navne²³⁸: 1) Peder Christensen, 2) Johan Hansone (de to der på kompagnibrødrenes vegne har underskrevet ansøgningsbrevet), 3) Hinrich Diedrichsøn, 4) Michel Jorgensen, 5) Niels Anderson, 6) Bendix Brodersen, 7) Pieter Hansone, 8) Eggert Matzen. Den niende givers navn står graveret på skaftets øverste kugleled: Lavrids Pederson Grimmeloche. De otte volutsvungne prydarmer, der forneden løber ud i kvindeskroppe, bærer foroven putti og små vasespir. Det rigtprofilerede skaft ender i stor hængekugle, med den graverede indskrift (store skønskriftsbogstaver) samt hængekugle omgivet af hermebøjler. Som topfigur ses S. Olav med spyd og rigssæble i hånden og trædende på en drage, der bærer et kronet mands-hoved²³⁹. Ophængningsstangen prydes af seks smedjernsrosetter, hvoraf de fem øverste hver har fire dobbelte volutarmer udgående fra og samlet i en klokkeformet træskål og med forgyldte løver i fladjern som udløbere, den nederste roset har seks volutarmer med fladjerns-fantasiblomster og -udløbere.

1741 blev ophængningsstangen nedtaget, »afsløvet« og ferniseret for 1744 atter at blive forgyldt og stafferet »af Consul Robert Thieg med flere Guds Børns villige Gave«²⁴⁰. I koret.

5—6) Nyere, i sakristiet og Oxes kapel.

†*Lysekroner*. Allerede 1585 omtales en lysekrone i koret i forbindelse med en reparation, og i inventariet 1651 nævnes en gammel, ubrugelig jernkrone⁷.

Lysearme. 1) (Fig. 120). 1583, af smedjern, kaldet »arm-« eller »jernløchten«, udført af Poul seiermester, der fik 2 dl. »for en rosen og to stabler«, hvortil

N. E. 1963

Fig. 119. S. Olai kirke. Lysekrone nr. 2, skænket 1651; detalje af ophængningsstangens smedejernsslyngværk (p. 216).

anvendtes 7 lispd. stangjern for $3\frac{1}{2}$ dl. Lambert stenhugger satte to sten i »armløchten« (dvs. dér, hvor lygten fæstnedes i væggen), og stablerne indmuredes ved hjælp af bly⁷. Den drejelige lysearm består af tre stykker stangjern, der danner en trekant, og heri er indskrevet en cirkel med et trekløver. Yderst, under den $\dagger$ lygte, sidder en antagelig oprindelig smedejernsroset med små båndjern og »støvdragere« omkring en spiralsnoning. Lyseskålen med de Higede blade er nyere. På oprindelig plads, »ved fonten« anbragt lige foran »dåbsstolens« rygpanel, midt under vestpartiets søndre lisen, hvor $\dagger$ S. Gertruds alter (jfr. p. 41) synes at have stået²⁴⁰.

2) Nævnt i inventariet 1620 og sikkert stammende fra århundredets første tiår⁷. Den store, drejelige arm, af messing, er fæstnet til en profileret messingskål i væggen. Den har tre lysepiber, er vandret-svunget og smykkes med drevne akantusblade, der ved armens midtled løber ud i delfinhoveder, samt i armens indre slyng af et narrehoved, som ganske svarer til det på nr. 3 i koret (se ndf.). De to små, akantusmykkede volut-lysearme bærer flade, tallerkenformede lyseskåle, mens den tredie og midterste lyseskål på to profilled, lige over lysearmen er formet som en blomst og antagelig udført 1757 af gørtler Johan Gottlieb²⁴¹. Her foran sidder et symmetrisk, blankt messingskjold. På oprindelig plads ved prædikestolen, anbragt på dennes rygskjold²⁴².

3) Skænket 1623, og antagelig fra dette år. Af messing, drejelig og svarende til nr. 2 især narrehovedet (lig. 113), men i øvrigt ved udformningen af det akantusbladsmykkede midtstykke mere overensstemmende med en lysearm i S. Marie fra 1597. Nu to småarme²⁴³ med lysepiber, men spor efter en tredie,

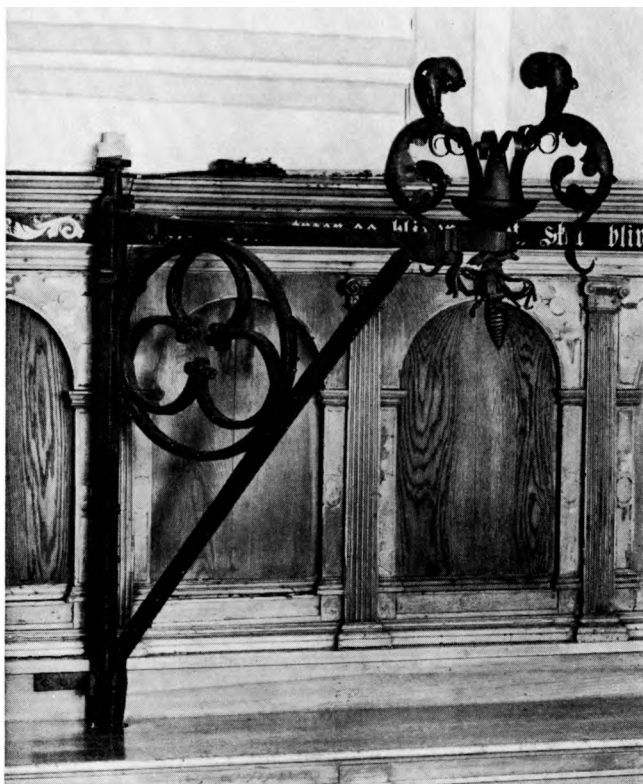
placeret mellem de to andre, i forlængelse af den store arm (jfr. inventariet 1666). Denne krones af en kvindelig, stående engel, der har tabt sit attribut fra den højre, løftede arm, mens venstre holder et symmetrisk skjold med reliefversalerne : »Spes mea vnica christi« (»mit eneste håb står til Kristus«) samt initialerne »C S« og »1623« på hver side af en stang, der skyder op mellem blomster, og som omslynges af en slange og krones af en fugl. På oprindelig plads, der 1651 var »ved korsdøren«, dvs. den sydøstligste fritstående pille i koret⁷.

4) Skænket 1726, men den profilerede messingskål med hånden ca. 100 år ældre, hvorimod den vandret udgående, ~ formede arm, i renæssancestil med akantusblade, enten er repareret mangfoldige gange eller helt fornyet i slutningen af 1800'rne. Nyere lyse-skål til elektrisk lys. Vægskålens graverede kursivindskrift: »Donum Andr. Bussæi Cons. et uxoris Mettæ Wederbourn An. 1726« (»rådmand A. B. og hustru, M. W. s gave år 1726«). I våbenhusets materialrum, tidligere i sakristiet.

5) Antagelig fra o. 1700, men skænket 1764 af Niels Børresens enke¹²⁵ og to år efter opsat ved sakristidøren på en drejet blok⁵⁶. Den vinkelbøjede arm, af drevet og punslet messing, har ret ens væg- og lyse-skåle med hvirveldrejede bukler, vægskålen desuden med en krans af buetunger på punslet baggrund. Lysearmens vandrette del er punslet med små, tætsiddende »rustikkvadre«, mens den øvre del, over en midtdelt, buklet knop, er snoet; på forsiden påloddet en lille plade til ophængning af t'giverskjold. På oprindelig plads på korvæggen øst for sakristidøren.

†*Lysepiber*. Før de store lysekroner skænkedes kirken, oplystes denne, foruden af enkelte lysestager, af lysepiber på stolestaderne. 1576 lavede Henrich kleinsmed således 12 piber til at sætte vokslys i, og samme år omtales lys til de piber, der står på »pillerne« [d. e. stolegavle] i kirken⁷. 1595 lavede Matz kleinsmed en lysepibe på en messingskål og satte den på mester Sørenskriftestol; dernæst sattes en lysepibe uden for korsdøren, og der lavedes piber til Karine Hofmans stol, og stagen på Bente David Hansens stol (jfr. p. 184) fik to piber⁷. Samme år lavede kleinsmeden tillige to jernpiber på den lysestage, som stod på prædikestolen og satte den på pillen »næst bag« rådsstolene. 1634 malede Christen skålefarver 68 knapper på pillerne sorte og lysepiberne røde, mens lysepiben ved dåben (muligvis den på smedejernsarmen nr. 1) blev grøn⁷. 1787—90 anskaffedes 31 bliklysepiber til at sætte på stolene i de mørke dage¹²⁵, og endnu 1866 omtales lysepiber til stolene¹¹⁷. 1835 leverede Robberson 60 lamper⁵³.

Kirkeskib, 1760, skænket af brygger og brændevinsbrænder Erland Andersen¹²⁵ og senere istandsat af hans søn Anders Erlandsen, hvis initialer, EAS og AES ses på agterspejlet af den fuldt sejlførende orlogsfregat. Hvid køl, i øvrigt gul og grønblå, med primitivt skåret, forgyldt mand som gallionsfigur samt

N. E. 1963

Fig. 120. S. Olai kirke. Lysearm nr. 1, af smedejern, 1583, »den store armlygte« (p. 218).

versaler og gulmalede årstal henvisende til reparationer: 1760, 1821, 1838, 1848, 1857 (ved skibsreder og købmand Isak Sidenius Pontoppidan), 1878¹¹⁷ (udført af S. Svendsen) og 1952 restaureret (ved Helsingør marineforening). 22. dec. 1761 ophængt i søndre sideskib, men 1812 og senere i våbenhuset¹²⁵, nu atter i søndre sideskib.

†*Kirkeskibe*. 1) Regnskabet for 1560 er den ældste kilde, hvori et dansk kirkeskib omtales²⁴⁴, idet der nævnte år opregnes, at »Niels smed af lønolt« onsdag næst efter S. Diines dag [16. okt.] fik 4 mk. 4 sk. »for en lænke, som det skib hænger i udi kirken«, og samtidig fik Arild rebslager 1 sk. for snore⁷.

2) 1768, skænket af købmand Meulengracht og ophængt i våbenhuset¹²⁵.

Fane. O. 1801. Opsat i 1804 af kaptajn Joachim Mathias Gædeken. Den møre silkefane, der er indsat i net, har malet dekoration, ens på begge sider. På midten rigsvåbnet støttet af vildmænd stående på jordsmon. Herunder indskriftbånd, hvorpå sorte versaler: »Helsingørs andet borgercompagnies fahne bekostet af compagniets medlemmer til erindring om den 30 martii 1801«.

(Denne dato passerede den engelske flåde Kronborg på vej til København). I fanens tre hjørner Christian VII.s monogram, i det fjerde — ved stangens spids — et lille dannebrogssflag. På stangen sidder en messingspids med »C.7«. En spinkel, volutsvunget jernstang, leveret af smed Lundsteen 1804, holder fanestangen¹¹⁷. Under fanen er indmuret en sort jernbliktavle 30x43 cm. Dens indskrift gentager fanens ord og tilføjer »... nu afleveret for at blive St. Olai Kirke til Prydelse af bemeldte Compagnies sidste Capitein Joachim Mathias Gædeken. Helsingør den 13 martius 1804«. 1838 flyttedes fanen fra sin opr. plads i midtskibet til nuværende i nordre sideskibs vestende.

†*Spejl* 1777. På bagsiden stod med blæk: »Dette Speil skal staa udi Sct. Olai Kirkes Sacrestie. For hvem som sig der i vil see er dette speil til tjeneste Især for begge Præsterne og andre Kirkens Tienere. 1777. N. Røning (klokker)«²⁴⁵.

To *ligskamler*. Enkle, sortmalede, muligvis to af de fire, som anskaffedes 1864¹¹⁷. I søndre våbenhus' materialrum.

†*Ligklæde*. 1597 bekendtgjordes: »at S. Olai kirke har ladet købe klæde, som kan bruges over lig, som borgerne kunne bekomme for en tilbørig leje, at de skulle være fortænkte til at bruge (at det skulle lægges dem til last, hvis de brugte) andet end kirkens klæde. Dersom andet klæde bruges skal det være forbrudt, halvt til kongen, halvt til byen, uden (medmindre) man selv formår sit eget at bruge«²⁸⁷.

†*Ligbårer*. 1627 flyede snedker Herman Ostmand en ligbåre. 1633 anstrøg Caspar maler syv ligbårer med sort. 1659—60 betaltes Mathis maler for at anstryge to ligbårer med oliefarve og Johan Rander snedker for en stor og en mindre ligbåre. Siverd Mortensen snedker betaltes ligeledes for reparation af ligbårer. Ifølge inventariet 1666 var der da 137.

†*Ligbåreaflukker*. I Helsingør fandtes før 1654 kun eet ligbærerlav, S. Annæ kompagni, senere kaldet »det lille«²⁴⁶. I peståret oprettedes »det store lav« bestående af embedsmænd og formuende borgere. Det lille bestod af den »mådelige« borgerstand²⁴⁷. Først i 1815 sloges de to lav sammen.

Det store ligkompagnis artikler blev konfirmeret 1734 af Christian VI.⁶⁹ Det talte 60 medlemmer. Kompagniets ligbårer opbevarede »i nordre gang på den venstre side«^{20C}, og et andet sted²⁰⁰ nævnes indskriften på ligbåernes »indlukte sted«: »Denne Stæd er indrettet til det store Compagnies Liigbaarers Bevaring af Oldermænden Sr Jens Bendixsen paa samtlige Compagnie-Brøderis Bekostning forfærdiget 19. martii Ao. 1706«. 1836⁶³ forhandlede om nedtagelse af »materialrummet for lodsenes ligbøre i nordre sidenavate« (sideskib). Måske har lodserne overtaget det store lavs 1817 forladte aflukke.

Det lille ligkompagni fik først 1766 kgl. konfirmation og bestod da af 40 medlemmer⁶⁹. 1784⁵¹ havde kompagniet ladet forfærdige »en ny og temmelig

kostbar ligbåre«. De beder i den anledning om at måtte indhegne et lille sted i våbenhuset på højre side med et gitterværk, efter en vedlagt [bevaret] tegning. »Vil blive temmelig kostbart og ziirligt«. Det var efter tegningen at dømme, et firefags panel delt og flankeret af tre kannelerede pilastre og to halvsøjler og med gitterværk over fyldinger. Gesimsen havde tandsnit. En brudt trekantgavl med topkugle sad formentlig over lågen. Kompagniet betalte 10 rdl. om året for leje af stedet³⁶. Efter at de to kompagnier var blevet slået sammen, opsgedes lejemålet 1817, og de overflødige ligbåre bortsolgtes²⁴⁸.

†*Jordpåkastelsesspade*, »oven og under med sølv beslagen«⁷ skænket 1687 af borgerne Christen Brodersen, Willem Thomesen og Rasmus Nielsen²⁴⁹. Repareret af guldsmed Lars Amberg 1765⁵⁶.

Sejerværket kan gennem talrige regnskabsnotater følges tilbage til tiden før det middelalderlige tårns forhøjelse i 1559. Intet er dog tilbage af dette ur, og kun den store smedejernsramme synes at stamme fra 1582-uret (jfr. ndf.), mens det egentlige værk med 'det store slagværk' er udført 1796 af smedemester J.H. Stradtman(n)⁵¹. Sejerværket er indrammet af et stort, rødmalet smedejernsrammewærk, 205 cm langt, 77 cm bredt og 143 cm højt. (fra fod til top af fleg) og står på en rektangulær bjælkerampe. Hver langside består af to vandrette og syv lodrette jernbånd, hvoraf hverandet fortsætter ned i de buede fodbånd, mens alle foroven ender i fligede, oprullede blade, der bøjer sig til hver sin side.

— Selve uret er et stiftgangsur med tre værker, der trækkes af svære bly- og jernlodder. »Gangen« findes i midten, mod øst værket til kvarterslag, der slås af hamre udløst af urværket på vagt- eller kvarterklokken, mod vest værket til timeslag, der slås på stormklokken (jfr. p. 230). Værket har gennemgået flere større reparationer, 1805 ved urmager Hein⁵¹, 1823 f. ved mechanicus Johs. Friis, 1837 ved urmager Kyhl, Helsingør⁵³ og 1882 ved urmager H. Willumsen (Henningsen S. Olai p. 151). Dette år flyttedes sejerværket, der hidtil havde stået sammen med klokkerne øverst i tårnet, nedenunder, og hermed fulgte, at de to urskiver i syd og vest ligeledes blev flyttet ned. Urværket er omgivet af en bræddevæg fra 1937 med døre og vinduer. Her er opsat en trætavle med oplysninger om tårnets og urets restaurering 1936—37. Tårnurets ombygning foretoges af tårnurfabrikant Carl Petersen, Kbh., og bekostedes af sparekassen for Helsingør og omegn. Samtidig restaureredes de to urskiver, der er af kobber med jernkant, mørkeblå, med forgyldte visere og romertal samt i hjørnerne cifrene i årstallet 1797 (herunder er i kobberet desuden graveret 1682)²⁵⁰. En ny urskive, med årstallet 1937, udført og skænket af Helsingør skibsværft, opsattes i nord.

(†)*Sejerværker*. 1) Kirkens tidligst omtalte †sejerværk blev fredag efter S. Mortensdag 1559 skilt ad af Albret smed, der derefter satte det op i tårnet, mens Peder skruemester og Anders tømmermand »af Landskrune« allehelgens-

dag lavede sejerværkshuset. 1568/69 repareredes værket af Michill sejmester fra København⁷.

2) 1569 bekostedes et nyt sejerværk, udført af Jørgen sejmester, der fik 70 dl. mønt i arbejds løn samt efter borgmester og råds befaling 10 dl., »thi han beklagede sig hårdt ikke at være betalt«. Svendene fik i drikkepenge 6 mk. Jern indkøbtes til sejmesteren, der arbejdede selvanden i 12 uger i Mads smed i Biergesøs smedie og med hans redskaber. Det gamle værk solgtes til mester Jørgen for 48 dl. Et lille hus opsattes i tårnet til sejerværket. 1572/73 fik værket en ny skive⁷.

3) 1582 skænkede kongen et sejerværk, som tidligere havde stået på Kronborg⁷, der imidlertid dette år fik et nyt sejerværk²⁵¹. Poul sejmester flyttede uret, satte det sammen igen og lavede blyloddet, som skulle drive værket. Et nyt sejerværkshus tømredes, og Jens Hansen tømmermand ophuggede det tømmer, som Henrich snedker lavede ny skive af. Allerede fem år efter fornyedes skiven, i eg, af Matthis snedker (8 mk.), Peder maler malede den for ikke mindre end 44 mk., og Jørgen [Brenner²⁵²] sejmester lavede viseren af sit eget jern for 68 mk. Samtidig hermed indrammede Lambert stenhugger skiven med en liste af »gullandsk sten«. 1594 »omfilede« Mads kleinsmed urohjulet på sejerværket og flyede klinkefaldet på kvarterværket. Det gamle sejerværk, der 1582 var vundet ned fra tårnet⁷, og som stod i sakristiet 1635, da man prøvede på at sælge det¹³³, er antagelig identisk med det værk, der ifølge inventariet 1651 var opsat på kapellet⁷.

I forbindelse med tårnets forhøjelse med endnu et stokværk i 1613—14 (jfr. p. 105) er urværket blevet repareret. 1614 »færdiggjorde« Caspar Fincke kleinsmed sejerværket for 27 mk. og 12 sk. Kort efter, 1621 (jfr. urklokker p. 230), betingedes med Hans Metziger sejmester om at fly og færdiggøre værket, som ganske nødvendigt var⁷, og samtidig blev tårnet nu prydet med to urskiver i syd og vest⁵⁵, mod tidligere een. Cort snedker lavede de store egeskiver, der blev beslået med kobber og senere stafferet og 'lagt med halvslaget guld' for ialt 50 dl. mønt af Casper og Peder maler. Mester Anders stenhugger indmurede skiverne, der hver overdækkedes af en bred, kobberklædt planke. Hullet til den gamle skive tilmuredes⁷. I den følgende tid foretoges flere reparationer, 1679/80 af Geert Danielsen sejmester for 62 dl.⁷, og 1716 af urmager Søren Bendsen. 1759 gik urlodderne endda gennem hvælvet, hvilket gav anledning til, at smeden 1766 ansøgte om at lave jernlodder indbundet med jernbånd i stedet for de seks store kampesten, som brugtes til lodder ved urværket, og som tit faldt ned og beskadigede både muren og hvælvet, »og kunne folk blive slaget død, når sådan en sten faldt af båndene«⁵⁶. Samme år hovedrepareredes urværket for 150 rdl. af Jens Cronwald, mester på geværfabrikken⁵¹. Især urets takker og drivere havde taget skade af den regn, der var faldet på det,

fol. 1882 i NM

Fig. 121. S. Olai kirke. De tre tårnklokker, nr. 3-5, for omstøbningen 1882. »Stormklokken« nr. 3 støbt 1741, nr. 4 1515 og nr. 5 1753 (p. 226).

indtil tårnet 1765 lik sit tag istandsat (jfr. p. 108). Efter den store storm 1767 måtte den vestre urskive fæstnes og kobberklædes samt en ny viser forfærdiges af urmager Cronwald⁵⁶. 1796 var uret atter i så dårlig stand, at man erklærede, at det enten måtte hovedrepareres eller bedre — erstattes af et nyt⁵¹, hvilket sidste skete, jfr. ovenfor.

Klokker. 1) O. 1350, støbt af »magister ha«, muligvis en forkortelse for haquinus (Ϣ: Haakon)²⁵³. Den meget utydelige majuskelindskrift er indridset skråt hen over kappen; efter indskriften ses et aftryk af et spænde, hvis torn er afbrudt. Om halsen et tomt skriftbånd afgrænset af dobbelte profilstave og over slagringen tre spinkle rundstave. De tvedelte hanke er tovsnoede på den ene halvdel. Klokken, 58 cm i tv., er den største af de to klokker, der er ophængt i tagrytteren.

2) 1648, støbt af Claus von Dam, Kbh. Den lille klokke, 55 cm i tv., har om halsen en indskrift med reliefversaler: »Gvs mich clavse von dam in kopen-

hagen anno 1648«. Herunder et prydbælte med diademhoveder og putti; over slagkanten tre profilstave. En lille trætrisse til klokketovet findes i stokværket under klokken; her ligger desuden to gamle klokkekebler.

Denne klokke, den mindste i tagrytteren, er udskiftet eller omstøbt flere gange. Allerede 1559 omtales de to små klokker i spiret; 1572 måtte imidlertid en sønderbrudt spirklokke føres til Lübeck, hvor den omstøbtes af rådsstøberen Matthias Benninck for 27 mk. 6 sk. Ifølge dennes egenhændige kvittering af

28. juni 1573, signeret Mattes Bhennynck, vejede den gamle klokke 18 lispd. 3 markpd. og den nye 19 lispd. 10 markpd., efter at klokkestøberen havde lagt noget kobber til af sit eget. 1602 synes begge klokker at være nedtaget af spiret og kun den ene ophængt igen efter at være blevet »forbedret« af Anders smed. Samtidig beslog denne en ny klokke, der vejede 11 lispd. 4 pd., og som atter omstøbtes 1648 til 13 lispd. 2 pd.⁷.

Den lille spirklokke, nr. 2, anvendtes indtil 1575 til at ringe til og af vagt med, men suppleredes dette år med den store klokke, da den lille kun hørtes kort omkring²⁵⁴. I 1700-tallet ringede spirklokkerne kl. 10 og 5²⁵⁵.

3—5) (Fig. 121). Tårnets tre klokker er alle omstøbt 1882 i Frederiksværk, efter at de gennem en årrække havde været revnede¹⁰², således at man fra 1828 ikke havde vovet at ringe med dem. Allerede 1791 er de omtalt som brøstfældige; desuden har de været omstøbt flere gange før 1882³⁶.

3) 1882. »Stormklokken«, kirkens største klokke, ifølge versalindskriften på slagkanten: »Omstøbt i Anker Heegaards etablissement af A. Clemmensen 1882«. På klokkelegemet et vers: »Med malmets klang til mæle, jeg raaber i guds navn, vaagn op af søvne, sjæle! flyr til jer frelsers favn.« 148 cm i tvn. —

Den ældste stormklokke var støbt 1511 af Johannes Fastenowe. Den bar indskriften: »Nobis martyr ave, confer locamen [fejl for solamen] Olave. Johannes Fastenoive me fecit anno domini MCCCCXI« (»Vær hilset, martyr, skænk os trøst, Olav. J. F. gjorde mig i Herrens år 1511«)²⁵⁶.

Klokken omstøbtes 1631 af Johan Kemmer (jfr. ndf.) for 199 dl. 44 sk.⁷. Den gamle klokke vejedes på gethuset til 10 skippd. 8 lispd., den nyes vægt blev 10 skippd. 13 lispd.²⁵⁷. I »Circumferentze« var den 7 alen 2 tommer, i højden fra det øverste af bøjlen 2 al. 1 qv. 1 t. og i bredden 2 al. 1 qv. Den stod i kammertone med D^{20B} og C. Indskriften lød: »Protege divinas porro deus alme loqvelas, cunctaq(ue) de danica gente repelle mala! Hæc campana primo facta anno MDXI. Nunc autem fracta, sumptibus templi nec non incolarum helsingorensium reintegrata et major facta anno domini MDCXXXI. M. Johannes Kemmer me fecit« (»Høje Gud, værn fremdeles det guddommelige ord, driv alt ondt bort fra det danske folk! Denne klokke blev første gang udført i året 1511. Efter at den nu er sønderbrudt, er den blevet omstøbt og gjort større på kirkens og de helsingørske borgeres bekostning i Herrens år 1631. M[ester] J. K.

gjorde mig»²⁵⁸. Helligtrekongersdag 1740 fik klokken en revne på 1½ kvarter udvendig og ½ kvarter indvendig lige ud for, hvor knebelen slog på slagkanten. Klokken måtte herefter slås i stykker oppe i tårnet og nedtoges under overværelse af smeden på gethuset i København, Jens Hyllerup.

Samme år omstøbtes den af kaptajn Johan Barthold Holtzman, Kbh. for 203 rdl. 5 mk. i støberløn, hvortil kom tillagt metal samt en klokkeaksel med beslag, ialt 350 rdl. 4 mk. Pengene indsamledes blandt menigheden⁵⁶. 14 soldater hjalp det unge mandskab af færgelavet med at trække klokken fra toldbodbroen op på kirkegården, hvor byens vægtene holdt vagt over den dag og nat²⁵⁹. 19. maj 1741 blev den hejset op i tårnet²⁶⁰. Efter sognepræsten, Peder Ørslefs forslag²⁵⁸ overførtes ovenstående »carmen elegiacum« (et distichon) til den nye klokke, der desuden fik indskriften: »Me fecit Johan Barthold Holtzman Hafniæ A(nn)o 1741. Soli deo gloria. Hæc campana facta a(nn)o MDXI. duplice vice fracta est. primum a(nn)o MDCXXXI. At tunc sumptibus templi et incolarum Helsingor: redintegrata majorque facta per m. Johan Kemer, deinde post fatalem pulsum fund. denuo et turri suæ restitui curavit benevolarum mentium, præcipue [incolarum] Helsingor: pietas animataa consil. cammer. W. O. Bartholin et past. templi prim. Petro Orslef a(nn)o MDCCXXX. prætori provinciali sælandiæ dno. Nicolao de Gersdorf, episcopo mag. Petro Hersleb consule Helsing: dno. Francisco Grönewald«. Det kan formentlig oversættes: »J. B. Holtzman i Kbh. gjorde mig i året 1741. Gud alene æren. Denne klokke blev gjort i året 1511, to gange blev den sønderbrudt, første gang i året 1631. Den blev da omstøbt og gjort større på kirkens og Helsingørs bekostning af mester J. K., dernæst, efter en skæbnesvanger ringning lod man den støbe påny og genophænge i sit tårn. Helsingørborgernes fromme gavmildhed befordredes især af kammerråd W. O. Bartholin og kirkens førstepræst Peder Ørslef i året 1740, da hr. Nicolai Gersdorf var stiftamtmand, magister Peder Hersleb biskop og Frantz Grönewald borgmester i Helsingør«²⁶¹. Klokken, der efter omstøbningen vejede 10 skippd. 3 lisppd. 13½ pd.⁵⁶, smykkedes af flere kraftige profillinier på og over slagkanten samt på halsen af en bred bort bestående af båndknækkede ornamenten på hver side af et skriftbånd hvorpå støbernavnet med versaler (fig. 121); den lange indskrift har antagelig stået på selve klokkelegemet. Hankene bar løvemasker²⁶². Atter omstøbt 1882.

4) 1882, ifølge versalindskriften på slagringen »omstøbt paa Frederiksværk 1882« og med indskrift og udsmykning delvis svarende til den omstøbte klokkes (Uldall p. 302 ff.). 120 cm i tv. Denne (fig. 121), der var støbt 1515 af den belgiske klokkestøber Georgius Wagheuens (el. Jorus Waghevens, den flamske form²⁶³) til benediktinerabbediet S. Peter på Mont Blandin i Gent, bar en toliniet minuskelindskrift om halsen: »Blandinii Wulfranus decus spectabile mo(n)tis Nomine Iohannes Canwenburch [fejl for Couwerburch²⁶⁴] dedicat ab-

bas Ista tibi dona ut resonent clangore per auras Georgius arte valens Wagheuens cogno(m)i(n)e fu(n)dit Ao Christi mille et qui(n)gentos qui(n)q(ue) ter annos« (»Wulfran, den prægtige pryde for Mont Blandin, til dig indvier abbeden ved navn Johannes Canwenburch [C: Couwerburch] disse gaver, for at de skal lyde med klang gennem luften. Den kunsthærdige Georgius med tilnavnet Wagheuens støber mig i Herrens år tusinde og femhundrede og tre gange fem«)²⁶⁵. På slagringen mellem profilinier, en versalindskrift, der ligesom den ovenfor citerede minuskulindskrift dannede heksametre: »Agite Christicole iam segnes rumpite Dei cum tinniam ab alto moras ad temlum(!) properate« (»Op,

I kristne, bryd nu eders sløve tøven mod Gud, når jeg ringer fra det høje. Hast til kirken«).

Indskriften blev afbrudt dels af to seglaftryk, det ene med rytter, det andet et utydeligt relief, dels af en drage. På klokkelegemets øvre del seks relieffer:

1) Tolvkantet medaillon med Jesu stamtræ. Midtpå Jesus på korset, der havde form af et træ med grene og vinløv, hvori sås brystbilleder af stamfædrene, otte på den ene side og seks på den anden. Ved korsets fod Adam og Eva dyrkende jorden. 2) En mindre, cirkulær medaillon med et brystbillede af Kristus i profil og omskriften: »Yhs. xpc. salvator mvndi« (»Jesus Kristus, verdens frelser«). Medaillonens karakteriseres som et italiensk arbejde fra 1400-tallets anden halvdel og kan muligvis føres tilbage til et arbejde af nederländeren Jan van Eyck. 3) En af fire cirkelbuer begrænset medaillon hvori en trane, der i næbbet holder et skriftbånd med »pour bien«²⁶⁶. 4) Våben med vinkeldannet bjælke hvorpå tre femoddede stjerner; bag våbnet en abbedstav endende i løvværk. Våbnet er familien Cauwerburchs. 5) Våben af samme størrelse og med samme abbedstav som nr. 4, i feltet tre lodretstillede nøgler. Abbediet S. Peters våben²⁶⁷. 6) Våben som 4 og 5, men lodret midtdelt; i 1. felt ses de tre nøgler, i 2. den vinkeldannede bjælke.

1566 og især 1578 blev det omtalte kloster ødelagt og plyndret af calvinistiske billedstormere²⁶⁸. Som forklaring på, at den belgiske klokke er havnet i S. Olai kirke i Helsingør, har H. Henningsen foreslået, at klokken efter den sidste plyndring er blevet sendt med en skipper til Østersøen, og at denne måske har afhændet den i Helsingør, da han stoppede op for at betale told her. Dette synes at rime med en regnskabsnotits for S. Olai fra 1579²⁶⁹, hvoraf fremgår, at der dette år købtes en klokke »her på reden«. Færgemændene førte den i land, og fire karle hjalp til med at transportere den. Dette bekræftes tilsyneladende af et brev af 24. sept. 1579²⁷⁰, hvori kongen gav ordre til, at »tolderen i sundet« skulle købe de 18 til sundet ankomne klokker, der tilhørte kongens faktor i Amsterdam, købmanden Jan Valkenaer (el. Johan Jellesen Falckner)²⁷¹. Det synes ikke utænkeligt, at den amsterdainske, kongelige faktor har fået fat i nogle af de klokker, der er blevet røvet fra klostre og kirker

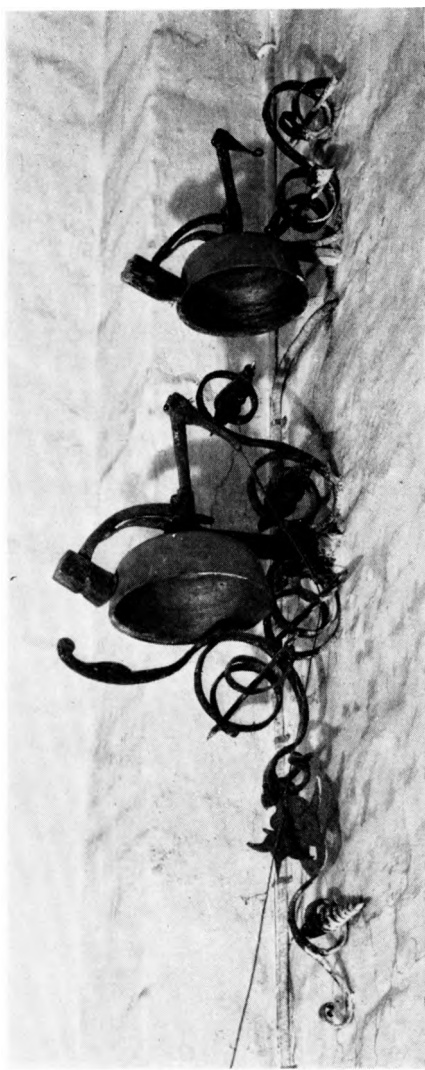
i disse år, og at netop een af de nævnte 18 klokker er blevet videresolgt til S. Olai kirke.

Den omtalte klokke benævnes af Henningsen vagt- eller kvarterklokken, og en sådan nævnes allerede i regnskaberne 1575²⁷². En navneforveksling synes imidlertid på et eller andet punkt at have fundet sted, idet klokke nr. 5 nedenfor i rgsk. 1752 ved omstøbningen kaldes »vagt-klokken«.

Før omstøbningen 1882 foranledigede Nationalmuseets direktør J. J. A. Worsaae, at der blev taget aftryk af indskrifter og udsmykning²⁷³, der — dog noget forvansket — overførtes til den nye klokke, hvis vægt blev 1874 pd. Før støbningen vejede den 2551 pd.¹¹⁷.

5) 1882, ifølge indskrift på slagringen »omstøbt i Anker Heegaards Etablissement paa Frederiksværk af A. Clemmensen 1882«. På klokkelegemet et vers. Klokkens vægt var før omstøbningen 2024 pd., efter kun 998 pd.¹¹⁷; 100 cm i tv. Den omstøbte klokke stammede fra 1753 (fig. 121), da kaptajn Johan Holtzmann omstøbte en ældre klokke for 278 rdl. 3 mk. 4 sk.⁷. Denne, der i regnskaberne kaldes »vagt-klokken«, blev året før kørt til Kbh., vejjet og ført til gethuset. Den sønderslagne klokke vejede 7 skippd. 10 lispd. 14 pd., den 1753- støbte 7 skippd. 19 lispd. 12 pd. For at klokken kunne »have sin fri indgang«, udhuggedes et stykke mur 1 alen dybt og 2½ alen langt i klokketårnet⁵⁶. — Ifølge Henningsen kaldes den omtalte klokke »tolvklokken«, fordi der ringedes med den kl. 12 middag. Allerede 1559 omtales en tolvklokke i regnskaberne⁷. En navneforveksling synes imidlertid at have indsneget sig, idet den her omhandlede klokke som ovenfor nævnt kaldes »vagt-klokken« (jfr. også nr. 4).

Foruden ovenstående oplysninger, der synes at kunne knyttes til de bevarede klokker, findes i regnskaberne yderligere en del meddelelser om køb, salg, bytte og omstøbninger af *†tårnklokker*. Enkelte af disse oplysninger må

N. E. 1964

Fig. 122. S. Olai kirke. Urklokker 1621 til sejerværket (p. 230).

angå de ovfr. behandlede klokker, mens andre må vedrøre nogle ukendte klokker, hvis historie — på grund af kildernes ufuldstændige natur — ikke kan følges nøjere.

1) 1439? I Helsingørs tingbog²⁷⁴ findes en randtegning af en klokke med underskriften: »Klockernne att Ringis för liig«, som en afmærkning af taksten for klokkeringning ved begravelser. På klokken ses årstallet 1439 samt en del af en versalindskrift i et bånd omkring halsen: »no; do: b:«. Muligvis gengiver tegningen en af S. Olai klokker.

2) 1495 31. okt. omtales kirkens største klokke, af ukendt alder. Denne dato skænkede tolder og rådmand Hans Pedersen byen sin bod til anvendelse som vejerbod, mod at byen til gengæld skulle sørge for, at der hver dag kl. 12 skulle klemtes med den største klokke, »Jesu Kristi pine og død ihukommelse til lov, hæder og ære«²⁷⁵. Denne klokke har måske været den bevarede klokke nr. 1, stormklokkens, forgænger.

3) 1560 anskaffedes en klokke, som af kongens båds mænd på en pram transporterades fra Kbh. Niels smed af Lønholt lavede en ny knebel hertil⁷. Denne klokke er måske identisk med den, der samme år sendtes fra Norge, og som helsingoranerne »skulle have i deres kirke, besynderligen at bruge udi tåget vejr om vinteren og ringe med, at man kunne høre på stranden og vide at rette sig efter«²⁷⁶. Dette tågesignal har sandsynligvis været et led i den række sikringsforanstaltninger af den internationalt vigtige rute gennem Kattegat og sundet, som Frederik II. lod indrette netop 1560²⁷⁷.

4) 1574/75 oplyser kirkens regnskabsfører, at han med borgmester og råds vilje har byttet en lille klokke med en anden »bruden«, som Oluf Sterckie leverede med samt 10 gl. dl. Måske er dette klokke metal gået med i omstøbningen af nedennævnte klokke⁷.

Samme år blev en klokke nedtaget af tårnet af 12 mand og båret til vejerboden og senere til fæргеbroen, hvorfra den førtes til Lübeck ad Travemünde. Her omstøbtes den af rådsstøberen Matthias Benninck, ifølge egen kvittering, for 156½ dl. 8 sk. Det gamle, brudte klokke metal vejede 7 skippd. 13 lispd. 6 markpd. og den nye klokke efter det af klokkestøberen tillagte metal 8 skippd.

11 lispd. lybsk vægt. Det synes at dreje sig om stormklokken, nr. 1, men vægtangivelsen og indskriften på denne klokke ved omstøbningen 1631 synes ikke at rime hermed.

1577 noteres i regnskabet⁷ forskellige reparationsudgifter m.m. i forbindelse med genophængningen af en klokke, der var faldet ned fra tårnet. Samme år blev en klokke vundet ned fra tårnet og solgt til Tikøb kirke²⁷⁸.

Urklokker (fig. 122) til sejerværket (jfr. 223), 1621, skænket af Bertolomeus Hagensen og udført for 93 dl. mønt af Hans Metziger sejmager, der ifølge fortingningen skulle levere »tvende små klokker, som kunne slage udi kirken

lige med de andre udi tårnet«. Mester Anders stenhugger huggede de huller inde i kirken, hvor klokkerne skulle sidde og registrene gå igennem, og Casper maler malede en lille skive hertil⁷. De to nærmest skålformede klokker med tilhørende hamre er nu anbragt over hinanden på midtskibets nordvæg, vestligste fag, i hver sit smedjernsstativ bestående af volutslyngede båndjern med spiraler samt fantasiblømster i fladjern. Restaureret 1958 og fra årsskiftet 1958—59 anvendt som nytårsklokker.

Klokkestol. 1882⁵³, en kraftig tømmerkonstruktion af fyr med en jernstol fra 1950, hvori klokkerne er ophængt i vuggebomme på kuglelejer. Opstillet i øverste stokværk, jfr. nedenfor.

Klokkerne er i tidens løb rykket op og ned i takt med tårnets ombygninger, således at lyden gennem glamhullerne stadig kunne nå ud over hele byen. I det middelalderlige tårn fra o. 1400—25 var klokkerne placeret i øverste stokværk, dvs. det tredie i det nuværende tårn, bag de nu tilmurede, men synlige glamhuller (sml. fig. 11). Derefter er klokkerne fulgt med op med forhøjelserne (jfr. p. 103 ff.) 1559, 1613 og måske 1823, indtil de ved tårnets afkortning 1882 endte i stokværket fra 1613, der nu er det øverste.

†*Klokkestole.* 1) Den middelalderlige stol kan delvis rekonstrueres efter spor i bjælkelaget mellem 2. og 3. stokværk. Bjælkelaget, der er samtidigt med murene, består af fire svære, nord-sydliggende ankerbjælker, alle med udskæringer til en klokkestol til tre klokker²⁷⁹. En lodret stolpe på bjælkemidten har været støttet af to sæt skråstivere, forneden bladet på og fornaglet til bjælken. Ifølge oplysninger under tårnets forhøjelse 1559 (jfr. p. 88), må denne stol i mere eller mindre ændret skikkelse være flyttet et stokværk op (synlige, men tilmurede glamhuller), hvor den stod indtil 1613 (jfr. p. 105).

2) 1614 indkøbtes 19 stk. stort egetømmer til en ny klokkestol⁷. Denne har sandsynligvis taget skade ved spirets fald 1737; således omtales i regnskaberne, at klokkestolen 1759 havde slået sig løs, så den stadig gav »anstød« til muren på nordøst- og sydvestsiden⁵⁶, og 1791 var dens tømmer og jernværk brøstfældigt³⁶. Det vides ikke, om denne klokkestol repareredes eller en ny tømredes i forbindelse med 1823-forhøjelsen.

GRAVMINDER

I kirken er ophængt tre mindetavler og ni epitafier, der tilsammen repræsenterer tiden 1568 til ca. 1670 (når undtages den yngste mindetavle fra 1940) og stilmæssigt renæssancen og barokken. I årene 1737—45 nystafferede H. C. Rosendahl på egen bekostning alle epitafier⁶³. 1883 var flere epitafier imidlertid så medtagne, at man foreslog en restaurering ved kgl. konservator Fritz Petersen³⁶. 1901 ff. istandsatte konservator C. C. Andersen enkelte af epitafierne, og endelig 1923 foretog en stenhugger samt tegnelærer Hansen, Helsingør, en del reparationer⁷³.

Mindetavler. 1) Legattavle²⁸⁸ (fig. 123). 1568, i højrenæssance, sat til vidnesbyrd om Herluf Trolles og Birgitte Giøes legatstiftelse og utvivlsomt udført i Cornelis Floris' værksted i Antwerpen. Den 25 linier lange, latinske indskrift meddeler: »Ægtefællerne hr. Herluff Trolle, gylden ridder (eques auratus), søn af hr. Jacob Trolle, gylden ridder, af Lillø (de Lillo), og fru Birgitte Gøye, datter af den berømmelige helt, hr. Mogens Gøye af Krenkerup, har i overensstemmelse med lov og ret (legittimo jure) med guddommelig tilskyndelse tillagt denne bys skole årlige rentepenge (redditus) til evig tid, og for at ungdommen lettere kan oplæres i sand fromhed og gode sæder, har de begge af deres arvegodser stiftet et legat, for at eleverne hver dag morgen og aften skal mødes i dette tempel, synge fromme salmer, recitere hellige lektier og bede for kirkens og rigets velfærd, ved gavebrev, overgivet den velvise helsingørske øvrighed i herrens år 1555²⁸⁹. Hr. Herluff Trolle døde i København 25. juni år 1565, og hans legeme er gravlagt i kirken til Herluffsholms skole, som han selv og hans fromme hustru fru Birgitte Gøye har stiftet.«

Det fornemme renæssancearbejde, af forskelligt farvet marmor med detaljer i alabast, er opbygget efter et strengt, arkitektonisk skema i en enkel og klassisk stil. Den rektangulære skrifttavle²⁹⁰ med fordybet indskrift (versaler) flankeres af kvindehermer iført brystpanser og med korslagte arme; på skafterne hænger frugtguirlander, og diademhoveder pryder postamentfremspringene, der støttes af riflede konsoller, over alabast-løvehoveder. På hermernes hoveder er joniske volutkapitæler, bærende en volutkonsol, der atter støtter den kraftige arkitrav, af rødt og sort marmor. Tavlens topstykke består af et kvadratfelt i glat ramme, med trekantet frontispice over en kraftig tandsnitliste; det krones af et vaseagtigt ornament på et postament med blomsterkranset hoved. De smalle topvinger breder sig ud forneden og giver plads for et spinkelt rankeornament. I topfeltet våbner for Trolle og Giøe. Det halvrunde hængestykke, nederst afsluttet af en skjoldformet plade, hvorpå der tidligere har siddet et løvehoved (nu i Nationalmuseet²⁹¹), indeslutter to våbner, svarende til topfeltets, for Skave og Bydelsbach (Herluf Trolles og Birgitte Giøes mødrene våbner).

Marmorets og alabastens fint sammenstillede og afstemte farver i sort, hvidt, gråt, rødt og gult suppleres af en enkel staffing, forgyldning på profiler og i

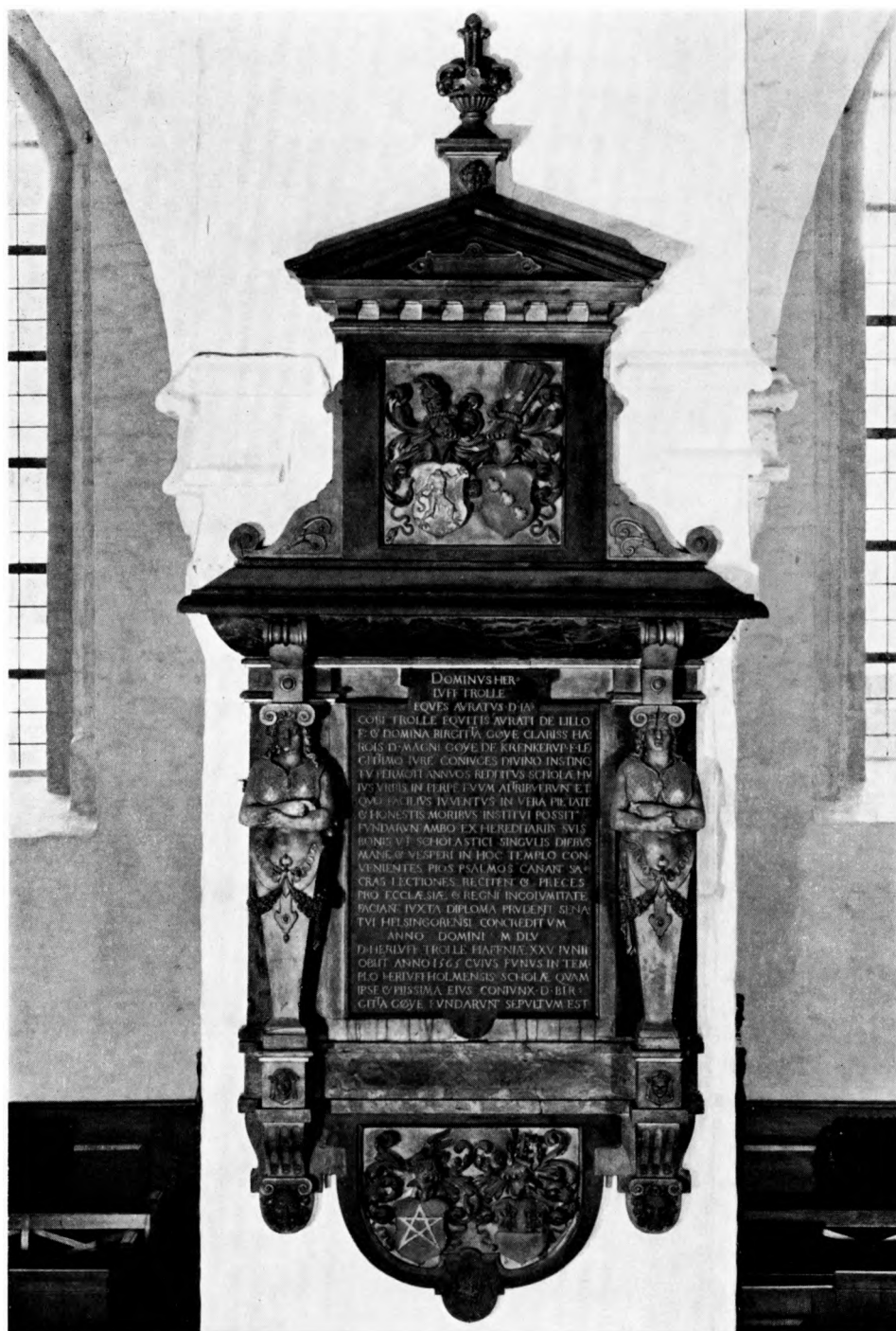

Fig. 123. S. Olai kirke. Birgitte Gioes og Herluf Trolles legattavle, opsat 1568 (p. 232).

N. E. 1963

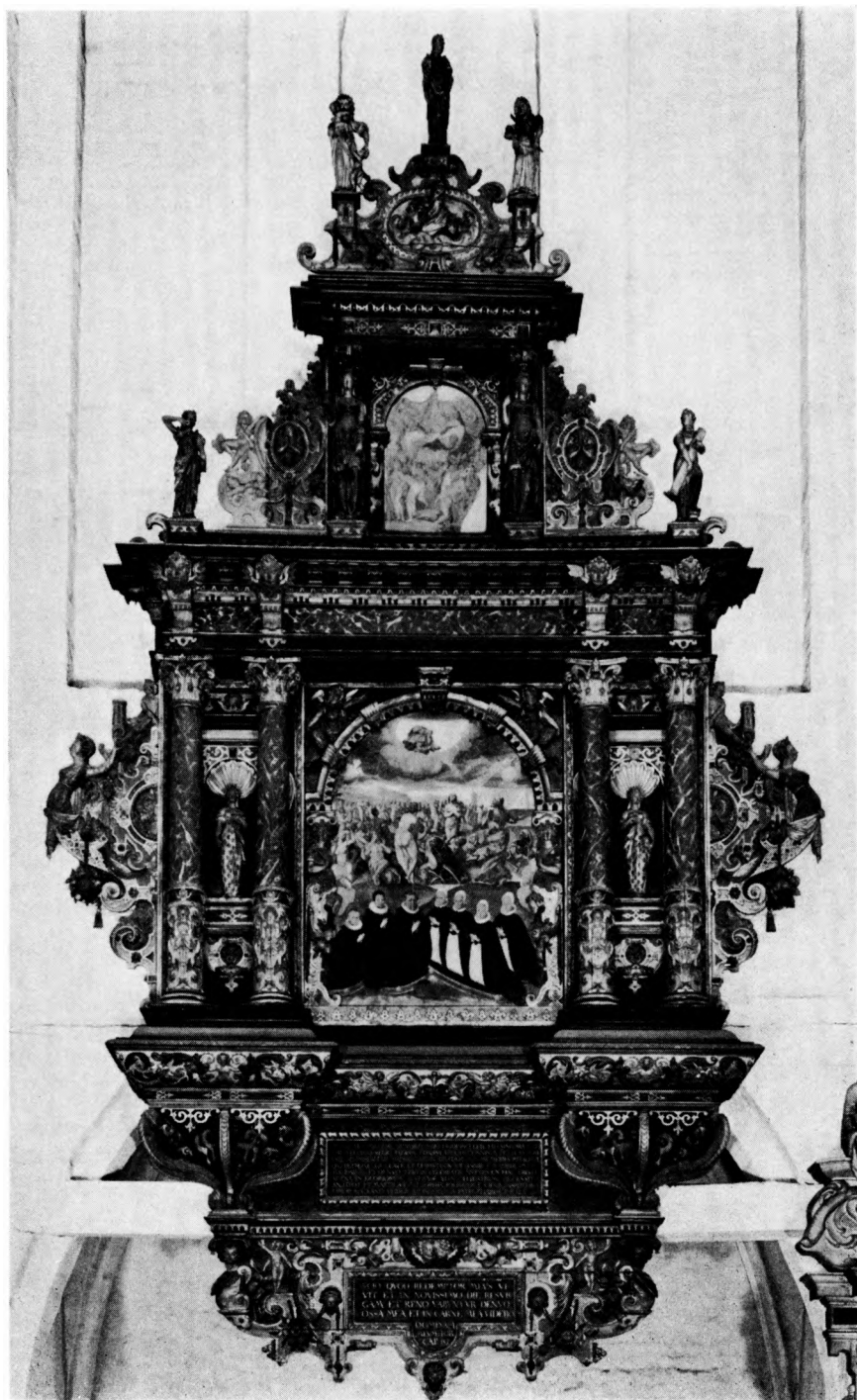
bogstaverne, samt de heraldiske farver på de fire våbner. Forgylldningen er imidlertid ikke oprindelig, men stammer fra 1740, da »den latinske skole« lod H. C. Rosendahl forgylde tavlen og ommale den med et †»gardin«^{20C}. 1634 havde Christen skålefarver fået ½ dl. »for at gøre sort omkring« den⁷.

Tavlen slutter sig i mange detaljer nøje til den lille, samtidige altertavle i Herlufsholm kirke²⁹², opstillet i forbindelse med ægteparrets sarkofag og vægtavle, alle udført i det Floris'ske værksted (DK. Sorø amt II, 1132 og 1148). Om tavlens opstillingshistorie beretter regnskaberne for året 1568⁷, at »Hanns flores aff Andorpenn«, en af de stenhuggere, som førte Herluf Trolles begravelse hid i landet (se ovfr.), fik 6 dl. 12 styver for det epitaf »for^{ne} Herloffs«, han huggede ind i en pille i kirken på 16 søgnedage. Hans staldbroder »Robbert Midow«²⁹³ fik 4 dl. 24 styver for samme tid og arbejde, og en tredie hjælper, tilsyneladende en maler, »petther fos«, benyttede man ved samme lejlighed til at forny bogstaverne på prædikestolen (jfr. p. 170). Endelig fik de alle tre ialt 6 dl. i foræring, da arbejdet var afsluttet. Poul kleinsmed fik 3½ mk. for 12 små jernankre og nogle andre småkramper og hager, som »stenværket« hængtes sammen med og blev »bundet« i muren. Hans Floris, øjensynligt den ledende i arbejdet, er antagelig, som påvist af Fr. Beckett, identisk med Cornelis Floris' yngre broder Jan, der senere bosatte sig i Helsingør og ernærede sig som murmester ved Kronborg og på Frederiksborg badstue. Som dokumenteret af Chr. Axel Jensen underbygger den slægtsmæssige forbindelse således yderligere de personlige og stilmæssige kriterier for tilskrivningen til det berømte Floris-værksted. På midtskibets sydside, på 4. fritstående pille fra øst.

2) O. 1665. Over Sara Muthum, †1665. Opsat af »Dauid Meluin«, rådmand i Helsingør, over hans første hustru Sara Muthum, »barnfødt til Liie i Engeland 1591«, død her 4. maj 1665 »oc her neden huiler«. Citat fra Job. 19, 25. Mørkebrun, rektangulær kalkstenstavle, 82 x 70 cm, med forgylde versaler. På nordre sideskibsvæg, 5. fag fra øst (jfr. epitaf 7 p. 244 og gravsten 22 p. 256).

3) 1940. Digteren Hans Christensen Sthen, kapellan ved S. Olai og rektor ved latinskolen, †1610. Opsat af menigheden i 400-året efter hans fødsel. Blå-rød kalksten med bronzebogstaver²⁹¹. På søndre arkadepille nr. 2 fra øst.

Epitafier. 1) 1576 (jfr. fig. 27)²⁹⁵. Peder Samsing, sognepræst ved Helsingør kirke, hvis menighed han underviste i 24 år, † 2. febr. 1562, 70 år gammel og begravet dagen efter i »dette tempel« (jfr. †messagingplade ndf.). Opsat 1576 af sønnen Isak Pedersen (»Isaac Petreius«), sognepræst i Malmø. Renoveret 1650 af rådmand Laurits Christiansen Rhod. Det lille ungrenæssance-epitaf, der er kirkens ældste og tillige et af de ældste træ-epitafier i landet, har rektangulært storfelt og frisefelt flankeret af lodrette rammestykker med smalfyldinger, men nu intet hængestykke. Over tandsnitgesimsen en svunget gavl kronet af palmet mellem drejede kuglespir, mens større kuglespir står yderst på gesims-

N. E. 19B4

Fig. 124. S. Olai kirke. Epitaf nr. 3, over borgmester Frederik Leiel, † 1601, med familie (p. 237).

bjælken. Huller i tavlens fire hjørner stammer muligvis fra den oprindelige ophængning, eller måske fra 1705, da tavlen ved indrettelsen af det islandske pulpitur foresloges rykket et par alen højere op, så dens indhold kunne læses af de forbigående⁵¹. Sortmalet, med forgyldte lister, spir og palmet. Den latinske indskrift står med forgyldte versaler, »overskrift« i frisen, personalia, indledet med syv disticha, i storfeltet og restaureringsindskriften fra 1650 i smalfyldingerne. På topstykket, mellem årstallet 15 — 76 et våben med en hvid kakadue(?) mellem to slanger, på rød bund. Ophængt på vestsiden af 2. frie nordpille fra øst.

2) (Fig. 130). Højrenæssance, o. 1599. Sat over David Hansen, tolder († 1599), af hans anden hustru Bente Andersdatter (»Benedicta Andreæ f.«) og børnene Hans, Christen, Jacob og Bente (»Benedicta«). Det høje, smalle træepitaf er i bredden nøje tilpasset den pille, hvorpå det hænger, men nu uden storvinger. Det består af et søjleflankeret storfelt, rigt kartouche-hængestykke med skrifttavle hvorunder initialbomærkeskjold, holdt af englebørn, samt topstykke med kvindehermer, kartouchevinger og trekantgavl. I gavlen buste af den velsigende Gud Fader eller Kristus med verdenskuglen og på skråsiderne putti på hver side af den kronende figur, Håbet, med fugl og anker. Kartoucheværket med dets frugtophæng, englehoveder og masker samt søjleprydbæltternes kvindehermer er udført i den gængse, nederlandskpåvirkede stil, hvorpå der findes så mange eksempler i byerne nær Øresundskysten på begge sider sundet. Til topfigurerne og især topstykkets kvindehermer findes nøje paralleller på prædikestolen fra 1598 i Bårslövs kirke, Luggude hrd., Skåne (SvK. 96. hefte, 1963, p. 225 ff.).

Epitafiet står med en broget lazurmaling og forgyldning, »renoveret« 1740 af H. C. Rosendahl, der samtidig malede et † »gardin« omkring epitafiet^{20C}. De latinske indskrifter er med forgyldte versaler på sort bund, i postamentfeltet personalia, i hængestykket citat fra Joh. 11,25. I top- og storfelt oprindelige oliemalerier på træ, rimeligvis af samme mester, som har udført malerierne på epitaf nr. 4 og et anonymt epitafiemaleri i Helsingør S. Marie. I topfeltet »Jahve« med hebraiske bogstaver i lys- og skybræmme med krans af småengle, i det vandret delte storfelt (125x90 cm) øverst opstandelsen, nederst familien. I opstandelsscenen, i hovedsagen svarende til scenen på epitaf nr. 4, henlagt til en klippehule, ses Kristus med sejrspanen, i engle-skybræmme, svævende over en sarkofag, hvorpå der sidder to engle; i forgrunden de liggende eller siddende krigere, og i baggrunden åbner grotten sig til hver side ud mod et landskab med småfigurer, til heraldisk højre med flygtende soldater, til venstre de tre kvinder, der kommer for at salve Jesu legeme. Alt holdt i klare farvetoner. Under denne scene knæler familien på mørkegrønne, polstrede skamler med røde underflader og kvaster. Til heraldisk højre mændene i sorte

Fig. 125. S. Olai kirke. Detalje af fig. 124 (p. 237).

□□□□ □□□□

dragter og med hvide pibekraver, forrest David Hansen, derefter de tre i gravskriften nævnte sønner. I forgrunden på det tavlede flisegulv tre høje, rundpuldede hatte. Til venstre ses kvinderne, i sorte kjoler og slag med hvide forklæder og smalle, hvide kraver og hvide huer. Forrest de to hustruer, Karen Hansdatter †1589 (ikke nævnt i indskriften) og Bente Andersdatter, bagved datteren Bente samt den lille Karine af andet ægteskab²⁹⁶. På sydsidens 6. fritstående pille fra øst.

3) (Fig. 124). Højrenæssance, opsat mellem 1601 og 1606²⁹⁷. Frederik Leil, født i Helsingør, hvor han var kgl. tolder i 39 år og forestod rådet i 10 år (dvs. borgmester), gift 1. gang med Pernille Olesdatter (»Petronella Olai f.«, †1565), 2. gang med Kirstine Jensdatter (»Christina Johannis f.«), der begge døde før ham; efter sit 3. giftermål døde han 13. marts 1601, 63 år²⁹⁸. Enken Sophie Hansdatter (»Sophia Johannes f.«) og børnene (af 2. ægteskab) Alexander, Frederik og Ingeborg lod epitafiet opsætte.

Epitafiet, der er kirkens største og udført for byens da mest indflydelsesrige mand, er skåret i træ af en billedskærer, velkendt med alle højrenæssancens virkemidler. Opbygningen er strengt arkitektonisk; storfeltet, hvori arkadebåret af kvindehermer, flankeres af dobbeltsøjler hvorimellem muslingeskalnicher med dydefigurer, og yderst kartouchestorvinger kantet af svungne kvindehermer (fig. 125). Den kvartrunde postamentbjælke har fremspring for

søjlerne og herunder baldakinbøjler, der hviler på kartouche-hængestykkets flankerende mandshermer. Topstykket over den kraftige gesims, med englehovedknægte, har arkadefelt mellem karyatider, bærende gesimsen for kartouchegavlen, hvorpå tre dydefigurer, Håbet med fugl mellem Kærlighed og Tro. To andre dyder, Mådehold og Styrke, står uden for topvingerne, hvis midt-oval med bedende engle, støttes af stående løver og yderst af (nye) engle.

De velskårne detaljer som hængestykkets putti, engle- og diademhoveder, søjleprydbælternes kvindehermer, de fantasifulde masker og ikke mindst postamentbjælkens bladranke med indflettede kvindefigurer har epitafiet fælles med flere andre billedskærerarbejder i Øresundskystens nærhed som f.eks. de to $\dagger$ epitafier over rådmænd Bent Olufsen ($\dagger$ 1619?) og rådmænd Villum Pater-son ($\dagger$ 1616), begge i Landskrona $\dagger$ S. Johannes Baptistæ kirke²⁹⁹ og epitaf nr. 3 i S. Olai kirke samt specielt de figurer på altertavlen i Malmø S. Petri³⁰⁰, der ifølge regnskaberne er udført af Statius Otto fra Lüneburg. Mens selve epitafiet rimeligvis er fremstillet i et større værksted, er de slanke kvinde-karyatider, storfeltets dyder og vingernes kvindehermer sandsynligvis skåret af billedsnideren Statius Otto³⁰¹, der 1603 nævnes blandt svendene i Helsingør-snedkerlavets skrå³⁰².

Epitafiet står med en staffing »renoveret« 1745 af H. C. Rosendahl, der samtidig malede et $\dagger$ »gardin« omkring det. Gesims, storsøjler og hængestykkets øvre del er brunrødt marmorert, det øvrige broget lazurmalet med en del forgyldning. Indskrifterne, med forgyldte versaler på sort bund, er i hængestyk-kets rektangelfelt personalia, på latin, i det nedre felt citat fra »Job cap. 19«, »Scio quod redemptor meus vivit . . .« (»Jeg ved, at min Frelser lever . . .«)³⁰³. Malerierne, med klare oliefarver på træ, forestiller, i topfeltet dommedag, hvor Kristus som verdensdommer over basunblæsende engle kalder de døde op af gravene, samt i det vandret delte storfelt (115x117 cm) Ezekiels syn: kødets opstandelse; øverst Gud fader i skyer mellem vindpustende engle og herunder de døde, der rejser sig fra gravene som skeletter, i ligklæder eller nøgne. Nederst familiebilledet, de to grupper sortklædte personer knælende på puder som på epitaf nr. 2, men på grønt jordsmon. Til heraldisk højre forrest den gråsprængte Frederik Leiel selv, ligesom sønnerne med sort kappe, hvid pibekrave og sort-mønstret dragt; foran ham ligger en højpuldet, brun pelshat. Bagved knæler de to sønner, Alexander og Frederik, døde henholdsvis 1607 og 1606. Til venstre ses de tre hustruer og bagved datteren Ingeborg, alle med hvide forklæder, manchetter, huer samt kraver, hvoraf enkens og datterens adskiller sig fra de to afdøde hustruers ved ikke at have en sort underkrave³⁰⁴. Epitafiet er ophængt ret højt, på nordvæggen i 6. midtskibsfag fra øst.

4) (Fig. 126). Højrenæssance, mellem 1602 og 1604. Hans Meier, fra Køben-havn (toldskriver, $\dagger$ 1602), 42 år gammel. Opsat af enken Ann[a] Torsmed[des].

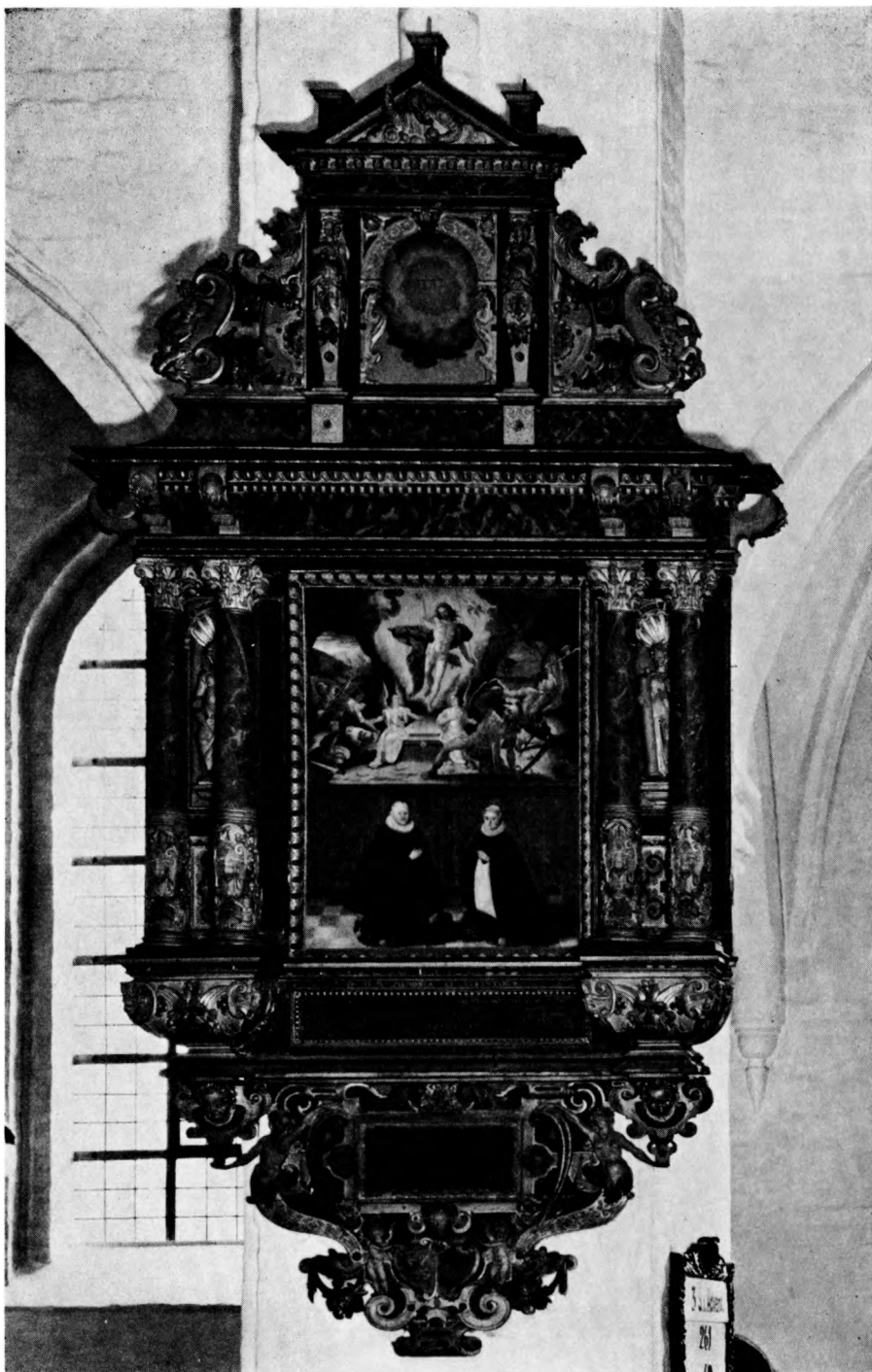

Fig. 126. S. Olai kirke. Epitaf nr. 4, over toldskriver Hans Meier, † 1602, og hustru Anna Torsmeddes, † 1604 (p. 238).

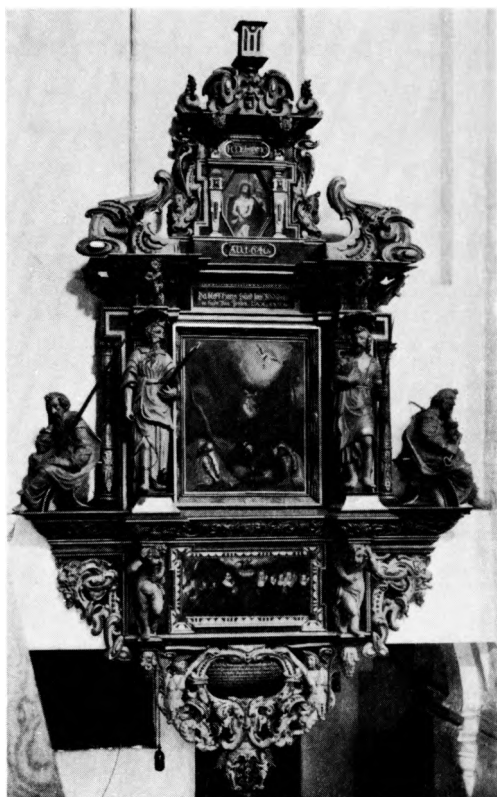
N. E. 1963

Epitafiet, af eg, svarer i opbygning til nr. 3 og er i øvrigt som dette beslægtet med de to ÷epitafier i Landskronas ÷S. Johannes Baptistæ kirke over rådmænd Bent Olufsen og især rådmænd Villum Patersen²⁹⁹. Det har mistet sine storvinger (antagelig ligesom nr. 2 i forbindelse med opsætning af et pulpitur), men et lille brudstykke med en rulleværkskartouche findes nu i våbenhuset. Det rektangulære storfelt indrammes af en perlestavliste, og i nicherne mellem storsøjlerne står dydefigurene Klogskab med slange og spejl og Styrke med søjle, mens topstykkets dydehermer er Mådehold med kande og Retfærd med vægt. De tre tomme konsoller over topgavlen har rimeligvis også båret dydefigurer. Krongesimsens knægte prydes af diademhoveder, løve- og andre masker samt narrehoveder. Topvingernes fantastiske dyrehoveder, postamentfremspringene for storsøjlerne med de fantasifulde masker, englehovednedhængt herunder samt de to yndefulde kvindehermer, der støtter hængestykkets skriftfelt, har mange ligheder med Landskronas Patersen-epitaf. Det herværende epitafs hængestykke smykkes nederst af ægteparrets allianceskjolde holdt af småengle og under diademhoved.

Også stafferingen svarer til epitaf nr. 3 og er som dettes fornyet 1744 af H. C. Rosendahl, der tilføjede det vanlige malede ÷gardin^{20C}. Den dårligt bevarede latinske indskrift, i postamentfeltet personalia, i hængestykket citat fra Joh. 6, [40], med forgyldte versaler på sort bund, var allerede 1719 »af muld og ælde fortæret«^{20A}. Af våbenskjoldene er hans lodret delt og har i 1. felt en halv hvid lilje på sort bund, i 2. en hvid vinge på rød, mens hendes har et mørkegrønt træ på blå bund. Top- og storfeltets oliemalerier på træ er rimeligvis udført af samme mester som nr. 2 og har på tilsvarende vis i topfeltet Jahves navn, på hebraisk, i skybræmme, og i det tværdelte storfelt en opstandelsesscene, med mange fællestræk i opbygningen, men afvigende i detaljerne. I storfeltets nederste parti ses det afdøde ægtepar knælende i tilsvarende omgivelser og klædedragt, kvinden dog med andet hovedtøj. Opsat på sydsidens 3. midtskibspille fra øst.

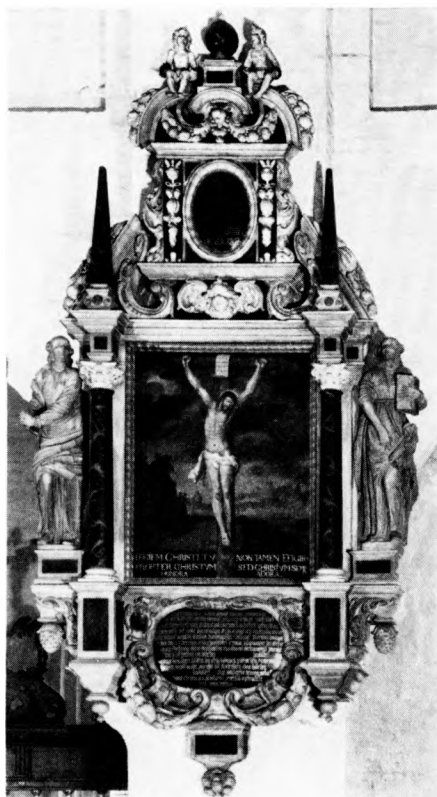
5) (Fig. 127). Bruskbarok, opsat 1640. Jens Pedersen (Grove), »K. M. Fyren forwalter ofver Flirerne i de Dansche strøm(m)e«, født i Jutland i Lyssgaard herred i Ungstrup by 1584, har i lang tid forestået adskillige hæderlige bestillinger i kgl. Maj.s og andre gode mænds tjeneste, førend han på hans Maj.s vegne fik fyrene at forvalte, som han og i 16 år betjente, død i Helsingør 9. okt. 1639, 55 år; gift med Anne Andersdatter, født i Helsingør, død sammesteds 12. jan. 1629, 42 år (fem sønner og fem døtre) og anden gang med den efterladte enke Dorte Mortensdatter, født i Jütland i Ning herred i Wibye sogn, død □ (een datter)³⁰⁵.

Det store epitaf, af eg, repræsenterer bruskbarokkens opløste arkitektur. På hver side af storfeltet står frifigurer under muslingeskaller af Moses og Jo-

N. E. 1963

Fig. 127. S. Olai kirke. Epitaf nr. 5, opsat 1640 over fyrforvalter Jens Pedersen Grove, † 1639 (p. 240).

N. E. 1947

Fig. 128. S. Olai kirke. Epitaf nr. 7, opsat mellem 1665 og 1671 af David Melvin og hustru Margrete Jacobsdatter (p. 244).

Fig. 129. S. Olai kirke. Detalje af fig. 127, postamentfeltets maleri af fyrforvalteren og hans familie.

hannes Døberen, mens de oprindelig bærende søjler er formindsket og skudt ud til siderne, hvor storvingerne er reduceret til rudimentære buestykker, der giver sæde for Paulus med sværdet og Peder med nøglen. Topstykket, som skyder op mellem bruskede stumper af den brudte gavl, har hammerfylding, der indeslutter et ottekantet felt mellem halspilastre; vingerne er smalle, med englehoveder. Oven på topgavlens maske en konsol, der vel har båret en figur af Kristus med sejrxfanen. Småbørn, stornæsede som de øvrige figurer, flankerer postamentfeltet og bærer postamentgesimsen; også her har feltet hammerudvidelser. Hængestykkets konvekse ovalfelt over maske holdes på traditionel vis af barokke kvindehermer med palmegrene; nederst hængeskjold holdt af småengle.

Stafferingen, der vel i hovedsagen stammer fra H.C.Rosendahls renovering og reparation april 1744, da der også tilføjedes et †»gardin«^{20C}, står fortrinsvis i hvidt og guld på sort baggrund. Personaliaindskriften, med fraktur, er malet på hængestykkets ovalfelt, og på skjoldet herunder ses afdødes initialer, hustruernes A A D og D M D over og under ægtemandens sammenskrevne I P S. I topstykkets postamentfylding læses udførelsesåret, A(nn)o 1640, og i top- og storstykkets frisefelter teksterne til de tilsvarende malerier, øverst »Ecce homo« (versaler), nederst »Da bleff hans Sued som Blodsdraaber de fulde paa Jorden. Lvcæ, XXII.« Malerierne, olie på træ, og muligvis af samme mester som har udført malerierne på epitafiet 1634 over Willem Hybens i S. Marie, viser fremstillingen for folket (efter Christoph Schwartz gennem stik af Joh. Sadeler) og bønnen i Gethsemane, hvor de tre apostle sidder sammensunkne helt i forgrunden, mens Kristus længere tilbage knælende slår armene ud mod den nedflyvende engel. I postamentfeltet er indsat et maleri på metal (48 x 109 cm) af familien (fig. 129), halvfigurer i sorte dragter med hvide kraver, og pigebørnene med perlestukne huer, på mørk baggrund. Til heraldisk højre Jens Pedersen Grove og bag ham de tre sønner (hvoraf de to forreste stikker højre hånd ind under kappen), Peder Jensen Grove, født 1615, faderens efterfølger i fyrforvalterembedet, Anders, født 1623, og Axel, født 1624; til venstre forrest de to hustruer og bag dem døtrene, herimellem det eneste barn af andet ægteskab, Anne, født 1630. Foroven på maleriet peger en lille engel i skyer på en gruppe af fem små, hvidklædte, døde børn, to drenge og trillingepigerne Helle, Maren og Mette født og døde 1613. Portrætterne er rimeligvis udført efter de skildrier, der fandtes i boet 26. jan. 1641 efter fyrforvalteren, og som vurderedes af maleren Casper Kegelhof (Keilhau), nemlig »S. Jens Pedersens Hans førige Hustru och dieris 5 Børns Contrafeyer« for 9 dl. og »S. Jens Pedersen och Dor-tis Contrafeyer« for 8 dl.³⁰⁶ Epitafiet restaureredes 1901 af konservator C. C. Andersen. Ophængt på midtskibets nordvæg i 2. hvælvfag fra vest, over for lysekrone nr. 1 (p. 213), skænket 1633 af Jens Grove, hustru og datter.

N. E. 1963

Fig. 130. S. Olai kirke. Epitaf nr. 2, over rådmænd og tolder David Hansen, † 1599, med familie (p. 236).

N. E. 1963

Fig. 131. S. Olai kirke. Epitaf nr. 6, opsat 1650 af borgmester og tolder Laurids Christiansen Rhod over hustruen Margrete Hansdatter (p. 243).

6) (Fig. 131). Bruskbarok, ophængt 1650, indskrift og staffing fornyet 1754. Epitafiet sat 1650 over hustruen, af Laurids Christiansen Rhod, byfoged, tolder og borgmester i denne by; han var født 2. okt. 1585, † 1. maj 1651, 66 år, gift i 49 år med Margrete Hansdatter, født 5. marts 1588, † 14. marts 1650,

63 år³⁰⁷. Det høje, smalle træepitaf, nøje udformet med hensyntagen til dets placering på en arkadepille, består af et 185x84 cm stort, ottekantet felt indfattet i en gennembrudt bruskramme og omgivet af virtuost skåret, viltet bruskværk, der i udførelsen langt overgår figurskæringen. På vinkelknækkede springlister, de eneste reminiscenser af en arkitektonisk opbygning, sidder to evangelister og herimellem en lille engel med et dødningshoved, mens en engel på postamentlisten holder slange og timeglas (oprindelig et spejl^{20A}). Over topfeltets opstandelsesrelief troner en siddende justitia-engel med sværd og vægt, og i hængestykket sidder småengle med lidelsesredskaber, svamp og nagler. Ved siden af disse engle var før 1754 anbragt to bomærkeskjolde med afdødes initialer over henholdsvis bomærke og Jesumonogram^{20A}. Fra bruskværksrammen griber fritskårne, bruske bøjler fra hver side ind over storfelt, top- og hængestykke, de første udformet som vrængemasker, og en pragtfuld maske med vindrueklase afslutter hængestykket³⁰⁸.

I storfeltet et oliemaleri³⁰⁹ på træ, foroven kvinderne på vej til Jesu grav, forneden det afdøde ægtepar, der nu, i modsætning til de tidligere epitafier, indtager den dominerende plads. I den religiøse scene (efter et maleri af Bartolomæus Spranger gennem et stik fra 1600 af Ægidius Sadeler)³¹⁰ kontrasterer kvindernes gule, grønne og røde dragtfarver og det gulgrønne baggrundsllys stærkt mod stifterbilledets mørkladne tone. Det sortklædte ægtepar, med hvide kraver, hustruen med hvidt forklæde, knæler på en rød pude. 1754 erhvervedes epitafiet af Hans Jensen Fredboe, der lod dette staffere med gråhvidt og forgyldning svarende til altertavlen, hvis staffering han havde bekostet. I stedet for den oprindelige, latinske indskrift, antagelig forfattet af den lærde borgmester selv, der også havde givet sig af med oversættelser og skriverier³¹¹, lod Fredboe male en ny indskrift: »Dette Epitaphium Haver Tolder og Borgmester Lars Christiansen Rhode ladet forfærdige Ao 1650, da Hans Hustrue Margrete Johans Datter døde. Samme Haver Borger og Indvaaner her i Staden Hans Jensen Fredboe Af Christen Kiærlighed til Guds Ære og Kirkens Prydelse ladet renovere, reparere, ny forgyldte og udstafere Anno 1754. Soli Deo Gloria.« (Jfr. gravsten nr. 12, p. 253). Ophængt på midtskibets nordside, på 3. pille fra øst, ud for lysekrone nr. 2, skænket 1651 af Rhods arvinger (p. 214).

7) (Fig. 128). Senbarok, opsat mellem 1665 og 1671³¹². »Dette Epitaphium hafver Daud Melvin, Raadmand her udi Helsingør, med sin Kiere Hostru Margrete Iacobsdaater Laded Opsette Kirken til Prydelse, andre et got Exempel och efterschrefne til en Hukommelse.« Og hviler her nedenfor salig Rasmus Regelsen, fordm rådmand i Helsingør, født i Malmøe, død 23. dec. 1662, 57 år. I lige måde Daud Melvin rådmand her sammesteds, født ved Dundi i Schotland, død □. Endvidere begges hustru Margrete Iacobsdaater, født i Kiøbenhafn, død E□³¹³. — Epitafiet, der er af sandsten med enkelte dekora-

live led (guirlander) skåret i træ, er udført af samme mester som epitafierne nr. 8 og 9, alle stort set udformet efter samme skema. Det har rektangulært storfelt mellem frie søjler, der bærer lave fremspring, og med obelisker, som hviler på høje postamentfremspring, hvorimellem hængestykkets ovalfelt indfattes af barokramme med nedhængende frugtfestons. Uden for søjlerne står to store frigurer, Håbet med anker, og (sandsynligvis) Troen med bog. Over en lav attika, med englehoved, skyder topstykket sig op mellem skrå, brudte gavlstykker; også topgavlen er brudt, og på gavlstumperne sidder putti på hver side af en stor topkugle.

På sandstenens grå baggrund træder søjler, pyramidespir og topkugle frem med sort-grå marmorering, profillisterne med forgyldning. Indskrifterne står med forgyldt fraktur på sort bund, i topfeltet citat fra »Oseæ (Hoseas) C.6.V.8.«, i hængestykket personalia. I to skjolde der indgår i hængestykkets ramme er malet David Melvin og Margrete Jacobsdatters initialer og våbenskjolde, hans en stjerne mellem tre halvmåner, hendes et Gudslam.

I storfeltet et oliemaleri på lærred af den korsfæstede, og i baggrunden Jerusalem liggende i et rødt lys fra den nedgående, mørkrøde sol mellem mørkebrune og sorte skyer. Nederst to enderimede hexametre med forgyldte versaler på sort bund: »Effigiem Christi tv propter Christvm honora/ non tamen effigiem sed Christvm semper adora« (»du skal ære Kristi billede på grund af Kristus, dog ikke tilbede Kristi billede men altid Kristus«). — Jfr. mindetavle nr. 2 over Sara Muthum, Melvins 1. hustru, † 1665 (p. 234), Melvins gravsten nr. 23, genanvendt af D. V. Neuhaus³¹⁴ (p. 256) samt Melvins begravelse nr. 55. Opsat på sydsiden af østligste arkadepille i nord.

8) (Fig. 132). Senbarok, opsat kort før 1668³¹⁵. »Dette Epitaphium Haf-fuer Jørgen von Veelen³¹⁶ Raadmand udi Helsingør oc hans Kiere [hustru Sille Hans Datter Kruse lajdit Opsette, Kircken til Zirat« etc. Her neden for er begravet [Claus Clausen], fordum handelsmand og overformynder her i staden [født i Helsingborg], † 3. marts 1657, 42 år og 10 måneder, så og Jørgen von Veelen, rådmand i Helsingør, født i Kiøbenhafn, † 20. juni 1668, 43 år, med begges hustru Sille Hans Datter Kruse, født her i H[elsingør]³¹⁷, †□³¹⁸. — Epitafiet, af sandsten, marmor og enkelte detaljer skåret i træ, er af samme mester som nr. 7 og 9 og ligesom sidstnævnte med et maleri, der tilskrives Heinrich Dittmers. I opbygning svarer epitafiet i hovedsagen til nr. 7, blot har storstykkets marmorsøjler her toskanske kapitæler, og frifigurerne er erstattet af marmorobelisker, der står på massive konsolvinger. Topstykkets attika har delvis mistet sine træguirlander, og storstykkets brudte gavlstumper krones her af topkugler. Op mod den buede topgavl hviler to putti.

Den grå sandsten har ligesom på nr. 7 sortmalede »fyldingsfelter« samt forgyldte profillister og forgyldte frakturindskrifter på sort bund, i topfeltet citat

N. E. 1963

Fig. 132. S. Olai kirke. Epitaf nr. 8, opsat af rådmann Jørgen von Veelen, † 1668, og hustruen Sille Hansdatter Kruse over hendes første mand, handelsmand Claus Clausen, † 1657 (p. 245).

N. E. 1963

Fig. 133. S. Olai kirke. Epitaf nr. 9, over kgl. amtsforvalter og fiskemester Hans Rostgaard, † 1684, og hustruerne Kirsten Pedersdatter, † 1668, og Chatrine Asmundsdatter, † 1672 (p. 247).

fra Joh. 11,25 »Jeg er Opstandelsen« etc., i hængestykket de delvis udviskede personalia. På hængestykkets skjolde var malet ægteparrets våben, hans et Gudslam, hendes med monogrammet SHD. På hængekonsoleen er senere malet: »R R af R. D. 1737«, dvs. renoveret og repareret af RosenDahl 1737, der som nævnt har nystafferet alle kirkens epitafier.

I storfeltet (110x87 cm) et oliemaleri på lærred (fig. 134), halvfigurer af det sortklædte ægtepar, der her ganske dominerer, mens det religiøse motiv, den korsfæstede Kristus, er skudt i baggrunden. Med højre hånd peger ægtemanden op mod Kristus, der er omgivet af mørk uvejrhimmel. Det fortrinligt udførte maleri er, som nævnt, tilskrevet den kongelige kontrafejer, Heinrich Dittmers³¹⁹. — Opsat på nordre sideskibsvæg, 5. hvælvfag fra øst, lige over den tilhørende †gravsten nr. 14 (p. 261).

N. E. 1964

Fig. 134. S. Olai kirke. Maleri fra epitaf nr. 8, over rådmand Jørgen von Veelen, † 1668, og hustru Sille Hansdatter Kruse (p. 246).

9) (Fig. 133). Senbarok, rimeligvis bestilt 1668 og opsat mellem 1670 og 1672. Hans Rostgaard, kgl. Majestæts amtsforvalter og fiskemester over Cronborg amt, arvebesidder på Kraagerup, født i Sdr. Jylland, † <31. dec.> 16<84>, <59> år <8½> måned gammel, med sine kære hustruer Kirsten Peders daatter, født i Jylland, † 5. april 1668, 30 år, 6 måneder samt Chatrine Asmunds Daatter, født i Flensborg, † 16<72>, <35½> år. Epitafiet opsat af de ovennævnte, »Som her neden fore ere Nedlagte til Huile«. — Epitafiet er udført i sandsten af samme mester som nr. 7 og 8 og som dette sidste med et storfeltsmaleri til-

skrevet Heinrich Dittmers³²⁰. I opbygningen afviger det fra de to andre ved storfeltets knækkede underside og gesims, på hvis udadbuede gavlbrudstykker sidder to kvindefigurer med laurbærkrans. Topstykkets ovalfelt er omgivet af en bred ramme flankeret af to forvredne, dejgagtige pilastre; det krones som nr. 7 af en brudt gavl med topfiguren Retfærd, der holder en oprindelig vægt, men en nyere nøgle(!) og — som en hentydning til afdødes erhverv — har en fisk ved fødderne. På hver side af hængestykkets ovalfelt kartoucheskjolde med våbner, Rostgaards okse (hjelmtegn: oksehoved) og den første hustrus Gudslam (hjelmtegn: flammende hjerte); på den konsolformede slutsten den anden hustrus våben, en palmet med flammende hjerte (hjelmtegn: en fugl).

Epitafiets staffing svarer til de to ovennævnte, sort-hvid marmorering på søjlerne, sortmalede »fyldingsfelter« med enkelte farvespor som rødt på frugtguirlanderne samt forgyldte profillister³²¹. Indskrifterne³²² står med forgyldt fraktur på sort bund, i topovalen: »Fordi Min Hosbund Ey Sin Troskab Vilde Krenke, Mod Kongen Bleff Jeg som En Høybedrøfflig Enche, Oc hand En Flygtig Mand, Gud gaff mig ham Igien. Her huiler Voris been, Mig døden Først Tog hen«. Denne indskrift hentyder til den første hustrus modige adfærd under ægtemandens flugt fra svenskerne under krigen 1658³²³. I hængestykkets ovalfelt personalia.

I storfeltet (157 x 127 cm) indsat et oliemaleri på lærred, tilskrevet Heinrich Dittmers, et fornemt portrætmaleri (knæstykke) af de i indskriften nævnte personer³²⁴ stående bag et lille bord, hvorpå ligger forkrænkelighedssymbolerne kranie og vissen rose, mens opstandelsen foroven i billedet symboliseres ved den svævende Kristus foran korset, der bæres af småengle, i gulbrune skyer. Rostgaard, der har lille over- og fipskæg og stor, brun paryk, er iført sort, kniplingsbesat dragt med hvide underærmer og hvid halsklud med sort sløjfe; højre hånd slår ud mod forkrænkelighedssymbolerne, mens venstre hånd holdes bøjet hen foran brystet³²⁵. Kvinderne bærer sort hovedtøj med hvidt lin, sorte kjoler med glatte, gennemsigtige kraver og hvide forklæder samt guldkæde om halsen. Kvinden nærmest Rostgaard holder hænderne op i bedestilling, mens kvinden til højre, med korte, sorte ærmer og trekvartlange, posede, hvide underærmer omvundne med sorte bånd og med guldarmbånd på venstre arm, har hænderne foldet foran underlivet³²⁶.

Selve epitafiet er antagelig bestilt 1668 efter den første hustrus død, idet Rostgaard ved købebrev af 13. april nævnte år for 100 rdl. erhvervede et lejersted (nr. 16) samt retten til at opsætte et epitaf »paa pillen strax ved samme begravelse«³⁶. Maleriet er muligvis ligeledes bestilt samme år, men kompositionen ændret, da Rostgaard imidlertid havde ægtet sin anden hustru 1670³²⁷. — I sommeren 1744 lod sønnen, Frederik Rostgaard, epitaf og begravelse restaurere og skænkede samtidig kirken 100 rdl. til disses fortsatte vedligeholdelse³⁶.

1903 istandsattes epitafiet atter af konservator C. C. Andersen. Ophængt på midtskibets nordside på 5. arkadepille fra ost.

GRAVSTEN. Ud over de i det følgende beskrevne (il bevarede og forsvundne sten findes flere brudstykker, samt helt udslidte gravsten; bl. andre kan nævnes en stor, gotisk minuskelsten i tårnrummet (C. A. Jensen: Gravsten nr. 17). I våbenhuset ligger en grå sten med evangelisttegn og to skjoldholdende genier. Som trappetrin mellem tårnrummet og rummet under orgelet er anvendt et brudstykke af en rødlig sten med barok-kartouche over sammenbundet hakke, le og anker.

Gravstenene er i lighed med sten i andre storkirker ofte genanvendt og behugget. Yderligere har bestanden i S. Olai lidt ved den gulvumlægning, som fandt sted i 1836 og i det næste tiår⁶³. Stenene flyttedes fra deres oprindelige pladser, behuggedes og brugtes til fliser. Efter kirkegårdens nedlæggelse 1827 (jfr. p. 42) flyttede man flere sten ind i kirken »til forbedring af kirkens gange«⁶³. At man kunne gøre dette uden protester fra pårørende, hænger sikkert sammen med det almindelige forbud mod begravelser inde i kirken (1806). Under det nuværende brædegulv skjules mange sten (også de i det følgende med (†) betegnede); dette så man bl. andet 1938, da gulvet blev omlagt i midtskibet og omkring koret. Resten af kirkegulvet er ikke systematisk gennemsoget.

Regnskaberne 1757—58 omtaler betaling til en håndværker for at hugge 389 bogstaver på kirkens da 117 ligsten⁶³. Det drejer sig sikkert om en nummerering svarende til den, der blev hugget på stenene i 1721⁷.

Hvis gravstederne ikke blev fornyede, tilfaldt stenene kirken, som da igen bortsolgte dem. For eksempel fandtes 1714 26 ligsten opsat til salg ved kirkegårdsmuren samt en del brudne sten¹²⁵. Flere gange nævnes stenpriser i de tidlige regnskaber fra o. 1560 ff. Ud over selve den dyre sten skulle man 1579 betale 20 gode daler for en begravelse med sten, dvs. 10 daler mere end for een uden⁵⁹.

Kilderne til kirkens indskrifter er for største parten utrykte. »Inscriptiones, Epitaphia et. Picturæ . . .« findes i flere afskrifter fra 1719 ff. (jfr. note 20). En protokol over gravsteder i kirken blev i 1745 udarbejdet af kirkeværgen Daniel Valentin Neuhaus og klokkeren Niels Schyth (»Neuhaus' begravelsesbog« jfr. note 329). Senere — lige til 1790 tilføjes oplysninger. Boesen: Helsingørs Beskrivelse, trykt 1757, har en gennemgang af gravsten og epitafier (p. 112—30). Til personalhistoriske oplysninger er V. Hostrup Schultz: Helsingørs Embeds- og Bestillingsmænd, 1906, hovedkilden.

Kirkegårdsmonumenternes skæbne efter 1827 er kun sporadisk oplyst (jfr. ovenfor) i de benyttede arkivalier.

Bevarede gravsten. (†) 1) Sengotisk, o. 1500. Udslidt, hvidgrå kalksten i seks stykker, 188x113 cm. Af randskriftens reliefminuskler er kun »benedicta« (»velsignet«, næppe navnet Benedicta) læseligt. Mellem indskrift og kant bølgeranke; i hjørnerne cirkler med evangelisttegn, på fladens nederste trediedel dødningehoved. Sekundær indskrift med fordybede versaler: »Borgemester Tommes Iacobsøn« († 20. dec. 1646). Stenen konstateredes 1938 ud for midtskibets femte arkadepille; nu tildækket. — C. A. Jensen: Gravsten nr. 166.

(†) 2) (Fig. 135) 1550—75. Udslidte personalia. Grå kalksten, 177x120 cm, med helt forsvundet randskrift. Under billedfeltet en kartouche med udviskede, fordybede kursivversaler (religiøs indskrift); på kartoucherammens heraldisk højre side en skjoldudvidelse med P på (heraldisk) højre side af et bomærke (bogstavet på den anden side borte), på venstre side tilsvarende udvidelse med

(M?) I D. Stenfladen optages i øvrigt af en dommedagsfremstilling under arkade med kannelerede pilastre; buens fordybede versaler indeholder en dommedagsindskrift på latin, i hjørnerne kerubhoveder. Dommedagsscenen er i ret højt relief: Øverst troner Kristus på regnbuen med højre hånd pegende opad, venstre visende nedad, sværd og lilje udgår fra hans mund, fødderne støtter på jordkloden, der flankeres af basunblæsende engle. Af jorden opstår syv nøgne døde, alle med opløftede, bedende hænder. Sekundær indskrift: B M flankerende et bomærke (Benedixs Martensen, jfr. korgitterbaluster nr. 9, p. 158). Stenen konstateredes 1938 ud for sjette pille fra øst i midtgangen; nu tildækket. — C. A. Jensen: Gravsten nr. 877.

(†) 3) O. 1557. Hans Davidsen, rådmand, † 1557. »...tatis senator Johannes Davidis qui in d(omi)no obdormivit anno 1557«. Kalksten, 251 cm lang, med reliefversaler i randskrift, der kun er bevaret på (heraldisk) venstre side. I hjørnerne evangelisttegn i cirkler. Kristi opstandelse i arkade med rankeprydede pilastre, herunder kartouche med helt udslidt skrift flankeret af to i sløjfer ophængte skjolde; det højre udslidt, det venstre (hustruens) Lilliefeld (Margreta, datter af tolder Hans Petersen, jfr. nr. †2). Stenen konstateredes 1938 i femte arkade fra øst, mellem midtskibet og nordre sideskib; nu tildækket. — C. A. Jensen: Gravsten nr. 462, se nr. 4.

(†) 4) O. 1559. Anna ... »... una cum sua uxore Anna que obiit .. april 1559« (»... med sin hustru Anna som døde .. april 1559«). Hvidgrå kalksten, 211x151 cm, stærkt slidt; kun på heraldisk venstre side kan randskriftens reliefversaler læses. Hjørnecirkler med evangelisttegn. Midtpartiet optages af en lav relieffremstilling af et ægtepar. Kvindens dragt ubestemmelig, manden iført baret og kjortel til lidt ned under knæene. Stenen konstateredes 1938 i femte fag fra øst i midtergangen; nu tildækket. — Ifølge C. A. Jensen: Gravsten nr. 463 beslægtet med nr. 3.

5) (Fig. 136). O. 1563. Morten Pedersen, rådmand. »Aar MDLXIII ten XIII septembris kalede Gud . . . radma(n)d i Helsi[ngør] . . .«. Gråhvid kalksten, 232 x 148 cm, med fordybede, næsten udviskede versaler i postamentfeltet. I arkaden herover, der har pilastre smykket med akantusmontanter og hermer med frugtkurv på hovedet — alt i lavt relief — står en benrad iført kort kjortel med timeglas i den ene og spade i den anden hånd; arme og ben omslynget af slanger. I buehjørnerne bladslyng endende i kvindekroppe, på bueslaget rester af religiøs, dansk indskrift. Stenen optoges 1938 under fjerde arkade fra øst. Nu op ad korets sydvæg. — C. A. Jensen: Gravsten nr. 464.

(†) 6) O. 1575. Formentlig over borgmester Jacob Hansen, † 1578, og hustru Anne Jensdatter (Rosenvinge). Gravskriften i postamentfeltet udslidt, men skjolde bevaret. Hvid kalksten, 230 cm lang, stærkt slidt; kun højre halvdel afdækket 1938. Ægtepar i arkade under svævende engel, hustruen med fol-

E. M. 1938

Fig. 135. S. Olai kirke. Gravsten nr. 2, med udslidte personalia (p. 249).

E. M. 1938

Fig. 136. S. Olai kirke. Gravsten nr. 5, over rådmand Morten Pedersen, † 1563 (p. 250).

dede hænder; af manden sås den knælange kjortel og derunder en snip af de posede bukser. Det kvindelige skjold i postamentfeltet har roset i højre felt (Rosenvinge). På den blottede del af bueslaget dansk, religiøs indskrift med fordybede versaler udfyldt med beg. I buehjørnet kranie med to symmetrisk anbragte snoge; ret kraftigt relief. Riffelhugning på randfladen. Stenen konstateredes 1938 under midtskibets fjerde arkade fra øst; nu tildækket. — C. A. Jensen: Gravsten nr. 465 (sammenligner stenen med nr. 5)³²⁸.

7) 1575—1600. Brudstykke med udslidte personalia, rødlig kalksten, 121 x 121 cm. Skriftfeltet er omgivet af en kraftig kartoucheramme; i hjørnerne har der været cirkelfelter. I smalfeltet forneden to skjolde støttet af havfruer, 1) udslidt felt, vinge som hjelmtegn (Rosenvinge?), 2) tre bjørne- eller hundehoveder, hjelmtegnet en bjørn med hellebard. Sekundær indskrift med fordybede versaler og skønskriftsbogstaver: » . . . bekastet af Jens Swendsen Beck og Kiæreste Dorothea Peders Datter. A. 1728«. (Sml. †stoleværk p. 192). I tårnummets gulv. Se begravelse nr. 10.

(†) 8) (Fig. 137). 1575—1600. Figursten, lys kalksten, 227x149 cm, med udslidte personalia, med muligvis ældre minuskelskrift og med yngre skønskrift. Den meget velhuggede sten viser en fornem borger i knækort vams og knæbenklæder (sml. f.eks. borgmester Peder Pedersens sten i Køge fra 1583; DK. Kbh.s Amt p. 245); i fodfeltet, hvor gravskriften normalt har plads, er

med fordybede versaler ristet bibelcitater på latin (Ps. 55, Peter 1 og Johs. 1) og i buen står med tilsvarende skrift: »Christvs mihi vita et mori lvervm« (»Kristus er mig livet og min vinding i døden«), hvorefter følger med små, forvitrede, fordybede frakturbogstaver: »?chili«. Da disse to pladser er optaget af gudelig skrift, bliver der kun den smalle rand tilbage til den egentlige gravskrift, og her, på den heraldisk venstre langside, står da også: »hic sepultus est b... ..pia inuo.. .« (»her er begravet ... i from påkaldelse«), men med minuskler, der normalt kun forekommer på gravsten, som er ca. 25 år ældre end den tid, figurens dragt antyder. Det må da stå hen, om der er tale om en genbenyttet »sengotisk« sten, hvis midtfelt er omhugget — men i så fald bliver spørgsmålet om borgermandens personalia åbent — eller om man så sent som i sidste fjerdedel af 1500'rne er faldet tilbage til minuskelskriften. — Engang i 1700'rne er med store skønskriftsbogstaver hugget navnet »Hans Hansøn« på hver side af figurens ben, måske henvisende til den mand, af samme navn, der 1709 blev begravet omtrent på det sted, hvor stenen konstateredes 1938, i sjette fag fra øst, i tværgangen mellem skibets døre, med fodenden mod syd; nu tildækket. — C. A. Jensen: Gravsten nr. 876.

(†) 9) (Fig. 138) 1600—25. [Hans Mechelborg, hofmønsterskriver, † 1623, gift første gang med Marine Pedersdatter] † 23. aug. 1607, anden gang med Abela, datter af provst i Ribe, mag. Hans Svaning; hun ombyttede det fromme liv med døden □ (1625). Hvid kalksten, 261x180 cm. Randskrift på latin med fordybede versaler, kun bevaret i heraldisk højre halvdel; de slidte indskrifter i kartouchefelterne over og under opstandelsesrelieffet er religiøse. I de kvadratiske hjørnefelter siddende evangelister. Midtfeltets flankerende hermer bærer frugtkurve på hovedet. I nederste smalfelt to børn med kranier, flankerende tre skjolde, hvor kun det (her.) venstre har bevaret sit mærke, en svane (Abela Svaning), mens der på det højre er levnet initialerne M P D for den første hustru. Reliefbunden pikhugget. Stenen konstateredes 1938 ved femte pille fra øst mellem midtskib og nordre sideskib (lige ved Rostgaards sten); nu tildækket.

10) 1600'rne. Brudstykke af rødlig kalksten, 113x113 cm; to hjørnecirkler med evangelisttegn delvis bevaret foroven. Sekundær fordybet kursivindskrift: »Under denne Steen er Hviile Sted bestemt for Ferdinand Anthon Wulff og Hellesens Familie. Afgangne Jomfrue Christiane Wulff og Kiøbmand Jens Hellesen ere de første som her giemmes ... Ao 1793.« Nu i våbenhusets gulv.

11) 1600'rne. Grå kalksten, beskåret i heraldisk højre side samt foruden, 215x98 cm. Kun de to øverste hjørnecirkler med evangelisttegn bevaret. Sekundær kursivindskrift: »Denne begravelse stad og paa liggende liigsteen tilhører [C]hristian Sigmund Markvard Dreyer († 1747)³²⁹ og arfvinger, hvorunder hviler hands salige hustrue Sara Anna Eliesabeth Deman fød 12. aug. 1705, klokken 6 om morgenen, vores bryllupsdag 19. juli 1736 og aulet to børn

E. M. 1938

Fig. 137. S. Olai kirke. Gravsten nr. 8, med udslidte personalia; sekundær indskrift over Hans Hansøn (p. 251).

E. M. 1938

Fig. 138. S. Olai kirke. Gravsten nr. 9, over tolder Hans Mechelborg, † 1623, og anden hustru Abela, † 1625 (p. 252).

og døde 27. juni 1742 klokken 12 om natten i hendes alders 36 aar, 10 maaned, to uger, en dag og 18 timer«. Stenen lå på en jordbegravelse i søndre gang vest for begravelse nr. 10³²⁹. Nu i våbenhusets gulv.

12) 1600'rne. Rødlig kalksten, behugget på alle fire sider, 132 x 126 cm. Svage rester af fordybede versaler. Hjørnecirkler med evangelisttegn. Sekundær indskrift: »Den[ne begrav]else og steen telhører Hans Jensen Freedloe (fejl for Fredboe) († 1771) og arfvinger. 1744«. Fordybede versaler og store skonskriftsbogstaver. Nu i gulvet under orgelet. Se begravelse nr. 13.

13) 1600'rne. »Her liger begravfen Jacob Langis seks [børn], een søn och fem [døttre] som er hensovede i Herren« (Boesen p. 122) Rom. 14,8. Rødlig kalksten, 203x119 cm, med fordybede versaler. Hjørnecirkler med evangelisttegn. 1719^{20A} og 1740^{20C} lå stenen i nordre gang, nu i våbenhusets gulv.

14) 1600'rne. Christen [M]ec[h]els[e]n, bager og borger i Helsingør, † 14. juli □. Kalksten, 209 x 138 cm, med fordybede versaler og forneden et initialbomærkeskjold (C. M. B) flankeret af en strut og en kringle. Under de seks første skriftlinier en sekundær indskrift: Christen Brodersen Bering, borger og bager i Helsingør, † 16□ udi sin alders □ aar samt hans kiere hustrue Marie

Niels daatter Brag (hun var søster til rådmand Willum Brag) † 7. juni 1689, 44 år. Nu ligger stenen i våbenhusets gulv.

1600'rne. Bennedixs Martensen, se nr. 2.

15) O. 1611. [Mikkel Seydel, byfoged, † 28. aug. 1616 og hustru] Margreta Baltasarsdatter, † 1611. Rødlig kalksten, 192x114 cm. Randskrift på latin med fordybede versaler, kun heraldisk højre side med hustruens navn og data bevaret. Midt på stenen et stort rektangulært felt med kartoucheramme og rester af latinsk indskrift, vel af religiøs karakter; nederst på rammen skjold med mandens sammenskrevne initialer: M S. Over rammen dødningehoved omgivet af »I dag mig, i morgen dig« på latin. Hjørnecirkler med evangelisttegn. Nu i våbenhusets gulv.

(†) 16) O. 1614. Niels Tygesen (»Tigesen«). »Her ligger begra[f]ven salig Niels Tigesen som døde den 24. maj an(n)o 1614 oc hafver Ellen Povils Datter ladi[t] lege dene sten her paa hans graf«. Hvidgrå kalksten, 213x127 cm; randskrift med fordybede versaler. I midtfeltet udsparet cirkelfelt med bomærkeskjold i relief, flankeret af NT; i hjørnerne evangelisttegn med skriftbånd. Alle fire hjørner og en del af den (heraldisk) venstre side afslået. Stenen konstateredes 1938 i nordre sideskibs østligste fag umiddelbart ved nordvæggen, formentlig samme sted som 1719^{20A}, da den lå »på højre side af alteret«. Ved varmerørs-nedlægningen sænkedes den yderligere.

17) O. 1623. Johan Willumsen, borgmester, † 30. sept. 16[23]. Sortblå kalksten, afsavet foroven og nu 199x140 cm. Tværskrift med stærkt slidte, fordybede versaler; midt på stenen en udsparet oval med bomærke-initialskjold (I W), i hjørnerne evangelisttegn (kun de nederste bevaret) og langs randen mellem dem rester af en bølgeranke (sengotisk?). Nu i gulvet under orglet.

18) 1624. Birgitta Nielsdatter, født i Norge, † 16 nov. 1621, 36 år, mor til 10 børn, gift i 18 år. Magister Hans Kruse (»Johan Crusius«), præst ved Olai († 1625) lagde stenen 1624. Rødlig kalksten, afhugget på den ene langside og den ene smalside, 160x118 cm. Latinsk tværskrift med fordybede versaler. I hjørnecirklerne evangelisttegn, kun de nederste, oxen og ørnen, bevaret. Lå 1740 på den venstre side af alteret lige ud for pillen^{20C}. Nu i våbenhusgulvet.

19) O. 1627. »[Svend Andersson fordom Borger oc Kircke Verge her udi Helsingør] til S. Olai Kircke, som er hensofvet y Herren Anno 1627 den 25. julij«, 56 år. Gift i 26 år med Agatha Mortens Daater, † 23. apr. 1628. Derunder: »Denne steen hafver jeg A.M.D. ladet bekoste oc hører hand mig sampt mine arfvinge til«. Rødlig kalksten, 123x114 cm, den øverste del afhugget. Tværskrift med fordybede versaler (den forsvundne del af teksten citeret efter afskrift fra 1719^{20A}). Skriftfeltet indrammes af rulle- og bladværksornamenter i ret højt relief. I nederste smalfelt holder to genier, stående på hvert sit død-

Henrik Larsen 1964

Fig. 139. S. Olai kirke. Gravsten nr. 23, 1666, over rådmand David Melvin, nu indskrift over Daniel Valentin Neuhaus, † 1784 (p. 256).

Henrik Larsen 1964

Fig. 140. S. Olai kirke. Gravsten nr. 24, over amtsforvalter Hans Rostgaard, † 1684 (p. 256).

ningehoved, et skjold med initialbomærke. I hjørnecirkler sidder skrivende evangelister ved borde. Stenen lå 1740 i koret ved alterets højre side »strax ved« gravrammen over Niels Olsen^{20C} (p. 263). Nu i tårnrummets gulv.

20) O. 1633. Catharina Wilhelmsdatter, gift med Peder [L]ange præst og provst i Helsingør, mor til 11 børn † 36 år gammel efter 20 års ægteskab den 15. juli 1633. Rødlig kalksten, 177x100 cm, afhugget på den ene langside og den ene kortside. Tværskrift på latin med fordybede versaler. I hjørnecirklerne evangelisttegn. Lå 1740 på højre side af alteret »strax ved alterfoden«^{20C}. Nu i tårnrummets gulv.

O. 1646. Borgmester Thomas Jacobsen, † 1646, se nr. 1.

21) O. 1650. Rødlig kalksten i to stykker. Første brudstykke 75x145 cm. Store hjørnecirkler med evangelister bag skranker. Forsænket rammestykke med blomsterranker i relief. Det andet brudstykke, 117x48 cm, har en oval omgivet af en smal bladramme. Første brudstykke sekundær indskrift med fordybede versaler og store skønskriftsbogstaver. »I. Anders Jensen Meyer, brygger og borger i Helsingør, † 23. febr. 17[7] ?, 38 år og hans første hustru .. «.

Andet brudstykke har ligeledes sekundær indskrift, vers med fordybede versaler og enkelte store skønkriftsbogstaver. Kun højre halvdel af et vers og ingen navne bevaret. Forneden årstallet 177?. Begge brudstykker findes nu i tårnummets gulv.

22) 1666. Sara Muthum, født i Lie i England 1591, gift med rådmand David Melvin, † 4. maj 1665 (jfr. mindetavle nr. 2, p. 234); stenen lagt 1666. Rødlig kalksten, 122x95 cm, med helt udslidte personalia. Under forsænket cirkelfelt med relief af vinget timeglas over kranie, flankeret af to indhuggede, næsten udslidte skjolde, ses sparsomme rester af et vers med kursiv på engelsk-skotsk (til dels citeret efter E. Pontoppidan: *Marmora Danica* I, 132): [»Remember as you passe by / As we nou are, so was I. / And as I am you schall] bee / [Prepare in time for] to dye«. Stenen lå 174 0 ^{20C} under mindetavlen (p. 234) i nordre gang i nærheden af begravelse nr. 14. Nu i tårnummets gulv.

23) (Fig. 139) 1666. [David Melvin, rådmand, † 1671, og anden hustru Margrethe Jacobsdatter († 1689), børn og arvinger samt hendes første mand, rådmand Rasmus Regelsen, † 23. dec. 1662 med hans tvende hustruer. Gravvers. 1666] (jfr. epitaf nr. 7, p. 244 og begravelse nr. 5). Indskriften, der kendes fra beskrivelsen 1719^{20A}, men ikke stenens dekoration, blev o. 1744 udslebet og erstattet af gravskrift med kursiv over Daniel Valentin Neuhaus, købmand og kirkeværge, født i København 16. juli 1707, † i Helsingør 10. jan. 1784, og hustru, madame Lene Brock, født i København 31. aug. 1722, † i Helsingør 9. juli 1797, samt eneste søn Joachim Valentin N., født i Helsingør 17. juli 1749, † i Nyrop 6. aug. 1776. Gråmalet kalksten, 216x144 cm, med udsmykning fra 1666: forsænkede hjørnemedailloner med evangelister siddende bag balustrade; mellem de øvre Kristus med sejrsfane trædende på slangen, ligeledes i forsænket oval og med kartoucheagtig ramme, der har rester af øreflipvolutter. Mellem de nedre liggende genius med timeglas, støttet på dødningehoved³³⁰. 1744 fik D. Neuhaus rådmand Melvins murede begravelse og sten »til vederlag for hans store splendeur eller gave (500 rigsdaler) til kirken«. Øverst dels på stenen dels på væggen er en oliemalet halvt overhvidtet indskrift om stenens flytning 1846, da gulvet blev omlagt med planker. Stenen flyttedes fra graven foran alteret til nordvæggen⁵³ (hvor den stadig står). Den tidligere beliggenhed blev angivet i gulvet med stifter.

24) (Fig. 140). O. 1670. Hans Rostgaard, amtsforvalter, † 1684; personalia udslidt, rammeindskrift Rom. 14,8 (jfr. epitaf nr. 9 p. 247). Rødlig kalksten, 225 x 154 cm. Tværskrift med reliefversaler. En relieffremstilling af opstandelsen, flankeret af to store S-volutter, optager stenens øverste trediedel; på volutterne sidder de to evangelister med store bøger og symbolerne stående bagved. På hver side af skriftfeltet Retfærdigheden med sværd og Håbet med anker. Forneden, flankeret af de to andre evangelister, tre våbenskjolde for H.R.

og hans to hustruer, hans (i midten) med okse, hjelmtegn et oksehoved, til (heraldisk) højre med korslam, hjelmtegn et hjerte, til venstre med udslidt mærke, hjelmtegnet en fugl. Samme gravstenstype kendes o. 1650 i Middelfart og Bogense (Odense amt). Stenen fremdroges under gulvet 1938 og opstilledes på korets nordvæg. Se begravelse nr. 16.

25) O. 1682. Niels Hansøn Munch (kapellan), † 12. marts 1682 og Karen Hans D(atter) Sadolin, † 15. marts 1685. Randskrift Matth. 25, 23. Rødlig kalksten, 208x123 cm. Tværskrift med fordybede versaler. Tidligere i sakristiet^{20C}, nu på våbenhusets vestvæg.

26) O. 1684. Hans Hansen Ferrø, kapellan. [»Et hæderlig Ægte-Pars Sove Kammer / Mag. Hans Hansen Faxøes (fejl for Ferro) / Ordets Medtiener til St. Olai 16 Aar / Hospitalets Præst 11 Aar / og / Dorotheæ Hedkarls (fejl for Hedvig Carlsdatter) / Hvis Liv ved en salig Død endtes / Hos ham dend 18. Sept. 1684. Sit Alders 45 Aar. Hos hende den □ (1701) hendes Alders □ Deres Egtescabs XV. Aar.«]^{20E}. Denne indskrift udslebet til fordel for nedennævnte. Rødlig kalksten, afhugget i den ene langside og i den ene smalside; 181x118 cm. I hjørnecirklerne evangelisttegn, kun oxen forneden helt bevaret. Sekundær indskrift med fordybede versaler: »Claus Hansen Kirchman († 1744) forðum contraleur og Nordske Postmester« og hans hustru Sophia Margrete Burgh (Burghof) († 1782). Hun købte stenen 1744 sammen med Ferrøs begravelse midt for kordøren³²⁹. Nu i våbenhusets gulv.

27) O. 1689. Lauritz Sørensen, kgl. Told Camerer ved Øresund som hensofvede den □ (1. juni) anno □ (1689) udi Herren [og hustru Anna Catharina Jørgens Datter og deres børn Anna Laurids Datter^{20A}] »Eingier (Inger) Lauritzdaatter Birgita Lauritzdaatter.« Rammestykke med: Død hvor er din Braad ... Grå kalksten, stærkt forhugget og delt i to dele; øverste stykke, med Lauritz Sørensens navn, 46x118 cm, nederste stykke, med børnenes navne, 82x118 cm. Indskrift med fordybede versaler og kursiv. Hjørnecirkler med evangelisttegn. Nederst på stenen tre skjolde med initialer: 1) L.S.S., 2) Jesu-monogram og 3) A.C.J.D. Stykkerne ligger nu adskilt i våbenhusets gulv. Se begravelse nr. 8.

28) 1699. »Madtz Madttsøn Schielderup (kapellan ved S. Olai), † 1692, paa-lagt 1699«. Rødgrå kalksten, 163x115 cm, med næsten udslidte, fordybede versaler i tværskrift. Stenen lå o. 1740 lige ud for hørernes stol^{20C}. Nu i våbenhusets gulv.

29) 1707. »[Denne] begrawelse telhører [C]önni(n)g Andresen og hans hu-[s]tru Anna Simons daatter og deris arfui[n]ger. 170[7]^{20A}«. Gråblå kalksten, 231 x 149 cm. Midt på stenen fordybede versaler i et ovalt skriftfelt omgivet af blomsterranker. I hjørnecirkler evangelisttegn, kun eet synligt. Stenen tilpasset til trappetrin mellem forhal og portrum i søndre sideskib. Se begravelse nr. 9.

O. 1709. Hans Hansøn, se nr. 8.

30) O. 1711. Johannes Schrøder, førstepræst, † 11. aug. 1711, 61 år, præst i 27 år, og hustru Sophie Rosenmeier († 1732) samt fire af ti børn. Rødlig kalksten savet over på midten. Den øvre halvdel, 125 X140 cm, afhugget i bredden, den nedre halvdel 86x163 cm. Hjørnecirkler hvori evangelisttegn med skriftbånd. Latinsk indskrift med fordybede versaler. Øvre halvdel under orglet, nedre i våbenhuset. Se præstemaleri nr. 7 p. 212. 1790 ønskede provst Schrøder i Søborg at forny sin farfars, Johs. Schrøders gravsted i koret mellem skriftestolen og klokkestolen⁵¹ »op til den nørre Mur«³²⁹.

31) O. 1726. Peder Jacobsen Sodenæs, borger og færgemand i Helsingør, født 1688, † <8. aug.) 17<53), <64 år og 10 mdr.) og hustru Magdalene Jochumsdatter, født 1690, † 25. okt. 1726, 36 år. Langt vers. Rødlig kalksten, 187x113 cm, med fordybede versaler og enkelte initialer med store skønskriftsbogstaver. I våbenhusets gulv.

1728. Jens Svendsen Beck og Dorothea Peders Datter, se nr. 7.

32) Før 1733. [Andreas Wøldike og] hustru Anna Maria Christophersdatter, født i Rudkøbing 21. dec. 1688. Rødlig kalksten, 235x151 cm; latinsk indskrift med fordybede versaler og skønskriftsbogstaver i tværlinier. Størstedelen udslidt og kun hustruens personalia levnet. Andr. Wøldike, der var præst ved S. Olai 1711—33 (sml. præstemaleri nr. 8 p. 212), blev biskop i Viborg, hvor han døde 1770 og blev begravet; hans hustru døde sammesteds 1748. At biskoppen ikke har benyttet begravelsen fremgår af en pudsig tilføjelse, ligeledes på latin, nederst på stenen, hvis indskrift må tænkes at have begyndt med: Herunder hviler eller lignende ... »hvis ikke han havde været forhindret af stedets fjernhed, eftersom han 15. juli 1735 blev udnævnt til biskop i Viborg.« Ifølge Rosendahls beskrivelse o. 1740 lå stenen midt i kordøren, og ifølge samme kilde skal det under indskriften indhugne M M betyde »Mikel Monsen, dens navn som har hugget stenen«^{20C}. Nu i gulvet under orglet.

1742. Christian Sigmund Markvard Dreyer og Sara Eliesabeth Deman, se nr. 11.

33) O. 1744. Niels Larssen Lund, borger og brygger i Helsingør, † 11. feb. 1744, 54 år, 8 mdr., 6 dage gammel. Vers. Rødlig kalksten, afhugget i den ene langside og den ene smalside, 200 x 112 cm. Fordybede versaler og enkelte store skønskriftsbogstaver. I våbenhusets gulv.

34) 1744. Engelbrecht Olsen Holm, † 20. juni 1764, og hustru Karen Hansdaatter Smith, † 2. sept. 1769, samt deres børn Christine Holm, † 7. dec. 1743, Mette Kierstine Holm, † 24. juli 1750, Hans Peter Holm, † 22. nov. 1763 og svingersønnen Peter Moreen, »kongelige svendsr [sic] søecapit: leit:«, † 24. aug. 1765. Vers. 1744. Grå kalksten, 213x128 cm, med fordybede versaler og enkelte skønskriftsbogstaver; behugget og brugt som flise i nordre sideskibs forhal.

Fig. 141. S. Olai kirke. †Gravsten nr. 2, over Hans Petersen, † 1528. Efter tegning i Nationalmuseet af Andreas Thornborg († 1780) (p. 260).

Fig. 142. S. Olai kirke. †Gravsten nr. 8, over befalingsmand på Kronborg, Christian Hansen [Baden], † 1618. Efter tegning i Nationalmuseet af Andreas Thornborg (p. 261).

1744. Hans Jensen Freedloe (Fredboe), se nr. 12.

1744. Claus Hansen Kirchman, se nr. 26.

35) O. 1748. Peder Clod, magister, † 26. dec. 1747, 66 år; i 45 år »collega og rector« ved Helsingør skole, og hustru Anna Schröder, † 11. maj 1748, 62 år gammel »med trende forhen i Herren hensaavede Sønner«. Johs. åbenbaring; 3,12. Rødlig, spættet marmor, 172x101 cm. Fordybende, forgyldte versaler, navnene med store skønskriftsbogstaver, bibelcitater med kursiv. Nederst båndslang. Forgylt, forsænket ramme med midtrille. Indmuret på østligste pille i korets sydside. Jordbegravelsen var lige ud for rektors stol i koret^{20C}.

36) O. 1749. Peder Jostessen, borger og brygger i Helsingør, † 7. feb. 1749., to sønner og to døtre samt hustru Karen Andeas daatter † □. Brudstykke af lysegrå kalksten, 95 x 118 cm. Fordybende versaler og navne med store skønskriftsbogstaver. Hjørnecirkler med barokblomster og inden for rammen en bort med bladranker. I våbenhusets gulv.

1770'erne. Anders Jensen Meyer, se nr. 21.

1784. Daniel Valentin Neuhaus og Lene Brock, se nr. 23.

37) O. 1787. Poul Svendsen, forhen Stads Capiitain, Borger og Brygger i Helsingør, født 29. marts 1695, † 29. marts 1768, 73 år, og tredie ægtefælle Cecilia Catarina Almstrøm, født 20. maj 1713, † 19. juli 1787, 74 år og 2 mdr.; moder til seks døtre, af hvilke een, madame Anna Maria Hvidt, med sin mand, borger og købmand hr. Andreas Nielsen Hvidt, og fire sønner beklage hendes savn. Math. 25,34. Grå kalksten, nu 157x113 cm, med fordybet kursiv. I våbenhusets gulv.

1793. Ferdinand Anthon Wulff og Hellesens familie, se nr. 10.

38) O. 1796. Peter Adolph Bahr, † 18. okt. 1796 »... Ægtemage . . . denne Steen som af en Wen er paalagt«. Grå kalksten, 189x123 cm, med fordybet kursiv og enkelte store skønskriftsbogstaver. I tårnummets gulv.

Forsvundne gravsten. † 1) Efter 1441. Sandsynligvis over Peder Oxe († o. 1441) og hustru Mette Godov († efter 1451). I et brev fra 1632³³¹ nævnes i det af sønnen Johan Oxe o. 1470 grundlagte Helligtrefoldighedskapel (p. 63) en begravelse for: en af de Oxer ... ved navn Peder Oxe, »och hans frues waaben, huor udi staar it Kamels hoffvit«. Sandsynligheden taler for, at kamelhovedet er en mistydning af Godov'ernes ulvehoved. De to våbner har formentlig stået på ægteparrets gravsten.

† 2) (Fig. 141). O. 1528. Hans Petersen (Lilliefeld), tolder og rådmænd. »Her licht begrav(en) den ersame hans peterse(n) tolner was tho helskenoer welker starf ano 1528 de(n) 16 dach febrwari.« Randskriftens reliefmajuskler afbrødes i hjørnerne af cirkler med blomsterrosetter. En båndomvunden stav dannede ramme om midtfeltet. Heri var Lilliefeld-våbnet³³² omgivet af kraftigt løvværk. Den »meget store sten« fandtes endnu o. 1850 inden for døren i våbenhuset³³³. — Ifølge C. A. Jensen: Gravsten nr. 173 skulle stenen, der var »gjort under nederlandsk påvirkning«, i helt udsidt tilstand være bevaret som tærskelsten i tårnets vestdør.

† 3) Formentlig efter 1579. Frantz Lauritzen Skriver, borgmester, † 1586 eller 1587, og hustru Bente Povlsdatter, † 11. nov. 1603. Endnu 1745³²⁹ fandtes stenen, af hvilken ingen beskrivelse kendes, på den murede begravelse nr. 12. Jfr. i øvrigt døbefont p. 162.

† 4) 1580. Præsten Hans Christensen Sthens otte børn døde af pest den 9. sept. 1580. Faderens gravvers på stenen over dem kendes fra hans levnedsdigt »En liden Vandrebog«. 2. udg. 1656³⁴⁴. »Her ligger vi otte kristne børn smaa, / på dommedag igen skulle vi opstaa, / vor hellige daab have vi til trøst, / ved Kristi blod og død forløst« etc.

† 5) Før 1592. Rasmus Lauritzen, præst ved Helsingør kirke, hensov i den sande tro og bekendelse år □ († 1592). Opbyggeligt distichon og herefter: »Denne sten skænkede min oprigtige ven, Frantz Lauritzen mig«, samt »Hvad

du er, har jeg været, hvad jeg er, skal du blive»^{20B}. Indskrift på latin »med gammeldags latinske bogstaver« over bomærkeskjold, kranie og skjold med initialer^{20E}. Stenen lå i koret³³⁴.

† 6) O. 1600. »En stor blå sten ... med disse bomærker: To bomærkeskjolde, over det ene N. N., over det andet N. I. mesten forslidt«. I nordre sideskib mellem sakristi og kor »lige for døren«^{20C} og E.

† 7) O. 1615(?) »Anders Olesen, Karen Niels Datter 1615, Willum Willumsen 1657«. Indskriften stod øverst på stenen, midtpå stod: »Herunder ligger begravet ærlig og velbyrdig mand Willum Henrichsen, som salig hensov paa Ebech, S. Pouls dag A[nn]o 1667. Job. 19,25. Jeg ved at min Frelser lever .. «^{20K}. O. 1740 lå stenen i søndre gang^{20C}.

† 8) (Fig. 142) O. 1618. Christian Hansen (Baden) til Nørgaard, kgl. Majestæts befalingsmand på Kronborg, ritmester over det sjællandske kompagni i den svenske fejde, død på Kronborg 4. dec. 1618. Blågrå kalksten med versaler i top- og fodfelt³³⁵. Rustningsklædt helligur under arkade med 16 anevåben^{20H}. Se begravelse nr. 4. Aftegnet af Andreas Thornborg († 1780) og stukket af J. Haas til T. de Klevenfelds samling. Beslægtet med den bevarede sten over kgl. Majestæts fodermarskalk, Peder Pedersen († 1616) i S. Marie kirke.

† 9) O. 1625. »Herunder hviler Morten Jensen (Rosenvinge) med sine tre hustruer. C L M M 1685« (afskrifterfejl for 1625? tolder Morten Jensens dødsår). Stenen lå »lige for pillen ved koret«^{20A} og<. 1611 solgtes et lejersted til M. J., tolder på dette sted³⁶. Se begravelse nr. 11.

† 10) O. 1645. Dorete Jørgen Beyers (Johansdatter Bøgevad), født i Hillerød, † 20. febr. 1645, 43 år gammel^{20K}. Stenen lå i søndre sideskib^{20A} 08 c.

† 11) O. 1657. Kgl. kammertjener Peder Christensen (»Svenske«), † 26. juli 1657 i sit 66. år, og hustru Anna Jens Daatter, † på Krogerup 20. dec. 1655 i sit 62. år³³⁶. Stenen lå ved dåben^{20A} og c.

† 12) 1660'erne. ». . . gamle Hans (Rasmussen) Niemand (jfr. korgitterpille nr. 21 p. 159) lille hvide sten«³³⁷.

† 13) Mellem 1665 og 1669. Gregers Madtsen, brygger, borger og handelsmand, født i Jylland, † 1665, 73 år, og hustru Bente Mogens Daatter, født i Skåne, † 9. maj 1665, 69 år, samt hans svoger, Jørgen Rasmussen Niemand, overformynder i Helsingør, født 18. okt. 1620, † 14. aug. 1669. Den store sten havde to bomærkeskjolde, det ene omgivet af G.M.B. og B.M.D.^{20C}, det andet af I.R.N. og H.G.D.^{20A} (vel for sidstnævntes hustru). I en marginalnote til Rosendahls optegnelser^{20C} nævnes, at stenen siden var lagt over Ane sal. Hans Munck (brygger) og tilhørte hendes datter, Ane Kirstine, der var gift med kapellan Hans Albredsen Cog (Coch) og blev »nedsat« 1709. 1733 bortsolgtes stenen, der lå i nordre gang³²⁹.

† 14) O. 1668. Jørgen von Veelen (rådmænd, † 1668), og hustru Sille Hans

Daatter (Kruse, † 1688) samt Claus Clausen (Silles første mand, † 1657), handelsmand og overformynder i Helsingør. Randskrift. »På samme sten ses Kristi himmelfart med sejrslanen i hånden nedenunder et dødningshoved af hvis øjne udfarer to slanger«^{20A}. Se epitaf nr. 8 p. 246. Gravstedet lå i nordre gang ved epitafiet, mellem Sara Muthums sten nr. 22 og Gregers Madtsens sten nr. † 13^{20A}. 1736 blev postmester Platfoed begravet her³²⁹.

† 15) 1670. Jacob Holgersen, borgmester † 1676, og hustru Margrethe Jørgensdatter (Seydel) † 1711. Hvid sten med bomærkeskjold på midten, omgivet af I.H.S. og M.I.S. Forneden stod årstallet 1670^{20A} og C. Ifølge Neuhaus begravelsesbog³²⁹ lå stenen lige uden for koret i søndre sideskib. Se tillige begravelse nr. 7, p. 266.

† 16) O. 1677. Kirsten Gudmands Datter, † 3. aug. 1677, 49 år³³⁸. »Vek sciuler Jorden eyen frugt og Steinen Støven dækker, men ære pryder Siælen smucht, dend Verden aldrig svekker«^{20E}. Stenen lå i nordre sideskib mellem sakristi og kor.

† 17) 1677—78. Lambert Ebbesen, kgl. M. toldskriver i Øresund, født i Ribe 29. sept. 1620, død i Helsingør 29. sept. 1677, og hustru Anne Fiuren, født i København 30. marts 1634, † 16 □ (21. marts 1678), samt deres børn. Langt gravvers: »Jeg løb, nu klædes af, som den der skal til Hviile, jeg sørget, frydes nu, og skal til Bryllup iile ...«. Sten og begravelse købtes af den engelske konsul Tigh, og Robert Tighs hustru blev som den første af familien nedsat 1696. Kun gravverset kendes: »Hvor bedre er en Dag af Livsens Brød at mættes, end her i tusind Aar med Søgne-Dage trættes, hvor bedre er hos Gud en Palme-Green at bære, end her fra Arken en forlokket Due være« (Boesen p. 118 f.). Se begravelse nr. 2.

† 18) O. 1680. Ivar Bollesen³³⁹, kgl. M. toldskriver, født i Varde 4. okt. 1631, død i Helsingør 29. aug. 1680. Stenen lå ved barnestolen ved siden af Anders Rolds †sten nr. 20^{20A}.

† 19) 1680'erne. Hans Hansen (borgmester, † 18. aug. 1684) og (2. hustru) Birgitta Jakobsdaater^{20A} († 9. marts 1688). Se begravelse nr. 1.

† 20) 1685. »Denne Begravelse-Sted hører Byefoged Anders (Christensen) Rold († 3. april 1685) og hans Hustrue (Marine Nicolaidatter Kruse, † 14. sept. 1721) og Arvinger til« (Boesen p. 128). Begravelsen var ved siden af Ivar Bollesens † sten nr. 18 ved barnestolen^{20A}. 1743 fornyede hans døtre gravstedet³⁶.

† 21) O. 1686. Anders Jensen Ølstykke, skoleforstander, født i Ølstykke 1624, † 1686, 67 år (sic) og hustru Maren Povels Datter født i Helsingør 1646, † 1696 (1695^{20A}), 49 år; gift i 20 år (to børn). Langt gravvers: »Saa er vort Maal opnaaet, vort Løb det er fuldendet, Vor Sorg har Gud til Fryd, vor Død til Liv onwendet . . .« (Boesen p. 120 f.). Denne indskrift blev udslebet og erstattet af: »Denne begravelse tilhører Hr. Capitain Lieut. Olle Colling og Seigneur

Poul Bentsen Borger og Kiøbmand her i staden med samt begge deres arvinger«. Colling blev nedsat 5. marts 1748^{20C}. Se begravelse nr. 14.

† 22) 1697. Oluf Pedersen, kgl. told- og consumptionsforpagter i Helsingør. »... hans dødelige Legeme, der her med Siælens Samling i dette Liv haver faaet sin første Oprindelse udi Skaane udi Bierre Herred i Hisholte Sogn Ao. 1645, den 22. November, men efter 52 Aars ringere end 9 Dages christelige Fremdragelse her paa Jorden, sin salige Fraskillelse og Ende her udi Staden d. 4. November Ao. 1697, og venter nu paa en ærefuld og ævigvarig Samling med Siælen igien paa den store Doms Dag«. Syrach 44.9,12,13,16. »Her under hviler den, som tiene ret sin Gud og Hosbond troelig / Og gjorde vel mod Arm og Præst, og glemte ey Guds Boelig« (Boesen p. 112). Lige uden for korgitteret på den nordre side »neden for pillen« lå jordbegravelsen med sten på³²⁹. Stenen blev i aug. 1748 købt af kirkeværgen D. V. Neuhaus og lagt på sognepræst Peder Ørslefs grav i den lille urtegård (se præstemaleri nr. 9, p. 213). »Her udi Herren hviler den velærværdige og Høylærde Peder Ørslef forhen Medtiener i Ordet først i Corsøer og til Holmens Meenighed i Kiøbenhavn, dernest Sogne-Præst til denne St. Olai Kirke og Herrens Meenighed udi 15 Aar. Føed 4. January 1698, død 10. juny 1748.« Langt gravvers samt emblem: en afskåret stub med friske skud og »Sicut plantationes olearium« (»ligesom en planteskole for olietræer«)^{20C}.

† 23) O. 1700. Jens Rosenheim, »Etatzraad samt Justitz- og Cancellieraad samt Ober Krigs Commissarie«, † 1690 i Dublin i Irland, og hustruen Anne Chatrine Compotelle, † □ (1707)³²⁹ med deres kære søn Christian Ulrich Rosenheim (Boesen p. 128). Se begravelse nr. 3.

† *Gravramme*. »Anno 1641. Niels Olsen, Fiskmester († februar 1653). Margaret Povels Daatter«³⁴⁰. Påskrift på en træramme, som lå i nærheden af alteret^{20A}.

GRAYKRYPTER. I det følgende omtales kun de murede begravelser, som undersøgte i 1938. Her ud over kendes ad arkivalsk vej talrige begravelser, men deres nøjagtige placering og art (muret — umuret) kan ikke fastslås.

Det først omtalte begravelsessted er Jørgen Giøes 1474⁸⁹ i Trefoldigheds- eller Oxes kapel (jfr. p. 63). 1579³⁴¹ udstedtes den første bevarede forordning om begravelser i kirken, en mere detaljeret kom 1683³⁴². I sidstnævnte opdeles begravelserne i tre grupper: 1) muret, 2) umuret og 3) et lig, som nedsættes i en allerede eksisterende grav. Af de murede begravelser lå de dyreste i koret og kostede 50 dl., de billigste, i våbenhuset, kostede 25 dl. En forordning af 1682³⁴³ foreskrev, hvorledes kisten måtte se ud, »enkelt eller dobbelt, med eller uden betræk, med eller uden navneplade, hjørnebånd og messingsøm«, desuden fastsatte den regler for, hvor mange personer der måtte følge, og hvad de måtte opvartes med, alt afhængigt af den døde rang.

Det var ikke blot et økonomisk spørgsmål, hvor i kirken man kunne få en begravelse; det var således embedet, der gjorde, at f. eks. præsterne og deres familier begravedes i koret, tilmed gratis. I flere tilfælde faldt begravelsens beliggenhed sammen med placeringen af stolestedet (f. eks. J. Svendsen Beck, p. 192). Det hang sammen med opfattelsen af

begravelsen som et grundstykke, hvorpå man fik skøde. Familien arvede jordstykket og måtte betale fornyelsesskøde, når forfaldstiden, 20 år, udløb. Desuden betalte man for hvert ligs nedsættelse. Kirkeværgen D. V. Neuhaus foreslog 1742¹⁰⁰, at man på prædikestolen op slog en plakat, hvorved ejere af forældede begravelser stævnedes, og at det lystes på tinge, samt at man indrettede en protokol. Det sidste skete i hvert fald, idet Neuhaus 1745 selv lavede den endnu bevarede gravstedsfortegnelse.

I slutningen af 1700'erne blev begravelser inde i kirken sjældnere, og det drejede sig som regel om nedsættelse af lig i ældre krypter. Det seneste årstal på en bevaret kisteplade er fra aug. 1804 (Christian Sivertsen). 1806 blev det forbudt at lave nye gravsteder, og der skulle forhandles med ejerne af de gamle om at opgive deres ejendomsret. Ville de ikke det, måtte dog intet lig, der ikke var balsameret, nedsættes før to år efter døden³⁴⁵. Derved forsvandt værdien af begravelserne, og allerede 1835 kunne man skrive: ... »man anser det for nødvendigt jo før jo heller at fylde de tomme og ubrugelige begravelsessteder«⁹⁸. Kilderne til S. Olai kirkes begravelser er de samme som er nævnt under gravsten, p. 249. Hovedkilden er den gravundersøgelse, som Nationalmuseet foretog 1938. Oplysningerne herfra er givet i en beretning til museet. I Helsingørs byhistoriske arkiv findes yderligere en del afskrifter af kisteplader fra samme år.

I det følgende er begravelserne ordnet topografisk, således at »det gamle kor« dvs. langhusets tre østligste fag, nævnes først, og øst går så vidt muligt før vest, syd før nord; derefter behandles de øvrige begravelser.

1 *a—b*) Dobbeltkrypt, *a* indrettet 1679 af rådmand og borgmester Jørgen Buhr³⁴⁶, † 30. dec. 1684; den tidligste ejer af *b* var borgmester Hans Hansen, † 1684; *a* indrettedes i korets sydøsthjørne med glug mod øst til kirkegården. I åbningen sidder et smedejernsgitter med Jørgen Buhrs og hans hustrus initialer i spejlmonogrammer: I B og A H D (Anne Hansdatter, † 10. juni 1692), samt årstallet 1679. J. Buhrs datter og svigersøn lod en sandstensramme sætte om vinduet. (Fig. 143) Den profilerede, forkrøppede ramme flankeres af sidestykker med kraftige, nedadvendte volutter, der fortsættes i blomster- og frugtbundter; under fordakningen med midtrundbue findes et dødningehoved med knogler og laurbærkrans. På karmen læses »Jacob Hanssen consul de France« og »Maria Buhrs« samt årstallet 1709 (hun døde 22. juni 1708). Over dødningehovedet står: »Ainsi serons nous tous« (»således bliver vi alle«). Over fordakningen er to skjolde med borgerlige våbner³⁴⁷ under krone, flankeret af flammende vaser.

Ved undersøgelsen 1938 fandtes lire *kisteplader* i dobbeltbegravelsen:

- 1) 1703. »Denne liden Sali[!] Søn« født 21. nov. 1700, † 26. okt. 1703. Kursivindskrift på oval kisteplade af bly.
- 2) 1779. Friderich Hansen de Lilliendahl, herre til Pregniac, kgl. Maj.s konsul i Bordeaux, hvor han hensov 18. marts 1779 i sin alders 79. år, 6 måneder og 1 dag; født i Helsingør 17. sept. 1699, søn af Jacob Hansen, kgl. fransk konsul, og Maria Buhrs, nedsat i sin fædrene begravelse i S. Olai kirke 22. april 1779. Kursivindskrift på rektangulær kisteplade af bly³⁴⁸.
- 3) 1792. Marie Elisabeth Hansen, født 23. marts 1725 af forældrene (fransk konsul) etatsråd Jean Georg Hansen (1694—1760) og Johanne Marie (Catha-

Hude fot.

Fig. 143. S. Olai kirke. Vindue 1709 til gravkrypt for konsul Jacob Hansen og Maria Buhrs. Smedejernsgitteret bærer borgmester Jorgen Buhrs og Anne Hansdatters initialer og årstallet 1679. I Østgavlen (p. 264).

rina) Fabritius de Tengnagel (1706—1770), † 3. juli 1792. Kursivindskrift på kisteplade af tin med to udsvungne hjørner³⁴⁹.

4) 1800. Anna Cathrine Lilliendahl, født Hansen, født 6. nov. 1737, † 2. okt. 1800. Oval tinkisteplade med kursivindskrift og indridset dødningshoved med omskriften »Ainsi Serons nous Tous«.

Den tilstødende krypt *b* tilhørte, som nævnt, først borgmester Hans Hansen, † 18. aug. 1684; efter hans anden hustrus, Birgitte Jacobsdatters, død 1688 overtog ovennævnte kommerceråd Jean Georg Hansen, en søn af Hans Hansen, gravstedet 1728³⁵⁰. 1748 og 1752 fornyede daværende justitsråd Jean Georg Hansen begge begravelser³⁵¹ (jfr. kisteplade nr. 3).

2) Lambert Ebbesen, toldskriver († 1677) og Anna Fuires († 1678) († gravsten nr. 17, p. 262). Begravelsen, der ligger i korets sydside stødende op til sydmuren på den ene side og korgitteret på den anden, fandtes i 1938, men uden bevarede kisteplader. Lambert Ebbesen havde tilkøbt sig jord ved søndre mur i koret, næst ved borgmester Hans Hansens grav (nr. 1 *b*) og næst til træværket (korgitteret). Heri var hans hustru og arvinger begravet. 1742 fik hans dattersøn Robert Tigh, engelsk konsul, fornyesseskøde på gravstedet³⁶. Maren Lambertsdatter († 1696), som var gift med Robert Tigh den ældre, blev som den første af familien Tigh begravet her (Boesen p. 119).

3) Jens Rosenheim, etatsråd, justits- og kancellieråd († 1690) og Anna Cathrine Compotelle († 1707) (†gravsten nr. 23, p. 263). Begravelsen var i koret mellem Christian Hansens gravsted (nr. 4) og pillen³²⁹. Ved undersøgelsen i 1938 fandtes flere kister, men ingen kisteplader. 1687 havde magistraten foræret Jens Rosenheim en begravelsesplads i kirken. 1709³⁵² modtog kirken ifølge afdøde etatsrådinde Rosenheims testamente 400 rdl. således, at hendes lig skulle modtages uden betaling og begravelsen skulle holdes ved lige³⁵³. 1733 reparerede kirken begravelsen³²⁹.

4) Christian Hansen Baden, befalingsmand († 1618) (†gravsten nr. 8, p. 261). Muret og hvælvet begravelse lige ud for alteret³²⁹. — Begravelsen var tom 1938.

5) David Melvin, rådmand († 1671), Margrethe Jacobsdatter († 1689) og hendes første mand, rådmand Rasmus Regelsen († 1662) (gravsten nr. 23, p. 256). Begravelsen var på den nordre side i koret nær epitafiet (p. 244). »Denne murede Begravelse med tvende Lemmer paa her ved Siden«^{20C} overtoges 1744 af D. V. Neuhaus sammen med stenen³²⁹. Ved undersøgelsen 1938 fandtes to *kisteplader* i begravelsen:

1) 1784. Daniel Valentin Neuhaus, født 17. juli 1707, † 10. jan. 1784, gift med den dybt sørgende enke, Lene Brock i 43 år. Tinklade med udsvungne spidser og kursivindskrift; pladen var ret medtaget og hullet flere steder.

2) 1797. Lene Brock, født i København 31. aug. 1722, gift med D. V. Neuhaus, † 9. juli 1797. »Men dybest sørger og beklager hendes Tab von Eichler«³⁵⁴. Stærkt ætset tinkisteplade med udsvungne hjørner.

Kancelliråd Melvin fra Sorø blev nedsat i begravelsen 1723³²⁹.

6) Ejere ukendt. I nordre sideskibs andet fag fra øst, med bjælkeloft. Ved undersøgelsen 1938 fandtes kun sammenblandede knogler og forrådnede brædestumper. Ifølge begravellesfortegnelsen fra 1745 må det sandsynligvis være generalmajor Scavenius' († 1738) og hans hustrus begravelse. Den var muret øg havde to lemme. 1783 blev den fornyet³²⁹.

7) Tidligst kendte ejer er borgmester Jacob Holgersen, † 1676. Østligst i søndre sideskib, med grathvælv i nord og bjælkeloft i syd. Seks kister i to lag. I Helsingørs byhistoriske arkiv findes afskrifter fra 1938 af seks *kisteplader*:

1) 1757. »Her gemmes til hin Dag Støvet af et tidlig affalden Blomster for-dum i Livet en Datter [Anna Marie, født 19. aug. 1749] af vældle og vælvisse Hr. Borgmester Milan, som efter otte Aars Udlændighed opsagte den 4. August 1757 det Jordiske og antog det Himmelske Borgerskab ...«.

2) 1767. Anna Catharina Milan, død efter en hård barnefødsel tillige med [sit barn]. Gift med Hans Christian Bech, køb- og handelsmand i Helsingør. Hun var født i København 13. febr. 1747, † 10. nov. 1767, 20 år, 8 måneder og 28 dage gammel. Gravvers.

3) 1770. Niels Davidsen, købmand og overformynder i Helsingør, † 15. dec.

1770 »efter vel ført Vandel i 38 Aar samt seks Aars kærligt Ægteskab« (gift med Kirstine Marie Milan, datter af G. F. Milan). Gravvers. Kursivskrift på oval blyplade i strålekrans.

4) 1773. Anna Frederica Milan (datter af G.F.M.), født 26. marts 1731, gift febr. 1753 med kgl. divisionskirurg Ziclefelt (Ziehlefeldt), enke okt. 1758, † 25. dec. 1773. Indskrift med kursiv og versaler.

5) 1777. Gabriel Ferdinand Milan, borgmester i Helsingør, bestalter rådmand i København, født 10. febr. 1702, † 3. nov. 1777.

6) 1794. Frederica Wesling, født i København 8. aug. 1717, død i Helsingør 23. maj 1794, enke i 17 år efter borgmester G. F. Milan, værkbruden i 10 år. Indskrift med kursiv og versaler på oval blyplade i strålekrans.

Gravstedet, der ifølge en optegnelse 1760⁵¹ lå i søndre gang ved den lille kirkedør mellem toldkammerer Lars Sørensens (nr. 8) og borgmester Hans Hansens (nr. 1) murede begravelser, er identisk med borgmester Jacob Hølgersens († 1676) (†sten nr. 15, p. 262); den murede begravelse med sten og luge på benyttedes ved borgmesterens enke, Margrethes, død 1711³²⁹. I ovennævnte optegnelse hedder det, at kælderen var næsten opfyldt med kister og lugen (til gulvet) og vinduet for samme ud til kirkegården var så brøstfældige, at slette mennesker ved nattetid kunne krybe der igennem og stjæle noget fra kirken. 1759 betegnedes gravkælderen som krigsråd Jacob Leegaards fædrene; han var bosat i Lyngdal i Norge, men på det sidste fornyelsesbrev af 6. april 1751 var antegnet, at han skænkede begravelsen til hospitalet. Kirken ville imidlertid ikke afgive et så godt beliggende sted til de fattige i hospitalet, og 1760 afholdtes en resultatløs auktion. 16. okt. 1761 købte borgmester Milan gravstedet »for kun 20 rdl.«⁵¹.

8) Tidligst kendte ejer toldkammerer Lars Sørensen, † 1696. I søndre sideskib ved siden af nr. 7, med kanal til ydermuren og vinduesdekoration af sandsten. Under en trekantet fronton sidder en stor bladværkskartouche om det ovale skriftfelt. Navnet Lauridtz Søfrensen kan endnu læses i den stærkt forvitrede skriveskrift. Vinduesgitteret består af tætsiddende, krydsende fladbånd. Bjælkeloft. 12 voksen- og 6 barnekister. Tre *kisteplader* tilgængelige 1938:

1) 1759. Mad. Sophia Amalia Lassen, »née Bartholin«, født på Cronburg slot 20. jan. 1737, død sammesteds 22. sept. 1759. Indskrift med kursiv på oval, hvælvet blyplade.

2) 1762. Margarethe Chatharine Fritz, født 1. okt. 1715, gift 8. okt. 1733 med Vincentz Otto Bartholin, kgl. Maj. kammerråd samt proviant- og ammunitionsforvalter ved Cronborg (10 børn, lire er døde). Hun døde 3. juni 1762. Indskrift med kursiv og versaler på oval, hvælvet blyplade i strålekrans.

3) 1781. Vincentz Otte Bartholin, født i Assens 8. maj 1699, proviantforvalter på Cronborg 10. april 1733, kammerråd 25. juli 1735, generalkrigskom-

missær 8. sept. 1762, død på Cronborg 18. maj 1781, 82 år, 1 måned og 13 dage. Indskrift med kursiv på rektangulær blyplade med oprullede ender.

Ifølge indskriften på vindueskartouchen og begravelsesbogen³²⁹ var begravelsen oprindelig kammerer Lars Sørensens (gravsten nr. 27 p. 257), dernæst tilhørte den Frederik Jacobsens enke, indtil V. O. Bartholin begravedes 1782.

9) 1707. Indrettet af Kønig Andreassen og hustru. I søndre sideskib mellem andet og tredje fag fra øst. Rummet, på hvis ene væg er malet seks salmevers i ovale bladrankerammer, har bjælkeloft over den nordlige del, grathvælv over den sydlige, hvor der er glug til kirkegården, med fladjernsgitter og omgivet af en portalformet sandstensramme (fig. 144) af type som fig. 143. Under bueslaget en konveks oval med årstallet og herunder en liste med stifternes navne i reliefversaler: »Kønig Andriasen — Anne Simons daatter«. To *kisteplader* tilgængelige 1938:

1) 1762. Madame Sophie Gylden, »levet i et dobbelt Ægteskab i 45 Aar« (een søn), † 17. sept. 1762, 83 år, 10 måneder og 4 dage gammel. Rosende og religiøs indskrift. Kursiv på oval blyplade i bladværksramme; forneden dødningehoved og korslagte knogler.

2) 1776. Knud Gylden, borger og negotiant, født 1698 i Christianssand i Norge, dimitteret fra latinskolen der, opholdt sig nogle år ved akademiet, absolverede sine eksaminer, blev hører og kantor ved latinskolen i Helsingør til 1729, gift 26. april 1730 med Sophia Stuve, 1730 borger »her«, i mange år skolens forstander, † 12. marts 1776.

Sophia Stuves første mand, Kønig Andreassen (eller Andersen), † 1728, nedlagde 1707^{20A} sin første hustru, Anne Simonsdatter, under den endnu bevarede gravsten (nr. 29 p. 257). Helene Sophie Lund, enke efter hans søn af andet ægteskab, magister Andreas Kønig, købte gravstedet fri, således at det for eftertiden forblev urørt, »og ingen Fremmed Liig« nedsattes der³⁵⁵. Kirken påtog sig vedligeholdelsen og afstod i juni 1776 gravstedet til hende for 125 rdl.⁵¹. Hun skulle tilmure graven »med forsvarlig gevelft«.

10) Indrettet af Jens Svendsen Beck, † inden 1732. I søndre sideskib, umiddelbart vest for nr. 7. I den sydlige del murstensloft ellers bræddeloft. Fire voksen- og fire barnekister. Undersøgt 1938. *Kisteplader*:

1) 1756. Dorothea Dahl, gift med Nicolai Dahl, født 1689, † 11. juni 1756, 67 år, 4 måneder og 26 dage gammel. Lang gravskrift og rosende digt, »opsat af en sand og trofast Penn«.

2) 1769. Barnekiste. Jomfru Pauline Dahl, født i Birkerød 8. febr. 1769, † 11. marts. Kursiv.

3) Forrustet, ulæselig blikplade, formodentlig over Nicolai Dahls anden hustru, Cicilia Maria Foch. I kisten fandtes et velbevaret lig af en gravid kvinde, samt skelettet af et nyfødt barn, desuden en del barnetøj. Det bestod af en

N. E.1964

Fig. 144. S. Olai kirke. Vindue 1707 til gravkrypt for Kønning Andriasen, † 1728, og Anne Simons Daatter, † 1707. I søndre sideskib mellem tredje og fjerde støttepille fra øst (p. 268).

barneskjorte, 34 cm over skulderen dvs. til et tre—fire års barn, med H (?) R D monogram. Et svøb bærer initialerne S M D. Foruden dette fandtes en ble, et navlebind, et papir med tråd, bændel og nåle, samt to huer, en indehue af lærred med kniplinger og en udehue af silke foret med vadmél. Endelig lå der to tynde kraver. (Nationalmuseets 3. afdeling 112—20/1956).

Ved den dodes fødder lå en pæreformet, fladtrykt flaske, 17 cm høj, med spidst opbuklet bund, halvt fyldt med vand (2254/1956). Måske er kvinden død uforløst under en tvillingfødsel; det medgivne barnetøj og flasken med vand er sandsynligvis et vidnesbyrd om den i ældre tider gængse overtro, hvorefter en uforløst kvinde ville føde sit barn i graven³⁶⁴. Hun måtte derfor have vand med til at vaske barnet og tøj til at klæde og svøbe det. I dette tilfælde har man set stort på, at i alt fald skjorten var til et 3—4 års barn. Da Dahls første hustru i en alder af 67 år næppe kunne forventes at blive moder, må kisten antages at rumme liget af den anden hustru.

4) 1771. Nicolai Dahl, grosserer og vinhandler i Helsingør, født i Niibe 12. nov. 1703, død i Bircherød 7. juni 1771. Gift første gang i 25 år 1732 med Madame Dorothea salig Bechs enke (to døtre), † 12. juni 1756, anden gang med jomfru Cicilia Maria Foch (to døtre og to sønner). Gravvers. Rektangulær blyplade med oprullede ender.

5) Ulæselig blikplade. Foroven på kistelåget krucifiks flankeret af to engle.

J. S. Beck, der var kirkeværge, og Dorothea Pedersdatter opsatte 1728 en pengeblok på toldbroen (p. 197) og fik til tak herfor overladt et gravsted i søndre gang og tilladelse til at opføre en lukket stol herover (p. 192) (gravsten nr. 7, p. 251). Efter Becks død overtog Nic. Dahl, med hvem hans enke giftede sig, begravelsen.

11) Opmuret 1611 af Morten Jensen Rosenvinge. I korets tredieøstlige fag med fladt bjælkeloft. I 1700'rne omtales på en trælem med messingbeslag en plade, som indeholdt følgende indskrift og udsmykning^{20A, B, C}: Willum Mortensen Rosenvinge (søn af Morten Jensen), kgl. tolder, † 26. febr. 1637³⁵⁶ i sit 50. år og hustru Birrete Sinesdatter, † 12. nov. 1634 i sit 84. år [!]. Hun var enke efter Alexander Leiel († 1606 eller 1607). I hjørnerne på samme lem var der evangelisttegn, samt fire våben: 1) Rosenvinges våben under W M. 2) Tre kornaks, hjelmtegn samme figur og derover B S D. 3) Tre bogstaver i skjoldet MHM (Marie Heinneemark, datterdatter af W.M., gift med Claus Lauritzen Lime), hjelmtegn to hænder, som slutter om to lilier, derover C L (Claus Lime eller Lym). 4) Heinneemarks våben: »et springhval, som spruder vand ud«.

I 1938 fandtes seks voksenkister og en barnekiste. Fire *kisteplader* var tilgængelige :

1) 1726. Barnekiste uden navn, men med årstallet 1726 i beslag.

2) 1760. Jonas Lym, konferens-, etats- og justitsråd, født 22. sept. 1670, † 6. apr. 1760. Gudeligt vers. Indskrift med kursiv og versaler over rankedekoration.

3) 1769. Lowise Giese, datter af Christopher Jochum Giese, etatsråd og amtmand over Vordingborg, og Charlotta Amalie Lyme. Født i København 25. okt. 1701, død i Helsingør 29. dec. 1769. Oval blyplade i stråleskyer.

4) 1777. Ingeborg Foss Bastholm, født Rosenstand Goiske, 17. jan. 1747, gift 15. juli 1772 med dr. theol. Christian Bastholm, † 16. dec. 1777. »En sand Dyd var hendes Ære, en bedrøvet Mands hede Graad og Venners villige Taa- rer hendes Lovtale«. Indskrift med kursiv på rektangulær blyplade med op- rullede ender³⁵⁷.

1611³⁶ fik toldereren Morten Jensen Rosenvinge skøde på gravstedet, »som han nu selv har ladet opmure, næst op til koret, sønden op til Frantz (Lauritzen) Skrivners grav« (nr. 12) strækkende sig op til M. Jensens eget stolestade. Desuden fik toldereren tilladelse til på »dend Zvibogh Sønden for hans gravs til Orgelvercket, at opsette hans Epitaphium og Gravskrift ...«. Ifølge skødet 1611 var allerede to hustruer og een af hans døtre begravet »i denne grav«; (†gravsten nr. 9, p. 261). 1635³⁶ fik kirkeværgen af W. Mortensen 100 dl. for »at åbne graven, den gang sal. Berthe blev begravet og 10 dl. for en ligsten at lade lægge på samme, når det kommer Willum Mortensen tilpas«. I toldereren Jonas Heinneemarks skifte fra 1662³⁵⁸ nævnes som hans ejendom den murede begravelse

mellem pillerne ved de øverste mandsstole mod koret, som havde tilhørt hans svigerfar W. Mortensen. 1629 var han blevet gift med Birgitte Willumsdatter († 1660).

Som det fremgik af gravpladen over Willum Mortensen Rosenvinge var hendes datterdatter, Marie Heinnemark, gift med Claus Lime (Lym). Sidstnævnte familie ejede tilsyneladende gravstedet efter Jonas Heinnemark. 1723 betalte Birgitte Lym, enke efter sognepræst i Borup, provst i Ramløse, Mogens Regel († 1722), 100 rdl. for begravelsens fornyelse. Hun flyttede mandens og »syv børns efterladte legemer« fra Borup kirke til hendes »forfædres begravelse«. 1728 blev hun selv begravet her³⁶.

1741 bekræftede Jonas Lym, etatsråd og præsident i Bergen³⁵⁹, søn af Claus Lime og Marie J. Heinnemark, ordlyden af Morten Jensens skode fra 1611 (Lyms mormors farfar) samt W. Mortensens skode fra 1634. 1732 nedsattes to af Jonas Lyms døtre i begravelsen³⁶. Endnu 1762 nævnes reparationer på konferensråd Lymes begravelse⁵⁶.

12) Muligvis indrettet af Frantz Lauritzen Skriver († 1586—87) og da formentlig o. 1579, det år, han blev borgmester og sammen med sin hustru, Bente Povelsdatter († 1603), skænkede kirken rige gaver (jfr. døbefont p. 162). I midtskibets tredie fag fra øst, med tøndehvælv i øst-vest. 1938 konstateredes kun helt ødelagte kister.

Ifølge begravelsesbogen 1745³²⁹ angaves Frantz Lauritzens gravkælder »som er gevelft og muret«, at være på dette sted, og med pålagt, nu forsvundet gravsten (†nr. 3 p. 260).

13) Tidligst kendte ejer Lars Mortensen, hvis arving, Jens Hansen, nedsattes 1705³⁶⁰. I midtskibets 3. fag fra øst. Firsidet, med oprindeligt (nu fjernet) bjælkeloft. To lag kister: tre voksen-, to halvstore og en barnekiste. Tre *kisteplader* tilgængelige 1938:

1) 1771. Hans (Jensen) Fredboe, født i Helsingør 10. juni 1682, død sammesteds 10. april 1771. Blyplade med rimet indskrift; blybeslag, foroven opstandelsen (jfr. gravsten nr. 12 p. 253).

2) 1795. Anne Malene Ferslef, »den taalige gode Kone«, født i Grønland 12. maj 1731, opdraget fra andet år i Helsingør hos sin fader, sal. borgmester (Mathias) Ferslef († 1763), gift første gang »med den gamle velgiørende Borgere Hr. Hans Jensen Freboe« 4. sept. 1754, »med hvem Hun lod dette Tempels Altar-Tavle ægte forgyldte 1755« (jfr. p. 125), anden gang med »sin Efterlevende Kiøbmand« hr. Christian Siverts 25. sept. 1771, † 2. aug. 1795 »efter en lang og haard Nerve Schvaghed«. Indskrift med kursiv på rektangulær tinplade med oprullede ender.

3) 1804. Christian Sivertsen, borger og købmand i Helsingør, født sammesteds 18. marts 1728, † 28. aug. 1804. Indskrift med kursiv på oval tinplade i

strålekrans og med lille konsol. — En sørgende engel, af tin, støttet til en søjle, har hørt til kiste nr. 2 eller 3.

Begravelsen »under brudestolen«, dvs. første stol i midtgangen på kvindesiden, tilhørte efter Jens Hansens død 1705 hans enke. Deres søn Hans Jensen Fredboe lod 1722 gravstedet reparere. 1725 fornyedes sten og begravelse på hans navn³⁶⁰.

14) Muligvis indrettet til rektor Anders Jensen Ølstykke, † 1686. I nordre sideskibs fjerde fag fra øst, med vinduesindfatning af sandsten med forkrøppede hjørner og halvrund, stærkt udkragende fronton over rektangulær skrifttavle med volutvinger; dens fordybede kursivskrift lyder: »Hvad søger du vor wen, maaske du wilde wide, huis souecamer er her under kirchens side. Gac indenfor og les wor grafsten siger dig hvis been i stille roe her hviler sødelig.« I nord et kvadratisk rum med grathvælv, i syd et rektangulært med bræddeloft (kirkegulvet). Kanal til gravkælder nr. 15 og til vinduet i nord. Rummer en halvsnes kister i flere lag. Tre *kisteplader* tilgængelige 1938:

1) 1771. Barnekiste. Cicilia Maria Dahl, født 25. apr. 1762, † 2. marts 1771. (Datter af købmand Niels Dahl og dennes tredje hustru, Abel à Møinichen, som var datter af borgmester H. à M. og Beate Lax). Kursivindskrift på oval hvælvet blyplade.

2) 1774. Abel Kirstine Ellekilde, født 30. febr. 1684, i ægteskab med kaptajn Colling i 30 år, enke i 27 år, † 30. jan. 1774. Indskrift med kursiv og versaler over blomst. Blyplade.

3) 1776. Heinrich à Møinichen, kgl. Maj. bestalter viceborgmester og byfoged i Helsingør, † 1. maj 1776, »i sit Alders 66. Aar«, gift to gange (første gang med Beate Lax, † 1748, anden gang med Anna Margrethe Colling), velsignet med 23 børn, »hvoraf de 18 ere døde«. Indskrift med kursiv og versaler på oval blyplade.

Muligheden for, at begravelsen er indrettet til rektor Anders Jensen begrundes med, at Ole Colling og Poul Bentzen købte hans gravsten (†nr. 21 p. 262). Ole Colling blev nedsat 1748^{20C}.

15) Tidligst kendte ejer kaptajn Stadtz, † 1743. I nordre sideskib ved prædikestolen. Kanal til gravkælder nr. 14. Bjælkeloft. Fire voksen- og een barnekiste. Fire *kisteplader* tilgængelige 1938:

1) 1758. Susanne [Brochner] Stadts, kaptajn Stadts enke, † 9. maj 1758, 64 år, 7 måneder og 8 dage gammel, gift i 25 år, moder til een datter, død før hun selv, enke i 15 år, 2 måneder og 11 dage. Indskrift med kursiv på oval, hvælvet blyplade.

2) 1763 (jfr. nr. 3). Drude Reusch, død efter fem års ægteskab, 33 år, 3 uger og 6 dage gammel. Lang kursivindskrift uden årstal. Oval blyplade i strålekrans.

3) 1775. Johannes Reusch, konsumptionsforvalter i Helsingør, født 24. april 1722, † 18. april 1775; først gift med Drude Køster, datter af købmand Køster i Kiøbenhavn, † 20. april 1763 i sit alders 33. år, efterladende en fireårig datter, dernæst gift 6. marts 1771 med hans nu efterlevende Margretha Magnussen. Kursivskrift omgivet af rankeslvng på rektangulær blyplade med oprullede ender.

4) 1776. Barnekiste. Johannes Christian Weise, født 18. juli, † 18. dec. 1776, søn af justitsråd Johan Magnus Christian Weise og Susanne Margrethe Reusch.

Ifølge arkivalier fra 1743³⁶ købte »Fru Susanne Brochner sal. Stadtzes« en muret begravelse i den nordre gang for korsgangen ved prædikestolsopgangen, sandsynligvis til sin mand, som døde dette år.

16) 1668. Indrettet af Hans Rostgaard, i midtskibets femte fag fra øst under epitafiet (p. 247). Bjælkeloft. 1938 konstateredes, foruden en trækasse (benkiste) med talrige knogler, to kister, af hvilke kun den ene havde sin *kisteplade*:

Friderik von der Maase, herre til Krogerup og Anholt etc. kgl. Maj. kammerherre, oberst og chef for 3. sjællandske natbataljon, født på Tybjerggaard 30. nov. 1724, søn af kaptajn Friderik von der Maase og Conradine Sophie af Rostgaard (Frederik Rostgaards datter), død på Krogerup 20. maj 1774 »i sin Alders 50 Aar«; gift første gang 26. juni 1756 med frøken Anna Cathrina von Stytrup, † □ dec. 1758, anden gang 3. dec. 1761 med den efterlevende frue, Sophie Henriette von Moltke. To efterladte, umyndige børn: Charlotte og Anton von der Maase.

Hans Rostgaard, kgl. fiskemester og ridefoged over Kronborg amt, senere kaldet amtsforvalter, residerende på Krogerup, fik 13. april 1668 skødebrev på et lejersted i kirken (jfr. gravsten nr. 24 p. 256). Hans første hustru, Kirsten Pedersdatter († 5. april), blev begravet her samme år, hans anden hustru, Cathrine Arendrop († 24. febr. 1672), og hans tredie, Dorrethe Rode († 14. jan. 1677), enke efter fyrforvalter Peder Jensen Grove, blev ligeledes nedsat her. Selv døde Hans Rostgaard 31. dec. 1681. — Frederik Rostgaard³⁶¹, søn al andet ægteskab, justitsråd og geheimearkivar, fornyede gravstedet i dec. 1701, efter at det ikke havde været åbnet i 20 år. 1727 begravedes F.R.s datter, Sophia Magdalena (født 1722) her³⁶².

17) 1726. Borgmester Caspar Hansens og proviantforvalter Sidelmans murede gravsted med to lemme over i Oxes kapels sydøstre hjørne³²⁹. Et vindue omgivet af en prolileret sandstensramme og lukket af stangiær lindes på kappellets østmur. Ved undersøgelsen 1938 fandtes ingen kisteplader.

Ifølge begravelsesbogen³²⁹ blev Caspar Hansen († 8. nov. 1726) og hans hustru Elisabeth Stephansdatter Kruse († 1731) først begravet her. Begravelsen tilhørte magistraten ifølge et brev fra 1729, som på Neuhaus' tid opbevaredes i kirken. Dette forklarer, at proviantforvalter Sidelman begravedes her i 1733

og borgmester Andreas Busæus i 1735. Borgmester Tuves (Tevis) Wildes hustru, Anna Sophie Pantlitz, nedsattes 1770. De begravede var ikke i familie med hinanden.

18) 1733. Indrettet af translør, kammerråd Johannes Petersen († 1759) i det nordøstre hjørne af Oxes kapel. Formentlig hører de to glugger på hver side af kapellets nordøsthjørne, med glatte trærammer og -skodder med hjerteudsavning til denne begravelse; i østvinduet sidder der et gitter af stangjern. Nordvinduet smedejernsgitter står i materialrummet. De spinkle jern danner øverst spejlmonogrammet J P S, herunder A M M og forneden 1733. Det hører altså sammen med indretningen af gravkammeret ved Johs. Petersens første hustru Abigael Maria Müllers død. I tilknytning til begravelsen opsatte stifteren senere to forsvundne tavler (jfr. nedenfor). Ved undersøgelsen 1938 fandtes to *kisteplader*.

1) 1769. Catharina Maria Petersen, datter af Johannes Petersen og Abigael Maria Petersen, født 24. marts 1733, gift 8. juli 1755 med rådmand Gerhard Jochum von Deurs (seks sønner og to døtre, to sønner døde), † 3. maj 1769 efter svær sygdom, 36 år, 1 måned og otte dage gammel.

2) 1776. Christiana Sophia von Deurs, født i København 7. jan. 1735. Datter af Conrad Ployart Schoubynacht og Friederica Lovise Ocksen, gift 26. apr. 1775 med hendes efterlevende mand Gerhard Jochim von Deurs, rådmand, † 20. febr. 1776. En datter Christiana Lovise Henrietta, født 12. febr., døde 11. marts samme år.

Den 20. maj 1733 købte Johannes Petersen et sted i Oxes kapel ved borgmester Caspar Hansens og forvalter Sidelmans begravelser, 7 alen langt og $5\frac{3}{4}$ alen bredt, til en muret begravelse, hvorpå der lagdes to lemme³²⁹. Over begravelsen satte han en sort tavle med forgyldte bogstaver: »Johannes Petersen og salig Ægte-Mage, Hvis Navn Abigael Maria Müller var, Her haver Hviile-Sted, naar Gud det mon behage« etc. »A° 1733 d. 2. April«^{20C} (hustruens dødsdato).

1748^{20C} lod han »indsætte Vers« på en anden tavle ud til nordre gang: »Da min Abigael for Døden maatte bukke, En anden Ægte-Ven mig HErren gav igien, Det var ey mange Aar jeg atter maatte sukke, Og følge hende med til Hvile-Stedet hen. Den første mig et Aar Frembragte her en Pode, Den anden udi 6, 3 Spiirer efterlod, Den første af de 3 Blev rykket op fra Rode, For hendes Moder og — — for de Døde stod. I dette Leye-Sted, nu Støvet af dem hviler, Forældre mine med ved Siden hos dem staaer. Mit Legems tunge Muld nu daglig til dem iler, At Siælen nyde kand et evigt Fryde-Aar. A°. 1744« (dvs. året efter den anden hustru, Else Katharine Fursmans, død). — Ifølge Neuhaus blev fra o. 1760 også medlemmer af familien von Deurs begravet i krypten; jfr. kistepladen.

19) 1689. Indrettet af proviantforvalter Jacob Arentzen og hustru i nord-vesthjørnet af Oxes kapel. I modsætning til de andre begravelser i kirken, så vidt vi ved besked om dem, udmærkede Arentzens gravsted sig ved en pompøs overbygning bestående af en »indhegning« og et pulpitur med indskrifter og symbolske malerier. Over døren til kapellet lod datteren senere opsætte det riffelmaleri, der nu er anbragt på korgitteret (p. 208). Rosendahl nævner 1740, at generalmajor Arentskiold (søn af Arentzen) og frue 1738 skænkede et skilderi, som hang over døren til kapellet. Det forestillede på den ene side Kristi himmelfart, på den anden opstandelsen. (Muligvis identisk med det af søsteren, generalmajorinde Muule 1738 skænkede riffelmaleri). Følgende indskrift læstes på pulpituret: »A(nn)o 1689 d. 24. Mart. haver Kongl. M. Proviant's Forvalter paa Cronborg. Jeg Jacob Arentzen med min kiære Hustrue Johanne Syreau ladet dette Begravelse-Sted bekoste for os og vores Arvinger til en kierlig Ihukommelse«²⁶³.

På »indhegningen« fandtes malerier, der illustrerede menneskets aldre ledsaget af versificerede latinske indskrifter med tilsvarende dansk oversættelse:

1) Døden i fuld positur med et svøbelsesbarn i venstre arm, en stok i højre hånd og indskrift: »*Omne qvod est natum, mors id comitatur amara*« — »Ey nogen findes her, som jo maae Døden smage«.

2) Ungdommen aftegnet i et ungt menneskes billede; under hans fødder en lysestage med et tændt lys, som giver en stærk flamme fra sig, desuden en del bobler og adskillige blomster samt: »*Ut /los, vel jumus, vel bulla, vel umbra perimus*« — »Som Blomstret visner vi, som Røgen vi forgaaer / Som Boblen briste vi, som Skyggen Ende faaer«.

3) Alderdommen fremstilles som en olding, »havende i venstre Haand en Maale-Stok med adskillige Tall antegnet, i den højre Haand en Rulle, paa hvis eene Side staaer: *Hedde Rationem Villicationis tuæ* (»aflever regnskabet for din forvaltning«). Paa den anden Side: *Verba otiosa* 800052 (»overflødige ord«). I Haanden et Knippe Kurke-Stokke med Skurer udi (d. e. regnestokke med karvede mærker) ved hans Belte et Knippe Nøgler, under hans Arme bærer han en Regne-Tavle, hvorpaa staaer *Summa* 76 ²⁰¹₆₀₀ *Restat*. Paa Ryggen bærer han en Globum i en stor Kurv, hvorudi Satan præsenterer sig, lækendes denne Globum og et ungt Qvinde-Menneske sammen. Paa Hovedet afmales den gamle Mand med en Biskoppelig Hue. Oven over ham præsenteres udi en Luft-Skye en Haand med en Vægt udi, i den eene Vægt-Skaal findes en Ildslue, i den anden en Krone med tvende Palme-Greene, og derover disse Ord: *Et reddet unicuique secundum opera ejus* (»og han giver hver eneste i overensstemmelse med hans arbejde«). Tvers over for i samme Skye lader sig see Enden af en Basune med disse Ord: *Surgite mortui, venite ad Judicium* (»stå op I døde, kom til dommen«). Oven over Stykket læses dette Vers: *Tempus adest*,

Judex æternus provocat omnes — Tiden kommer, tænk dig om, / HERren kalder dig til Dom«.

»Oven omkring« begravelsen fandtes følgende malerier: »1) Judiths og Holofernis Historie. 2) Historien om Isaac, der skulde slagtes. 3) Jacobs Himmelstige. 4) Johannis den Døberes Halshuggelse. 5) *Adamus lugens* («Adam sørgende»), en gammel Mand med en Spade i Haanden. 6) *David poenitens* («David angrende»), derhos et Riis, et Sværd og et Dødning-Hoved, hvorunder *Miserere mei Deus* («forbarm dig over mig Gud»). 7) *Magdalena lacrymans* («Magdalene grædende»). 8) Pauli Omvendelses Historie med disse Ord: *Saule, Saule! Cur me persequeris* («Saul, Saul, hvorfor forfølger du mig»), og neden under *convertens* («han omvender sig»). 9) *Augustinus convertens*, hvor Augustinus staaer i sin Biskoppelige Dragt med et Hierte brændende som en Ilds Lue i den eene Haand, i den anden har han sin Biskops Stav. Derover igien præsenteres Moses med Steen-Tavlerne. Dernæst St. Peder med Nøglerne i den eene Haand og en Bog i den anden, hvor neden for: *Hoc Testamentum Vetus est a Patre creante, / Lexqve nova a Christo Spiritu Sancto mediante* («dette er det gamle testamente af den skabende fader og den nye lov formidlet af Kristus og den Helligånd»).

Til hele denne udsmykning kom en lang strofe om graven som legemets »Hviile-Sted og Boelig«, malet »inden til paa begge dørene til ... begravelsen« og »oven Graven paa det Graven skal være urørt for ald sin Tid«^{20C} en formaning til den, der muligvis ville forstyrre graven og tage den for sig selv, »at han skal ey undgaae sin velfortiente Straf«.

Gravkælderen har bjælkeloft og glugger i nord- og vestsiden med smedjernsgitre, som danner spejlmonogrammet I A S. På kammerets østvæg er der en kartoucheformet sandstenstavle med fladovalt skriftfelt og fordybede versaler, af samme indhold som skriften på pulpituret ovenover, men forøget med følgende slutning: »Begierer Læseren at wide deris Nafne, som Grafven hafver kiøbt og Grafven her maa fafne, leg Iacob Arentsen med mine her schal boe, intil wi sist hoes Gud i Ewighed schal boe«.

I rummet står seks kister. Ved undersøgelserne 1938 var tre *kisteplader* tilgængelige, de to på Arentskiolds kiste:

1) 1713. Jacob Arentzen, »Assessor udi Admiralitets collegiæ samt proviantds amunitions og material forvalter paa Cronborg, hvilken sin tjeneste hand udi 36 aar lovlig og vel forestaaet haver og udi livet af den lykke at tienne trende konger i Dannemark«, Frederik III., Christian V. og Frederik IV.; født i Kiøbenhavn 24. okt. 1650, død på Cronborg 26. aug. 1713 hans alders 62 år, 10 måneder og 2 dage. »Renovata 1743«.

2a) 1744. »Sr. Excellence Hr. Ezechias Levin von Ærentskiold, des Dannebrog Ordens Ritter Ihro Königl. Majst. zu Dannemark Norwegen Hochbetraut-

gewesener General Lieutenant von der Infanterie Ober-Commandant der gesamten Dänisehen Artillerie auch Cheff über Dero Feld- und Guarnisons Artillerie in denen Hertzogthümern Sehleswig Holstein und der Grafschaft Oldenburg«.

2b) (Ligeledes på tysk): Født 8. okt. 1682 på Kronborg og efter at have tjent kronen i Frankrig i seks år, i England i en kampagne og i Danmark under tre konger i 40 år, † 3. aug. 1744 i Rendsburg, 61 år, 9 måneder og 15 dage gammel. Kursivskrift på plader af kobberfolie, fint udført og gjort i eet med det omgivende rankeværk.

Von Arentskiolds kiste er den kostbarest udstyrede blandt de mange, der fandtes ved gulvets omlægning 1938, med talrige beslag af kobberfolie. På låget, mellem de to skriftplader, ligger et stort blykrucifiks på kors af kobberfolie, 90x31 cm, figuren 43 cm høj. På kistens to ens udstyrede skråkantsider er der tre beslag, i midten et våben omgivet af draperi, firdelt, med ni kugler under krone i første og fjerde felt; en diagonalbjælke med fem flyvende fugle optager de to andre felter. Kvadratisk hjerteskjold hvorpå spidssnudet dyr, som dukker op af bølger, med et ormeagtigt væsen i gabet. Skjoldet omgives af et cirkelbånd med vekslende W + og kronet C 5. De flankerende beslag er ens: kors i stråleglans omgivet af faner og armatur.

I samme gravkælder stod en lille, oval spånæske, 40 cm lang, 25 cm bred og 15 cm høj, hvorpå skrevet med sort blæk: »Herudi Er nedlagt et Død funden Barn paa denne Byes Mark strax oven for Nye Kirkegaard den 7de Octob. 1700« (Nationalmuseets 3. afdeling nr. 55/1949).

1760 reparerede kirken begravelsen³²⁹.

Løse kisteplader. 1) 1771. »Her under hvi[ler] Karen Mørch fød . . . død . . . 1771«. Ulæseligt vers. Kursivindskrift på kisteplade af bly, øvre afslutning af trappet, forneden afsmalner den og ender i to tilspidsede flige. I våbenhusets materialrum.

(†) 2) 1785. Hannibal Sehested. »Pleyet ved en Kierlig Haand Kysset af Zaphirer Oprinder den Yndige Plante, Foraarets Rose skønt Ormen gnaver dens Roed, og dræber. Saaledes Hannibal Sehested et glindsene Haab, Bestandigheds Løn for ædle Forældre Herr General-Krigs Commissaire Peter Sehested og Frue Sophie Magdalene Klieme, der nærmede sig Øiet og brast i en Alder af 5 Aar og 3 Maaneder, den 13. Februar 1785. Men opfyldt blev Forsynets Bestemmelse ved en Umyndigs uskyldige Smil at gyde sin Nectar i Modgangs Skaal og Formilde de Sorger Hvoraf han før var en Deel nu ophøiet at være«.

†Messingplade, o. 1562 (?) omtalende sognepræsten Peder Samsø²¹⁰ (jfr. epitaf nr. 1, p. 234). Pladen var fastnaglet på pillen ved hørernes stol (jfr. p. 184). Borgmester Laurids Christiansen Rhod († 1651) lod pladen reparere.

KILDER OG HENVISNINGER

RA. Rentekammerets resolutioner 1660—1719. — *Topografisk samling*. Papir. Købstæder, Sjælland. Frederikssund, Nykøbing. — *Historisk-genealogisk samling* nr. 17, 4°. *Inscriptiones Epitaphia et Picturæ quæ reperiuntur in Templo St. Olai quod Helsingoræ est exstructum collecta et exscripta*.

LA. *Sjællands stiftsøvrighedsarkiv*: Regnskaber 1727—1883, div. år (1727—44, 1745—48, 1754—83, 1816—59, 1869—83). — *Kirkeinspektionens arkiv*: Helsingør S. Olai III. »Iordtbog eller Stoll« 1579. — Regnskaber 1557—1754 (div. år). — Bilag til kirkeregnskaber, div. år (1602—1732, 1739—54, 1755—63, 1764—73, 1774—81). — Kirkeinspektionens korrespondancesager 1616—1823 (div. år), 1833—45. — Kirkeinspektionens brevkoncepter 1761—1823, div. år. — Kirken, skolen og husarme 1628—42. — 1730 regnskab for S. Olai kirkes orgelværks reparation, som skete 1726. 1735 regnskab for kirkens orgelværks maling, som skete 1730. — Efterretning og instruktion for kirkeværgen 1734, 1754, 1760. — 1740—41 rgsk. over den største klokkes istandsættelse. — 1747 rgsk. over kirkens nyopbygte våbenhus. — 1787—89 ekstrakt-rgsk. over S. Olai kirkes og tårns midler. — Helsingør S. Olai Kirkes Begravelsesbog 1745—1809. — *Sjællands bispearkiv*: Indkomne sager. Lynge-Kronborg hrd. 1738—60. Læg: Helsingør. — *Helsingør, S. Olai sognekaldsarkiv*: 1590—1793. Kaldsbreve og kollatser. — 1590—1820. Kopi af kgl. reskripter. — 1590—1861. Indkomne sager. — Begravelsesbog 1646—96, »Døde Bogen 1645«. — 1801—35. Liber Daticus (embedsbog). — *Helsingør almindelig hospitals arkiv*: Helsingør hospitals foundation 1573—1731 og S. Olai og latinskolens reglement ang. rettigheder ved begravelser og brudevielser. — Protokol indeholdende afskrifter af en del reskripter og breve vedk. Helsingør hospital og kirkerne smst. 1582—1782. — Regnskabsprotokol 1788—1816. — *Helsingør rådstuearkiv*: Brandtaxation 1761. — B 5 c. 1819—24. Magistratens journaler. — *Helsingør bys breve*: 1505—40, 1551—64, 1576—91, 1592—1637 (pergament). — *Kgl. bygningsinspektører*: prof. Storcks papirer vedr. S. Olai kirke.

Helsingør byhistoriske arkiv. Helsingør S. Olai. Stolestader og Klapper 1664. — Off. bygninger, S. Olai. — Originaler om gravsteder i S. Olai kirke. — Gravsteder i S. Olai kirke, afdækket ved anbringelsen af ny stole i midterskibet 1938. — Laurits Pedersens saml.

Kgl. Bibl. GIKglSaml 2337, 4°. *Inscriptiones, Epitaphia et Picturæ in Templo S. Olavi* Hels. collecta et excripta ... 1719. — *NyKglSaml* 647, 4°. Et bind med forskellige stykker til den danske Chorographie, item Kirke og Skolehistorie, både dokumenter og afhandlinger, indeholder bl. a. Bb 151^a—192^b. *Inscriptiones, Epitaphia et Picturæ quæ reperiuntur in Templo S. Olai quod Helsingoræ est exstructum collecta et excripta* Ano MDCCXXXVIII a Petro Orslef. — 695, 4°. Borgmester Bussæi beskrivelse over Helsingør. — 695^b, 4°. Captain Arnholtz: Helsingørs Beskrivelse i det 17. og 18. Aarhundrede. — 696, 4°. »*Inscriptiones, Epitaphia et Picturæ, quæ reperiuntur in Templo S. Olai Helsingoræ, collecta et excripta* a J. C. Bosendahl 1740«. — 697, 4°. Fortegnelse på S. Olai Kirches Altere i Helsingør før Reformationen, samt på præsterne til samme Kircke efter Reformationen (suppl. til Wiberg). — *Kallske saml.* 30,2°. Samlinger til de danske provinsers topografi pk. II, læg VI: *Inscriptiones Epitaphia et Picturæ quæ reperiuntur in Templo Sti Olai*. — Se i øvrigt arkivalier for Frederiksborg amt i almindelighed p. 30.

Ved embedet: Inventarier 1714—1875. — S. Olai kirkes protokol Helsingør 1742 ff. — Regnskabsbog 1805—64. — Set. Olai kirkes Gopiebog 1801—53 (autoriseret som regnskabsbog 1803), regnskabsprotokol 1854—96. — Kopibog for Set. Olaf Kirkeinspektion 1850—1902. — Forhandlingsprotokol for kirkeinspektionen for Helsingør Set. Olai 1882. — Inventarier og regnskaber 1896—1912. — St. Olai kirkes journal 1828—49, 1849—77, 1892—1911.

Nationalmuseet: Indberetninger i Nationalmuseet og det Særlige Kirkesyns arkiv. —

Præsteindberetning 1808, sign. Jørgensen. — Kirkegårdscirkulære af 15. marts 1890. — Museumsindberetninger af Jørgen Olrik 1912 (kalkmalerier, inventar og gravminder). — Beretning vedr. fund af gravsten, sete ved kirkegulvets delvise opbrydning juni 1938 af Chr. Axel Jensen og Erik Moltke. — Indberetning om opbrydning af gulv i kor og sideskib 1938 ved Erik Moltke. Indberetning af N. J. Termansen 1964 (rensning og udbedring af altertavle samt delvis behandling af prædikestol). — Indberetning af Verner Thomsen 1964 (Niniantavlen). Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller, Erik Moltke og Vibeke Michelsen 1947 og 1963—64, samt Ulla Haastrup og Kjeld de Fine Licht 1963—64.

Tegninger i NM: To tegninger af gravsten, af Søren Abildgaard. — To tegninger, af kirkens nordside og en gavlf, af G. F. Hetsch. — Skitse af østgavl, dør og epitafium, af A. Clemmensen 1870. — To opmålinger, af samme 1893. — Syv opmålinger, af Christen Larsen 1901, til Ældre nord. Arch. — Tegning af bronzedøbefont, af John. Jørgensen 1906, til Foreningen af 3. Dec. 1892. To tegninger af våben på stolestader, af Anton Frederiksen 1911, til Ældre nord. Arch. — Kunstakademiets samling af arkitekturtegninger: opmåling af vindue af V. Ahlmann.

Notebøger i NM: Jacob Kørnerup: 1895—96. VIII, 103 ff., 132 f. — Henry Petersen: 1879. XIV, 2. 1882, 6 f. VI, 37 f.

Litteratur. Ludvig Boesen: Den ved Øresund beliggende anseelige Stad Helsingørs Beskrivelse . . . Aalborg 1757 (Boesen). — Frederik Schaldemose: Beskrivelse over Kjøbstaden Helsingør og Slottet Kronborg. Helsingør 1840 (Schaldemose). — Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv, udg. af C. F. Wegener. 1861—65 og 1866—70 (Årsb.

III og IV). — V. Hostrup Schultz: Helsingørs Embeds- og Bestillingsmænd. Genealogiske Efterretninger. Fra Helsingørs Fortid II. 1906 (Hostrup Schultz). Denne bog er anvendt som hovedkilde til de personallistoriske oplysninger. — Laurits Pedersen: Helsingør i Sundtoldtiden 1426—1857. 1926 (Helsingør I og II). Heri: St. Olai Kirke indtil 1450, ved C.A. Jensen p. 191—95, St. Olai Kirkes store Ombygning, ved C.A. Jensen p. 216—22, Kirkernes Inventar og Kunsthaandværk, ved C.A. Jensen p. 223—50, Kirke- og Klosterkvarteret, ved Laurits Pedersen p. 437—43. — Peder Hansen Besens Atlas Danicus II, S: Helsingør, ed. Knudsen 1928 (Resen). — Henning Henningsen: St. Olai Kirke Helsingør. Helsingør 1959 (Henningsen S. Olai). Redaktionen skylder Henning Henningsen tak for værdifuld hjælp og oplysning.

¹ DiplDan., DaRigBr. 2. rk. IV, nr. 166. ² HistT. 4. rk. V, 1 ff., Krogen gjordes til administrativt center, se HistT. 1. rk. I, 467 ff. ³ Schaldemose p. 25 ff. ⁴ Udførlig omtale af disse forhold i Nye KirkehistSaml. V, 781 f. Jfr. Resen p. 4 og Hostrup Schultz p. 65 ff. ⁵ Årsb. III, tillæg p. 38. ⁶ Nye KirkehistSaml. V, 410. ⁷ LA. Kirkeinspektionens arkiv: Rgsk. 1557—1754, div. år. (Angående det bind, som omfatter årene 1557—1561, se note 74). ⁸ KancBrevb. ⁹ ibid. 1565, 11. februar. ¹⁰ ibid. 1564, 8. juli. ¹¹ Årsb. III, tillæg p. 64, jfr. Kronens Skoder I, 227. ¹² Årsb. III, tillæg p. 86 f. ¹³ Christian IV.s Egenhændige breve ved Bricka og Fredericia IV, 40. ¹⁴ LA. S. Olai sognekaldsarkiv. 1590—1793. Kaldsbreve. ¹⁵ Kronens Skoder II, 641. ¹⁶ ibid. III, 6, jfr. 57 f. ¹⁷ Johs. S. Dalsager, Helsingør St. Mariæ Kirkes Historie 1450—1950, 1950, p. 109 f. ¹⁸ Årsb. III, tillæg p. 72. ¹⁹ Efter hospitalets regnskaber (LA), udgivet af Johs. S. Dalsager i Helsingørs Almindelige Hospitals Historie 1541—1941, Helsingør 1941, p. 39—45. ²⁰ I Kgl. Bibl. findes fire afskrifter af inskriptioner m.m. i S. Olai kirke. 1) GIKglSaml. 4°. 2337, her kaldet note 20 A, skrevet 1719, ingen forfatterangivelse, men antagelig, som påvist af Allan Jensen, skrevet af borgmester Andreas Bussæus. 2) NyKglSaml. 4°. 647, her kaldet note 20 B, skrevet 1738 af Peder Ørslef. Benyttet af H. Rørdam i KirkehistSaml 3. rk. IV, p. 366. 3) NyKglSaml. 4°. 696, her kaldet 20 C, skrevet 1740 af H. C. Rosendahl, men med tilføjelser om senere ændringer. 4) Kali, 30, 2°, II, her kaldet 20 D, skrevet efter 1778. — Indholdet af de to første lister svarer ret nøje til hinanden, og 2 er muligvis en afskrift af 1. Liste 3 har takket være de

senere tilføjelser en række yderligere oplysninger, men Bussæus synes at komme den originale tekst nærmest. Den langt mere kortfattede liste 4, som bl.a. udelader alle gravsten, har kun på et par punkter haft divergenser af interesse. Ved redaktionens slutning fandtes en femte afskrift i RA. Genealogisk-heraldisk samling 18, 4°, her kaldet note 20 E; den er uden forfatterangivelse og udateret, sidste notits er indført 1748.

²¹ KancBrevb. ²² Kgl.Bibl. Uldallske samling, 184, fol. Collectanea etc. ²³ Årsb.

IV, tillæg p. 7 f. og Helsingør I, 224. ²⁴ KancBrevb. 1558, 19. juni. ²⁵ I Ribe domkirke blev messealtret nedbrudt 1560 sammen med lektoriemuren, sml. stiftsprovst Frost: Efterretninger om Ribe Domkirke, 1811, p. 25. ²⁶ Årsb. IV, tillæg p. 9. ²⁷ ibid. p. 8 f. ²⁸ ibid. p. 22. ²⁹ LA. Helsingør tingbog 1566—70, fol. 115 a—b. — Korrekturnote: I Helsingør Hospitals regnskaber nævnes under 1549 jordskyld af en gård, som »ligger till schomag(er) lag(ets) altiri wtti S. OlufT(s) kircki«. ³⁰ DK. Kbh. By, p. 35.

³¹ DK. Præstø p. 23. ³² DK. Sorø p. 187. ³³ Danske Sagn 1895. II. H., 135, p. 372.

³⁴ DAFolkemSaml.

³⁵ Helsingør I, 345, Helsingør II, 24 f., 50. ³⁶ Ved embedet. S. Olai kirkes protokol 1742 ff., med ældre oplysninger. ³⁷ Sognepræstens residens, der i århundredernes løb har haft skiftende beliggenhed, lå allerede på denne tid uden for kirkegårdskaréen. ³⁸ Årsb. III, tillæg p. 6. ³⁹ ibid. p. 8. ⁴⁰ Årsb. IV, tillæg p. 25, jfr. Helsingør II, 56, 62. ⁴¹ Årsb. III, tillæg p. 16. ⁴² ibid. p. 17. ⁴³ Årsb. IV, tillæg p. 5. ⁴⁴ Helsingør I, 346. Resens kort over Helsingør, se p. 43, angiver vejboden (F). ⁴⁵ Årsb.

III, tillæg p. 22. ⁴⁶ Årsb. IV, tillæg p. 9. ⁴⁷ DK. Kbh. By p. 633. ⁴⁸ Årsb. III, tillæg p. 29. ⁴⁹ Helsingør I, 440. S. Jacobs hus, som Kort Badskeer havde skænket til fattige og syge, blev 1541 (Årsb. IV, tillæg p. 13) lagt ind under hospitalet, der i henhold til Christian III.s gavebrev 14. maj 1536 var indrettet i S. Nicolai klosterbygninger.

10. maj 1541 overtog hospitalet vor frue kloster tillige med alterjorderne, »som ligger til altrene i byens sognekirke« (Årsb. III, tillæg p. 33). S. Jacobs hus, der omtales i århundredets slutning (Helsingør I, 346) var placeret øst for kirken, »ud til Saenden« (det åbne areal ved byens østside), men det er tvivlsomt, om det lå inden for kirkegårdskaréen.

⁵⁰ KirkehistSaml. 3. rk. IV, 367. ⁵¹ LA. Sjællands stiftsøvrigheds arkiv: Kommune sager 1700—1820, div. år. ⁵² I dette forhold ligger formentlig en forudsætning for det stadig iøjnefaldende træk, at nordsidens huse står med front til kirken, mens randbebyggelsen på kirkegårdens øvrige sider vender bagsiden mod kirken. De huse, der efter reformationen byggedes bag kapellanboligerne på kirkegårdskarréens nordlige del, hvor Johan Oxe havde ejet flere boliger, har utvivlsomt været beskedne. Den første større gård var Tewis Wildes, der rejstes 1784 vest for Kirkestræde (nuværende S. Olagade 49) med façade mod kirken (Helsingør I, 443), jfr. p. 49. ⁵³ LA. Sjællands stiftsøvrigheds arkiv: Rgsk. 1727—1883, div. år. ⁵⁴ Kgl. Bibl. Kallske samling, 48, fol. ⁵⁵ LA.

Helsingør rådstuearkiv, brandtaxation 1761. ⁵⁶ LA. Kirkeinspektionens arkiv: Bilag til rgsk. 1602—1781, div. år. ⁵⁷ Helsingør I, 392 ff., om navneskikke og stedsangivelser i det ældre Helsingør. ⁵⁸ LA. Helsingør rådstuearkiv. Breve 1505—1637. ⁵⁹ LA. Kirkeinspektionens arkiv. S. Olai III. »lordtbog eller Stoll« 1579. ⁶⁰ LA. Sognekaldsarkiv. Begravelsesbog 1646—96, »Døde Bogen 1645«. De benyttede oplysninger stammer alle fra 1670—72. ⁶¹ Jfr. Erik Dahlbergs kort 1658, Otto Lybeck, Øresund i Nordens Historie, 1943, p. 159. ⁶² Det er dog åbenbart, at fremstillingen giver en god, omend skematiseret karakteristik af situationen. ⁶³ LA. Kirkeinspektionens arkiv: Korrespondancesager 1616—1845. ⁶⁴ Oversættelsen af de hebraiske indskrifter fra Rosen-

dahls ikke fejlfri afskrift er venligst foretaget af professor, dr. theol. Eduard Nielsen. ⁶⁵ LA. Sjællands stiftsøvrigheds arkiv. Kommune kopibøger 1820—1900. ⁶⁶ Kirkehist-Saml. 3. rk. IV, 311 ff.; jfr. Helsingør II, 211, 249, 270. ⁶⁷ Boesen p. 101; jfr. rådhusvindfløjens digt i »Kikkerten« 1847, i Helsingør II, 443. ⁶⁸ KirkehistSaml. 5. rk. I, 45—46. ⁶⁹ LA. Helsingør almindelige hospitals arkiv. Protokol . . . vedk. Helsingør hospital og kirkerne. ⁷⁰ LA. Kirkeinspektionens arkiv. Brevkoncepter 1761—1823,

div. år. ⁷¹ LA. Helsingør rådstuearkiv. 1819—24. Magistratens journaler. ⁷² Ved embedet. S. Olai kirkes journal 1828—1911, div. år. ⁷³ Ved embedet. Forhandlingsprotokol for kirkeinspektionen for S. Olai 1882 ff.

⁷⁴ Folioarkene, der omfatter de første fire år af de under note 7 nævnte kirkeregnskaber, er lige som arkene fra de følgende år indheftet i nyere grå kartonomslag med sort shirtingsryg. Ved indbindingen synes arkene i bind nr. 1 at have fået en noget tilfældig rækkefølge. Der hersker dog ingen tvivl om, at netop disse ark, som er samlet i bind nr. 1 udgør et hele, der skiller sig ud fra de følgende årsregnskaber. De starter en tilfældig dag i august 1557 og slutter en tilfældig dag i november 1561. Et par af overskrifterne til de enkelte afsnit røber da også, at dette regnskab er anlagt i forbindelse med sognekirkens færdigbygning. Regnskabsføreren giver sig ikke til kende — undtagen ved bomærket på første side — men ud fra almindelig praksis må man slutte, at han er identisk med kirkeværgen. ⁷⁵ Redaktionen af »Danmarks Kirker« bringer i denne forbindelse kirken og dens murmester sin tak for interesse og bistand. ⁷⁶ Måske har dette også været tilfældet ved S. Olai, hvor udstrakte ommuringer i forbindelse med gravkældres indretning kan have medført overgangen fra hulkantet til retkantet sål på den tid var soklen allerede jorddækket. ⁷⁷ En nøje gennemgang af forholdene omkring S. Olai lisæner viser, at disse må have grebet om hjørnerne ligesom i Søborg. På den også beslægtede Tikøb har koret hjørnelisæner, skibet derimod endelisæner. ⁷⁸ Gesimsens udkragende led kan for Helsingørs vedkommende kun fastslås fra tagrummet over Oxes kapel, hvor små partier af skibets nordmur er synlige gennem spareblændinger i en påføring, der er muret samtidig med kapellet. ⁷⁹ C. A. Jensen i Helsingør I, 193 f. og H. Henningsen i St. Olai kirke p. 10 ff. ⁸⁰ Uden at ville drage nogen egentlig sammenligning mellem Olai-tårnet og det store fornemme tårn ved Køge S. Nicolai fra o. 1325, findes der dog næppe et nærmere liggende eksempel, der kan have tjent sognekirken i Helsingør som inspirationskilde for tårnbyggeriet, og det gælder også hele trappearrangementet (DK. Kbh. Amt p. 173). ⁸¹ Fastslået gennem en udhugning ved trappens indmunding i det oprindelige klokkestokværk. ⁸² I rgsk. benævnes det tillige: begravelseskapel og enkelte gange (bl.a. 1572) Per Oxes kapel. Per refererer antagelig til stifterens son, men kan muligvis også gå på faderen. ⁸³ Årsb. 111, tillæg p. 11. ⁸⁴ ActaPont. nr. 2638 jfr. 3100 og 6079. ⁸⁵ Årsb. III, tillæg p. 15 f. ⁸⁶ ibid. p. 20. ⁸⁷ M. A. R. Ryge, Peder Oxes Liv og Levnets Beskrivelse, Kbh. 1765, p. 311 ff. ⁸⁸ Årsb. III, tillæg p. 106. ⁸⁹ Danske Magazin 1. rk. VI, 124. ⁹⁰ C. A. Jensen (Helsingør I, 217), der regner med, at kapellet's blændingsgavl og langmurenes ovre del er adskilligt yngre end resten af bygningen. ⁹¹ *Oxes kapel*: (murværk i polsk skifte) 26,5-27x12-12,5x8-8,5 cm; (murværk i munkeskifte) 26-26,5x12,5-13 x8,5-9,5 cm. *Langhusets østafsnit*: nordre sideskibsmurs vestre del 25,5-26,5x12,5-13x8,5-9,5 cm. Nordre sideskibsmurs østre del og søndre sideskibsmur ca. 27,5x12,5-13x8-9 cm. Sideskibenes østgavle under rejsehøjde 26,5-27,5x13-13,5x8,5-9,5 cm: taggavlens sten er muligvis lidt tyndere. Nordre midtskibsmur under sideskibets rejsehøjde 27-28 x (12,5)-13-(13,5) x 8,5-9 cm. Samme over rejsehøjde (26-26,5)-27,5 x ca. 13x8,5-9 cm. Søndre midtskibsmur under sideskibets rejsehøjde 27-27,5 x12,5-13x9-9,5 cm. Samme over rejsehøjde 26,5-27,5 x ca. 13xca. 9,5 cm. Hvælv i de to sideskibe 27,5-28,5 x 12,5-13 x (8,5)-9-(9,5) cm. *Langhusets vestafsnit*: Søndre sideskibs 4. fag fra øst 26,5-27 x 14,5-(15) x 8,5-9,5 cm. Resten af søndre sideskibsmur 27,5-ca. 13x8,5-9,5 cm. Sideskibets vestre taggavl (dårligt brændte sten) 26-(28) x ca. 13,5 x9-(9,5) cm. Søndre midtskibsmur under og over sideskibets rejsehøjde (27)-27,5-(28) x 13,5-(14) x (8-9)-9,5-10 cm. Nordre midtskibsmur under sideskibets rejsehøjde 29,5-30,5 x13-14 x8,5-9 cm. Samme over rejsehøjde 26,5-27,5x13-14x8,5-9,5-10; heriblandt adskillige sten af samme størrelse som under rejsehøjde. I midtskibets vestre taggavl forekommer alle de i kirken anvendte stenstørrelser. *Sakristiet*: murene 26-27 x12-12,5 x8-8,5 cm. Taggavl 26,5-27 x 13-14 x 8,5-9,5 cm. ⁹² DK. Kbh. Amt p. 1462, 1471. Hålsingborgs Historia. Hålsingborg 1934.

II, 2, bl.a. p. 172 og fig. 168 1. ⁹³ Et usædvanligt forhold, som kan være inspireret af ostgavlen på karmelitternes kirke, S. Marie. ⁹⁴ Årsb. III, tillæg p. 38. ⁹⁵ Der er en ringe mulighed for, at der kun er tale om to, idet værgen ikke direkte nævner fuldendelsen af tre hvælv. Ud fra regnskabet over foråret 1559 som helhed, må man dog nærmest slutte, at der var tale om tre fag. ⁹⁶ Den store hvælvning er tilsyneladende identisk med højkirken, og bjælkerne er formentlig ankre, som er blevet indlagt tværs over midtskibet ved hvælvslagningen. ⁹⁷ LA. Bispearkivet. Indkomne sager. 1629—1760. Lyngeskronborg hrd. ⁹⁸ LA. Helsingør, S. Olai sognekaldsarkiv. 1801—35. Liber Daticus. ⁹⁹ Ved embedet. Kopibog for Set. Olaf kirkeinspektion 1850—1902. ¹⁰⁰ Uordnede breve i S. Olai arkiv, her fortrinsvis benyttede efter Henning Henningsens udskrifter. ¹⁰¹ Tømrermester var P. Hansen, der ledede genopførelsen af Frederiksborg slot og udførte tømrerarbejdet ved Kbh.s nye banegård. Se i øvrigt note 99. ¹⁰² LA. Kgl. bygningsinspektører: prof. Storcks papirer vedr. S. Olai kirke. ¹⁰³ Sakristiet findes under mærkværdige stavemåder i arkivalierne; fremhæves skal kun »Sanc Christi« 1760 og »Sac Christien« 1771 (sml. note 56). ¹⁰⁴ 1878 omtales »begge sakristier«, se note 36. ¹⁰⁵ Allerede 1861 havde Baumgarten og Burneister i Kbh. givet tegning til en varmeinstallation, hvor kedlen af hensyn til en hensigtsmæssig rørinstallation ønskedes placeret under alteret og med skorstenen bag altertavlen! Kirkeinspektionen gav afslag, jfr. note 100. ¹⁰⁶ RA. Kultusministeriet. I. departement. 1848—1916. Journalsager. ¹⁰⁷ Varmeanlægget flyttedes ud i en kælder på kirkegården. ¹⁰⁸ Fiskerlejet Tinkarp, syd for Sofiero. ¹⁰⁹ Den stenhugger, som 1577 f. havde akkord på Kronborgs kirkegavl og det tilstødende karnaptårn (sml. Helsingør I, 292). ¹¹⁰ Kongen tog Emderstenene til slottet, og kirken fik andre til erstatning (sml. note 7). ¹¹¹ RA. Danske Kancelli. 1743—46. Efterretninger om købstæderne og amterne . . . [»Jessens relationer«]. ¹¹² 1964 kunne man endnu læse følgende adresse på en træramme om det ene relief: H. V. Bissen, Frederiksholms Kanal 28, København. Se i øvrigt note 36. ¹¹³ Arbejdede 1748—49 på Kronborg (Friis: Bidrag, p. 384). ¹¹⁴ Af et brev i S. Olai arkiv (se note 100) 22. sept. 1745 fremgår, at der manglede 19 alen sandsten, som ikke hurtigt nok kunne hentes i Skåne, hvorfor man anmoder om at få overladt et par gravsten. ¹¹⁵ Det oplyses 1790, at værgen en gang har fået anvist et kammer i det store våbenhus til materialeopbevaring (sml. note 63), og 1784 søgte og fik ligkompagniet tilladelse til at få afskilret et areal til deres ligbåre (jfr. note 51 og 36, sml. i øvrigt inventar). ¹¹⁶ I NM.s arkiv. Skrevet til kammerråden og videresendt til professor Worsaae. ¹¹⁷ Ved embedet. Set. Olai kirkes regnskabsprotokol 1854—96. ¹¹⁸ I årene omkring 1580 blev der til Kronborgs trapper fremstillet talrige trin til priser mellem 1—5 dl. (Friis: Samlinger p. 293 ff.). Det er vel tænkeligt, at kirkeværgen enten har kunnet købe ubenyttede trin eller akkordere med slottets leverandør, fortrinsvis Gert Fadder. ¹¹⁹ Trods kongens gaver kom kirken i stor gæld ved byggeriet, jfr. Årsb. III, tillæg p. 86 f. ¹²⁰ Danske Magazin 1. rk. I, 255 med fortegnelse over tømmerdimensioner. ¹²¹ Danske Magazin 1. rk. I, 255—56. ¹²² Suhms Nye Samlinger I, 317. ¹²³ NyKglSaml 368^b 2°. 25. november 1742 lød månedsopgørelsen for 1000 solgte lodder (fra nr. 5000—nr. 6000) på 350 dl. (jfr. note 51); sml. i øvrigt Henningsen S. Olai p. 32, der bygger på Laurits Pedersens materiale i Helsingør byarkiv. ¹²⁴ Endnu 1787 fandtes de to tegninger op hængt i våbenhuset, jfr. note 125. ¹²⁵ Ved embedet. Inventarier 1714—1875. ^{125a} Bedaktionen skylder Albert Fabritius tak for vejledning og bistand i dette eftersøgningsarbejde. ¹²⁶ Note 63 under året 1810. ¹²⁷ En privatmand, som ønskede at forblive helt anonym, stillede 1896 5000 kr. til rådighed på den udtrykkelige betingelse, at spiret blev 45 alen højt og i det hele passende til den tegning, han havde fået (jfr. note 102). Tre frøkener Hagenstrøm skænkede 10.000 kr.; sml. Architechten 15. oktober 1897 og Henningsen S. Olai p. 32. ¹²⁸ Brev i S. Olai arkiv fra lederen af officersskolen, der havde indhentet politimesterens tilladelse til at lade skærmen lande i gaden ud for tårnet. ¹²⁹ Sml. bl.a. Kliplev, DK. SJyll. p. 1978. ¹³⁰ Arkitekten nr. 173, 1898, p. 525.

¹³¹ ÅrbOldHist. 1921, p. 179. ¹³² Note 20 C. H. C. Rosendahls håndskrift nævner imidlertid, at svigerforældrene var borgmester Holmsted og hans »kæreste«, hvilket ikke synes at stemme med de faktiske forhold. ¹³³ LA. Kirkeinspektionens arkiv. Kirken, skolen og husarme 1628—42. ¹³⁴ Rådmand fra 1633, borgmester 1636. ¹³⁵ Tul Jensens dagbog 14.—16. juli 1664. NyKglSaml. 240, 8° bl. 80. ¹³⁶ Selv søgte Gudewerth optagelse i Eckernforde snedkerlav 1632, men optoges først to år efter. Jfr. Ellen Redlefsen, i Nordelbingen XXVIII—XXIX, 1960, p. 96 f. ¹³⁷ Die Kunstdenkmäler des Landkreises Schleswig p. 347. ¹³⁸ Om et eventuelt tilsvarende forhold mellem to Flensborgsnedkere, Hinrich Ringerinck og Jørgen Ringnis, se DK. SJyll. Kunsthistorisk oversigt p. 2869. ¹³⁹ 1740—41 blev tavlen overfærneret på forsiden med hed fernis for at konservere den for orm og bagpå med »oliefarve kulør« af H. C. Rosendahl. 1773 (jfr. note 53) blev »lakeringen« og forgyldningen gået efter af Andr. Lembcke. 1925 (ifølge Forhandlingsprotokol for St. Olai Kirkes Menighedsraad 1922—49) blev tavlen »holdbarhed« undersøgt, og i januar 1964 afvaskedes den fra øverst til nederst og stafseringen udbedredes under ledelse af konservator N. J. Termansen (beretning 1964 i NM). Talrige steder over hele tavlen, på forside og bagside, på gesimserne og i evangelisternes bøger har håndværkere til forskellig tid skåret, kradset eller malet deres navne. ¹⁴⁰ Jfr. Fr. Beckett: Altertavler p. 51 f. ¹⁴¹ Den nævnes ikke i Boesens beskrivelse 1757 af Olai. ¹⁴² Jfr. Fr. Beckett: Renaissance og Kunstens Historie i Danmark, 1897, p. 175 f., samt Monica Rydbeck: Renæssansskulptur i Skåne (VHAAH IV), 1950, p. 28 ff. »Nederländska husaltaren från skånska kyrkor«, sml. p. 33 ff. ¹⁴³ Jfr. C. A. Jensen, i Fra Arkiv og Museum III, 158 og ÅrbOldHist. 1921, p. 179. Sml. note 7. ¹⁴⁴ Schaldemose p. 9. ¹⁴⁵ W. R. Wilson: Travels in Norway, Sweden and Denmark etc., London 1826, p. 367. ¹⁴⁶ Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse p. 41. — George Hay: A Scottish Altarpiece in Copenhagen, i The Innes Review VII, 1956, p. 5—10. — Angående Niniansforskningen og apostlens historiske baggrund, se Legends of the Saints in the Scottish Dialect of the Fourteenth Century II—III, Edinburgh og London 1896, S. Ninian, Apostle of the Britons and Picts. A Research Study of the First Founding of the Church in Britain, by Archibald B. Scott. London 1916 og endvidere skrifter af W. Douglas Simpson, f. eks. Saint Ninian and the Origins of the Christian Church in Scotland, Edinburgh og London 1940, og sidst John MacQueen: St. Nynia. A study of literary and linguistic evidence, Edinburgh og London 1961. — Museumsberetn. se foran. ¹⁴⁷ I sydsidens yderplanke ses to oprindelige huljernsmærker, foroven en lodret streg krydset af en næsten lige så lang skråstreg, forneden en liggende spids vinkel. ¹⁴⁸ Her tale om bomærkeskjolde af almindelig type, og de kan ikke (med George Hay) opløses til initialer. ¹⁴⁹ Jfr. DK. Kbh. By II, 282 f. ¹⁵⁰ I skiftet efter guldsmeden (Helsingør skrifteprotokol 16. sept. 1662, p. 78) i LA. omtales han som Jacob Otto. Mestermærket, det eneste han bruger, er enestående ved at angive et årstal f 16]27, som ikke passer på forfærdigelsesåret. Skulle 27 angive mester- eller borgerskabsåret? guldsmeden er ikke fundet omtalt før 1636. ¹⁵¹ Lyngsøe får 1776 borgerskab i Helsingør, men hans arbejde er ikke desto mindre stemplet med Kbh.s bymærke og stadsguardeinens for dette år. Muligvis har Lyngsøe tidligere haft borgerskab i Kbh.? ¹⁵² Oplyst i inventariet 1714, jfr. note 125. ¹⁵³ Jfr. J. S. Dalsager: Helsingør almindelige hospitals historie, 1941, p. 26 f. ¹⁵⁴ Ifølge KancBrevb. død efter 25. maj 1586 og for 19. nov. 1587, da han omtales som afdød. ¹⁵⁵ Da alle løver er helt ens, og ingen lader sig udskille som den 1633 tilføjede, og da rgsk. kun omtaler udførelsen af een love nævnte år, må de omtalte løver være yngre. ^{155a} Jfr. tilsvarende mønster på messehagel forarbejdet i Venezia, i A Treasury of Great Italian Textiles, New York 1964, colorplate 46. ¹⁵⁶ Agnes Branting and Andreas Lindblom: Medieval Embroideries and Textiles in Sweden, Stockholm I, 1932, p. 104 ff. og II, pl. 145. ¹⁵⁷ SvK. Kalmar (94), p. 426 og fig. 415 har tilsvarende, røgelsekarsvingende engle. ¹⁵⁸ Kvittering af 13. nov. 1849 i kirkens arkiv: S. Olai kirkes breve; jfr. note 125 under året 1849. ¹⁵⁹ En variant af seglet

findes i Rigsarkivets seglsamling. Det har samme omskrift, incl. årstallet, men formen er mere oval og helgenfiguren har nærmest skikkelse af en kvinde med kors om halsen og hovedpynt; bispestaven er reduceret til en art palmegren, armstillingen ændret, dragtfolderne blodere, og dragen har her manke. Også relieffet er fladere. Aftrykket virker i det hele som en yngre og misforstået efterligning af det i teksten omtalte segl. — I hvert fald endnu 1743 blev seglet anvendt jfr. note 111.¹⁶⁰ Jfr. note 56, inventar 1745.¹⁶¹ W. R. Wilson: *Travels in Norway, Sweden, Denmark*, 1826, p. 367.¹⁶² Opmålt ved Joh. Jørgensen i Blade udg. af Foren, af 3. Dec. 1892, III, 1909—12.¹⁶³ Om Frantz Lauritzen se P.V.Jacobsen: *Bidrag til Fremstilling af det danske Kiøbstadvæsen under Kongerne Christian III. og Frederik II.*, i *HistT.* 1. rk. V, 1844, p. 78—81.¹⁶⁴ Hostrup Schultz p. 4.¹⁶⁵ 1579 er der udgift til en stor fyrrebjælke, som anbragtes oven på hvælvingen, og til den store lænke, der bærer fontelåget (jfr. note 7). Denne bjælke fornyedes 1756 (jfr. note 53).¹⁶⁶ I S. Olai forhandlingsprotokol for menighedsrådet 1922—49 findes under 24. maj 1929: En los døbefont til at anbringe i koret tilbudt som gave fra en anonym kreds af menigheden.¹⁶⁷ I inventariet 1745 (note 56) opgives vægten til 112 lod.¹⁶⁸ Supplerende oplysninger efter Henningsen: S. Olai, Hostrup Schultz o.a.¹⁶⁹ F. 1634, datter af vinhandler og rådmand Willum Fuiren og Drude Charisia i København. Drude er muligvis søster til den Karen Charisia, der gav fontelukket. Se Henningsen: S. Olai p. 146.¹⁷⁰ Jfr. note 65, 72 og 99. I kopibogen læses under 29. marts 1899: Skranken omkring døbefonten færdigudført, approberet af tilsynshavende arkitekt Koch. Snedkermester L. C. Nielsen har udført arbejdet ved fontens omgivelser.¹⁷¹ L.A. Helsingør Snedkerlav. Div. sager vedr. lavet 1604—1862. Samtidig udskrift af rådstuebogen 25. febr. 1647. — Laur. Pedersens oplysning (Helsingør I, 244), at »Claus Brameyer, Son af en Hamborgermester, kom til Byen med sit Lærebrev just 1651« må derfor bero på en misforståelse.¹⁷² Skulle der være tale om maleren Marten de Voss' broder?¹⁷³ Laurits Pedersen: *Det ærbare og velagtede Snedkerlav . . .* 1581—1906, Fredensborg 1906, bilag p. IV, jfr. p. II og p. 3.¹⁷⁴ Friis: *Samlinger* p. 299 og 352.¹⁷⁵ Om den senere Øresundsstil, se Monica Bydbeck: *Renæssanceskulptur i Skåne*, 1950.¹⁷⁶ 1621 (jfr. note 7) fik Cort snedker 2 mk. for en ny ramme om den øverste prædikestolsdør.¹⁷⁷ Den er 1964 under afdækning i Nationalmuseets konserveringsafdeling.¹⁷⁸ I museumsberetn. 1912 nævnes, at de syv østligste gavle i syd og de seks i nord var gamle, men lige afskårne foroven undtagen de østligste. Øst- og vestpanelerne var ligeledes gamle, med riflede pilastre.¹⁷⁹ I Ribe domkirke var lensmandens stol 1560 prydet med det danske våben, jfr. Kinch: *Ribe Bys Historie* II, 522.¹⁸⁰ Rosendahls fortegnelse (o. 1740) kalder stolen med dette mærke: officersstolen, jfr. note 20 C.¹⁸¹ Trolde og troldehoved en face i modsætning til nordstaden fig. 94 f.¹⁸² Herluf Trolle blev ridder ved Fr. II.s kroning 1. jan. 1559, men vides ikke nogensinde at have skrevet sig med denne titel. På nordstaden nr. 5 er den ikke anført.¹⁸³ Ved stolestadeordningen 1579 (jfr. note 7) betalte H. M. 50 mk. og kunne dermed han, hans hustru og arvinger beholde de stole, som hans våben på står.¹⁸⁴ Ved stolestadefordelingen 1579 nævnes Frederik Leiels stol med hans mærke, jfr. note 7.¹⁸⁵ Denne stol havde tidligere plads øverst i nørre side, og »vesten næst op til var Anders Hess' [rådmænd 1579, gift med borgmester Henrik Mogensens datter Dorte] og Morten skrifvers stade«, jfr. note 7. Ved inddragningen af det vestligste korfag til menighedsstole rykkede disse stader vistnok et fag op mod øst, således at de igen sluttede op til korgitteret.¹⁸⁶ 1882 lyder maler Brieghels regning bl.a. på opmaling af våbnene i pillestykkerne med samme farver som forhen, jfr. note 53. Akvareller i NM.s arkiv.¹⁸⁷ Dette år maledes kirken indvendig som »antik« eg, jfr. note 53.¹⁸⁸ I midtskibet (Rosendahls fortegnelse mandsstolene) noteres som nr. 11 et bomærke med indskrift Iohan Kruus 1628 samt Børge Børgesen 1606, ligeledes med bomærke.¹⁸⁹ Under stolestadesalg 1579 nævnes en David Hansens stole med hans mærke; bomærket på nr. 18 er ikke identisk med bomærket på epitaf nr. 2.¹⁹⁰ Sikker den, der omtales under stolestade-

salg 1579, jfr. note 7.¹⁹¹ Hvis dette omvendte S er fejlskrift for G, kunne der måske være tale om Jørgen Holst Guldsmid, hvis stol nævnes under stolefordelingen 1579 (?), jfr. note 7.¹⁹² I Rosendahls fortegnelse over søndre sideskibs stader nævnes som nr. 2 fra ost: Thomas Jacobs. Et våben hvori midt en halvmåne, nedenunder en »muselskal«, samt et våben med to dobbelte franske liljer.¹⁹³ Her havde snedker Claus Tysk el stolestade i den lange stol i kapellet, »som stod før der, som David Hansen havde ladet sætte den nye stol«. ¹⁹⁴ Årsb. III, tillæg p. 86. ¹⁹⁵ LA. Sjællands stiftsprovstearkiv. Lyng-Kronborg provsti. 1680—1775. Provstebog. ¹⁹⁶ 1838 meddeler ord. kateket Chr. Jürgensen, at den af lians formænd benyttede såkaldte kongestol på gulvet nu er borttaget eller dog til andre udlejet, jfr. note 63. ¹⁹⁷ Kgl. Bibl. Ny Kgl. Saml. 695, 4°. Borgmester Bussæi beskrivelse over Helsingør. ¹⁹⁸ Rosendahls fortegnelse ²⁰⁰ meddeler, at der »for dåben findes en gl. munkestol, som efter gl. sagn siges at være fra Esrum kloster, hvorpå Frandt Lauritzen Ao 1555« samt det på den af Fr. Lauritzen bl.a. skænkede døbefont værende bomærke; Boesen opgiver i sin omtale af stolen (p. 138) årstallet til 1559 eller 1555. ¹⁹⁹ I det til konfirmandstue indrettede Oxes kapel står en lænestol til præsten fra sidste halvdel af 1800'rne. Her findes også en »talerstol« fra 1920'rne med billedskærerarbejde af E. Kunis. Begge dele står i blank eg, men var tidligere hvidlakerede (jfr. Henningsen: S. Olai p. 130). ²⁰⁰ LA. Kirkeinspektionens arkiv. Efterretning og instruktion for kirkeværgen 1734. ²⁰¹ Murerarbejde ved pulpiturnes fjernelse i henhold til stiftsovrighedens skrivelse af 16. marts 1901. ²⁰² Under stolefordelingen 1677 (jfr. note 195) siges, at nr. 22 i midtskibet på mandssiden, to stader, hver bestående af tre stole, har plads under det gamle pulpitur. ²⁰³ Note 133 under året 1628; 1648-fortegnelsen (note 63) omtaler stolene nr. 1—3 på pulpituets søndre og nr. 1—2 på norre side. ²⁰⁴ I en stolefortegnelse 1664 (Helsingør byhistoriske arkiv. Helsingør S. Olai. Stolestader og Klapper 1664) tales der dog om stole på det nye pulpitur »ud til dåben«. ²⁰⁵ LA. Kirkeinspektionens arkiv. Efterretning og instruktion for kirkeværgen 1754. ²⁰⁶ 1752 erklærede islandsfærene, at de ville give en frivillig, årlig gave til kirken og præsterne, og 1788 nævnes ligefrem en islandsk gavebog (Henningsen: S. Olai p. 31, 58). ²⁰⁷ Kirkens styrelse ville først kun give tilladelse til pulpituets opførelse, hvis kompagniet betalte en årlig leje, hvad Aagaard dog fik forpurret (jfr. K. Th. Tofte i Henningsen: S. Olai p. 284). ²⁰⁸ Heri indgår foruden tommeret betaling til murmester for at »brække« huller til bjælkerne, for at hugge bort af pillen og slå hul til et stykke, som trappen ligger på m.m. (10 mk.), til glarmester (9 rdl.), til smed (4 rdl.) og snedker (30 rdl.), samt hans kvittering af 9. november samme år for 74 rdl. og 4 mk. jfr. note 51. ²⁰⁹ Dattersøn af Lambert Ebbesen (jfr. note 36), jfr. dåbsgitterbaluster nr. 16 p. 168. ²¹⁰ Note 51 under året 1793. ²¹¹ Sigvard Skov: Kister på Koldinghus, 1951, p. 20. ²¹² Sml. Brynolf Hellner: Järnsmitet i vasatidens dekorativa konst. Nordiska Museets handlingar: 30. Stockholm 1948. ²¹³ Note 56 årene: 1744, 1751, 1758 og 1773. ²¹⁴ LA. Kirkeinspektionens arkiv. 1787—89 ekstrakt-rgsk. over S. Olai kirkes og tårns midler. ²¹⁵ Forhandlingsprotokol 1838—72 (ved embedet). Jfr. i øvrigt H. Henningsens fyldige beskrivelse af orglet og torgelværker p. 118 ff. ²¹⁶ Vedr. arkivalske oplysninger indtil 1754 henvises til note 7. ²¹⁷ Jfr. C. A. Jensen, i ÅrbOldk-Hist. 1921, p. 178 f. ²¹⁸ Ikke 1569 som meddelt hos Niels Friis: Orgelbygning i Danmark, 1949, p. 14. ²¹⁹ Borgmester Henrik Mogensen gav 50 mk., de øvrige borgmestre og rådmænd mellem 12 og 36 mk., mens Frantz Lauritzen, nævnt umiddelbart efter rådet, gav 45 mk., hvoraf tydeligt ses hans placering mellem borgerne. ²²⁰ Stemmeantallet fremgår af omtalen af en reparation på stemmer og blæsebølge ved Matthias orgelmager 1620. ²²¹ Jfr. Niels Friis' ovenanførte værk p. 48 ff. ²²² Sml. de tilsvarende motiver på sangerpulpituert 1586 i Koge, DK. Kbh. Amt 1, p. 220 og malerierne med de musicerende damer på orgelpulpituert fra o. 1639 i S. Marie, Helsingør, hvis orgel i øvrigt er udført efter akkord med Johan Lorentz 1635. ²²³ Jfr. Niels Friis' ovenanf. værk p. 60. Lorentz begravdes i S. Olai kirke 18. juni 1650. ²²⁴ L.A. Kirke-

inspektionsarkivet: 1730. Rgsk. for S. Olai kirkes orgelværks reparation 1726. ²²⁵ Jfr. Niels Friis p. 132. ²²⁶ I vestvinduet ses den bjælke, der har båret tilmuringen samt en stabel til fæstelse af en del af orglet eller pulpituret. En tilmuret dør, fladbuet og falset, brudt gennem den vestligste af de tre blændinger i højkirkens nordside har muligvis givet adgang til orgelpulpituret fra sideskibshvælvet. ²²⁷ L.A. Kirkeinspektionsarkivet: Rgsk. for S. Olai kirkes orgelværks maling, som skete 1730. ^{227a} Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein, Stadt Flensburg, 1955, p. 110 med fig. ²²⁸ Laurits Pedersen: Gennem Helsingør, 1936, p. 37. ²²⁹ L.A. Sjællands stiftsøvrigheds arkiv. Kommune sager. 1733—1818. Lyng-Kronborg hrd. ²³⁰ Der foretoges mindre reparationer af lysekronerne af gørtler Niels Simonsen Kirck 1727 (note 56), 1735 (note 53), 1752 (note 56) og 1754—56 (note 53), af F. Wossius 1742 (note 56), af urmager Christian Friderich Hector 1749 (note 56) samt af gørtler Petrus Stilman 1787 (note 214). ²³¹ Helsingør I, 56 ff. ²³² Måske er kronen en gave fra en sømand til fyrforvalteren. ²³³ Til julehøjtiden 1637 rengjorde Thomas rotgieter kronen, jfr. note 7. ²³⁴ Jfr. 10. juni 1745. Brev fra Neuhaus i S. Olai Kirkeprot. 1742, p. 24—25. ²³⁵ L.A. Helsingør Skifteprotokol p. 150 v. Af lysekroner fandtes i boet desuden en på 4½ lispd. til 28 dl. 1 mk. samt 1 lille på 1 lispd. 5 pd. for 10½ mk. ²³⁶ Arvingerne var L.C.s broder, Anders Christensen, Kbh., og Margareta Hansdatters søsterdøtre, Maren Hansdatter gift med vinhandler i Helsingør Arent Kruse, samt Christenndtse, sal. Niels Graas enke, jfr. note 235. ²³⁷ 2. 4. 1661 »Gunstige Welwiise Borgemestere och Baad: Nest wores pligtschydige Tienistes erbydelse Altiid, Efttersom de Wnge Karle her i Helsingør, Wdj forleedenn W-Roelige feide tid, haffeer Sluttet och Indgaaed Et Compagnie, at bære till Joerdenn huis wnge Mennishers Liig, Gud ved dend timmelige død hennkaldet, Och huis derfor aff fornehme gotfolch bleff foræred, ej till nogen drich, som forhenn Scheed wære at Anwenden, Mens till gudtz ære, Och hanns hellige huses Prydelse, Da haffeer wi Compagnie brøderne som gud hiid Indtill haffeer Sparet lifffuet, *betencht samme forærings penge till Een Meesing LysserCrone At ville Annlegge*, Som wj till wores danske Kirche will haffue foræret, Wed *tiennistwillig be-giering* at wores gunstige Øffrigheed welwisse borgemester och Raad *wille welgiøre och beuilge*, at dend udj Koeret Maatte ophenges, Huor udj gudtz huss sheer Prydelse, Oss en stoer tienniste, och wæhr andere till Et got Exempell Wed formoeding denne wores welmeente begiering, Aff Eders welwissheeder ey Affslaaes, Och forønshendes her hoes Eders W: W: Wnder gudtz tryge beskiermelsse, forwennttendes herpaa eders goede Suar och Resolution: Helssingør dend — 2 Aprillis: 1661: Borgemester och Raadtz Pligtwillig tiennere, Paa Compagnie brødrenis Wegne Johann Hannssen Peder Christenssen«. Brevet er skrevet med Peder Christenssens hånd og medunderskrevet af Johan Hansen. ²³⁸ Vedr. Identificeringen af giverne, se Henningsen S. Olai p. 82. ²³⁹ 1748 foretog Niels Simonsen Kirck mindre reparationer på kronen, jfr. note 56. ²⁴⁰ Kgl. Bibl. NyKglSaml. 697, 4°. Fortegnelse på S. Olai Kirches Altere i Helsingør før reformationen, samt på præsterne til samme Kircke efter Reformationen (suppl. til Wiberg). ²⁴¹ Jfr. note 53 og 56. I inventariet 1666 omtales endnu tre piber (jfr. note 7), 1716 derimod kun to (note 63). ²⁴² Blandt reparationerne på armen kan nævnes Hans Rotgieters 1629 (note 7), gørtler Simon Nielsen Kirck, der 1755 forfærdigede armen på lysestagen (måske en stående lysestage?) (note 53 og 56) og gørtler Niels Simonsen 1735 for en ny plade på lysearmen (note 53). ²⁴³ Den ene lydeskål dårlig fornyelse. ²⁴⁴ Jfr. Henningsen S. Olai p. 142 f. ²⁴⁵ Ifølge indb. i NM af C. A. Jensen 1898 henstod det lille spejl i en stol. ²⁴⁶ Helsingør II, 315; sml. tillige note 237. ²⁴⁷ Lavsartiklerne for begge kompagnier findes omtalt i V. Lassen: Bidrag til Byen Helsingørs Historie 1724—76. 1868, p. 28 f. ²⁴⁸ Helsingørs forenede Ligbærerselskab og Broderskabs Samlings Protokol begyndt i året 1815. I privateje. ²⁴⁹ Jfr. note 56, inventarium 1745. ²⁵⁰ Ifølge fotografi i byarkivet af urskivens bagside stod herpå oplysningen om afrensning af pladen, hvorved årstallet 1682 fremkom; desuden stod her årstallene for skivens nedtag-

ning: 1682, 1797, 1823, 1856, 1882, 1897 og 1936. ²⁵¹ Danske Samlinger for Historie, Topographi, Personal- og Literaturhistorie V, 154. ²⁵² Jfr. Danske Samlinger . . . V, 171. ²⁵³ Uldall p. 27 f. og 51, muligvis en svensk klokkestøber. ²⁵⁴ Helsingør II, 260 b. ²⁵⁵ Jfr. note 7 under året 1716, og note 56 året 1745. ²⁵⁶ Resen p. 5 og Boesen p. 132. ²⁵⁷ Vægten angives til 10 skippd. 6 lispd. 8 pd., jfr. note 20 B og C. ²⁵⁸ LA. Sjællands bispearkiv: Indkomne sager. Lyng-Kronborg hrd. 1738—60. Læg: Helsingør. I øvrigt jfr. Boesen p. 133. ²⁵⁹ LA. Kirkeinspektionens arkiv. 1740—41 rgsk. over den største klokkes istandsættelse. ²⁶⁰ Kgl. Bibl. NyKglSaml. Langebeks excerpter nr. 41. ²⁶¹ Jfr. Boesen p. 132 f. og note 20 B og C. ²⁶² Alt ifølge fotografi fra 1882. ²⁶³ Jfr. Uldall p. 305. ²⁶⁴ Ifølge abbedlisten for det omtalte kloster var navnet Jean van der Cauwerburch (abbed 1490—† 1517), eller som i pavebrevet 9. juli 1490 Jean Cauwerberg (A. van Lokeren: Chartes et documents de l'abbaye de Saint Pierre au mont Blandin a Gand depuis sa fondation jusqu'a sa suppression, Gand 1871, 2. bd. p. LVII og p. 298). Vedr. formen burch — berg, se Uldall p. 304 note 2. ²⁶⁵ Oversættelsen stort set taget efter E. Gribso, i ÅrbFrborg 1934, p. 81, der ligesom Jørgen Olrik (indberetn.) og Henningsen (p. 159) med rette mener, at det på klokken omtalte abbedi må være St. Peters på »Mont Blandin« i Gent og ikke, som af Uldall p. 302 ff. antaget, benediktinernonnernes i Mons; (jfr. E. Michel: Abbayes et Monasteres de Belgique, Bruxelles et Paris 1923, p. 149, hvoraf fremgår, at Monsabbedit var viet til »Waudruc« el. Waldedrudis, der har en kirkemodel som attribut). ²⁶⁶ Jfr. klosterets våben (gengivet som titelvignet i ovennævnte bog af van Lokeren), hvor skjoldholderne er to træner, der står på et skriftbånd med: »pour bien«. ²⁶⁷ Jfr. ovennævnte titelvignet. Våbnet er gengivet hos Uldall p. 304 fig. 365 og her omtalt som abbediet Mons' våben, dog uden kildeangivelse. ²⁶⁸ Jfr. van Lokeren II, p. LXXI ff. ²⁶⁹ »Ydermere udgift findes derom i borgmester Frantz skrivers regnskab« (note 7 ovfr.). ²⁷⁰ KancBrevb. nævnte dato. Det må dog samtidig nævnes, at der ifølge Øresundstoldrgsk. for dette år (RA. 1579, fol. 913), i Helsingør fortoldedes en hel del klokker stammende fra Nederlandene, der herefter sendtes videre til København. Herimellem var 17 klokker, som ifølge kgl. ordre til rentemesteren videresendtes til København. ²⁷¹ Jfr. Albert Olsen i Holland-Danmark I, 1945, p. 160 f. ²⁷² 1584: Vægterklokken i tårnet (note 7 ovfr.). ²⁷³ Brev af 1. sept. 1881 i kirkens arkiv. ²⁷⁴ Helsingør II, 88 f. med fig. ²⁷⁵ Årsb. IV, tillæg p. 5. ²⁷⁶ Helsingør I, 54. — H. Henningsen har venligst gjort opmærksom på dette kildested. ²⁷⁷ Jfr. II. Henningsen, i Handels- og Søfartsmuseets på Kronborg, Årbog 1960, p. 1. ²⁷⁸ Af Tikøb kirkes rgsk. fremgår ikke som anført af Henningsen S. Olai p. 162, at denne klokke er identisk med den 1726 omstøbt. ²⁷⁹ Om-trent i lighed med f.eks. Steppings (DK. SJyll. p. 346*). ²⁸⁰ Jfr. DK. SJyll. sagregi-ster. ²⁸¹ I LundPortr IX p. 24—28 findes alle malerierne behandlet og de latinske indskrifter gengivet. Alle portrætter er reproducerede i K. Th. Toftes afsnit om præsterne i Henningsen: S. Olai. ²⁸² I Nationalmuseets eksemplar af LundPortr. er i marginen tilskrevet vistnok med Olriks hånd »-op tvivlsomt«. ²⁸³ I Kregme kirke, Strø herred har G. A. Schumacher opsat en versificeret mindetavle over sin hustru og hendes familie, samt over sig selv. ^{283a} Se Chr. Elling: Thranerne. En jysk Kunstner-slægt i det 18. Aarh. Tilskueren 1934, p. 233 ff. ²⁸⁴ Jfr. Helsingør II, 136 med afbildning p. 136, og Henningsen: S. Olai p. 137. ²⁸⁵ Om »åbenbar skrifte«, se L. Koch i KirkehistSaml. 5. rk. I, 380 ff. ²⁸⁶ Vistnok ej heller i Laurits Pedersens optegnelser i byarkivet. ²⁸⁷ Helsingør byhistoriske arkiv. Lauritz Pedersens saml. ²⁸⁸ Chr. Axel Jensen, i Fra Arkiv og Museum III, 160 ff. jfr. samme, i Tilskueren, I, 1932, p. 364 ff. ²⁸⁹ Om gavebrevet og dets datering, se Chr. Axel Jensen, i Fra Arkiv og Museum p. 162, jfr. Årsb. III, tillæg p. 46 f. ²⁹⁰ Skrifttavlen afsluttes forneden af en lille buetunge, hvorpå har siddet et nu forsvundet ornament (løve eller diademhoved?). — På hermeskafterne er indridset bomærker; det kan ikke afgøres, om de er primære. ²⁹¹ Inv. nr. D 8955. ²⁹² Sml. især våbnerne, topgavlen og dens ornament. ²⁹³ V.

Thorlacius-Ussing, i *Holland Danmark II*, 1945, p. 84, identificerer Robert Midow med den stenhuggersvend Robert, som i 1570 i Königsberg sammen med en anden svend opstillede Cornelis Floris' store vægmonument over Christian III.s svoger, hertug Albrecht.²⁹⁴ Jfr. Henningsen: *S. Olai* p. 96.²⁹⁵ Afbildet i Helsingør I, 237, og af K. Th. Tofte i Henningsen *S. Olai*, p. 215, samt med gengivelse og oversættelse af den fulde tekst. Endvidere i Erik Pontoppidan: *Marmora Danica I*, 1739, p. 130 f.²⁹⁶ Om bomærke og familieforhold, se *PersHist T 13. rk. VI*, 143 ff., jfr. *LundPortr IX*, 19, dog med fejl i personaliabestemmelsen. — Henningsen: *S. Olai* p. 116.²⁹⁷ Efter Frederik Leiels død 1601 og før sønnen Frederiks 1606.²⁹⁸ Om familien Leiel, se *PersHist T 13. rk. VI*, 143 ff. Indskrift og beskrivelse (delvis fejlagtig) gengivet i *Lund Portr IX*, 22, jfr. Henningsen: *S. Olai* p. 113 ff.²⁹⁹ Hans Wählin: *Landskrona forna kyrka och dess minnesmärken*, Malmö 1939, p. 68 ff.³⁰⁰ Sml. især fig. 17—18, i Monica Rydbeck: *Renässansskulptur i Skåne*, Lund 1950.³⁰¹ Jfr. Monica Rydbeck p. 53 og Gregor Paulsson: *Skånes dekorative Konst*, Stockholm 1915, p. 160.³⁰² Laurits Pedersen: Det ærbare og velagtede Snedkerlaug i Helsingør ... p. 10.³⁰³ Samme indskrift findes på familiens gård i Stengade nr. 74, fra begyndelsen af 1500'rne.³⁰⁴ På maleriet afbildes ikke de ti børn af Leiel og Kirstine Jensdatter, som døde i pesten 1581. Et af Hans Christensen Sthen forfattet trøsteskrift for alle kristne forældre, 1581, blev til-egnet Fr. Leiel og hustru (jfr. K. Th. Tofte i Henningsen *S. Olai* p. 233).³⁰⁵ Jfr. Peter Grove, i *ÅrbFrborg 1955*, p. 59 ff. og *LundPortr IX*, 20 ff. og Henningsen *S. Olai* p.

116 ff.³⁰⁶ L.A. Helsingør skifteprotokol p. 150.³⁰⁷ Indskriften gengivet af H. Fr. Rørdam, i *KirkehistSaml. 3. rk. IV*, 372 efter manuskript i Kgl. Bibl. NyKglSaml. 647, 4° (jfr. note 20 B). Hos Rørdam er endvidere trykt Rhods egenhændige selvbio-grafi, manuskript i Kgl. Bibl. NyKglSaml. 1977 b, 4°.³⁰⁸ Epitafiet er af Chr. Axel Jensen (Helsingør I, 242) tilskrevet den i Helsingør snedkerlav 1650 optagne billedskæ-rer Hans Andersen From, af hvem man imidlertid intet arbejde kender, men om hvem det vides, at han har stået i lære hos Maribo-mesteren Hans Werner (Laurits Pedersen: Det ærbare og velagtede snedker ... p. 21 og Tillæg viii-ix), hvis manér epitafiet kan minde om. — Hans Andersen From døde 1655, og mellem trævarerne i hans bo fandtes bl.a. 10 små tavler á 8 sk. og fem træ udhugne billeder á 1½ mk. (L.A. Helsingør skifte-protokol 1655—57, p. 744, 16. nov. 1655).³⁰⁹ Jfr. *LundPortr IX*, 23.³¹⁰ Jfr. G. Garde: *Danske silkebroderede Lærredsduge*, 1961, p. 338 og 147.³¹¹ Jfr. epitaf nr. 1, samt Rørdam ovf. cit. p. 372 ff.³¹² Efter den første kones død 1665 (jfr. p. 234) og før Melvins død 1671.³¹³ Melvin døde i april 1671, og hustruen ægtede herefter en vinhandler Helmer Dirichsen i Kbh.³¹⁴ Neuhaus tilbød 1742 (note 36) at vedligeholde Melvins epitaf mod selv at få hans gravsted. Desuden ville han have lov at sætte sit navn under epitafiet. Dette tilstodes, men navnet må senere være blevet overmalet.

³¹⁵ Nemlig efter 1660, da han ifølge indskriften blev rådmand og før dødsåret 1668.

³¹⁶ Efternavnet nyere opmalet.³¹⁷ Indskriften suppleret efter Ørslefs manuskript 1738 (note 20 B), jfr. *LundPortr IX*, 18 f. (dog med fejllæsninger).³¹⁸ Hun døde 24. april 1688.³¹⁹ *LundPortr IX*, 18.³²⁰ *LundPortr IX*, 17 f.³²¹ Våbenskjoldenes farver er: hvid okse på rød grund, hvidt lam på blå og med hvid og rød roset over hjel-men samt blå musling med rødt skjold og gyldent hjerte.³²² Gengivet i Pontoppidan: *Marmora Danica I*, 1739, p. 131.³²³ Jfr. Laurits Thura: Hans Rostgaards Liiv og Levnet. 1726, delvis gengivet af Ludvig Krabbe, i *ÅrbFrborg 1916*, p. 63 ff.³²⁴ Rost-gaards 3. hustru Dorrethe Rode, enke efter kgl. fyrforvalter Peder Jensen Grove (sml. p. 240), som han ægtede 1674, og som døde i barselseng i Kbh. 1677, blev nedsat i den tilhørende begravelse, men nævntes eller afbildedes ikke på det da fuldt færdige epitaf.³²⁵ Jfr. det stukne portræt af Hans Rostgaard, tilskrevet Andr. Reinhardt (Chr. Bruun: Frederik Rostgaards Liv og Levnet, 1870, p. 397) i Laur. Thuras ovenomtalte bog fra 1726.³²⁶ I flere detaljer kan maleriet (afbildet bl.a. i Danmarks Malerkunst, 1937, p. 65) minde om det til Heinrich Dittmers tilskrevne epitafiemaleri nr. 6 i Køge kirke

(DK. Kbh. Amt I, 230), for borgmester C. C. Schøller.³²⁷ Fordi Rostgaard havde dette lejersted og epitaf i kirken, skænkede han 12. okt. 1685 200 rdl., hvis renter skulle gå til kirkens reparation (note 36), jfr. HofmFund. VII, 61 f.³²⁸ C. A. Jensen formodede, at der var tale om rådmand Hans Fynbos og Mette Jensdatters sten; men disse havde såvidt vides ikke forbindelse med Rosenvingerne.³²⁹ LA. Kirkeinspektionsarkivet. Helsingør S. Olai Kirkes Begravelsesbog 1745—1809. Underretninger om ... Begravelsessteder ... som jeg Daniel Valentin Neuhauss daværende kirkeværge udi Aar 1745 med den tillige værende Klokke Sr. Niels Schyth haver eftersat og befundet, med senere tilføjelser.³³⁰ Nær beslægtet med stenen over sognepræst Søren Christensen, † 1654, i Lyderslev (DK. Præstø p. 445).³³¹ RA. DaKanc. Indlæg til registre og tegneiser samt henlagte sager. Erklæring på kongens brev af borgmestre og råd. 1632.³³² Danmarks Adels Aarbog 1955, II, 19 f.³³³ Brev fra Burman Becker den 6. sept. 1856 i NM.s arkiv.³³⁴ Resen p. 4.³³⁵ 1838 sænkedes stenen i gulvet foran alteret jfr. note 53.³³⁶ Peder Christensen var Hans Rostgaards svigerfader. Sml. epitaf nr. 9, p. 248 med note 323.³³⁷ Note 60, under året 1672. Hans enke Dorete Jørgensdatter blev gift anden gang med rådmand Ivar Bollesen († 1680) sml. †sten nr. 18, mellem 1664 og 67. Sidstnævnte år døde hun.³³⁸ Hun var gift med handelsmand Berent Pedersen.³³⁹ Ivar Bollesen var gift med Dorete Jørgensdatter, enke efter Hans Niemand, se †sten nr. 12.³⁴⁰ Margrete Iversdatter var datter af borgmester i København Iver Povelsen Munk. S. H. Finne-Grønn: Iver Nielsen Hirschholm, i Pers-Hist T 5. rk. I, 167.³⁴¹ Note 59 p. 77.³⁴² LA. Helsingør almindelig hospitals arkiv: Helsingør hospitals foundation 1573—1731 og S. Olai og latinskolens reglement ang. retligheder ved begravelser og brudevielser.³⁴³ Helsingør II, 272 b.³⁴⁴ Heri står, at H. C. S. lagde stenen sept. 1580.³⁴⁵ L. Koch: Gudstjenesten i den danske kirke, i KirkehistSaml. 5. rk. I, 697.³⁴⁶ Note 36, 18. nov. 1685.³⁴⁷ Jacob Hansens søn, Friedrich Hansen de Liliendahl blev adlet 1748, men hans våbentegn findes ikke på skjoldene.³⁴⁸ Chr. Elling: Bordeaux, 1958, p. 23 ff.³⁴⁹ PersHist T 9. rk. V, 175 ff. Albert Fabritius: Genealogiske Genvordigheder for 100 Aar siden.³⁵⁰ Note 36, 5. nov. 1728.³⁵¹ Note 36, 16. juli 1748 og 17. febr. 1752.³⁵² Kgl. Bibi. Ny Kgl. Saml. 695^b, 4°. Captain Arnholtz: Helsingørs Beskrivelse i det 17. og 18. Aarhundrede.³⁵³ Jfr. HofmFund. VII, 61.³⁵⁴ Von Eichler muligvis familie eller anden mand?³⁵⁵ Note 51, 20. juni 1776.³⁵⁶ I manuskriptet fejlagtigt 1657.³⁵⁷ Ifølge Begravelsesbogen (note 329) blev sognepræst Bastholms »kæreste« 1777 begravet i Willum Mortensens murede begravelse.³⁵⁸ I. Smith: Tolder Jonas Heinnemark og hans Arvinger, i Pers-Hist T 11. rk. V, 207, 212.³⁵⁹ PersHist T 2. rk. V, 174.³⁶⁰ Note 36, 7. febr. 1725.³⁶¹ Jfr. Chr. Bruun: Frederik Rostgaards Liv og Levnet, 1870. Sml. også note 327. Stam-tavle p. 554, våben og mærke ved adling 1702, p. 95 f.³⁶² Note 36, 1732.³⁶³ Her som i det følgende citeret efter Boesen p. 113 ff. Beskrivelsen suppleret fra Rosendahl (note 20 C).³⁶⁴ I dansk folkemindesamling findes en optegnelse om, at der i søndre sidegang i en kiste, nok 300 år gammel, lå en kvinde begravet med sit lille barn ved siden af en patteflaske, »hvor kun mælken er blevet brun«.